

వేదములు

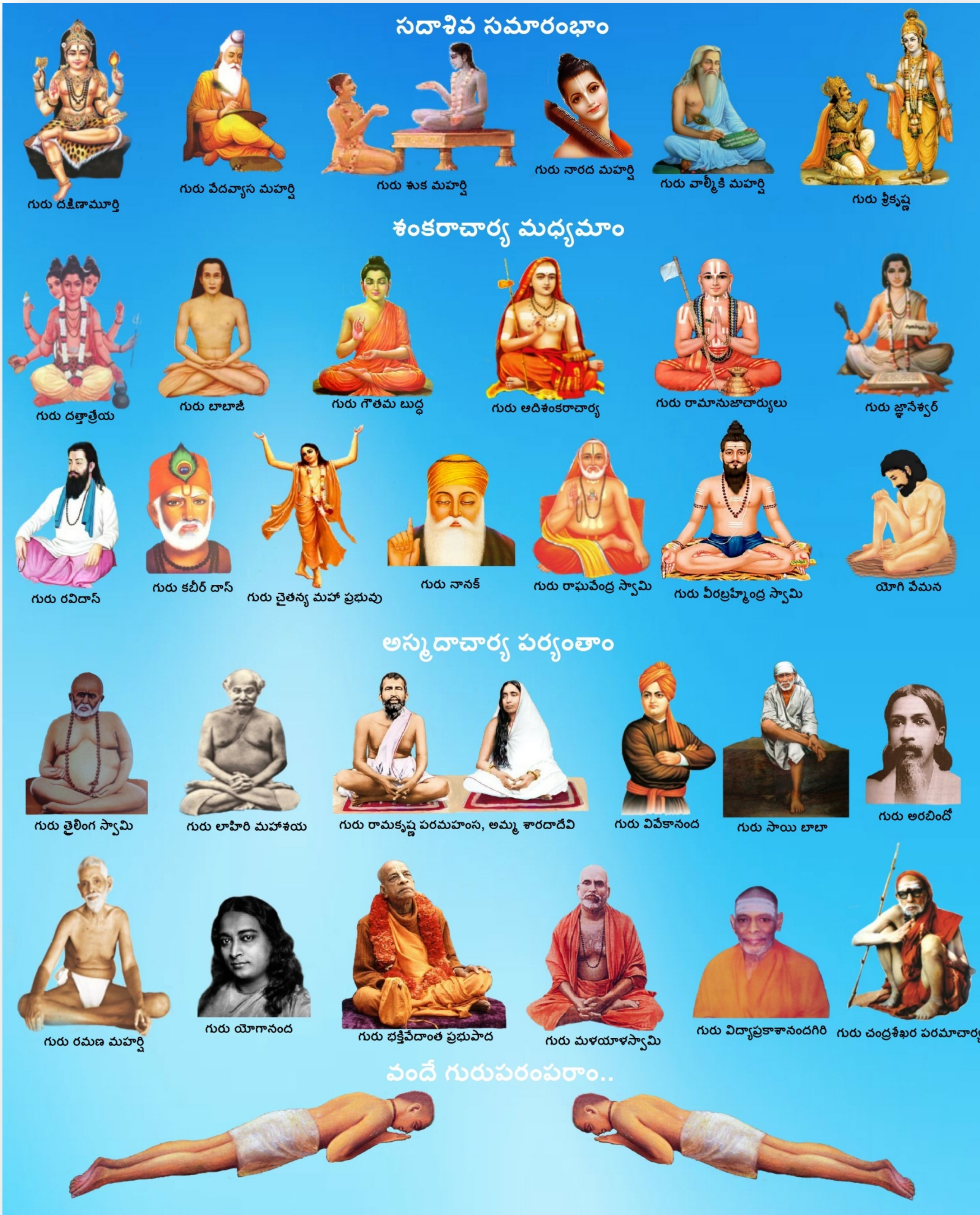
విచారణ

మహా వాఖ్య రత్నావళి

సదాశివ సమారంభాం
గురు దక్షిణామూర్తి
గురు వేదవ్యాస మహర్షి
గురు శుక మహర్షి
గురు నారద మహర్షి
గురు వాల్మీకి మహర్షి
గురు శ్రీకృష్ణ
శంకరాచార్య మధ్యమాం
గురు దత్తాత్రేయ
గురు బాబాజీ
గురు గౌతమ బుద్ధ
గురు ఆదిశంకరాచార్య
గురు రామానుజాచార్యులు
గురు జ్ఞానేశ్వర్
గురు రవిదాస్
గురు కబీర్ దాస్
గురు చైతన్య మహా ప్రభువు
గురు నానక్
గురు రాఘవేంద్ర స్వామి
గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి
యోగి వేమన
అస్మదాచార్య పర్యంతాం
గురు త్రైలింగ స్వామి
గురు లాహిరి మహాశయ
గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి
గురు వివేకానంద
గురు సాయి బాబా
గురు అరబిందో
గురు రమణ మహర్షి
గురు యోగానంద
గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద
గురు మళయాళస్వామి
గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి
గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య
వందే గురుపరంపరాం..

నన్ను "నేను" తెలుసుకోవటానికి

నన్ను "నేను" మార్చుకోవటానికి

నన్ను "నేను" చేరుకోవటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంధాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంధాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంధాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంధాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకి దాదాపు **5000** పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా http://www.new.dli.ernet.in), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(https://archive.org), గూగుల్ వెబ్ సైట్(https://www.google.co.in), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(http://www.microsoft.com) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంధాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటే, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంధాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంధాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: http://www.new.dli.ernet.in లేక http://www.dli.ernet.in
2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: http://www.sairealattitudemanagement.org
3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement
4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంద వీడియోలు: https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంధపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 6020010034474

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్ధం **ఉచితంగా eBook** రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంధముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Sai**R**eal**A**ttitude**M**anagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాధ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్న్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, ఓజసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

శ్రీ జగద్గురు

శ్రీ శ్రీ శ్రీ శంకరాచార్యవర్యాః

ఓమ్

శ్రీ సద్గురవే నమః

మహావాక్యరత్నావళిః

శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య

శ్రీ శ్రీ శ్రీ వాసుదేవేంద్ర యతివర్య శిష్యేణ

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రామచంద్ర యతి సార్వభౌమేణ

విరచిత

ప్రకరణ విభాగ సహితా

తత్సతీర్థ్యేన శ్రీమ దుపనిష ద్బ్రహ్మ యోగినా

విరచితయా కిరణావళ్యాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా

సహితా

బ్ర. శ్రీ. అనుముల రామనాథశాస్త్రిణా

బ్ర. శ్రీ. సూరి రామకోటి శాస్త్రిణాచ

సమ్యక్పరిశోధితా

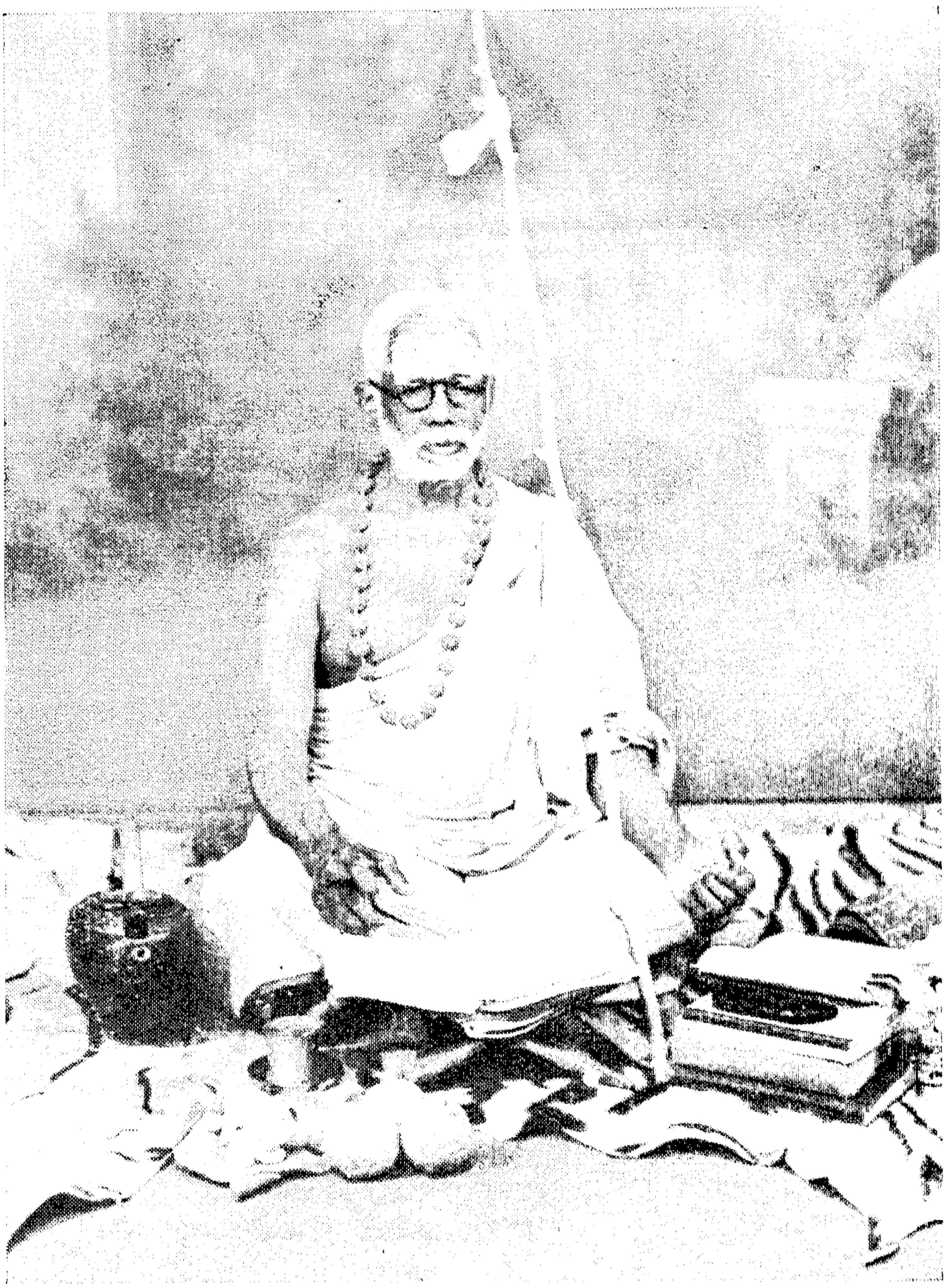
శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజ కాచార్య

శ్రీ నారాయణాశ్రమ యతివర్యేణ

ప్రకాశితా, ముద్రాపితాచ

జేజీయతామ్

 1955 (అమూల్యోఽయంగ్రన్థః

శ్రీ ప. ప. శ్రీనారాయణాశ్రమ యతివర్యాః
పూర్వాశ్రమే : నెల్లూరు పురవాసినః
కనుపర్తి నారాయణాఖ్యాః.

అవతారికా

విశ్వశ్రేయసే బ్రహ్మణః సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః వేదాః, పురుషనిశ్శ్వాసవ దప్రయత్నేనైవ లీలాన్యాయేన సంబభూవుః ।

"శ్రు॥ అస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసిత మేవైత
దృగ్వేదో యజుర్వేద స్సామవేదో ఽథర్వాఙ్గిరస"
ఇతి శ్రుతేః ॥

తా నేతాం శ్చతురో వేదాం త్సర్వార్థ సిద్ధిహేతూ నుపలభ్య సనాతనా స్సిద్ధపురుషా మరీచ్యాదయః ప్రవృత్తిలక్షణం ధర్మం, సనక సనందనాదయశ్చ నివృత్తి లక్షణం, లోకే ప్రవర్తయామాసుః॥

తత్ర ప్రవృత్తి ధర్మః, పూర్వకాణ్డస్య విషయః, పరలోక సంబంధ్యాఽఽత్మాస్తిత్వ ప్రతిపాదన ద్వారా ప్రత్యక్షా ద్యనవగతేష్టా నిష్ట ప్రాప్తి పరిహారోపాయ ప్రదర్శనాత్ ॥

నివృత్తి లక్షణశ్చ ధర్మః జ్ఞాన వైరాగ్యాది రుత్తరకాణ్డస్య విషయః॥

తదేవం కాణ్డద్వయాత్మనా ప్రథితానాం, స్వతః ప్రమాణభూతానాం, సర్వార్థ ప్రకాశకానాం, ఋగ్యజు స్సామా థర్వణానాం, చతుర్ణాం వేదానాం, బహ్వ్యశ్శాఖాః శ్రూయన్తే॥

తత్ర ఋచః, ఏకవింశతిః (21); యజుషః నవోత్తర శతమ్. (109) సామ్న స్సహస్రమ్; (1000) ఆథర్వణస్యచ పఞ్చాశత్॥ (50) శాఖా స్సమష్టి సంఖ్యా, అశీ త్యధిక శతోత్తరైక సహస్రమ్. (1180)

ప్రతిశాఖం వేదసార భూతాః పరమపురుషార్థ బ్రహ్మ ప్రతిపాదికా ఉపనిషదః, వేదాన్తనామ్నా ప్రసిద్ధాః। తా దశ సంఖ్యా ఏవ॥

తాసు, ఋగాది చతుర్వేద విభక్తా స్సంతరా అష్టోత్తర శతసంఖ్యాకా ఉపనిషదః, శ్రీరామచన్ద్రేణ పట్టాభిషేకసమయే, స్వభక్త వరాయ శ్రీమతే హనూమతే, ఉపదిష్టాః । తా ఏవాద్య ఉపలభ్యన్తే॥

తత్ర నిత్య నిరతిశయం పురుషార్థ మర్థీయమానానాం, సర్వోత్సాహం ప్రయతమానానా మపి, కలికాల సంజనిత కార్యాతిరేక వశేన అలబ్ధావకాశానాం మన్ద మన్య మోత్తమా ధికారిణాం, కృతే, శ్రీరామచన్ద్ర యతి సార్వభౌమః, బ్రహ్మస్వరూప ప్రాప్తి సాధన ప్రతిపాదకాని, జీవ బ్రహ్మైక్య పరాణిచ, అష్టోత్తరసహస్ర(౧౦౦౮) సంఖ్యాకాని రత్నప్రాయాణి ప్రధానతమాని వాక్యాని, తాభ్య స్సముద్ధృత్య, తేషాం మహావాక్య రత్నావళీతి, నామ ప్రఖ్యాపయన్, శిష్యేభ్య శ్శమ దమాది గుణోపేతేభ్యః ఉపదిదేశ॥

సైషా మహావాక్య రత్నావళీ సనాతన వైదిక సంప్రదాయ శుద్ధా వివిత్సు బుద్ధి ప్రామాణ్యకోటి మధివసన్తీ ముముక్షుజనాన్ పరమానన్ద మన్దిరం గమయన్తీ, సత్వరం పరాఽగతా బ్రహ్మవిద్యా॥ —

అస్యాశ్చ శ్రీ మహావాక్య రత్నావళ్యాః కాఽపి వ్యాఖ్యా నాతిప్రౌఢా, నాతి సంక్షిప్తా, కిరణావళీ నామ్నీ, సర్వ సులభ గ్రహణాయ, గ్రన్థ కర్తుః సతీర్థ్యేన, శ్రీ వాసుదేవేన్ద్ర స్వామి శిష్యేణ, శ్రీమదుపనిషద్బ్రహ్మయోగీన్ద్రేణ, విరచ్య ప్రకాశితా చకాస్తి॥ —

అస్యా మహావాక్య రత్నావళ్యాః, వివరణాత్మకం లోచనం, తద్విరచిత మస్తీతి గ్రన్థతో విజ్ఞాయతే పరం నోపలభ్యతే.

సోఽయం గ్రన్థ స్సవ్యాఖ్యః, సకల వేదాన్త సిద్ధాన్త సార సంగ్రహరూపః, ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మాపరోక్ష సాక్షాత్కారేణ, *పఞ్చభ్రమ నివృత్తిం సంపాదయన్, ఆత్మస్వరూపానన్ద మనుభావయన్, ముముక్షు

జనోపయోగీ, కాలగర్భం గతో మహతా ప్రయాసేన లోకహితైషుభి రస్మాభిః లిఖిత పత్ర సంపుటీ రూపేణ సంపాదితః, జిజ్ఞాసు జనాభ్యర్థనయా ముద్రాపణాయ సజ్జీకృతః.

---

* పఞ్చభ్రమ తన్నివృత్తి వివరణమ్, అన్నపూర్ణోపనిషది ప్రథమాధ్యాయే నిర్ణీతమ్.

పఞ్చభ్రమాః

(1) జీవేశ్వరౌ భిన్నౌ ఇతి భ్రమః.

(2) కర్తా జీవః ఇతి భ్రమః.

(3) శరీరత్రయ యోగేన సఙ్గీ జీవః ఇతి భ్రమః.

(4) జగత్కారణస్య వికారిత్వ భ్రమః.

(5) జగత్సత్య మితి భ్రమః.

తన్నివృత్తిః దృష్టాన్తై స్సాధనీయా.

(1) బింబ ప్రతిబింబ నిదర్శనేన జీవేశ్వర భేద భ్రమః,

(2) లోహిత స్ఫటిక నిదర్శనేన జీవే పారమార్థిక కర్తృత్వ భ్రమః,

(3) ఘట మఠా కాశ నిదర్శనేన సఙ్గీతి భ్రమః,

(4) రజ్జు సర్ప నిదర్శనేన జగత్సత్య మితి భ్రమః,

(5) కనక రుచక నిదర్శనేన జగత్కారణస్య వికారిత్వ భ్రమశ్చ, పఞ్చ భ్రమాః నివర్తనీయాః॥

తదా చిత్తం బ్రహ్మాకారం వర్తతే॥

అస్య గ్రన్థస్య ముద్రణా వసరే యథా మాతృకం ముద్రణ విధాన మేవ స్వీకృతమ్. ప్రతివాక్యఞ్చ వాక్యస్య అధికారభూతా ఉపనిషదపి సంఖ్యయా నామ్నాచ ప్రదర్శితా ఽస్మాభి రిత్యేష విశేషః॥

జీర్ణస్యాస్య పారమార్థిక గ్రంథ స్యోద్ధరణేన వివిత్సు భక్త జన సంప్రతి పాదన మేవ సంకల్పోఽ స్మాకం నతు విక్రయణమ్.

తదమూల్య స్యాస్య గ్రన్థస్య యేచ గ్రాహకా స్తే సర్వే యావ దాన్ధ్రిలోకే అమూల్య మేత ద్విజ్ఞానం, శ్రద్ధా భక్తి ప్రపన్నేభ్య స్సమ్య క్ప్రతిపాదయన్తః॥

ఇమాం బ్రహ్మవిద్యాం బహుళ వ్యాప్తిం ఆతన్వన్తు। స్వయఞ్చ కృతార్థా భవన్తు.

ఇతి

నారాయణ స్మృతిః.

ముముక్షుజన శ్రేయోభిఽలాషీ

శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య

శ్రీ నారాయణాశ్రమ యతి వర్యః.

పండితాభిప్రాయాః

ఓమ్ నమో బ్రహ్మ విద్భ్యః

శ్రీ మతా మత్ర భవతాం ప్రేక్షావతాం ప్రత్యక్ష ఏవ మహా వాక్యరత్నావళీ రితి ప్రసిద్ధోయం గ్రన్థ శ్శేవధి ర్ముముక్షూణాం దుర్లభతర స్సవ్యాఖ్యః.

స ఇదానీం శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యై శ్రీ శ్రీ శ్రీ నారాయణాశ్రమ యతిభిః, (పూర్వాశ్రమే బ్ర. శ్రీ. వే. కనుపర్తి నారాయణయ్య, బ్రహ్మచారీ, నెల్లూరు) మహతా ప్రయత్నేన సంపా దితో ముద్రాపితశ్చ వివిత్సూనాం బ్రహ్మ విత్త్వాయ ప్రాపయిష్యతే, వినామూల్యం సర్వేషా మాత్మ భక్తానామ్.

కల్పతే చాయ మాత్మానుసంధానేన స్వరూప నిష్ఠాపరాణాం పరమ పురుషార్థ మహదానన్ద ప్రాప్తయే.

ఇతి

విశ్వానన్ద ప్రేప్సుః

అనుముల రామనాధశాస్త్రీ

భాగ్య నగరమ్

ఓమ్ నమో బ్రహ్మవిద్యా సంప్రదాయ కర్తృభ్యః। నమో మహద్భ్యః॥

శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యై శ్రీ శ్రీ శ్రీ నారాయణా శ్రమ యతిభి రున్నీతేయం మహావాక్య రత్నావళి ర్జీవ బ్రహ్మస్వరూ పైక్య ప్రతిపాదక శ్రుతివాక్య సమాహారరూపా నాతిప్రౌఢ కిరణావళీ వ్యాఖ్యా విరాజితా ప్రకాశం నీతేతి మహాదిదం ప్రమోద స్థానమ్.

అనయా ఆత్మాను సంధాన పరాః శ్రీ శఙ్కర భగవత్పాద భాష్యామ్బుధి నిమగ్నాశ్చ మన్ద మధ్య మోత్త మాధికారిణః సర్వే, వినా క్లేశేన అధిగత పరమార్థా భవన్తీతి నిశ్ప్రపచం వచో విదుషామ్.

అత శ్శ్రుతి ప్రామాణ్య మభ్యుపయద్భిః పరమపురుషార్థ మీహమానైః సర్వై రప్యాస్తిక వర్యై ర్విశేషతశ్చ అద్వైత మత ప్రవిష్టై రవశ్యం పఠనీయే య మితి.

నివేదయితా

సూరి రామకోటి శాస్త్రీ

సంస్కృత కళా శాలో పాధ్యాయః, తెనాలి.

ఓమ్

శ్రీ రామః శరణమ్

ఆగమ పాథో ధిం నిర్మథ్య శ్రీమద్భి ర్యతి వర్యై రుద్ధృతేయం మహావాక్య రత్నావళిః భవసాగరే నిమజ్జత ఉన్మజ్జతశ్చ ముముక్షూ స్తారివ పారం నయతీతి సువిదితమేవ సమేషా మాస్తికానామ్.

శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యైః శ్రీ శ్రీ శ్రీ నారాయణాశ్రమ యతిభి స్సంగ్రథితయా అనయా పరమ పురుషార్థ మనుభూయా త్మనో జన్మ సఫలయన్తు మన్దా మధ్య మాశ్చా ధికారిణ ఇతి స ప్రశ్రయ మభ్యర్థయే.

వాజపేయయాజీ వేఙ్కటేశ్వరః

K. L. N. సంస్కృత కళాశాలోపాధ్యాయః, తెనాలి.

గుంటూరు మణ్డలమ్.

ఓమ్

జ్ఞాపనమ్

కిఞ్చిదిద మావేద్యతే సమేషా మాస్తిక విద్వన్మహనీయానాం పురః యదేషా శ్రీ మహావాక్య రత్నావళీ, శ్రీ శివ పఞ్చాక్షరీ భాష్య ప్రభృతయో గ్రంథాః, సవ్యాఖ్యా, దైవయోగేనా స్మాభి స్సమాసాదితా స్సర్వ భక్త జనోప యోగాయ విపులీ కృతాః, ముద్రాపితాశ్చ, చాతుర్వర్ణ్య ప్రవిష్టానాం స్త్రీణాం పురుషాణాం, సంస్కృత భాషా ప్రవేశ వతాం కృతే, తత్రాపి విశిష్య గృహీత క్రమ సన్న్యాసాశ్రమాణాం శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్యాణా మర్థే వినా మూల్యం వితరీతు మాయత్తా వర్తన్తే.

తదేతస్మిన్ సద్వ్యవసాయే బద్ధ పరికరాః :—

మ. రా. రా. శ్రీ చిట్టా వెంకట్రామ శాస్త్రిణః
,, ,, వెల్లంకి వెంకట రమణార్యాః
,, ,, జూలూరు జగదీశ్వరార్యాః
,, ,, డాక్టరు బెండపూడి పేర్రాజు వర్యాః
,, ,, డా॥ అనుముల లక్ష్మీ నరశింహ శర్మాణః
,, ,, ధూళిపాళ్ల కృష్ణ ప్రసాద మహాశయాః
ఆంధ్ర బ్యాంకి ఏజంటు
,, ,, రూపావతారం ముని శర్మాణః
,, ,, R. అనన్త పద్మనాభ రాయాః
,, ,, వెంపటి సత్యనారాయణ శర్మాణః
,, ,, వాకాటి రంగయ్య శ్రేష్ఠినః

ఇత్యాదయో మే సద్భక్తాః, స్వద్రవ్య సాహాయ్యేన వాక్సాయ్యేనచ, బహూపకృతవన్తస్తే అతీవ అభినన్దనీయాః .—

త ఇమే గ్రన్థా ఏకేన సంపుటేన సంగ్రథ్య నిబధ్య ప్రథమ సంపుట నామ్నా ప్రతాయన్తే.—

అస్మిన్ సంపుటే సర్వేషాం నిత్య పారాయణాది సౌకర్య మభిలష్య, శ్రీ జగద్గురు, శ్రీ శ్రీ శ్రీ శంకరాచార్య వర్య, స్తోత్ర పాఠాస్సంనివేశితాః.—

అస్య ప్రథమ సంపుటస్య ముద్రణాది నిర్వాహాయ అధి సహస్రం రూప్యాణి వ్యయితాని. ఆశ్రుతవతాం వచనానను పాలనేన, పఞ్చాశదధిక ద్విశతం (రు. 250) రూప్యాణి, ఏతదర్థే ఋణీకృతాని అవశ్యం నిర్యాతనీయాని.

అన్యచ్చ, ద్వితీయ సమ్పుట ముద్రణాయ, శేషః గ్రన్థః, సవ్యాఖ్యాః ఉపనిష త్సంపుట్యా, క్వచి ద్వివరణేనచ, అస్మాభి ర్విరచితేన సంశోభితః, శ్రుతిగీతా, మనీషా పఞ్చకమ్, అష్టావక్ర గీతా, ఆధ్యాత్మిక సంస్కృతోప న్యాసాశ్చ, భక్త జనోప యోగాయ సజ్జీకృతాః ద్రవ్య సాహాయ్య ప్రాప్తి సమనన్తరమ్ ముద్రాప్య ప్రాకాశ్యం నీయన్తే, ఇతి॥ నారాయణ స్మరణ పూర్వక మావేదయితారః.

ముముక్షు జన శ్రేయోభిలాషిణః.

శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య

శ్రీ నారాయణాశ్రమ స్వామినః

ఆయ వ్యయ పట్టికాచ ద్వితీయ సమ్పుటే ప్రకటీ క్రియతే.—

ఓమ్

జ్ఞాపనము

ఇందుమూలమున సకల ఆస్తిక విద్వన్మహనీయులకు తెలియ బరచునదేమన:—

దైవానుగ్రహముచే లభ్యపడి యుండిన శ్రీ మహావాక్య రత్నావళీ, శ్రీ శివ పఞ్చాక్షరీ భాష్యము వగైరా వ్యాఖ్యాన సహిత ఉద్గ్రంథములను సర్వ ముముక్షు జనోపయోగకర మగునట్లుగా విపులబరచి రచియించి అచ్చొత్తించి, సంస్కృత భాషయందు ప్రవేశముగల చాతుర్వర్ణములలోని స్త్రీ పురుషులకు, అందున ముఖ్యముగ క్రమసన్న్యాసము స్వీకరించిన పరమహంస పరివ్రాజకులకు ఉచితముగా యియ్యదలంచి నారము. ఇందులకు —

మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ చిట్టా వెంకట్రామశాస్త్రిగారు
,, వెల్లంకి వెంకటరమణయ్యగారు
,, జూలూరు జగదీశ్వరయ్యగారు
,, డాక్టరు బెండపూడి పేర్రాజుగారు
,, డాక్టరు అనుముల లక్ష్మీనరసుశర్మగారు
,, ధూళిపాళ్ల కృష్ణప్రసాదరావుగారు
ఆంధ్రబ్యాంకీ ఏజంటు.
,, రూపావతారము మునిశర్మగారు
,, ఆర్. అనంతపద్మనాభరావుగారు
,, వెంపటి సత్యనారాయణగారు
,, వాకాటి రంగయ్యశ్రేష్టిగారు

ప్రభృతులగు సద్భక్తులు, వారి వాక్సహాయములతోను, ద్రవ్యసహాయములతోను, మిక్కిలిగా తోడ్పడి నందులకు సంస్తవనీయులు.—

ఈ గ్రంథములను ఏకసంపుటముగా బొందుపరచి, బైండు చేయించి ప్రథమ సంపుటమను పేరున భక్తుల కందజేయు చున్నారము. ఇందు సర్వజనులకు నిత్యపారాయణానుష్ఠానముల కనువగు నటుల శ్రీజగద్గురు శ్రీశ్రీశ్రీ శంకరాచార్య వర్యుల, స్తోత్రపాఠ గ్రంథములను పొందుబరచి యున్నారము.

ఈ ప్రథమ సంపుట ముద్రణకు షుమారు వేయి రూప్యములకు (౧000) పైగా, ముద్రణా ఖర్చులు కాబడి యున్నవి. భక్తుల సహాయము స్వల్పముగ రాబడుటచేత నున్నూ, వాగ్దానముల జేసిన సద్భక్తులలో పెక్కుమంది వారి వాగ్దానముల, సకాలమున సమర్పించక బోవుటవల్లనున్నూ, షుమారు రు. 250-0-0 లు ద్రవ్యము, అప్పుజేసి యీ ప్రథమ సంపుట ముద్రణ పూర్తిగావించ గలిగితిమి. ఈబాకీ మొత్తము విధిగా దీర్చవలసినదై యున్నది.

ఇదియుగాక ఈ ద్వితీయ సంపుట ముద్రణకున్నూ, మఱియు మావలన సంస్కృతవ్యాఖ్యానములతో ఉపనిషత్ప్రమాణములతో రచియింపబడి విపులముగ తయారు జేయబడి భక్తుల యుపయోగార్థము అచ్చొత్తించ వలసియున్న సద్గ్రంథములు, అనగా శ్రుతిగీత, మనీషా పఞ్చకము, అష్టావక్రగీత, మరికొన్ని సంస్కృతోపన్యాస గ్రంథములు వగైరాలు, అచ్చొత్తించి భక్తుల కుచితముగ అందజేయుటకై సిద్ధబరచి యున్నారము. ఇందులకున్నూ ద్రవ్యసహాయము లభించినచో, త్వరలో వెలువర్చ గల్గుదుమని నారాయణ స్మరణ పూర్వకముగ దెలియబరచు చున్నారము.—

ఇట్లు

ముముక్షుజన శ్రేయోభిలాషీ

శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీ నారాయణాశ్రమ స్వామివారు.

ప్రస్తుతము, తెనాలి.

ఇందులకయిన జమ ఖర్చు పట్టిక ద్వితీయ సంపుట ముద్రణా ఖర్చులతో జేర్చి వెలువర్చ గల్గుదుము.—

వి ష య సూ చి కా

శ్రీ శివపఞ్చాక్షరీ భాష్యగ్రన్థః

అనుబన్ధ విషయాః

మహావాక్యరత్నావళీ

సవ్యాఖ్యా

శ్రీ సద్గురవే నమః

కిరణావళీ సహితా

మహావాక్యరత్నావళీ

వ్యాఖ్యాన పీఠికా

శ్లో॥ ఈశాద్యుపనిషత్ప్రోద్యన్మహావాక్య కళేబరమ్।
వికళేబర కైవల్యం రామచన్ద్రమహం భజే॥ ౧

శ్లో॥ విశ్వాధిష్ఠాన సన్మాత్ర వాసుదేవేన్ద్రమూర్తయే।
శ్రీదేశిక స్వరూపాయ పరస్మై బ్రహ్మణేనమః॥ ౨

శ్లో॥ నత్వా శ్రీదేశికం బ్రహ్మమాత్రానన్దాపి మిచ్ఛతాం।
మహావాక్య రత్నజాత కిరణావళి రీర్యతే॥ ౩

ఇహాఖిలు పరమ దయా కళేబరేయం భగవతీ లీలావిభూతి స్వాంశజ ప్రాణిపటల నిష్ప్రతియోగిక నిర్విశేష బ్రహ్మమాత్రాప్తయే, ఋగాది చతుర్వేద ప్రవిభక్తేశా ద్యష్టోత్తర శతోపనిషత్ప్రసిద్ధాష్టోత్తర సహస్ర మహావాక్యరత్నా న్యుద్ధృత్య విద్యాది విదేహాన్త భేదేన త్రయోదశధావిభజ్య తత్ర స్వరూప మహావాక్యజాతం నానాలిఙ్గా ద్యవశిష్టాన్తభేదేనాష్టధా విధాయ ముఖ్యాధికారిణ ముద్దిశ్య తదర్థబుభుత్సూనాం పరస్పర సాపేక్షతయా మహావాక్య రత్నజాత ప్రకాశ కైకోత్తర సప్తశత ప్రకరణగర్భిత ప్రభావళిం తద్భాసకలోచనఞ్చ ప్రకటయామాస.

తస్యాః అతివిస్తరత్వేన పణ్డితాధికారికత్వా త్తదర్థావలోకనా సమర్థానుకమ్పయా, అనుబన్ధచతుష్టయవద్వింశతి ప్రకరణగర్భిత విద్యాది విదేహాన్త మహావాక్యజాత పదయోజనాం ప్రతిజానన్నుపోద్ఘాత ప్రకరణస్థ శ్రీరామచన్ద్రం ఛన్దోమయాజ్ఞతయా నమస్కరోతి॥ —

య ఇతి॥ —

శ్లో॥ యో విద్యాది విదేహాన్త మహావాక్యార్థ విగ్రహః।
శ్రీరామచన్ద్ర రూపాయ తస్మై భూమాత్మనే నమః॥

వ్యాఖ్యా॥ "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇత్యుపక్రమ్య "నై దేహీ ముక్త ఏవసః" ఇత్యన్త విద్యాది విదేహాముక్త్యన్త మహావాక్యానామర్థో నిష్ప్రతియోగిక బ్రహ్మమాత్రావ స్థానలక్షణ విదేహకైవల్యం తదేవ విగ్రహో యస్య తథోక్తః, కైవల్య శ్రీస్వరూపేణ రాజమానమహాస స్వాతిరిక్త సామాన్య ద్రావక స్వరూపత్వా దయం శ్రీరామచన్ద్ర రూపస్తస్మై నిష్ప్రతియోగిక భూమ బ్రహ్మాత్మనేనమః॥ నమస్త్వైక్యమితి శ్రుత్యా భూమబ్రహ్మ స్వమాత్ర మిత్యనుసన్ధానం కరోమీత్యర్థః॥

యచ్ఛబ్ద సప్తవిభక్తిభి రస్మద్దేశికస్య బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠత్వేన సర్వజ్ఞేశ్వరత్వం ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మత్వం, నిష్ప్రతియోగిక బ్రహ్మమాత్రత్వఞ్చ స్వతస్సిద్ధమిత్యాహ। — యః ఇతి॥

మూలం॥ యః పూజ్యో యతిభి స్స్వధర్మ నిరతై ర్ధ్యాయ
న్తి యం యోగినో। యేనాత్తం నిగమాన్తవేద్య
మనిశం యస్మై హవిర్దీయతే। యస్మాత్స్థావర జఙ్గమం
సమభవ ద్యస్యాం శమా త్రోఽవరో। యస్మిన్లీనమిదం
ప్రణౌమి సతతం తం వాసుదేవం గురుమ్॥

వ్యాఖ్యా। స్వాతిరిక్తాఽనాత్మనిరసన పూర్వకం స్వాత్మమాత్రప్రాపకో ధర్మః స్వధర్మః తత్రైవ నిరతాః తన్నిష్ఠాః తై ర్యతిభిః పూజ్యః స్వాశ్రమాచార సమ్పన్నత్వాత్ యోగినో య మీశత్వేన ధ్యాయన్తి యేనైవ సమస్త నిగమాన్తవేద్యం బ్రహ్మ స్వమాత్ర మిత్యాత్తం సమ్యగ్ జ్ఞానినో నిరావృతేశ్వరత్వాత్ స్వేష్టసిద్ధయే యస్మై వైశ్వానర రూపాయ హవిర్దీయతే యస్మాత్ ఈశభావమాపన్నాత్ స్థావర జఙ్గమాత్మకం జగత్సమ భవత్ యస్యాంశమాత్రః అవరః - జీవరూపో భవతి "మమైవాంశో జీవలోకే జీవ భూత స్సనాతనః" ఇతి స్మృతేః॥

యస్మిన్ ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి పరిదృశ్యమానం ఇదం అవిద్యాపదం లీనం - ప్రళయముపైతి తం ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మరూపం వాసుదేవం ప్రత్యక్పర విభాగాऽసహ బ్రహ్మమాత్రరూపంవా అస్మచ్ఛ్రీగురు వాసుదేవేన్ద్రాభిధం ప్రణౌమి - శ్రీగురుచరణానుసంధానం కరోమీత్యర్థః॥

ఉక్త విశేషణ విశిష్టం దేశికం నత్వా మహావాక్య రత్నావళిం ప్రతిజానీతే॥ — నత్వేతి॥

మూలం॥ నత్వా శ్రీవాసుదేవేన్ద్ర పాదపఙ్కేరుహద్వయమ్
గ్రథ్యతేవై మహావాక్యరత్నావళి రియం మయా॥ ౧

వ్యాఖ్యా॥ సుగమమ్.

గ్రథ్యమాన మహావాక్య రత్నావళ్యాః చతుర్వేద ప్రవిభక్తే శాఖ్యష్టోత్తర శతోపనిషత్సార సంగ్రహతాం ప్రకటయితుం వృత్తమను కీర్తయతే॥ — అథేతి॥

మూలం॥ అథఖలు ఋగ్వేదాది విభాగేన వేదాశ్చత్వారః॥ ౭

వ్యాఖ్యా॥ తథాచ ముక్తికోపనిషద్యామ్నాయతే.

మూలం॥ ఋగ్వేదాది విభాగేన వేదాశ్చత్వార ఈరితాః।
తేషాం శాఖా హ్యనేకాస్స్యు స్తాసూపనిషద స్తథా॥ ౮

ఋగ్వేదస్యతు శాఖాస్స్యురేక వింశతి సంఖ్యయా
నవాధికశతం శాఖాయజుషో మారుతాత్మజ॥ ౯

సహస్ర సంఖ్యయా జాతాః శాఖాస్సామ్నః పరన్తప।
అథర్వణస్య శాఖాస్స్యుః పఞ్చాశద్భేదతో హరే॥ ౧౦

ఏకైకస్యాస్తు శాఖాయా ఏకైకోపని షన్మతా,
తాసామేకా మృచం యేన పఠ్యతే భక్తితో మయి॥ ౧౧

సమత్సాయుజ్య పదవీం ప్రాప్నోతి మునిదుర్లభాం।
మాణ్డూక్య మేకమేవాలం ముముక్షూణాం విముక్తయే॥ ౧౨

తథా ప్రసిద్ధంచే ద్జ్ఞానం దశోపనిషదం పఠ,
జ్ఞానం లబ్ధ్వాఽచిరాదేవ మామకం ధామ యాస్యసి॥ ౧౩
తథాపి దృఢతా నోచే ద్విజ్ఞానస్యాఞ్జనాసుత,
ద్వాత్రింశాఖ్యోపనిషదం సమభ్యస్య నివర్తయ॥ ౧౪
విదేహముక్తా విచ్ఛాచే దష్టోత్తర శతం పఠ॥ ఇతి॥ ౧౫

వ్యాఖ్యా॥ ఈశాద్యష్టోత్తర శతోపనిషదాం శాఖాభేదం దర్శయతి॥ — తత్రేత్యాదినా॥

మూలం॥ తత్రైక వింశతి (౨౧) శాఖా ఋచః। నవాధిక శత (౧౦౯) శాఖా యజుషః॥ సహస్ర (౧౦౦౦) శాఖా స్సామ్నః॥ పఞ్చాశ (౫౦) చ్ఛాఖా అథర్వణస్య॥ ఏకైక శాఖాయా మైకైకోపనిషత్॥— ఆసామాత్యాశీతి సహిత శతాధిక సహస్ర (౧౧౮౦) సంఖ్యాకాః ఉపనిషదః॥ ౧౬

తాసు రామచన్ద్రేణ రామదూతాయ సారతరోపని షదోఽష్టోత్తరశత (౧౦౮) సంఖ్యాకాః ఉపదిష్టాః॥ తథాచ ముక్తికోపనిషత్యాన్యష్టోత్తర శతోపనిషన్నామ శ్లోకాలిఖ్యన్తే॥ ౧౭

శ్లో॥ ఈశ కేన కఠ ప్రశ్న ముణ్డ మాణ్డూక్య తిత్తిరిః।
ఐతరేయఞ్చ ఛాన్దోగ్యం బృహదారణ్యకం తథా॥ ౧౮

బ్రహ్మకైవల్య జాబాలా శ్వేతాశ్వో హంస ఆరుణీ।
గర్భో నారాయణో హంసో బిన్దు నాద శ్శిర శ్శిఖా॥ ౧౯

మైత్రాయణీ కౌషీతకీ బృహజ్జాబాల తాపనీ।
కాలాగ్ని రుద్ర మైత్రేయీ సుబాల క్షురి మంత్రికా॥ ౨౦

సర్వసారం నిరాలమ్బం రహస్యం వజ్రసూచికమ్।
తేజో నాద ధ్యాన విద్యా యోగతత్త్వాఽత్మబోధకమ్॥ ౨౧

శ్లో॥ పరివ్రాట్ త్రిశిఖీ సీతా చూడా నిర్వాణ మణ్డలమ్।
దక్షిణా శరభం స్కన్దం మహానారాయణాహ్వయమ్॥ ౨౨

రహస్యం రామతపనం వాసుదేవఞ్చ ముద్గలమ్।
శాణ్డిల్యం పైఙ్గలం భిక్షుం మహ చ్ఛారీరకం శిఖా॥ ౨౩

తురీయాతీత సన్న్యాసం పరివ్రాజా క్షమాలికా॥ ౨౪

అవ్యక్తై కాక్షరం పూర్ణా సూర్యా క్ష్య ధ్యాత్మకుణ్డికా॥
సావిత్ర్యా త్మా పాశుపతం పరంబ్రహ్మాఽవధూతకమ్।
త్రిపురాతపనం దేవీ త్రిపురా కఠ భావనా॥ ౨౫

హృదయం కుణ్డలీ భస్మ రుద్రాక్ష గణ దర్శనమ్।
తారసార మహావాక్య పఞ్చబ్రహ్మాఽగ్నిహోత్రకమ్॥ ౨౬

గోపాలతాపనం కృష్ణం యాజ్ఞవల్క్యం వరాహకమ్।
శాట్యాయనీ హయగ్రీవం దత్తాత్రేయఞ్చ గారుడమ్॥ ౨౭

కలి జాబాల సౌభాగ్య రహస్యం ఋచ ముక్తికేతి॥ ౨౮

తత్ర దశోపనిషదః (౧౦) ఋగ్వేదగతాః శుక్ల కృష్ణభేదేన యజుష ఏకపఞ్చాశత్॥ (౫౧) తత్ర, శుక్ల యజుష ఏకోనవింశతిః॥ (౧౯) కృష్ణ యజుషో ద్వాత్రింశత్ (౩౨), సామ్నష్షోడశ (౧౬), ఆథర్వణాస్త్వేక త్రింశత్ (౩౧) ఆహత్యాష్టోత్తర శతమ్॥(౧౦౮)

వ్యాఖ్యా॥ ఈశాద్యష్టోత్తర శతోపనిషదాం పూర్వాచార్య ప్రకాశి తత్వం దర్శయతి॥— తత్రేత్యాదినా॥

మూలం॥ తత్ర గౌడపాదాచార్యై ర్మాణ్డూక్యోపనిష
ద్వ్యాఖ్యాతా శ్రీమచ్ఛఙ్కర భగవత్పాదాచార్యై
ర్దశోపనిషదః పఞ్చరుద్రాః నృసింహతాపనీచ॥ ౨౯
శఙ్కరానన్దై స్సదాశివ బ్రహ్మేన్ద్రై స్స్వయం ప్రకాశాన

న్నాద్యైశ్చ ద్వాత్రింశదుపనిషదః (32) విద్యారణ్యా
చార్యై రష్టోత్తర శతోపనిషదో వ్యాఖ్యాతాః॥ 30

వ్యాఖ్యా॥ ప్రకృతేతు॥ మహావాక్య రత్నావళ్యాం త్రయోదశధా విభాగఞ్చ దర్శయతి॥—రామచన్ద్రేణేతి॥

శ్లో॥ రామచన్ద్రేణోపదిష్టే రామదూతాయ ధీమతే।
ఈశా ద్యష్టోత్తర శతోపనిషద్యా దసాంపతౌ॥ 30

నిమజ్జ్యామత్ర మహావాక్యరత్నావళి రుదాహృతా।
విభావ్యతే విభాగేన సా త్రయోదశధా పునః॥ 32

తత్రాదా విధివాక్యాని బన్ధమోక్ష పరాణిచ।
అవిద్యాద్యేయవాక్యాని జగన్మిథ్యా పరాణిచ॥ 33

తథోపదేశ వాక్యాని జీవేశైక్య పరాణిచ।
బ్రహ్మవిన్మన నాఖ్యాని జీవన్ముక్తి పరాణిచ॥ 34

బ్రహ్మాఽనుభూతి రూపాణి తత్సమాధి పరాణిచ।
అష్టస్వరూప వాక్యాని ఫలవాక్యాన్యన న్తరమ్॥ 35

విదేహముక్తి వాక్యాని లిఖ్య న్తేఽ న్విష్య తత్రతః—మాత్॥ 36

వ్యాఖ్యా॥ మహావాక్య రత్నావళ్యాం యథోక్తాధికారిణం దర్శయతి॥— య ఇతి॥—

మూలం॥ య స్స్వాశ్రమాచార రతః పరివ్రా డ్విజితేన్ద్రియః।
సోఽధికారీమహావాక్య రత్నావళ్యాం నచాపరః॥ 37

వ్యాఖ్యా॥ తురీయాతీతాఽవధూతయో ర్మహా వాక్యోప దేశాధికారః॥ "పరమహంసస్యాపీతి" శ్రుతేః॥

మహావాక్య రత్నావళ్యాః ఈశా ద్యష్టోత్తర శతోపనిష త్సిద్ధాన్త సంగ్రహ బాక్యత్వా త్తత్రత్య పఞ్చశా న్తయోఽత్ర వక్తవ్యా ఇత్యాహ॥
—వాగితి॥—

మూలం॥ వాక్పూర్ణ సహనావ్యాయం భద్రం కర్ణేభి రేవచ।
పఞ్చశాన్తీః పఠిత్వాదౌ పఠేద్వాక్యాన్యనన్తరమ్॥

వ్యాఖ్యా॥ పఞ్చశాన్తీః తదర్థఞ్చ ప్రకటయతి॥ — వాగిత్యాదినా॥

ఋగ్వేద మహావాక్యాని ౧

మూలం॥ వాఙ్మే మనసి ప్రతిష్ఠితా మనోమేవాచి ప్రతిష్ఠిత
మావిరావీర్మ ఏధి వేదస్యమ ఆణీస్థ శ్రుతం మే
మాప్రహాసీ రనేనాధీతే నా హోరాత్రాం త్సందధా
మ్యృతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి తన్మామవతు
తద్వక్తారమవ త్వవతుమా మవతు వక్తార మవతువక్తారమ్॥
ఓం శాన్తి శ్శాన్తి శ్శాన్తిః॥

వ్యాఖ్యా॥ సమాహితదశాయాం మే-మమ, వాగాదీన్ద్రియతతిః మనసి ప్రతిష్ఠితా, "యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞ" ఇతి శ్రుతేః॥

వ్యావహారిక దశాయాం మే-మమ, మనః-అన్తఃకరణం, వాచి-వాగాదికరణ సమూహే ప్రతిష్ఠితం వాగాదివ్యాపృతే రన్తఃకరణాధీనత్వాత్ "అన్యత్ర మనా అభూవం నాదర్శ" మిత్యాది శ్రుతేః॥ మే-మమ, వాచి మనసిచ, హే బృహత్యాత్మకప్రాణ! త్వం ఆవిః-ప్రజ్ఞా ప్రకాశరూపేణ ఏధి-సదాసన్నిధిం కురు॥ హే పరమాత్మన్! మే-మమ' మనసి అఖణ్డాకారవృత్తిరూపే, ఆవిరావీః - స్వాతిరిక్తానా త్మతిమిరగ్రాసాత్మమాత్ర జ్యోతీరూపేణ, ఏధి - స్వాతిరిక్త కలనా విస్మరణ పూర్వకం సన్నిధింకురు॥ మే-మమ, వాఙ్మనసీ - మదర్థంవేదస్య యథోక్త తత్త్వవిద్యా ప్రతిపాదకస్య గ్రన్థస్య ఆణీస్థః - ఆనయనార్థే భవతమ్। మే-మమ మయా దేశిక ముఖతః శ్రుత - మధీతం కదాపి మా ప్రహాసీః - విస్మృతిం మా కార్షీ రిత్యర్థః॥

అనేన మయాఽధీతేన పరాఽపరవిద్యాజాతేన అహోరాత్రాన్ - అహోరాత్రం సదా త్వాం సన్దధామి - అపరరూపేణ పరరూపేణవాత్వా మహమస్మీత్యను సందధామీత్యర్థః॥ హే ప్రజ్ఞాత్మన్! యథాశాస్త్రం

కర్తవ్యార్థ మృతం వ్యావహారిక సత్యంవా వదిష్యామి వాగాది కరణ గ్రామతః యథావద్గ్రాహ్యంసత్యం త్వద్గతహేయాంశాపాయే పార మార్థిక సత్యస్వరూపంవా త్వాం వదిష్యామి తత్పరమ పరంవా బ్రహ్మ పరాఽపర విద్యా సంయోజనేన విద్యార్థినం మామవతు తదేవ పునః పరమపరంవా బ్రహ్మవిద్యా వక్తారం మామాచార్య మవతు॥ - అవతు మా మవతు వక్తారమితి పునర్వచన మాదరార్థమ్॥ పరాఽపర విద్యా ప్రాప్త్యన్తరాయకాధ్యాత్మికాది తాపత్రయ నిరసనాయ శాన్తి శ్శాన్తి శ్శాన్తి రితి త్రిర్వచనమ్॥

ఇత్థం శాన్తిః విద్యాప్రారమ్భావసానయోః కార్యా। కృతాయా మస్యాం విద్యాప్రసీదతీతి సిద్ధమ్॥ విద్యాప్రాదుర్భావ సమకాల మయం విద్వాన్ కృతార్థో భవతీత్యర్థః॥

శుక్ల యజుర్వేద మహావాక్యాని

మూలం॥ పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణ ముద
చ్యతే పూర్ణస్య పూర్ణ మాదాయ పూర్ణ
మేవాఽవ శిష్యతే॥ ఓం శాన్తి శ్శాన్తి శ్శాన్తిః॥

వ్యాఖ్యా॥ యద్దేశతః కాలతో వస్తుతః పరిచ్ఛేద విరళం తత్పూర్ణం॥ యత్ అద ఇతి పరోక్షాభిధాయి సర్వనామ, తదపి పూర్ణం నిరుపాధికత్వాత్॥ య దిదం శబ్దవాచ్యం వ్యవహారాపన్నం తదపిపూర్ణం శబలాత్మనా వ్యాప్తత్వాత్॥ య దదశ్శబ్ద వాచ్యం కారణభావ మాపన్నం పూర్ణం। తదేవహీదం శబ్దవాచ్యం కార్యోపాధ్యవచ్ఛిన్న మివా భాతి॥ వస్తుతః కార్యకారణ కలనా విరళమిత్యర్థః॥ 'యదేవేహ తదముత్రేతి' శ్రుతేః॥ ఇదంశబ్దగోచర ద్వైతప్రపఞ్చారోపాధికరణ త్వేన పూర్ణం తత్ప్రపఞ్చాపవాదాధికరణతయా పూర్ణం బ్రహ్మ ఉదచ్యతే - ఉద్రిచ్యతే అతిరిచ్యత ఇత్యర్థః॥

ఏవం కార్యకారణాత్మనా పూర్ణస్య వస్తునః వ్యష్టి సమష్టి స్వాఽవిద్యోపాధి సాపేక్ష కార్య కారణ కలనావిరళం 'అహం బ్రహ్మాఽస్మీ'తి తథావిధం పూర్ణమాదాయ విదిత్వా తద్వేదన సమకాలం స్వాతిరిక్త కార్య కారణ కలనాఽస్తినాస్తీతి విభ్రమాపహ్నవసిద్ధం నిష్ప్రతియోగికం పూర్ణమేవ బ్రహ్మ, స్వమాత్రమవశిష్యతే॥ ఓం శాన్తి శ్శాన్తి శ్శాన్తిః॥ ఇత్యుత్కారార్థః॥

కృష్ణ యజుర్వేద మహావాక్యాని

మూలం॥ సహనావవతు సహనౌభునక్తు సహవీర్యం కర
వావహై తేజస్వినా వధీతమస్తు మావిద్విషావహై॥
ఓం శాన్తి శ్శాన్తి శ్శాన్తిః॥

వ్యాఖ్యా॥ సహనావవత్విత్తి॥ ఔపనిషదం బ్రహ్మ, నౌ - శిష్యాచార్యౌ, సహైవాఽవతు। సహనౌ విద్యాఫలం, భునక్తు - భోజయతు సహ విద్యా నిమిత్తం, వీర్యం - సామర్థ్యం, కరవావహై - నిర్వర్తయావహై, తేజస్వినౌ ఆవయో రధీతం, స్వధీతమస్తు - బ్రహ్మయాథాత్మ్య జ్ఞానయోగ్యమస్తు, ఆవయోరధీతం తేజస్వివాఽస్తు, ఆవయో స్స్వాధ్యాయ ప్రవచన నిమిత్తం యది ప్రమాదకృతాఽపరాధా ద్విద్వేషోభవే, త్తదా తన్మాస్త్వితి తచ్ఛమనాయేయ మాశీః-ప్రార్థనా, మావిద్విషావహై-మైవేతరేతర విద్వేష మాపద్యావహై॥ ఓం శాన్తి శ్శాన్తి శ్శాన్తిః॥ ఉకారార్థః॥

సామవేద మహావాక్యాని

మూలం॥ ఓమ్ ఆప్యాయన్తు మమాఙ్గాని వాక్ప్రాణ శ్చక్షు
శ్శ్రోత్ర మథోబల మిన్ద్రియాణి చ సర్వాణి, సర్వం
బ్రహ్మౌపనిషదం, మాఽహం బ్రహ్మ నిరాకుర్యాం, మా
మా బ్రహ్మ నిరాకరోత్, దనిరాకరణ మ స్త్వనిరాకరణం
మే అస్తు, తదాత్మని నిరతే, య ఉపనిషత్సుధర్మా స్తే
మయి సన్తు తే మయిసన్తు॥ ఓం శాన్తి శాన్తి శ్శాన్తిః॥

వ్యాఖ్యా॥ ఆప్యాయన్త్వితి॥ వ్యష్టి సమష్టి ప్రపఞ్చారోపాపవాదాధార విరాడ్ఢిరణ్యగర్భేశ్వర తురీయాః—ముముక్షోః। మమ అఙ్గాని — కరచరణాదీని స్వధ్యానానుకూలతయా ఆప్యాయన్తు — చిన్ముద్రా సిద్ధాసనాది వ్యాపృతాని కుర్వన్తు తత్ప్రసాదతః మదీయావాక్ ప్రాణ శ్చక్షు శ్శ్రోత్ర మిత్యుపలక్షిత కర్మజ్ఞానేన్ద్రియాణి ప్రాణపఞ్చకమపి పరాక్ప్రవృత్తిం విహాయ ప్రత్యక్ప్రవణతయా అథో యథాబలం సర్వవేదాన్త శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసన పర్యవసన్నాని భవన్తు। యదీశా ద్యష్టోత్తర శతోపనిషత్ప్రతిపాద్యం తదౌపనిషదం బ్రహ్మైవసర్వం “సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి” శ్రుతేః॥ బ్రహ్మతిరిక్తా స్తిత్వధియా। “అహంబ్రహ్మ మా నిరాకుర్యామ్” “బ్రహ్మైవాస్మి” త్యనుసన్ధానం కుర్యా మిత్యర్థః॥—

బ్రహ్మాఽపి ప్రత్యగ్భావమాపన్నం మాం మానిరాకరోత్ — ఆవయోః “అహం బ్రహ్మాస్మి” “బ్రహ్మైవాహమస్మీ”త్యనిరాకరణమ స్త్వనిరాకరణం మే ఽస్తు? అత దనాత్మాపహ్నవసిద్ధే తదాత్మని నిరతే— తద్భావమాపన్నే। మయి యే ఉపనిషత్సు ప్రకాశితా ధర్మాః — శమాదయ, స్సత్యకామాదయ, స్సచ్చిదానన్దాదయశ్చ విద్యన్తే, తపవ సన్తు। ఆవృత్తిరాదరార్థా॥ ఓం శాన్తి శ్శాన్తి శ్శాన్తిః॥ ఉక్తోర్థః॥

అధర్వణ వేదీయ మహావాక్యాని

మూలం॥ భద్రం కర్ణేభి శ్శృణుయామ దేవాః భద్రం పశ్యేమా

క్షభిర్యజత్రాః స్థిరై రఙ్గై స్తుష్టువాగ్ంస స్తనూభిః వ్యశేమ

దేవహితం యదాయుః॥ స్వస్తిన ఇన్ద్రో వృద్ధశ్రవాః

స్వస్తినః పూషా విశ్వవేదాః స్వస్తినస్తార్క్ష్యో అరిష్టనేమిః

స్వస్తినో బృహస్పతి ర్దధాతు॥ ఓం శాన్తి శ్శాన్తి శ్శాన్తిః॥

వ్యాఖ్యా॥ భద్రమితి॥ హేవిరాడాదయో దేవాః! ముముక్షవో వయం భవత్ప్రసాదతః ముముక్షూణాం బహుత్వా ద్బహువచనం కర్ణేభిరితి ఛాన్దసం రూపం। కర్ణైః భద్రం—నిర్విశేష తుర్యబ్రహ్మ ప్రతి

పాదక వేదాన్తజాతం। శృణుయామ — శృణుయామ్మ। సంశయాది పఞ్చ దోష శాన్త్యవధి వేదాన్త శ్రవణం కుర్మ ఇత్యర్థః॥—

కేవల శ్రవణతః కిం స్యా-దిత్యత ఆహ॥ — భద్రమితి॥ యథా శాస్త్రం బ్రహ్మవిద్యా శ్రవణతః యజత్రాః – ధ్యానయజ్ఞ యజనశీలా వయం అక్షభిః — అక్షిభిః ప్రత్యగ్భావాపన్న కరణైః।భద్రం—వై రాజాది సాకల్యం నైష్కల్యం తురీయం తురీయాతీతం వా పశ్యేమ—పశ్యామః అల్పాయుష స్తత్సిద్ధిః క్వేత్యతఆహ॥— స్థిరై రితి॥ తత్త దంగాభిమానీ న్ద్రాది దేవతా ప్రసాదతః స్వస్వవిషయవ్యావృత్తి శాన్త్యైః స్థిరై రంగైః— కరచరణాదిభిః విశిష్టాస్సన్తః పశ్యేతే హోఽపి సన్మాత్ర మసదన్యత్ — మద్వ్యతిరిక్త మణుమాత్రం నవిద్యతే, "చిన్మాత్రమేవ చిన్మాత్ర మఖండైక రసగం రసం,సర్వవర్జిత చిన్మాత్రం బ్రహ్మమాత్ర మసన్నహి" త్యాది॥ తనూభిః— సూక్ష్మవస్తు గోచర శ్రుతిభిః।తుష్టువాగ్ంసః — స్తుతి మనుసన్ధానం కుర్వాణా స్సన్తః। హేదేవ దేవాః! దేవేత్యేకవచనం ఛాన్దసం। నిష్ప్రతియోగిక బ్రహ్మమాత్రధ్యానే హితం। యన్నీరోగాది గుణవిశిష్టం। ఆయుః — దీర్ఘాయు శ్చిరంజీవిత్వం। తద్వ్యశేమ—విశేమ — ప్రాప్నుయా మేత్యర్థః॥—

మన్దబుద్ధ్యను కమ్పయా ప్రకారాన్తరేణ పునః ప్రార్థయతే॥— స్వస్తీతి॥ ఇన్ద్రః – త్రిలోకాధిపతిః వృద్ధశ్రవాః – బృహత్కీర్తిః నః – అస్మాకం అఖణ్డాకారవృత్తి మన్మనః స్వస్త్యస్తు విశ్వవేదాః – సర్వజ్ఞః పూషా। నః-అస్మాకం బ్రహ్మమాత్రధ్యానం। స్వస్తి–అవిచ్ఛిన్నం భవత్వి త్యనుగృహ్ణాతు। అరిష్టా — అకుంఠితా। నేమిః – గతిః। యస్య సోఽయ మరిష్టనేమిః — తార్క్ష్యః నః – అస్మాకం। మనః – బ్రహ్మైక్యతానం।స్వస్తి స్యా దిత్యను గృహ్ణాతు। బృహస్పతిః — సురాచార్యః। నః –అస్మాకం। కరణజాలం బ్రహ్మమాత్ర పర్యవసన్నం।దధాతు- దదాతు కరోత్విత్యర్థః॥ ఓం శాన్తి శ్శాన్తి శ్శాన్తిః॥ ఉక్తోర్థః॥—

—*—

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

విధివాక్యప్రకరణమ్ ౧

ఏవం పఞ్చశాన్తీః కృత్వా గురునమస్కారపూర్వకం విధ్యాది మహావాక్యజాతం పఠేత్॥ తత్ర విధివాక్యాని లిఖ్యన్తే॥

తత్ర సార్థాన్తిక విధివాక్యాని॥

అవతారికా॥ అర్థాన్తికం కిమిత్యత్ర సంహితాకాలే ఋగ్వర్గాణా మవసానమితి సంజ్ఞా। తేషామవసానానాం క్రమకాలే సన్ధ్యభావా దర్థాన్తికమితి సంజ్ఞేతి వేదలక్షణేఽభిహితం॥ విధివాద విచారస్తు లోచనే ద్రష్టవ్యః॥ అవిధేయ బ్రహ్మప్రాపక విధిచ్ఛాయాఽఽపన్న వాక్యాని తాని కానీత్యత ఆహ॥ — సర్వమిత్యాదినా॥ —

మూలం॥ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత॥

(సామ - ౯ ఛాన్దోగ్యం; ప్ర - 3; ఖం - ౧౪; మం - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞవికల్పిత వ్యక్తావ్యక్త ప్రపఞ్చజాతం ఇదం శబ్దగోచరం సర్వం బ్రహ్మైవఖలు కార్యకారణయో రేకత్వాభిప్రాయేణ సర్వప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మత్వం యుజ్యతే॥ కుతః? ప్రపఞ్చజాతస్య తజ్జత్వా త్తల్లత్వా త్తదనత్వా దితి॥ — తజ్జలానితి। కార్య కారణ కలనా శాన్తస్సన్ నివృత్తియోగికంబ్రహ్మ న్యమాత్రమి త్యుపాసీత సదాఽనుసన్ధానం కుర్యాదిత్యర్థః॥ —

దృష్టాన్తవివరణమ్

శ్లో॥ తరఙ్గ ఫేన భ్రమ బుద్బుదాది సర్వం స్వరూపేణ
జలం యథా। తథా చిదేవ దేహా ద్యహ మన్త మేత,
త్సర్వం చిదేవైకరసం విశుద్ధమ్॥ ౧

శ్లో॥ సదేవేదం సర్వం జగదవగతం వాఙ్మనసయోః
సతోఽన్యన్నాస్త్యేవ ప్రకృతిపరసీమ్ని స్థితవతః,

పృథః కిం మృత్పాన్నాయాః కలశ ఘట కుమ్భాద్యవగతం
వదత్యేష భ్రాన్త స్త్వమహమితి మాయా మదిరయా॥— ౨
(ప్రకృతిపరసీమ్ని — మాయాకల్పిత ప్రపంచమునందు)

శ్లో॥ వక్తవ్యం కిముపిద్యతేఽత్ర బహుధా బ్రహ్మైవ జీవఃస్వయం
బ్రహ్మైతజ్జగదాతతం ను సకలం బ్రహ్మాఽద్వితీయం శ్రుతేః,
బ్రహ్మైవాఽహ మితి ప్రబుద్ధమతయః సన్త్యక్తబాహ్యాస్స్ఫుటం
బ్రహ్మీభూయ వసన్తి సన్తత చిదానన్దాత్మనైవ ధ్రువమ్॥—

శ్రు॥ "ఏకమేవాఽద్వితీయం" "ఆత్మైవేదం సర్వం"
"సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇత్యాద్యా శ్రుతయః.

శ్లో॥ నహ్యస్తి విశ్వం పరతత్త్వబోధా
త్సదాత్మని బ్రహ్మణి నిర్వికల్పే।
కాలత్రయేనాప్యహి రీక్షితోగుణే
నహ్యమ్బుబిన్దు మృగతృష్ణికాయామ్॥

మూలం॥ ఆత్మానమేవాఽవే, దహం బ్రహ్మాఽస్మీతి॥ ౨
(శు - య; ౧౦ - బృహదారణ్యకమ్; అ 3; బ్రా - ౪॥)

వ్యాఖ్యా॥ ముముక్షుః గురుతః పరాక్ప్రపఞ్చగ్రాసం ప్రత్యఞ్చ మాత్మాన మేవ అహం బ్రహ్మాఽస్మీ త్యవేత్ - విదితవాన్, ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాఽస్మీతి స్వాత్మానం జ్ఞాతవానిత్యర్థః॥—

మూలం॥ ఆత్మావాఽరే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో।
మన్తవ్యో నిదిధ్యాసి తవ్యః॥—
(శు - య; ౧౦ - బృహదారణ్యకమ్; అ - ౪; బ్రా - ౪; మం - ౫) (డిటో అ - ౬;
బ్రా - ౫; మం - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ అరేమైత్రేయి! అనాత్మాపహ్నవసిద్ధ పరమాత్మైవ స్వమాత్రమితి ద్రష్టవ్యః తదుపాయత్వేన సర్వవేదాన్తార్థః శ్రోతవ్యః యుక్తిభి ర్మన్తవ్యః ప్రత్యగ్భావాపన్నబుద్ధ్యా బ్రహ్మైవాహమితి నిది

ధ్యాసితవ్యః స్వాత్మదర్శన ముద్దిశ్య వేదాన్తశ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనం కర్తవ్యమిత్యర్థః॥—

మూలం॥ మహత్పదం జ్ఞాత్వా వృక్షమూలే వసేత్॥— ౪

(శు - య; ౩౦ - సుబాలోపనిషత్; ఖం - ౧౩)

వ్యాఖ్యా॥ మహద్భిః - బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠైః పద్యతే - జ్ఞాయత ఇతి మహత్పదం బ్రహ్మ, స్వమాత్ర మితి జ్ఞాత్వా, వృక్షమూలే - సంసార వృక్షమూలే బ్రహ్మణి, స్వే మహిమ్నివా వసేత్ - స్వావశేషధియా తిష్ఠే దిత్యర్థః॥—

శ్రు॥ "జ్ఞాత్వా తం మృత్యుమత్యేతి
నాఽన్యః పన్థా విద్యతే ఽయనాయ॥"—

ఉపనిషద్వివరణమ్

బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాలస్యభావోఽసఙ్గో నిరవద్యో మౌనేన పాణ్డిత్యేన నిరధికారతయోపలభ్యతే కైవల్యముక్తం, నిగమనం ప్రజాపతి రువాచ॥—

మహత్పదం జ్ఞాత్వా వృక్షమూలే వసేత॥— ఇతి॥

కుచేలోఽసహాయ ఏకాకీసమాధిస్థ ఆత్మకామ ఆప్తకామో నిష్కామో జీర్ణకామోఽహస్తిని సింహే దంశే మశకే నకులే సర్ప యక్షరాక్షస గన్ధర్వే మృత్యోరూపాణి విదిత్వా నబిభేతి కుతశ్చనేతి వృక్షమివ తిష్ఠాసే చ్ఛిద్యమానోఽపి న కుప్యేత నకమ్పేత । ఉత్పలమివ తిష్ఠాసే చ్ఛిద్యమానోఽపి నకుప్యేత నకమ్పేత । ఆకాశమివ తిష్ఠాసే చ్ఛిద్యమానోఽపి నకుప్యేత నకమ్పేత । సత్యేన తిష్ఠాసే త్సత్యోఽయ మాత్మా॥—

మూలం॥ సచ్చిదానన్ద మాత్మాన
మద్వితీయం బ్రహ్మ భావయేత్॥— ౫

(సామ; ౩౬ - వజ్రసూచికోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ అనృత జడ దుఃఖాత్మక ప్రపఞ్చాపహ్నావ సిద్ధాత్మానం అద్వితీయం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాఽహమస్మీతి భావయేత్॥—

శ్రు॥ ఆత్మానం సచ్చిదానన్దం బ్రహ్మ ఇతి భావయేత్॥

మూలం॥ అహం బ్రహ్మాఽస్మీ త్యను సన్ధానం కుర్యాత్॥ ౬

(శు - య; ౫౯ - పైఙ్గలోపనిషత్। అ-3)

వ్యాఖ్యా॥ దేహోఽహం జీవోహ మితి పరిచ్ఛిన్న భావనాం విహాయ, సదాఽహం ప్రత్యగేవ పరంబ్రహ్మాఽస్మీ త్యనుసన్ధానం సదాకుర్యాత్॥ నపున ర్దేహా ద్యాత్మభావ మియాదిత్యర్థః॥—

ఉపనిషద్వివరణమ్

పైఙ్గలః మహావాక్యవివరణ మనుబ్రూహీతి యాజ్ఞవల్క్యం ప్రపచ్ఛ; సహోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః॥—

శ్రు॥ "తత్త్వమసి, త్వం త దసి, త్వం బ్రహ్మాఽసి,
అహం బ్రహ్మాఽస్మి॥" ఇత్యనుసన్ధానం సదా కుర్యాత్॥—

తత్ర పారోక్ష్యశబళ స్సర్వజ్ఞత్వాది లక్షణో మాయోపాధి స్సచ్చిదానన్దలక్షణో జగద్యోని స్తత్పదవాచ్యోభవతి॥

స ఏవాఽన్తః కరణ సమ్భిన్నబోధోఽస్మ త్ప్రత్యయాఽవలమ్బన స్త్వంపదవాచ్యోభవతి॥ పరజీవోపాధి మాయాఽవిద్యే విహాయ తత్త్వం పదలక్ష్యం ప్రత్యగభిన్నంబ్రహ్మ, తత్త్వమసీ, త్యహంబ్రహ్మాస్మీతి, వాక్యార్థ విచారః శ్రవణం భవతి॥—

ఏకాన్తేన శ్రవణాఽర్థాను సన్ధానం మననం భవతి శ్రవణ మనన నిర్విచికిత్స్యేఽర్థే వస్తున్యేకతానతయా చేతస్స్థాపనం నిదిధ్యాసనం భవతి॥ ధ్యాతృధ్యానే విహాయ నివాతస్థితదీపవ ద్ధ్యేయైకగోచరం చిత్తం సమాధి ర్భవతి। తదానీమాత్మగోచరా వృత్తయ స్సముత్థితా అజ్ఞాతా భవన్తి।

తాస్మరణాదనుమీయన్తే। ఇహాఽనాది సంసారే సఞ్చితాః కర్మకోటయః అనేనైవ విలయం యాన్తి, తతోఽభ్యాసపాటవాత్సహస్రశ స్సదాఽమృత ధారావర్షతి। తతో యోగవిత్తమా స్సమాధిం ధర్మం మేఘం ప్రాహుః॥—

వాసనాజాలే నిశ్శేషమమునా ప్రవిలాపితే కర్మసఞ్చయే పుణ్య పాపే సమూలోన్మూలితే ప్రాక్పరోక్షమపి కరతలాఽఽమలకవద్వాక్య మప్రతి బద్ధాఽపరోక్ష సాక్షాత్కారం ప్రసూయతే తదా జీవన్ముక్తో భవతి॥—

మూలం॥ స తజ్జ్ఞో బాలోన్మత్త పిశాచవ
జ్జడవృత్త్యా లోక మాచరేత్॥ ౭

(శు - య; ౪౫ - మండలబ్రాహ్మణం; బ్రా - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ య స్తత్పదలక్ష్యం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి జానాతి సః తజ్జ్ఞః బ్రహ్మవిద్వరః విద్వాన్ స్వలక్ష్యైకతానచిత్తః బాలవ దున్మత్తవ త్పిశాచవచ్చ స్వలక్ష్యేతర ద్విస్మృత్య యథాలోకాః జడోఽయమితి మన్యేరన్ తథా జడవృత్త్యా లోకమాచరేత్॥ స్వశీలప్రకటనం న కుర్యాదిత్యర్థః॥—

ఉపనిషద్వివరణమ్

యాజ్ఞవల్క్యో మహాముని ర్మణ్డలపురుషం ప్రపచ్ఛ। స్వామి న్నమనస్కయోగలక్షణ ముక్తమపి విస్మృతం।పున స్తల్లక్షణం బ్రూహీతి (అపృచ్ఛత్) తథేతి మణ్డలపురుషోఽబ్రవీత్॥

ఇద మమనస్క మతిరహస్యం యజ్జ్ఞానేన కృతార్థో భవతి। తన్నిత్యం శాంభవీముద్రాన్వితం పరమాత్మదృష్ట్యా తత్ప్రత్యయ లక్ష్యాణి దృష్ట్వా తదను సర్వేశ మప్రమేయ మజం శివం పరాకాశం నిరాలమ్బ మద్వయం, బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాదీనా మేకలక్ష్యం సర్వకారణం పరంబ్రహ్మాఽత్మన్యేవ పశ్యమానో,గుహావిహారణ మేవం నిశ్చయేన జ్ఞాత్వా భావాభావాది ద్వన్ద్వాతీత స్సంవిదిత మనోన్మన్యనుభవ స్తదన న్తర మఖి లేన్ద్రియ క్షయవశా దమనస్కసుఖ బ్రహ్మానన్దసముద్రే మనఃప్రవాహ

యోగరూప నివాతస్థిత దీపవ దచలం పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి॥ తత శ్శుష్కవృక్షవత్ మూర్ఛా నిద్రామయ నిశ్శ్వాసోచ్ఛ్వాసాఽభావా న్నష్టద్వన్ద్వ స్సదాఽచఞ్చల గాత్రః పరమశాన్తిం స్వీకృత్య స్వరూప స్థితో భవతి। తదా మనఃప్రచారశూన్యం పరమాత్మని లీనం భవతి॥—

స విషయం మనోబన్ధాయ నిర్విషయం ముక్తయే భవతి॥ అత స్సర్వం జగచ్చిత్తగోచరం తదేవ చిత్తం నిరాశ్రయం మనోన్మన్యవస్థా పరిపక్వం లయయోగ్యం భవతి। తల్లయం పరిపూర్ణే మయి సమభ్యసేత్। మనోలయకారణ మహమేవ॥

అనాహతస్య శబ్దస్య తస్య శబ్దస్య యోధ్వనిః
ధ్వనే రన్తర్గతం జ్యోతిః జ్యోతి రన్తర్గతం మనః
యన్మన స్త్రిజగత్సృష్టి స్థితి వ్యసనకర్మకృత్
తన్మనో విలయం యాతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్॥ —

తల్లయా చ్ఛుద్ధాఽద్వైతసిద్ధిః, భేదాభావాత్, ఏతదేవ పరమ తత్త్వమ్॥

సతత్ జ్ఞో బాలోన్మత్త పిశాచవ । జడవృత్త్యా లోకమాచరేత్॥

ఏవ మమనస్కాఽభ్యాసేనైవ నిత్యతృప్తి రల్పమూత్ర పురీష మిత భోజన దృఢాంగాఽజాడ్య నిద్రా దృగ్వాయుచలనాఽభావ బ్రహ్మ దర్శనా జ్జాత సుఖస్వరూప సిద్ధి ర్భవతి॥

ఏవం చిరసమాధిజనిత బ్రహ్మాఽమృతపాన పరాయణాఽసౌ సన్న్యాసీ పరమహంసాఽవధూతో భవతి. తద్దర్శనేన సకలం జగత్పవిత్రం భవతి. తత్సేవాపరోఽజ్ఞోఽపి ముక్తోభవతి. తత్కుల మేకోత్తరశతం తారయతి. తన్మాతృ పితృ జాయాఽపత్య వర్గఞ్చ ముక్తోభవతి॥—

మూలం॥ బ్రాహ్మణ స్సమాహితో భూత్వా
తత్త్వం పదైక్యమేవ సదా కుర్యాత్॥— ౮

(శు - య; ౫౯ - పైఙ్గలోపనిషత్; అ - 3)

వ్యాఖ్యా॥ గురుముఖతః వేదాన్తార్థం బ్రహ్మ జానాతీతి బ్రాహ్మణః—బ్రహ్మవిత్। పరాక్ప్రవృత్తి నిరసనపూర్వకం ప్రతీచ్యేవ సమాహిత కరణగ్రామోభూత్వా, తత్త్వంపదవాచ్య సర్వజ్ఞత్వ కిఞ్చిజ్జత్వాదికం త్యక్త్వా తత్త్వం పదలక్ష్య బ్రహ్మ ప్రతీచోః బ్రహ్మాఽహమస్మీత్యైక్యానుసన్ధానమేవ సదా కుర్యాత్॥—

కదాపి పరావర భేదబుద్ధిం న కుర్యాదిత్యర్థః॥—

ఉపనిషద్వివరణమ్

సర్వలోకానాం సృష్టి స్థిత్యన్తకృద్విభురీశః కథం జీవత్వ మగమదితి, పైఙ్గలః యాజ్ఞవల్క్య మువాచ, సహోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః॥

శ్రు॥ "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్॥"

తం నిత్యముక్త మవిక్రియం సత్యజ్ఞానానన్దం పరిపూర్ణం సనాతనమేక మేవాఽద్వితీయం బ్రహ్మ। తస్మిన్మరు శుక్తికా స్థాణు స్ఫటికాదౌ జల రౌప్య పురుష రేఖాదివ ల్లోహిత శుక్ల కృష్ణ గుణమయీ గుణసామ్యాఽనిర్వాచ్యా మూలప్రకృతి రాసీత్। తత్ప్రతిబిమ్బితం యత్తత్సాక్షిచైతన్య మాసీత్। సా పునర్వికృతిం ప్రాప్య సత్త్వోద్రిక్తాఽవ్యక్తాఖ్యాఽవరణశక్తిరాసీత్। తత్ప్రతిబిమ్బం యత్తదీశ్వరచైతన్యమాసీత్। స స్వాధీన మాయః, సర్వజ్ఞః సృష్టిస్థితిలయానా మాదికర్తా జగదఙ్కురరూపో భవతి తస్మిన్విలీనం సకలం జగదావిర్భావయతి॥

ఈశాఽధిష్ఠితావరణ శక్తితో రజఉద్రిక్తా మహదాఖ్యా విక్షేపశక్తిరాసీత్। తత్ప్రతిబిమ్బితం యత్తద్ధిరణ్యగర్భ చైతన్య మాసీత్ స మహత్తత్త్వాఽభిమానీ స్పష్టాస్పష్టవపు ర్భవతి॥

హిరణ్యగర్భాఽధిష్ఠిత విక్షేపశక్తిత స్తమఉద్రిక్తాఽహఙ్కారాఽభిధా స్థూలశక్తిరాసీత్। తత్ప్రతిబిమ్బితం యత్తద్విరాట్చైతన్య మాసీత్।

స్తత్తదభిమానీ స్సృష్టనపు స్సర్వస్థూలపాలకో విష్ణుః ప్రధాన పురుషో భవతి॥

శ్రు॥ "తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః।
ఆకాశా ద్వాయుః। వాయో రగ్నిః। అగ్నే రాపః,
అద్భ్యః పృథివీ॥"

తాని పఞ్చతన్మాత్రాణి గుణాభవన్తి। స్రష్టుకామో జగద్యోని స్తమోగుణమధిష్ఠాయ సూక్ష్మతన్మాత్రాణి భూతాని స్థూలీకర్తుం "సోఽకామయత" సృష్టేః పరిమితాని భూతాన్యేకమేకం ద్విధావిధాయ పునశ్చతుర్ధాకృత్వా స్వస్వేతర ద్వితీయాంశైః పఞ్చ పఞ్చధా సంయోజ్య పఞ్చీకృతభూతై రనన్తకోటి బ్రహ్మాణ్డాని తత్త దణ్డోచిత చతుర్దశ భువనాని తత్త ద్భువనోచిత గోళక స్థూలశరీరాణ్య సృజత్॥

స పఞ్చభూతానాం రజోఽంశాంశ్చతుర్ధా కృత్వా భాగత్రయాత్పఞ్చవృత్త్యాత్మకం ప్రాణ మసృజత్। అథ తేషాం తుర్యభాగేన కర్మేన్ద్రియా ణ్యసృజత్॥

స తేషాం సత్త్వాఽంశం చతుర్ధాకృత్వా భాగత్రయ సమష్టితః పఞ్చవృత్త్యాత్మక మన్తఃకరణ మసృజత్। స తేషాం సత్వతురీయభాగేన జ్ఞానేన్ద్రియా ణ్యసృజత్ సత్వసమష్టిత ఇన్ద్రియపాలకా న్యసృజత్॥ తాని సృష్టాన్యణ్డే ప్రాక్షిపత్। తదాజ్ఞయాసమష్ట్యణ్డం వ్యాప్య తాన్యతిష్ఠ౯। తదాజ్ఞయాఽహఙ్కారసమన్వితో విరాట్సర్వస్థూలాన్య సృజత్ హిరణ్యగర్భ స్తదాజ్ఞయా సూక్ష్మాణ్యపాలయత్। అణ్డస్థాని తాని। తేన వినా స్పన్దితుం చేష్టితుంవా న శేకుః। తాని చేతనీకర్తుం "సోఽకామయత" బ్రహ్మాణ్డం బ్రహ్మరన్ధ్రాణి సమస్తవ్యష్టి మస్తకాని విదార్య తదేవాఽనుప్రావిశత్ తదా జడాన్యపి తాని చేతనవ త్స్వస్వకర్మాణి చక్రిరే- సర్వజ్ఞేశో మాయాలేశ సమన్వితో వ్యష్టిదేహం ప్రవిశ్య తయా మోహితో జీవత్వమగమత్ శరీరత్రయ తాదాత్మ్యాత్ కర్తృత్వ భోక్తృత్వ మగ

మత్ । జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తి మూర్ఛా మరణధర్మయుక్తో ఘటీయన్త్రవ దుద్విగ్నో జాతో మృత ఇవ కులాలచక్రన్యాయేన సజీవః పరిభ్రమతి॥

అథ స్థూల సూక్ష్మకారణ దేహోద్భవపూర్వక తత్తదభిమాన జీవేశ్వర స్వరూపం ఏకమేకం వివిచ్య, పునః కథయామి సావధానేన ఐకాగ్రతయా శ్రూయతామ్॥

ఈశః పఞ్చీకృత మహాభూతలేశానాదాయ వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మక స్థూలశరీరాణి యథాక్రమమకరోత్ కపాల చర్మాన్త్రాస్థి మాంస నఖాని పృథివ్యంశాః । రక్తమూత్ర లాలా స్వేదాదికా అబంశాః । క్షుత్తృష్ణోష్ణ మైథునాఽగ్న్యంశాః । ప్రచారణోత్తారణ శ్వాసాదికా । వాయ్వంశాః । కామక్రోధాదయో వ్యోమాంశాః । ఏతత్సఙ్ఘాతం కర్మణి సఞ్చితం త్వగాదియుక్తం బాల్యాద్యవస్థాఽభిమానాస్పదం బహుదోషాఽశ్రయం స్థూల శరీరం భవతి॥

అథ పఞ్చీకృతమహాభూత రజోంశ భాగత్రయ సమష్టితః ప్రాణమసృజత్ । ప్రాణాఽపానవ్యానోదాన సమానాః ప్రాణవృత్తయః. నాగ కూర్మకృకర దేవదత్త ధనంజయా ఉపప్రాణాః । హృదాసన నాభికంఠ సర్వాఙ్గాని స్థానాని । ఆకాశాది రజోగుణతుర్యభాగేన కర్మేన్ద్రియ మసృజత్ । వాక్పాదపాణిపాయూపస్థా స్తద్వృత్తయః వచనాఽదానగమన విసర్గాఽనన్దా స్తద్విషయాః॥ ఏవం భూత సత్వాంశభాగత్రయ సమిష్టితః అన్తఃకరణ మసృజత్ । అన్తఃకరణ మనోబుద్ధిచిత్తాఽహఙ్కారా స్తద్వృత్తయః।సఙ్కల్ప నిశ్చయ స్మరణాఽభిమానాఽనుసంధానా స్తద్విషయాః। గళ, వదన, నాభి, హృదయ, భ్రూమధ్యం స్థానమ్ । స భూతసత్వతురీయ భాగేన జ్ఞానేన్ద్రియ మసృజత్ । శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణాని తద్వృత్తయః శబ్ద స్పర్శ రూప రస గన్ధా స్తద్విషయాః । దిగ్వాతార్కప్రచేతోఽశ్వి వహ్నీన్ద్రోపేన్ద్ర మృత్యుకాః । చంద్రో విష్ణుశ్చతుర్వక్త్రః శ్శమ్భుశ్చ కరణాధిపాః॥

అథ పఞ్చకోశాః

అథాఽన్నమయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయాఽఽనన్దమయాః పఞ్చకోశాః॥ అన్నరసేనైవభూత్వాఽన్నరసేనాఽభివృద్ధిం ప్రాప్యాఽన్న రసమయ పృథివ్యాం యద్విలీయతే సోఽన్నమయకోశః। తదేవ స్థూల శరీరం భవతి॥

కర్మేన్ద్రియైస్సహ ప్రాణాదిపఞ్చకం ప్రాణమయకోశో భవతి॥

జ్ఞానేన్ద్రియైస్సహ మనః మనోమయకోశో భవతి॥ జ్ఞానేన్ద్రియైస్సహ బుద్ధిర్విజ్ఞానమయకోశో భవతి॥ ఏతత్కోశత్రయం లిఙ్గశరీరం భవతి॥ స్వరూపాజ్ఞాన మానన్దమయకోశో భవతి॥ ఏతత్కారణశరీరం భవతి॥

అథ అష్టపురమ్

జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకం, కర్మేన్ద్రియపఞ్చకం, ప్రాణాదిపఞ్చకం, వియదాదిపఞ్చకం, అన్తఃకరణచతుష్టయం, కామకర్మ తమాం స్యష్టపురం భవతి॥

ఈశాజ్ఞయా విరాట్ వ్యష్టిదేహం ప్రవిశ్య బుద్ధి మధిష్ఠాయ విశ్వత్వ మగమత్। విజ్ఞానాత్మా చిదాభాసో విశ్వో వ్యావహారికో। జాగ్రత్థూల దేహాభిమానీ కర్మభూ రితిచ విశ్వస్య నామాని భవంతి॥

ఈశాజ్ఞయా సూత్రాత్మా వ్యష్టి సూక్ష్మశరీరం ప్రవిశ్య మన అధిష్ఠాయ తైజసత్వ మగమత్॥ తైజసః, ప్రాతిభాసికః, స్వప్నకల్పితః, ఇతి తైజసస్య నామాని భవంతి॥

ఈశాజ్ఞయా మాయోపాధి రవ్యక్తసమన్వితో వ్యష్టికారణశరీరం ప్రవిశ్య ప్రాజ్ఞత్వ మగమత్॥ ప్రాజ్ఞః, అవిచ్ఛిన్నః, పారమార్థికః, సుషుప్త్యభిమానీతి, ప్రాజ్ఞస్యనామాని భవన్తి॥ అవ్యక్త లేశాచ్ఛాదిత పారమార్థికజీవస్య తత్త్వమస్యాది మహావాక్య విచారణజ్ఞానేన బ్రహ్మైకతాం జగుః। నేతరయోర్వ్యావహారిక ప్రాతిభాసికయోః॥

అవస్థాత్రయ విచారః

అన్తఃకరణ ప్రతిబిమ్బిత చైతన్యం యత్తదేవాఽవస్థాత్రయభాగ్భవతి। స జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యవస్థాః ప్రాప్య ఘటీయన్త్రవ దుద్విగ్నో జాతో మృతఇవ స్థితో భవతి॥

అథ జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తి మూర్ఛా మరణాఽవస్థాః పఞ్చ భవన్తి తత్ర దైవతాఽనుగ్రహాన్వితైః। శ్రోత్రాదిజ్ఞానేన్ద్రియైః శ్శబ్దార్థ విషయ గ్రహణజ్ఞానం జాగ్రదవస్థా భవతి। తత్ర భ్రూమధ్యంగతో జీవః ఆపాద మస్తకంవ్యాప్య కృషి శ్రవణాద్యఖిలక్రియాకర్తా భవతి। తత్ఫలభుక్చ భవతి। లోకాన్తరగతః కర్మీ తత్ఫలం సఏవ భుఙ్క్తే। స సార్వభౌమవ ద్వ్యవహారా చ్ఛ్రాన్తోఽన్తర్భవనం ప్రవేష్టుం మార్గమాశ్రిత్య తిష్ఠతి। కరణోపరమే జాగ్రత్సంస్కారార్థ ప్రబోధవతీ గ్రాహ్యగ్రాహక రూప స్ఫురణం స్వప్నావస్థా భవతి॥

తత్ర విశ్వఏవ జాగ్రద్వ్యవహారలోపా న్నాడీమధ్యం చరన్ తైజసత్వ మవాప్య వాసనారూపకం జగద్వైచిత్ర్యం స్వభాసాభాసయన్ యథే ప్సితం స్వయం భుఙ్క్తే॥

చిత్తైకకరణా సుషుప్త్యవస్థాభవతి। భ్రమవిశ్రాన్తశకునిః కుక్షౌసంసృత్య నీడాభిముఖం యథా గచ్ఛతి, తథా జీవోఽపి జాగ్రత్స్వప్నప్రపఞ్చే వ్యవ హృత్య శాన్తోఽజ్ఞానంప్రవిశ్య స్వానన్దం భుఙ్క్తే। అకస్మాన్ముద్గరదణ్డాద్యై స్తాడితవద్భయాఽజ్ఞానాభ్యా మిన్ద్రియసఙ్ఘాతైః కమ్పమానఇవ మృతి తుల్యా మూర్ఛాభవతి॥

జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తి మూర్ఛావస్థానా మన్యా బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్తం సర్వజీవభయప్రదా స్థూలదేహావిసర్జనీ మరణాఽవస్థా భవతి॥

కర్మేన్ద్రియాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణి తత్తద్విషయాన్ప్రాణాన్ సంసృత్య కామకర్మాఽన్వితాఽవిద్యాభూతవేష్టితో జీవో దేహాన్తరం ప్రాప్య లోకా న్తరం గచ్ఛతి. ప్రాక్కర్మఫలపాకేనాఽవర్తాంతర కీటవ ద్విశ్రాన్తిం నైవ

గచ్ఛతి। సత్కర్మపరిపాకతో బహూనాం జన్మనా మన్తే నృణాం మోక్షే
చ్ఛాజాయతే। తదా సద్గురుమాశ్రిత్య చిరకాలసేవయా బన్ధాన్మోక్షం
కశ్చిత్ప్రయాతి। అవిచారకృతో బన్ధో విచారాన్మోక్షో భవతి॥ తస్మా
త్సదావిచారయేత్ । అధ్యారోపాఽపవాదత స్స్వరూపం నిశ్చయో కర్తుం
శక్యతే। తస్మాత్సదా విచారయె జ్జగజ్జీవ పరమాత్మనః। జీవభావ జగ
ద్భావబాధే ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైవావశిష్యతే॥ ఇత్థం జగత్సృష్టి స్థితి
విషయాః క్రమశః అభివర్ణ్య తదనన్తరం సంహారవిషయాః అభివర్ణ్యంతే॥

ఈశః పఞ్చీకృతభూతానా మపఞ్చీకరణం కర్తుం "సోఽకామయత"
బ్రహ్మణాదిదతిలోకానాం కార్యరూపాంశ్చ కారణత్వం ప్రాపయ్య తత
స్సూక్ష్మాఙ్గం కర్మేన్ద్రియాణి ప్రాణాంశ్చ జ్ఞానేన్ద్రియాణ్యన్తఃకరణ చతు
ష్టయం చైకీకృత్య సర్వాణి భౌతికాని కారణభూతపఞ్చకే సంయోజ్య,
భూమిం జలే, జలం వహ్నౌ, వహ్నిం వాయౌ, వాయు మాకాశే,
చాకాశ మహఙ్కారే చాహఙ్కారం మహతి, మహదవ్యక్తే అవ్యక్తం
పురుషే క్రమేణ విలీయతే। విరాడ్ఢిరణ్యగర్భేశ్వరా ఉపాధివిలయా త్పర
మాత్మని లీయన్తే। పఞ్చీకృత మహాభూతసంభవ కర్మసఞ్చిత స్థూల
దేహః కర్మక్షయా త్సత్కర్మ పరిపాకతోఽపఞ్చీకరణం ప్రాప్య సూక్ష్మే
నైకీభూత్వా కారణరూపత్వ మాసాద్య తత్కారణం కూటస్థే ప్రత్య
గాత్మని విలీయతే। విశ్వ తైజస ప్రాజ్ఞా స్స్వస్వోపాధిలయా త్ప్రత్యగా
త్మని లీయన్తే। అణ్డం జ్ఞానాగ్నినా (లిఙ్గశరీరం) దగ్ధం కారణై స్సహ
పరమాత్మని లీనం భవతి॥ తస్మాత్, తతో బ్రాహ్మణ స్సమాహితో
భూత్వా తత్త్వం పదైక్యమేవ సదా కుర్యాత్॥

తతో మేఘాపాయేఽంశుమానివాత్మాఽవిర్భవతి। స్వరూపం స్ఫుటం
సాక్షాత్కరోతి॥

ఏవం ముముక్షుః సదా "అహం బ్రహ్మాఽస్మీ"తి, మహావాక్యా
ర్థానుసన్ధాన బలేన స్వరూపసిద్ధిర్భవతి॥

మూలం॥ సర్వత్రాఽద్వైత బ్రహ్మబుద్ధిం కుర్యాత్॥ ౯

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా ద్వైతప్రపఞ్చే సత్యపి బ్రహ్మాతిరిక్తం నకిఞ్చిదస్తీ త్యనుభవబలేన సర్వత్రాఽద్వైత బ్రహ్మైవ విద్యత ఇతి బ్రహ్మబుద్ధిం కుర్యాత్ ॥—

కదాప్య బ్రహ్మ బుద్ధిం నకుర్యాదిత్యర్థః॥

మూలం॥ ఆకాశామ్బరో న నమస్కారో న స్వాహాకారో న,
స్వధాకారో న నిన్దాస్తుతి ర్యాదృచ్ఛికో భవేత్॥ ౧౦

(౫ - య; ౧౮ - పరమహంసోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మవిద్వరీయాన్ నిర్విశేషం బ్రహ్మ స్వమాత్ర మితి జ్ఞాత్వా మానావమానాస్పద దేహాదావాత్మాత్మీయాభిమత్యభావా ద్దిగమ్బరో భూత్వా జ్యేష్ఠ కనిష్ఠ కలనాభావా న్న నమస్కారః నస్వాహా స్వధావషట్కార గోచర కర్మసామాన్యస్య సన్న్యస్తత్వా న్నస్వాహా కారో నస్వధాకారః దుశ్చరిత్ర సచ్చరిత్రాభావా న్ననిన్దాస్తుతి విషయో భవతి। ప్రవృత్తి నివృత్తి వ్యావృత్తి వైరళ్యపూర్వకం యాదృచ్ఛికో భవేత్ నస్వేచ్ఛాచారో భవే దిత్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

యోగినాం పరమహంసానాం కోఽయంమార్గస్తేషాం కాస్థితిరితి నారదో భగవన్త ముపసమేత్యోవాచ॥ తం భగవా నాహ॥

యోఽయం పరమహంసమార్గో లోకే దుర్లభతరో నతుబాహుళ్యో యద్యేకోభవతి సఏవ నిత్యపూతస్థ స్సఏవ వేదపురుష ఇతి విదుషో మన్యన్తే॥ మహాపురుషో యచ్చిత్తం తత్సదా మయ్యేవతిష్ఠతే తస్మాదహఞ్చ తస్మిన్నేవావస్థీయతే॥

అసా స్వపుత్ర మిత్ర కళత్ర బన్ధ్వాదీం చ్ఛిఖాం యజ్ఞోపవీతం। యాగం సూత్రం సర్వప్రాకర్మాణాం స్వాధ్యాయఞ్చ సర్వకర్మాణి

సన్న్యస్యాఽయం బ్రహ్మాణ్డఞ్చ హిత్వా కౌపీనం దణ్డమాచ్ఛాదనఞ్చ స్వశరీరోపభోగార్థాయ లోకస్యైవోపకారార్థాయచ పరిగ్రహేత్తచ్చ నముఖ్యోఽస్తి। కోఽయం ముఖ్య ఇతి॥ యదయం ముఖ్యః॥

నదణ్డం నశిఖా న్నయజ్ఞోపవీతం నచాచ్ఛాదనం చరతి స పరమహంసః। నశీతం నచోష్ణం నసుఖం నదుఃఖం నమానావమాన మితి। షడూర్మి వర్జితో, నిన్దా గర్వ మత్సర దంభ దర్పేచ్ఛా ద్వేష సుఖదుఃఖ కామక్రోధ లోభమోహ హర్షాఽసూయాఽహంకారాదీంశ్చ హిత్వా స్వవపుః కుణపమివ దృశ్యతే। యతస్తద్వపుః అపధ్వస్త సంశయ మిథ్యాజ్ఞానానాం యో హేతుస్తేన నిత్యనివృత్తస్తన్నిత్యబోధస్తత్స్వయమేవాఽవస్థితి స్తం శాన్త మచల మద్వయానన్ద విజ్ఞానఘన ఏవాస్మి। తదేవ మమ పరమంధామ। తదేవ శిఖా తదేవోపవీతంచ। పరమాత్మాత్మనో రేకత్వజ్ఞానేన తయోర్భేద ఏవ విభగ్న స్సాసంధ్యా। సర్వాన్కామాన్పరిత్యజ్య అద్వైతే పరమే స్థితిః॥

శ్లో॥ జ్ఞానదణ్డో ధృతోయేన ఏకదణ్డీ స ఉచ్యతే
కాష్ఠదణ్డోధృతోయేన సర్వాశీ జ్ఞానవర్జితః॥ ౧
తితిక్షా జ్ఞానవైరాగ్య శమాదిగుణవర్జితః
భిక్షామాత్రేణ యోజీవేత్సపాపీ యతివృత్తిహా॥ ౨
స యాతి నరకాన్ఘోరా న్మహారౌరవ సంజ్ఞికాన్

ఇదమన్తరం జ్ఞాత్వా స పరమహంసః॥

శ్లో॥ ఆకాశామ్బరో న నమస్కారో న స్వాహాకారో
న స్వధాకారో ననిన్దాస్తుతి ర్యాదృచ్ఛికో భవేత్॥ 3

మూలం॥ సర్వత్ర స్వరూపమేవ పశ్యన్ జీవన్ముక్తి మవాప్య
ప్రారబ్ధ ప్రతిభాస నాశపర్యన్తం
చతుర్విధం స్వరూపం జ్ఞాత్వా దేహపతన పర్యన్తం।
స్వరూపానుసన్ధానేన వసేత్॥— ౧౧

(అథర్వణి; ౭3 _ నారదపరివ్రాజక; ప్ర _ ౭)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వత్ర ఇతి॥ బ్రహ్మవిద్వరో మునిః స్వాజ్ఞదృష్ట్యా ప్రపఞ్చ ప్రసక్తావపి సర్వతోవిభాత నామరూపాపవాదానికరణం బ్రహ్మైవాస్మీతి స్వస్వరూపమేవ పశ్యన్, సరూపచిత్తలయలక్షణ జీవన్ముక్తిం ప్రాప్య పరదృష్టి సమర్పిత ప్రారబ్ధాభాసనాశపర్యన్తం మద్వ్యతిరిక్త మణుమాత్రం నవిద్యతఇతి శ్రుత్యనురోధేన స్వస్వరూపానుసన్ధానేన కాలం నయే దిత్యర్థః॥—

పూర్వోత్తరవాక్యయోః పౌనరుక్త్యమితి చేన్న, ప్రతివాక్యానాం భిన్నోపనిషత్సరితత్వా త్సర్వత్ర నపునరుక్తిః॥—

ఉపనిషద్వివరణమ్

నారదః పితామహం పప్రచ్ఛ యతినియమాః॥

విరక్త సన్న్యాసీ వర్షాసు ధ్రువశీలోఽష్టౌమాసా నేకాకీచరే న్నైకరాత్రం నివసే త్సభిక్షుః భయా త్సారంగవదేకత్ర నతిష్ఠే, త్స్వగమన నిరోధగ్రహణం నకుర్యా ద్ధస్తాభ్యాం నద్యుత్తరణం నకుర్యా న్నవృక్షారోహణమపి నదేవోత్సవ దర్శనం కుర్యా న్నైకరాత్రాశీ నబాహ్య దేవతార్చనం కుర్యాత్ స్వవ్యతిరిక్తం సర్వం త్యక్త్వా మధుకర వృత్త్యాఽహారమాహరన్ కృశోభూత్వా మేదోవృద్ధిమకుర్వన్ ప్రపఞ్చ వృత్తిం పరిత్యజ్య స్వదేశముత్సృజ్య జ్ఞాతచరదేశం విహాయ, విస్మృత్య, స్వశరీరాభిమానదేశవిస్మరణం మత్వా, స్వశరీరం శవమివ హేయముపగమ్య, నారాస్పృహావినిర్ముక్త శ్చోరవ త్పుత్రాప్తబన్ధుభవస్థలం విహాయ దూరతోవసిత్వా బ్రహ్మప్రణవధ్యానాఽనుసన్ధానపరోభూత్వా సర్వకర్మ వినిర్ముక్తః కామ, క్రోధ, లోభ, మోహ, మద, మాత్సర్యాదికం దగ్ధ్వా త్రిగుణాతీత స్సత్యవా క్షుచిరద్రోహీ గ్రామైకరాత్రం పత్తనే పఞ్చరాత్రం క్షేత్రేపఞ్చరాత్రం తీర్థేపఞ్చరాత్రం ఉషిత్వా, అనికేత స్థిరమతి రద్రోహీ నానృతవాదీ గిరికన్దరేషు వసేదేకఏవ ద్వావాసచరే ద్గ్రామం త్రిభి ర్నగరం చతుర్గ్రామ మిత్యేకశ్చరే దచ్ఛిన్నజ్ఞానా ద్వైరాగ్య

సమ్పత్తి మనుభూయ వర్తోనకశ్చి దన్యోఽతిరిక్త ఇత్యాత్మన్యాలోచ్య సర్వత్ర స్వరూపమేవ పశ్యన్ జీవన్ముక్తిమవాప్య ప్రారబ్ధప్రతిభాన నాశ పర్యన్తం చతుర్విధం స్వరూపం జ్ఞాత్వా దేహపతనపర్యన్తం స్వరూపాను సన్ధానేన వసేత్।

ఇత్యేవం ముముక్షు స్సర్వదా సంసారతారకం తారకమనుస్మరన్ జీవన్ముక్తోవసే దధికార విశేషేణ కైవల్యప్రాప్త్యుపాయ మన్విష్య చరేత్॥—

మూలం॥ స్వరూపానుసన్ధానం వినాఽన్య థాఽఽచారపరో నభవేత్॥— ౧౨

(అథర్వణి; ౪౩ – నారదపరివ్రాజకః ప – ౫)

వ్యాఖ్యా॥ స్వరూపేతి॥ బ్రహ్మవిద్వరః, కదాచిదపి స్వరూపాను సన్ధానం వినాఽన్యథాఽఽచారపరో నభవేత్ స్వమాత్రస్మృతింవినా స్వాతి రిక్తం నస్మరే దిత్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

నారదః సన్న్యాసాశ్రమాచారవిషయాన్ బ్రూహీతి పితా మహం పప్రచ్ఛ, తథేతి పితామహః ఉపక్రమ్యాహ॥—

సన్న్యాసాశ్చతుర్విధాః వైరాగ్యసన్న్యాసః, జ్ఞానసన్న్యాసః, జ్ఞాన వైరాగ్యసన్న్యాసః, కర్మసన్న్యాసశ్చేతి చాతుర్విధ్యః వర్తన్తే। తద్యథా।

(దుష్టో మదనః – కామః, ఇతిభావాత్) దుష్టమదన భావాచ్చేతి విషయవైతృష్ణ్యమేత్య ప్రాక్పుణ్య కర్మవశా త్సన్న్యస్త స్సవైరాగ్య సన్న్యాసీ।— ౧

శాస్త్రజ్ఞానా త్పాపపుణ్యలోకానుభవ శ్రవణా త్ప్రపఞ్చో పరతః క్రోధేర్ష్యాఽసూయాఽహంకారాభిమానాత్మక సర్వసంసారం నిర్వర్త్య దారైషణ ధనైషణ లోకైషణాత్మక దేహవాసనాం, శాస్త్ర వాసనాం, లోకవాసనాం త్యక్త్వా వమనాన్నమివ ప్రాకృతికం సర్వమిదం

హేయం మత్వా సాధనచతుష్టయసంపన్నో య స్సన్న్యస్యతి సఏవ జ్ఞాన సన్న్యాసీ॥— ౨

క్రమేణ సర్వమభ్యస్య సర్వమనుభూయ జ్ఞానవైరాగ్యాభ్యాం స్వరూపానుసన్ధానేన దేహమాత్రావశిష్ట స్సన్న్యస్య జాతరూపధరో భవతి స జ్ఞానవైరాగ్య సన్న్యాసీ॥—

బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీభూత్వా వానప్రస్థాశ్రమ మేత్య వైరాగ్యాభావేఽప్యాశ్రమ క్రమానుసారేణ యస్సన్న్యస్యతి స కర్మ సన్న్యాసీ ఇతి చాతుర్విధమ్॥ ౪

బ్రహ్మచర్యేణ సన్న్యస్య సన్న్యాసా జ్జాతరూపధరో వైరాగ్య సన్న్యాసీ; విద్వత్సన్న్యాసీ, జ్ఞానసన్న్యాసీ, వివిదిషాసన్న్యాసీ,కర్మసన్న్యాసీ, చేతి చాతుర్విధాః వర్తన్తే॥

కర్మసన్న్యాసోఽపి ద్వివిధః। నిమిత్త సన్న్యాసోఽ నిమిత్త సన్న్యాసశ్చేతి॥ నిమిత్తస్త్వాతురః, అనిమిత్తః క్రమసన్న్యాసః। అతుర స్సర్వకర్మలోపః। ప్రాణస్యోత్క్రమణకాల సన్న్యాసః నిమిత్త సన్న్యాసః। దృఢాంగోభూత్వా సర్వం కృతకం నశ్వర మితి దేహాదికం సర్వం హేయం ప్రాప్య। బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం సర్వం నశ్వరమితి నిశ్చిత్య, క్రమేణ య స్సన్న్యస్యతి స సన్న్యాసోఽనిమిత్త సన్న్యాసః॥ కుటీచకో, బహూదకో హంసః పరమహంస స్తురీయా తీతోఽవధూతశ్చేతి సన్న్యాసష డ్విధాః భవన్తి॥

యతేః నకిఞ్చిత్కర్తవ్య మస్తిచే త్సాంకర్యం। తస్మా న్మననాదా సన్న్యాసినామధికారః। తస్మాత్ స్వరూపానుసన్ధానేన భ్రమరకీటన్యాయవ ద్వసేత్ తత్తత్సన్న్యాసాచారవశా త్తత్తల్లోకప్రాప్తిః॥ జ్ఞానవైరాగ్య సమ్పన్నస్య స్వస్మిన్నేవ ముక్తిః॥

శ్లో॥ యం యంవాఽపి స్మరన్ భావం త్యజత్యన్తే కళేబరం,
తన్తమేవ సమాప్నోతి నాన్యథా శ్రుతి శాసనమ్॥—

తస్మా త్సన్న్యాసవిధినా సన్న్యస్య స్వాత్మన్యేవ కైవల్యప్రాప్త్యర్థం సర్వకాలం స్వరూపానుసన్ధానేన భ్రమరకీటన్యాయవత్ సర్వంజ్ఞాత్వా

స్వరూపాను సన్ధానంవినాఽన్యథాఽఽచారపరో నభవేత్॥— స్వరూపాను సన్ధానవ్యతిరిక్తాన్యశాస్త్రాభ్యాసై రుష్ట్రకుంకుమభారవ ద్వ్యర్థః। నయోగశాస్త్రప్రవృత్తిః। నసాంఖ్యశాస్త్రాభ్యాసో నమన్త్రతన్త్రవ్యాపారః। ఇతరశాస్త్రప్రవృత్తి ర్యతేరస్తిచే చ్ఛవాలంకారవ చ్చర్మకారవదితి విదూర కర్మాచార విద్యాదూరో నప్రణవకీర్తనపరో యద్యత్కర్మకరోతి తత్తత్ఫలమనుభవతి॥ అత స్సర్వంపరిత్యజేత్॥

శ్లో॥ తితీక్షా జ్ఞానవైరాగ్య శమాది గుణవర్జితః
భిక్షామాత్రేణ జీవీస్యా త్సయతిర్యతివృత్తిహా॥ ౧

నదణ్డధారణేన నముణ్డనేన వేషేణ నదమ్భాచారేణ ముక్తిః॥

శ్లో॥ జ్ఞానదణ్డో ధృతోయేన ఏకదణ్డీ సఉచ్యతే
కాష్ఠదణ్డో ధృతోయేన సర్వాశీ జ్ఞానవర్జితః॥ ౨
సయాతి నరకాన్ఘోరాన్ మహారౌరవ సంజ్ఞకాన్,
ప్రతిష్ఠా సూకరీవిష్ఠా సమాగీతా మహర్షిభిః॥ ౩
తస్మాదేనాం పరిత్యజ్య కీటవత్పర్యటే ద్యతిః
అయాచితం యథాలాభం భోజనాచ్ఛాదనం భవేత్॥ ౪
పరేచ్ఛయాచ దిగ్వాసా స్నానం కుర్యా త్పరేచ్ఛయా
స్వప్నేపి యోహి యుక్తస్స్యా జ్జాగ్రతీవ విశేషతః॥ ౫
ఈదృక్చేష్టా స్స్మృత శ్శ్రేష్ఠో వరిష్ఠో బ్రహ్మవాదినామ్
చిన్మయం పరమానన్దం బ్రహ్మైవాహమితి స్మరన్॥ ౬

జ్ఞాత్వైవం మనోదణ్డం ధృత్వా ఆశానివృత్తో భూత్వా ఆశామ్బరధరోభూత్వా సర్వదా మనోవాక్కాయ కర్మభి స్సరస్సగ్ంసారముత్సృజ్య ప్రపఞ్చాఽవాఙ్ముఖ స్స్వరూపానుసన్ధానేన భ్రమరకీటన్యాయేన ముక్తో భవతీతి నిర్దేశః॥—

మూలం॥ వేదాన్తశ్రవణం కుర్వన్యోగగ్ం సమారభేత్॥ ౧౩
(అథర్వణవేదీ; ౫౮ - శాణ్డిల్యోపనిషత్; అ - ౧.)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వవేదాన్త శ్రవణ మననతః స్వరూపం నిశ్చిత్య సర్వో పహ్నవసిద్ధబ్రహ్మ స్వమాత్రమిత్యస్పర్శయోగం సమారభేత। నిర్వికల్పక సమాధిం కుర్యా దిత్యర్థః॥

అస్పర్శయోగః

శ్లో॥ అస్పర్శయోగోవై నామ దుర్దర్శస్సర్వయోగిభిః।
యోగినో బిభ్యతిహ్యస్మాదభయే భయదర్శినః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

శాణ్డిల్యః ఆత్మలాభోపాయభూత మనుబ్రూహీతి అథర్వాణం పప్రచ్ఛ; సహోవాచాథర్వా॥

యమనియమ యుతః పురుష స్సర్వసఙ్గవివర్జితః కృతవిద్య స్సత్య ధర్మరతో, జితక్రోధో, గురుశుశ్రూషానిరతః, పితృమాతృవిధేయః, స్వాశ్రమోక్త సదాచార విద్వచ్ఛిక్షితః, ఫలమూలోదకాన్వితం తపో వనంప్రాప్య రమ్యదేశే బ్రహ్మఘోషసమన్వితే స్వధర్మనిరత బ్రహ్మ విత్సమావృతే ఫలమూల పుష్పవారిభి స్సుసంపూర్ణే దేవాయతనే నదీ తీరే గ్రామే నగరేవాఽపి సుశోభనమఠం నాత్యుచ్చనీచాయత మల్ప ద్వారం గోమయాదిలిప్తం సర్వరక్షాసమన్వితం కృత్వా తత్రవేదాన్త శ్రవణం కుర్వ న్యోగం సమారభేత్॥

శ్లో॥ ఖమధ్యే కురుచాత్మాన మాత్మమధ్యేచ ఖంకురు,
శర్వంచ ఖమయంకృత్వా నకిఞ్చిదపి చిన్తయ॥— ౧
బాహ్యచిన్తా నకర్తవ్యా తథైవాన్తర చిన్తికా,
సర్వచిన్తాం పరిత్యజ్య చిన్మాత్ర పరమోభవ॥— ౨
కర్పూరమనలే యద్వ త్సైన్ధవం సలిలేయథా,
తథాచ లీయమానంచ మనస్తత్త్వేవిలీయతే॥— ౩
జ్ఞేయం సర్వప్రతీతఞ్చ తత్ జ్ఞానం మన ఉచ్యతే,
జ్ఞానం జ్ఞేయం సమంనష్టం నాన్యఃపన్థా ద్వితీయకమ్॥— ౪

జ్ఞేయవస్తు పరిత్యాగా ద్విలయం యాతి మానసమ్,
మానసే విలయంయాతే కైవల్యమవశిష్యతే॥— ౫
అజమనిద్ర మస్వప్న మనామక మరూపకమ్,
సకృద్విభాతం సర్వజ్ఞం నోపచారః కథఞ్చన॥— ౬
సర్వాభిలాప విగత స్సర్వచిన్తా సముత్థితః,
సుప్రశాన్త స్సకృజ్జ్యోతి స్సమాధి రచలోఽభయః॥ ౭
గ్రహో నతత్ర నోత్సర్గ శ్చిన్తా యత్ర న విద్యతే,
ఆత్మసంస్థం తదాజ్ఞాన మజాతి సమతాంగతమ్॥ ౮
అస్పర్శయోగో వై నామ దుర్దర్శ స్సర్వయోగిభిః,
యోగినో బిభ్యతిహ్యస్మా దభయే భయదర్శినః॥ ౯
మనసో నిగ్రహాయత్త దభయం సర్వయోగినాం,
దుఃఖక్షయః ప్రబోధశ్చా ప్యక్షయా శాన్తిరేవచ॥— ౧౦
ఉపాయేన నిగృహ్ణీయా ద్విక్షిప్తం కామభోగయోః,
సుప్రసన్నం లయేచైవ యథాకామో లయ స్తథా॥ ౧౧
లయే సంబోధయేచ్చిత్తం విక్షిప్తం శమయేత్పునః,
సకాషాయం విజానీయా త్సమప్రాప్తం న చాలయేత్ ॥౧౨
నాస్వాదయే త్సుఖం తత్ర నిస్సంగః ప్రజ్ఞయాభవేత్,
నిశ్చలం నిశ్చరచ్చిత్త మేకీకుర్యా త్ప్రయత్నతః॥ ౧౩
యదా నలీయతే చిత్తం నచవిక్షిప్యతే పునః,
అనిఙ్గన మనాభాసం నిష్పన్నం బ్రహ్మ తత్తదా॥— ౧౪

మూలం॥ ఆకుఞ్చనేన కుణ్డలిన్యా కవాట
ముద్ఘాట్య మోక్షద్వారం విభేదయేత్॥ ౧౪

(అథర్వణీ; ౫౮ - శాండిల్యోపనిషత్; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ అపానాకుఞ్చనేన అభివర్ధిత ప్రాణాగ్నిసంతప్త కుణ్డలినీ శక్త్యా గ్రన్థిత్రయాన్విత సుషుమ్నా కవాటముద్ఘాట్య తద్గత మోక్ష

ద్వారం కైవల్యనాడికాం విభేదయేత్। తద్గత చిదాకాశపర్యవసన్నో భవేదిత్యర్థః॥–

ఉపనిషద్వివరణమ్

యేనమార్గేణ గన్తవ్యం తద్ద్వారం ముఖేనాచ్ఛాద్యప్రసుప్తా కుణ్డలినీ కుటిలాకారా సర్పవద్వేష్టితా భవతి। సాశక్తిర్యేన చలితాస్యాత్సతు ముక్తో భవతి। సా కుణ్డలినీ కణ్ఠోర్ధ్వభాగే సుప్తాచే ద్యోగినాం ముక్తయే భవతి। బన్ధనాయాఽధోమూఢానాం। ఇడాది మార్గద్వయం విహాయ సుషుమ్నామార్గేణగచ్ఛే త్తద్విష్ణోః పరమం పదమ్॥

మూలం॥ యచ్ఛే ద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ స్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని॥ ౧౫

జ్ఞాన మాత్మని మహతి నియచ్ఛే
తద్యచ్ఛే చ్ఛాన్త ఆత్మని॥– ౧౬

(కృ - య; 3 - కఠ; అ - ౧; వల్లి - 3; మం - ౧3)

వ్యాఖ్యా॥ వాక్ప్రోత్రాది దశేన్ద్రియం స్వార్థాగ్రహణ పూర్వకం సఙ్కల్పాద్యాత్మ కేమనసి నియచ్ఛేత్। మనోమాత్రతయా విలాపయేత్ మనసీతి దీర్ఘశ్ఛాన్దసః॥ నిస్సఙ్కల్పోపాయత స్తన్మనోజ్ఞానాత్మని – నిశ్చ యాత్మకబుద్ధౌ నియచ్ఛేత్। బుద్ధ్యాత్మకజ్ఞానం బ్రహ్మాఽహమస్మీ త్యఖణ్డాకార వృత్త్యుపాయతః మహత్యాత్మని - అవ్యక్తే నియచ్ఛేత్, తచ్చ నిర్వికల్పాఖ్య మహత్తత్వాత్మానం "బ్రహ్మమాత్ర మసన్నహీ" తి శ్రుతిసిద్ధోపాయతః, స్వాతిరిక్త శాన్త నిష్ప్రతియోగిక పరమాత్మని నియచ్ఛేత్ - పరమాత్మావశేష మాపాదయేదిత్యర్థః॥

సూ త్ర భా ష్య వి వ ర ణ మ్

సూ॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ॥ 3-3-౧౫.

పురుషప్రతిపత్త్యర్థమేవేయ మిన్ద్రియాది ప్రవాహోక్తిః।

యత్కారణం "ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే।
దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిః॥
ఇతి ప్రకృతం పురుషమాత్మేత్యాహ॥

అతశ్చానాత్మత్వ మితరేషాం వివక్షితమితి గమ్యతే। తస్యైవచ దుర్విజ్ఞానవతాం సుసంస్కృతమతి గమ్యతాఞ్చ దర్శయతి। తద్విజ్ఞానాయైవచ। శ్రు॥ "యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞః"
ఇత్యాధ్యానం విదధాతి॥—

భాష్యమ్॥ పురుషప్రతిపత్త్యుపాయమాహ॥—

యచ్ఛేత్ - నియచ్ఛేత్। ఉపసంహరేత్। ప్రాజ్ఞః - వివేకీ। కిం? వాక్। వాచం। వాగత్రోపలక్షణార్థా సర్వేన్ద్రియాణాం। క్వ? మనసీ, మనసీఛాన్దసం దైర్ఘ్యమ్। తచ్చ। మనోయచ్ఛేజ్జ్ఞానే - ప్రకాశస్వరూపే, బుద్ధావాత్మని। బుద్ధిర్హి, మన ఆదికరణాని ప్రాప్నోతీత్యాత్మా। తేషాం ప్రత్యగ్జ్ఞానం। బుద్ధి మాత్మని। మహతి - ప్రథమజే నియచ్ఛేత్, ప్రథమజవత్స్వచ్ఛ స్వభావమాత్మనో విజ్ఞాన మాపాదయే దిత్యర్థః। తఞ్చ మహాన్త మాత్మానం యచ్ఛే చ్ఛాన్తే - సర్వవిశేషప్రత్యస్త మితరూపే, అవిక్రియే - సర్వాన్తరే - సర్వబుద్ధి ప్రత్యయసాక్షిణి, ముఖ్యే - ఆత్మని॥

మూలం॥ ఆత్మానఞ్చే ద్విజానీయా దయమస్మీతి పూరుషః॥ ౧౭
కిమిచ్ఛన్కస్య కామాయ శరీర మను సఞ్జ్వరేత్॥ ౧౮

(శు - య; ౯౯ - శాట్యాయనీయోపనిషత్) (శు-య; ౧౦ - బృహదారణ్యకం; అ - ౬; బ్రా - ౪; మం - ౧౩)

వ్యాఖ్యా॥ క్షుగాక్షురభావ విరళః పురుషఏవ పూరుషః - పరమాత్మా, అయ మహమస్మీతి ప్రత్యక్చమాత్మానం విజానీయాచ్చేద్యది, తదా స్వస్యాత్త కామత్వేన కస్య కామాయ? కిమిచ్ఛన్ ? శరీర మనుసజ్జ్వరేత్ । కృచ్ఛ్రి చాన్ద్రాయణాదినా శోషయేత్ । ఘృతసూపాదీనా కిమర్థం పోషయేత్? దేహేన్ద్రియాదీ న్నిరప్రేక్ష్య జ్ఞాన ఫలస్యాసాదితత్వాదిత్యర్థః॥

మూలం॥ తమేవధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః॥— ౧౯
నానుధ్యాయా ద్బహూఞ్ఛబ్దాన్వాచో విగ్లాపనంహి తత్॥— ౨౦
(శు-య; ౯౮ - వరాహోపనిషత్; అ - ౪) (శు-య; ౯౯ - శాట్యాయనీయోపనిషత్;
(శు - య; ౧౦ - బృహదారణ్యకమ్; అ - ౬; బ్రా - ౪; మం - ౨౧) (అధర్వణీ)
౭౦ - అన్నపూర్ణోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రాహ్మణః - బ్రహ్మవిద్వరః। ధీరః - విద్వాన్। యస్య ర్వాపహ్నవత స్స సిద్ధః భవతి। తమేవ - పరమాత్మానం। స్వమాత్రమితి విజ్ఞాయ, తత్రైవ ప్రజ్ఞాం - నిష్ఠాం కుర్వీత। తన్నిష్ఠాతిరేకేణ పరాగ్వస్తు గోచరాన్ బహూన్ శబ్దాన్ నానుధ్యాయాత్ - నోచ్చరేత్। తదుచ్చారణతః కింభవే దిత్యత - ఆహ॥— వాచఇతి॥ వాచోవిగ్లాపనం — కంఠ శోషణకర మిత్యర్థః॥—

ఉపనిషద్వయ వివరణమ్

అన్నపూర్ణోపనిషది:— నిదాఘోనామ యోగీన్ద్రో ఋభుం బ్రహ్మవిదాంవరమ్, జీవన్ముక్తస్య లక్షణ మను బ్రూహీతి పప్రచ్ఛ । తం ఋభురువాచ॥ (ఇతివాక్య ప్రారమ్భః)

శ్లో॥ హేనిదాఘ మహాప్రాజ్ఞ నిర్వాసన మనోభవ,
బలాచ్చేతనమాదాయ నిర్వికల్ప మనాభవ॥ ౧

యజ్జగద్భాసకం భానం నిత్యంభాతి స్వతః స్ఫురత్,
సఏవ జగతస్సాక్షీ సర్వాత్మా విమలాకృతిః॥ ౨

ప్రతిష్ఠా సర్వభూతానాం ప్రజ్ఞానఘన లక్షణః,
తద్విద్యావిషయం బ్రహ్మ సత్యజ్ఞాన సుఖాద్వయమ్॥ ౩

ఏకం బ్రహాఽహమస్మీతి కృతకృత్యో భవేన్మునిః,
సర్వాధిష్ఠానమద్వంద్వం పరంబ్రహ్మసనాతనమ్॥ ౪

సచ్చిదానన్దరూపం తదవాఙ్మానసగోచరమ్॥ ౫

నతత్ర చన్ద్రార్క వపుః ప్రకాశతే
నవాన్తి వాతా స్సకలా దేవతాశ్చ,
సఏష దేవః కృతభావనా భూతః
స్వయం విశుద్ధో విరజః ప్రకాశతే॥ ౬

భిద్యతే హృదయగ్రన్థి శ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః,
క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే॥ ౭

ద్వా సుపర్ణా శరీరేఽస్మిన్ జీవేశాఖ్యా సహస్థితౌ,
తయోర్జీవః ఫలం భుఙ్క్తే కర్మణో న మహేశ్వరః॥ ౮

కేవలం సాక్షిరూపేణ వినా భోగో మహేశ్వరః,
ప్రాతిభాసిక జీవస్తు కల్పితో మాయయా తయోః॥ ౯

చిచ్ఛిదాకారతో భిన్నా నభిన్నా చిత్త్వ హానితః,
తర్కతశ్చ ప్రమాణాచ్చ చిదేకత్వ వ్యవస్థితేః॥ ౧౦

చిదేకత్వ పరిజ్ఞానే నశోచతి నముహ్యతి,
అధిష్ఠానం సమస్తస్య జగత స్సత్య చిద్ఘనమ్॥ ౧౧

అహమస్మీతి నిశ్చిత్య వీతశోకో భవేన్మునిః,
స్వశరీరే స్వయంజ్యోతి స్స్వరూపగ్ం సర్వసాక్షిణమ్॥ ౧౨

క్షీణదోషాః ప్రపశ్యన్తి నేతరే మాయయా వృతాః,
తమేవధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః॥ ౧౩

నానుధ్యాయా ద్బహూంఛబ్దాన్ వాచో విగ్లాపనంహి తత్,
బాల్యేనైవహి తిష్ఠాసే న్నిర్విద్య బ్రహ్మవేదనమ్॥ ౧౪

వరాహోపనిషది:— సప్తభూమిషు జీవన్ముక్తా శ్చత్వారః॥...

శుభేచ్ఛా ప్రథమా భూమికా భవతి; విచారణా ద్వితీయా; తను మానసీ తృతీయా; సత్త్వాపత్తి స్తురీయా; సంసక్తిః పఞ్చమీ; పదార్థ భావనా షష్ఠీ; తురీయగా సప్తమీతి॥—

ప్రణవాత్మికా భూమికా అకారోకార మకారార్థ మాత్రాత్మికా స్థూల సూక్ష్మ బీజ సాక్షి భేదేనాకారాదయ శ్చతుర్విధాః॥— తదవస్థా జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తి తురీయాః॥ అకార స్థూలాంశే, జాగ్రద్విశ్వ స్సూక్ష్మాంశే, తత్తైజసో బీజాంసే, తత్ప్రాజ్ఞ స్సాక్ష్యంశే, తత్తురీయః॥ ఉకారస్థూలాంశే, స్వప్న విశ్వస్సూక్ష్మాంశే, తత్తైజసో బీజాంశే, తత్ప్రాజ్ఞ స్సాక్ష్యంశే, తత్తురీయః॥ మకార స్థూలాంశే, సుషుప్త విశ్వ స్సూక్ష్మాంశే, తత్తైజసో బీజాంశే, తత్ప్రాజ్ఞ స్సాక్ష్యంశే, తత్తురీయః॥ అర్థమాత్రా స్థూలాంశే, తురీయ విశ్వ స్సూక్ష్మాంశే, తత్తైజసో బీజాంశే, తత్ప్రాజ్ఞ స్సాక్ష్యంశే, తత్తురీయ తురీయః॥—

అకార తురీయాంశాః ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ భూమికాః
ఉకార తురీయాంశః చతుర్థభూమికా॥
మకార తురీయాంశః పఞ్చమీ॥
అర్థమాత్రా తురీయాంశః షష్ఠీ॥
తదతీతా సప్తమీ భూమికా॥

భూమిత్రయేషు విహార న్ముముక్షుర్భవతి।తురీయభూమ్యాం విహరన్ బ్రహ్మవిద్భవతి। పఞ్చమ భూమ్యాం విహరన్ బ్రహ్మవిద్వరో భవతి। షష్ఠమ భూమ్యాం విహరన్ బ్రహ్మవిద్వరీయాన్ భవతి। సప్తమ భూమ్యాం విహరన్ బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠోభవతి॥

శ్లో॥ జ్ఞానభూమి శ్శుభేచ్ఛాస్యా త్ప్రథమా సముదీరితా,
విచారణా ద్వితీయాతు తృతీయా తనుమానసీ॥ ౧

సత్వాపత్తి శ్చతుర్థీ స్యా త్తతోఽసంసక్తి నామికా,
పదార్థభావనా షష్ఠీ సప్తమీ తుర్యగా స్మృతా॥ ౨

స్థితః కిం మూఢ ఏవాస్మి ప్రేక్ష్యేఽహం శాస్త్ర సజ్జనైః,
వైరాగ్య పూర్వ మిచ్ఛేతి శుభేచ్ఛే త్యుచ్యతే బుధైః॥ ౩

శాస్త్ర సజ్జన సంపర్క వైరాగ్యాభ్యాస పూర్వకం,
సదాచార ప్రవృత్తిర్యా ప్రోచ్యతే సా విచారణా॥ ౪

విచారణా శుభేచ్ఛాభ్యా మిన్ద్రియార్థేషు రక్తతా,
యత్ర సా తనుతామేతి ప్రోచ్యతే తనుమానసీ॥ ౫

భూమికా త్రితయాభ్యాసా చ్చిత్తేఽర్థ విరతే ర్వశాత్,
సత్వాత్మని స్థితే శుద్ధే సత్వాపత్తి రుదాహృతా॥ ౬

దశా చతుష్టయాభ్యాసా దసంసర్గ ఫలాతుయా,
రూఢ సత్వ చమత్కారా ప్రోక్తా సంసక్తనామికా॥ ౭

భూమికా పఞ్చకాభ్యాసా త్స్వాత్మారామతయా భృశమ్,
అభ్యన్తరాణాం బాహ్యానాం పదార్థానా మభావనాత్॥ ౮

పరప్రయుక్తేన చిరం ప్రయత్నే నావబోధనమ్,
పదార్థా భావనా నామ షష్ఠీ భవతి భూమికా॥ ౯

షడ్భూమికా చిరాభ్యాసా ద్భేదస్యాఽనుపలమ్భనాత్,
యత్స్వభావైక నిష్ఠత్వం సాజ్ఞేయా తుర్యగా గతిః॥ ౧౦

శుభేచ్ఛాది త్రయం భూమి భేదాభేద యుతం స్మృతం,
యథావద్వేద బుద్ధ్యేదం జగ జ్జాగ్రతి దృశ్యతే॥ ౧౧

అద్వైతే స్థైర్య మాయాతే ద్వైతేచ ప్రశమంగతే,
పశ్యన్తి స్వప్నవల్లోకం తుర్యభూమి సుయోగతః॥ ౧౨

విచ్ఛిన్న శరదభ్రాంశ విలయం ప్రవిలీయతే,
సత్వావ శేష ఏవాస్తే హే నిదాఘ! దృఢీకురు॥ ౧౩

పఞ్చభూమిం సమారుహ్య సుషుప్తి వదనామికామ్,
శాన్తాఽశేష విశేషాంశ స్తిష్ఠ త్యద్వైత మాత్రకే॥ ౧౪

అన్తర్ముఖతయా నిత్యం బహిర్వృత్తి పరోఽపిసన్,
పరిశ్రాన్తతయా నిత్యం నిద్రాళురివ లక్ష్యతే॥ ౧౫

కుర్వన్నభ్యాస మేతస్యాం భూమ్యాం సమ్య గ్వివాసనః,
సప్తమీ గూఢ సుప్త్యాఖ్యా క్రమప్రాప్తా పురాతనీ॥ ౧౬

యత్ర నాస న్నసద్రూపో నాహం నా ప్యనహం కృతిః,
కేవలం క్షీణ మనస ఆస్తే ఽద్వైతే ఽతి నిర్భయః॥ ౧౭

అన్త శ్శూన్యో బహిశ్శూన్య శ్శూన్యకుమ్భ ఇవామ్బరే,
అన్తఃపూర్ణో బహిఃపూర్ణః పూర్ణకుమ్భ ఇవార్ణవే॥ ౧౮

యథాస్థిత మిదం సర్వం వ్యవహార వతోఽపిచ,
అస్తఙ్గతం స్థితం వ్యోమ సజీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౧౯

నోదేతి నాస్తమాయాతి సుఖ దుఃఖే మనఃప్రభా,
యథా ప్రాప్త స్థితి ర్యస్య సజీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౨౦

యో జాగర్తి సుషుప్తిస్థో యస్య జాగ్ర న్నవిద్యతే,
యస్య నిర్వాసనో బోధ స్సజీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౨౧

రాగ ద్వేష భయాదీనా మనురూపం చరన్నపి,
యో ఽన్త ర్వ్యోమవ దత్యచ్ఛ స్సజీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౨౨

యస్య నాహం కృతో భావో బుద్ధిర్యస్య నలిప్యతే,
కుర్వతోఽకుర్వతో వాపి సజీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౨౩

య స్సమస్తార్థ జాతేషు వ్యవహార్యపి శీతలః,
పదార్థే ష్వివ పూర్ణాత్మా సజీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౨౪

చైత్య వర్జిత చిన్మాత్రే పదే పరమ పావనే,
అక్షుబ్ధ శ్చిత్త విశ్రాన్త స్సజీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౨౫

ఇదం జగ దహం సోఽయం దృశ్య జాత మవాస్తవం,
యస్య చిత్తే నస్ఫురతి సజీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౨౬

చిదాత్మాఽహం పరాత్మాఽహం నిర్గుణోఽహం పరాత్పరః,
ఆత్మమాత్రేణ యస్తిష్ఠే త్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౨౭

దేహత్రయాతి రిక్తోఽహం శుద్ధచైతన్య మస్మ్యహం,
బ్రహ్మాఽహమితి యస్యాన్త స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౨౮

యస్య దేహాదికం నాస్తి యస్య బ్రహ్మేతి నిశ్చయః,
పరమానన్ద పూర్ణోయ స్సజీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౨౯

అహం బ్రహ్మాఽస్మ్యహం బ్రహ్మాఽస్మ్యహం బ్రహ్మేతినిశ్చయః,
చిదహం చిదహం చేతి సజీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ 30

సద్బ్రహ్మణి స్థిరే స్ఫారే పూర్ణే విషయ వర్జితే,
ఆచార్య శాస్త్ర మార్గేణ ప్రవిశ్యాఽశు స్థిరో భవ॥ 3౧

శివో గురు శ్శివో వేద శ్శివో దేవ శ్శివః ప్రభుః,
శివోఽస్మ్యహం శివస్సర్వం శివాదన్య న్నకిఞ్చన॥ 3౨

తమేవధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః,
నానుధ్యాయా ద్బహూఞ్ఛబ్దా న్వాచో విగ్లాపనం హి తత్ ॥ 33

మూలం॥ యతో నిర్విషయ స్యాఽస్య మనసో ముక్తి రిష్యతే॥ ౨౧
అతో నిర్విషయం నిత్యం మనః కార్యం ముముక్షుణా॥ ష౨
(కృ - య; ౨౦ - అమృతబిన్దూపనిషత్) (అధర్వణం; ౮౦ - త్రిపురతాపనీ; ఆ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ యతః అస్య నిర్విషయస్య సంకల్పాది వృత్తి విరళస్య మనసః, బ్రహ్మమాత్రావశేషలక్షణా ముక్తిరిష్యతే అతః ముముక్షుణా నిత్యం స్వమనః నిర్విషయం - నిస్సంకల్పం కార్యం బ్రహ్మాఽతిరిక్తం మనస్తత్కార్యం నాస్తీతి భావనీయ మిత్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ మనోహి ద్వివిధం ప్రోక్తం శుద్ధం చాఽశుద్ధమేవచ,
అశుద్ధం కామ సఙ్కల్పం శుద్ధం కామ వివర్జితమ్॥ ౧

మనఏవ మనుష్యాణాం కారణంబన్ధ మోక్షయోః,
బన్ధాయ విషయాసక్తం ముక్త్యై నిర్విషయం స్మృతం॥ ౨

యతో నిర్విషయస్యాస్య మనసో ముక్తిరిష్యతే,
అతో నిర్విషయం నిత్యం మనః కార్యం ముముక్షుణా॥ ౩

నిరస్త విషయా సఙ్గం సన్నిరుద్ధం మనోహృది,
యదా యాత్యున్మనీభావం తదా తత్పరమం పదమ్॥ ౪

తావదేవ నిరోద్ధవ్యం యావద్ధృది గతం క్షయం,
ఏతత్ జ్ఞానఞ్చ ధ్యానఞ్చ శేషోఽన్యో గ్రన్థవిస్తరాః॥ ౫

నైవ చిన్త్యం నచాచిన్త్యం నచిన్త్యం చిన్త్యమేవచ,
పక్షపాత వినిర్ముక్తం బ్రహ్మ సమ్పద్యతే ధ్రువమ్॥ ౬

మూలం॥ చిత్తమేవహి సంసార స్తత్ప్రయత్నేన శోధయేత్॥— ౨౩
(కు - య; ౯౯ - కాట్యాయనీయోపనిషత్) (కృ - య; ౯౮ - వరాహోపనిషత్; అ-3)
(సామ; ౨౪ - మైత్రాయణీ; ప్రపాఠకం - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ అచిద్రూప చిత్తమేవ జనిమృత్య్వాత్మక సంసారహేతుః హిశబ్దో నిస్సంశయార్థకః॥ బ్రహ్మాతిరిక్తం చిత్తం తత్కార్యం నాస్తీతి శోధయేత్। నిష్ప్రతియోగిక బ్రహ్మమాత్రమేవ భావయే దిత్యర్థః॥—

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ యథా నిరిన్ధనో వహ్ని స్స్వయోనా ఉపశామ్యతి,
తథా వృత్తి క్షయాచ్చిత్తం స్వయోనా ఉపశామ్యతి॥ ౧
స్వయోనా ఉపశా న్తస్య మనస స్సత్య కామినః,
ఇన్ద్రియార్థా విమూఢస్యాఽనృతాః కర్మ వశానుగాః॥ ౨
చిత్తమేవహి సంసార స్తత్ప్రయత్నేన శోధయేత్,
యచ్చిత్త స్తన్మయో భవతి గుహ్యమేత త్సనాతనమ్॥ 3
చిత్తస్యహి ప్రసాదేన హన్తి కర్మ శుభాశుభమ్,
ప్రసన్నాత్మాఽఽత్మని స్థిత్వా సుఖ మవ్యయ మశ్నుతే॥ ౪
సమాసక్తం యథా చిత్తం జన్తో ర్విషయగోచరే,
యద్యేవం బ్రహ్మణి స్యాత్తత్కో న ముచ్యేత బన్ధనాత్॥ ౫

మూలం॥ దృశ్యం హ్యదృశ్యతాం నీత్వా
బ్రహ్మాకారేణ చిన్తయేత్॥— ౨౪
(కృ - య; 32 - తేజోబిన్దూ; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాతిరేకేణ యద్దృశ్యతే తద్దృశ్యం అనన్తకోటి బ్రహ్మాణ్డ జాతం, బ్రహ్మాతిరిక్తం నాస్తీతి, బ్రహ్మాకారేణ అదృశ్యతాం నీత్వా, బ్రహ్మమాత్రం విచిన్తయే దిత్యర్థః॥—

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ యోహివృత్తిం విహాయైనాం బ్రహ్మాఖ్యాం పావనీం పరాం,
వృథైవ తేతు జీవన్తి పశుభిశ్చ సమానరాః॥ ౧

యేతు వృత్తిం విజానన్తి జ్ఞాత్వా వై వర్ధయన్తి యే,
తేవై సత్పురుషా ధన్యా వన్ద్యాస్తే భువనత్రయే॥ ౨

ఏషాం వృత్తి స్సమా వృద్ధా పరిపక్వాచ సా పునః,
తేవై సద్బ్రహ్మతాం ప్రాప్తా నేతరే శబ్దవాదినః॥ ౩

కుశలా బ్రహ్మవార్తాయాం వృత్తిహీనా స్సురాగిణః,
తేఽప్యజ్ఞాన తయా నూనం పునరాయాన్తి యాన్తిచ॥ ౪

నిమిషార్ధం నతిష్ఠన్తి వృత్తిం బ్రహ్మమయీం వినా,
యథా తిష్ఠన్తి బ్రహ్మాద్యా స్సనకాద్యా శ్శుకాదయః॥ ౫

కారణం యస్యవై కార్యం కారణం తస్య జాయతే,
కారణం తత్వతోనశ్యే త్కార్యాభావే విచారతః॥ ౬

అథ శుద్ధం భవేద్వస్తు యద్వైవాచా మగోచరం,
ఉదేతి శుద్ధ చిత్తానాం వృత్తిజ్ఞానం తతః పరమ్॥ ౭

భావితం తీవ్ర వేగేన యద్వంశ నిశ్చయాత్మకం,
దృశ్యం హ్యదృశ్యతాం నీత్వా బ్రహ్మకారేణ చిన్తయేత్॥ ౮

మూలం॥ మాయా కార్య మిదం భేదమస్తిచేద్బ్రహ్మ భావనమ్॥ ౨౫
దేహోఽహమితి దుఃఖం చేద్బ్రహ్మాఽహ మితి నిశ్చయః॥ ౨౬

(కృ - య; ౩౭ - తేజోబిన్దూ; ౬ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ కాలత్రయేఽపి స్వాతిరేకేణ యా - మా - సా, మాయా తత్కార్యాణ్యనన్తకోటి బ్రహ్మాణ్డాని తద్భేదోఽయమస్తి చేత్, తదా తత్సర్వం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మభావనాం కర్తవ్యా। మాయా తత్కార్యా

భావే, బ్రహ్మభావనాఽపి నకర్తవ్యా । స్వాతిరేకేణ దేహోఽస్మీతి వృత్తి
ర్దుఃఖరూపాచే త్తద్విహాయ బ్రహ్మాఽహ మితి నిశ్చయః కార్యః॥—

మూలం॥ హృదయ గ్రన్థి రస్తిత్వే ఛ్ఛేదనే బ్రహ్మచక్రకమ్॥ ౨౭
(కృ - య; తేజోబిన్దూ; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ హృత్ ఇత్యహంకారః, అయమితి సాక్షీ। తయో స్స్వా
యః పిణ్డవత్తాదాత్మ్యం హృదయగ్రన్థిః॥ (ఏతత్సాత్త్విక రాజస తామసాః)
త దస్తిత్వే బ్రహ్మచక్ర (జ్ఞానం) మాదాయ తచ్ఛేదనం కుర్యా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ సంశయే సమనుప్రాప్తే బ్రహ్మ నిశ్చయ మాప్నుయాత్॥ ౨౮
(కృ - య; తేజోబిన్దూ; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ అహం బ్రహ్మ న వేతి సంశయే సముదితే, బ్రహ్మాఽహ
మస్మీతి నిశ్చయ మాప్నుయా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ విజ్ఞేయోఽక్షర తన్మాత్రో జీవితం చాఽతి చఞ్చలమ్॥ ౨౯
విహాయ శాస్త్ర జాలాని యత్సత్యం తదుపాస్యతామ్॥ ౩౦
(శు - య; ౫౯ - పైఙ్గలోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ చతుర్వేద షట్ఛాస్త్రాదికమభ్యస్య, అథ బ్రహ్మవిచారః
కర్తవ్య ఇత్యాకాంక్షాయాం, జీవితస్యాఽతి చఞ్చలత్వేన క్షణభంగు
రత్వాత్ క్షరాపహ్నవ సిద్ధాక్షరతన్మాత్రం స్వమాత్రమితి విజ్ఞేయమ్॥

యత ఏవం అతః సర్వశాస్త్రాభ్యాసం విహాయ యదస త్ప్రపఞ్చా
పహ్నవసిద్ధం సన్మాత్రం, తదేవ స్వమాత్ర మిత్యుపాస్యతాం। తన్మాత్ర
తయా తిష్ఠే దిత్యర్థః॥—

—*—

ఉపనిషద్వివరణమ్

పైఙ్గలః యాజ్ఞవల్క్యం జ్ఞానినః కిం కర్మ? కాచస్థితిరితి? పప్రచ్ఛ। సహోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః॥

అమానిత్వాదిసమ్పన్నో ముముక్షు రేకవింశతి కులం తారయతి। బ్రహ్మవిన్మాత్రేణ కులమేకోత్తరశతం తారయతి। నారాయణః సాక్షాద్ధృదయే సుప్రతిష్ఠితః। ప్రారబ్ధకర్మ పర్యన్త మహిం నిర్మోకవద్వ్యవహరతి। చన్ద్రవచ్చరతే దేహీ। సముక్తశ్చానికేతనః। తీర్థే శ్వపచగృహేవా తనుం విహాయ యాతికైవల్యమ్। ప్రాణానవకీర్య యాతి కైవల్యమ్॥

ప్రాప్తే జ్ఞానేన విజ్ఞానే జ్ఞేయే పరమాత్మని హృదిసంస్థితే దేహే లబ్ధశాన్తి పదంగతే, తదా ప్రభా మనోబుద్ధి శూన్యం భవతి। అమృతేన తృప్తస్య పయసా కిం ప్రయోజనం? ఏవం స్వాత్మానం జ్ఞాత్వా వేదైః ప్రయోజనం కిం భవతి? హృదయం నిర్మలం కృత్వా చిన్తయిత్వా ఉప్యనామయం అహమేవపరం సర్వమితి పశ్యేత్పరం సుఖమ్। యథా జలే జలం క్షిప్తం, క్షీరం క్షీరే ఘృతం ఘృతే। అవిశేషో భవేత్తద్వ జ్జీవాత్మ పరమాత్మనోః। దేహే జ్ఞానేన దీపితే బుద్ధిరఖణ్డాకారరూపా యదా భవతి। తదా విద్వా న్బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా కర్మబన్ధం నిర్దహేత్। తతః పవిత్రం పరమేశ్వరాఖ్య మద్వైతం రూపం విమలామ్బరాభం। యథోదకే తోయ మను ప్రవిష్టం, తథాఽఽత్మరూపో నిరుపాధిసంస్థితః। ఆకాశవత్సూక్ష్మశరీర ఆత్మా నదృశ్యతే వాయువదన్తరాత్మా। స బాహ్యాభ్యంతరనిశ్చలాత్మా జ్ఞానోల్కయా పశ్యతి చాన్తరాత్మా। ఇదంజ్ఞానమిదం జ్ఞేయం తత్సర్వం జ్ఞాతుమిచ్ఛతి। అపి వర్ష సహస్రాయు శ్శాస్త్రాన్తం నాధిగచ్ఛతి। విజ్ఞేయోఽక్షర తన్మాత్రో జీవితం చాఽతి చఞ్చలం। విహాయ శాస్త్ర జాలాని యత్సత్యం తదుపాస్యతామ్॥

మూలం॥ యస్య స్త్రీ తస్య భోగేచ్ఛా నిస్త్రీ కస్య క్వ భోగభూః॥ ౩౧
స్త్రియంత్యక్త్వా జగత్త్యక్తం జగత్త్యక్త్వా సుఖీభవేత్॥ ౩౨
(సామ; ౬౧ - మహోపనిషత్; అ - ౩) (శు - యు; ౯౭ - యాజ్ఞవల్క్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్య॥ స్త్రీ సాపేక్ష భోగాశాం విషాక్తమృగవత్ హిత్వా తత్కలనాకలిత జగద్విముఖో భూత్వా, తదసంభవ ప్రబోధసిద్ధం బ్రహ్మ సుఖం, స్వమాత్రమితి భజేదిత్యర్థః॥—

మూలం॥ చిత్తం కారణ మర్థానాం, తస్మిం త్సతి జగత్త్రయమ్॥ ౩౩
తస్మిన్ క్షీణే జగత్క్షీణం, తచ్చికిత్స్యం ప్రయత్నతః॥ ౩౪
(సామ; ౬౧ - మహోపనిషత్; అ-౩) (కృ-యు; ౬౩-యోగశిఖా; అ-౬)

వ్యాఖ్య॥ జగత్త్రయోపలక్షిత సకార్యా౽విద్యాపదస్య చిత్తవికల్పిత త్వేన మిథ్యాత్వాత్। తత్కల్పకచిత్తం స్వాతిరిక్తంనేతి, జ్ఞానా త్త్రతార్థ్యం జగదపి విలీయతే। తతః। ప్రయత్నతః చిత్తమాత్ర మపహ్నో తవ్యం। తదపహ్నవ సిద్ధం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి చిన్తయే దిత్యర్థః॥ —

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ నిదాఘోనామ మునిరా ట్ప్రాప్తవిద్యశ్చ బాలకః,
విహృత్య తీర్థయాత్రార్థం పిత్రాను జ్ఞాతవాన్ స్వయమ్॥ ౧

సార్ధ త్రికోటి తీర్థేషు స్నాత్వా గృహ ముపాగతః,
స్వోదన్తం కథయామాస ఋభుం నత్వా మహాయశాః॥ ౨

సార్ధ త్రికోటి తీర్థేషు స్నాన పుణ్య ప్రభావతః,
ప్రాదుర్భూతో మనసి మే విచార స్సో౽యమీదృశః॥ ౩

జాయతే మృతయే లోకో మ్రియతే జననాయచ,
అస్థిరా స్సర్వ ఏవే మే సచరాచర చేష్టితాః॥ ౪

సర్వాపదాం పదం పాపా భావా విభవ భూమయః,
అయశ్శలాకా సదృశాః పరస్పర మసంగినః॥ ౫

శ్లిష్యన్తే కేవలా భావా మనః కల్పనయా ఽనయా,
భావే ష్వరతి రాయాతా పథికస్య మరుష్వివ॥ ౬

శామ్యతీదం కథం దుఃఖ మితి తప్తోఽస్మి చేతసా,
చిన్తానిచయ చక్రాణి నానన్దాయ ధనానిమే॥ ౭

సంప్రసూత కళత్రాణి గృహాణ్యుగ్రాపదా మివ,
ఇయమస్మిం స్థితో దారా స్సంసారే పరిపేలవా॥ ౮

శ్రీర్మునేః పరిమోహాయ సాపి నూనం నశర్మదా,
ఆయుః పల్లవకోణాగ్ర లంబాఽంబు కణభంగురమ్॥ ౯

ఉన్మత్త ఇవ సంత్యజ్య యాత్యకాండే శరీరకమ్,
విషయాశీ విషాసంగ పరిజర్ఘర చేతసామ్॥ ౧౦

అప్రౌఢాత్మ వివేకానా మాయురాయాస కారణమ్,
యుజ్యతే వేష్టనంవాయో రాకాశస్యచ ఖండనమ్॥ ౧౧

గ్రథనంచ తరంగాణా మాస్థా నాయుషి యుజ్యతే,
ప్రాప్యం సంప్రాప్యతే యేన భూయో యేన నశోచ్యతే॥ ౧౨

పరాయా నిర్వృతేః స్థానం యత్తజ్జీవిత ముచ్యతే,
తరవోఽపి హి జీవన్తి జీవన్తి మృగ పక్షిణః॥ ౧౩

స జీవతి మనోయస్య మననే నోప జీవతి,
జాతా స్తఏవ జగతి జన్తవ స్సాధు జీవితాః॥ ౧౪

యేపున్న ర్నేహ జాయన్తే శేషా జరఠ గర్దభాః,
భారో వివేకిన శ్శాస్త్రం భారో జ్ఞానఞ్చ రాగిణః॥ ౧౫

ఆశా_స్తస్య మనోభారం భారో నాత్మవిదో వపుః,
అహంకార వశా దాప దహంకారా ద్దురాధయః॥ ౧౬

అహంకారా వశా దీహా నాహంకారా త్పరోరిపుః,
అహంకారవశాద్యద్య న్మయా భు_క్తం చరాచరమ్॥ ౧౭

త_త్త త్సర్వ్వ మవ_స్త్వేవ వ_స్త్వహంకార రి_క్తతా,
ఇతశ్చేతశ్చ సువ్యగ్రం వ్యర్థమే వాభిధావతి॥ ౧౮

మనోదూరతయా యాతి గ్రామే కౌలేయకో యథా,
క్రూరేణ జడతాం యాతః తృష్ణా భార్యానుగామినా॥ ౧౯

వశః కౌలేయకే నైవ బ్రహ్మ౯ భుక్తోఽస్మి చేతసా,
అప్యబ్ధిపానా న్మహత స్సుమేరూ న్మూలనాదపి॥ ౨౦

అపివహ్న్యశనాద్బ్రహ్మ న్విషమ శ్చిత్తనిగ్రహః,
చి_త్తే చలతి సంసారో నిశ్చలం మోక్ష ఉచ్యతే॥ ౨౧

తస్మాచ్చి_త్తం స్థిరీకుర్యా త్ప్రజ్ఞయా పరయా విధే,
చి_త్తం కారణ మర్థానాం తస్మిం త్సతి జగ_త్త్రయమ్॥ ౨౨

తస్మిన్క్షీణే జగత్క్షీణం తచ్చికిత్స్యం ప్రయత్నతః,
యాం యా మహం మునిశ్రేష్ఠ సంశ్రయామి గుణాశ్రియమ్॥ ౨౩

తాం తాం కృ_న్తతి మేతృష్ణా తం త్రీ మివ కుమూషికా,
పదం కరోత్యలంఘ్యేఽపి తృప్తాపి ఫలమీహతే॥ ౨౪

చిరం తిష్ఠతి నై_కత్ర తృష్ణా చప్ల మర్కటీ,
క్షణమాయాతి పాతాళం క్షణంయాతి నభఃస్థలం॥ ౨౫

క్షణంభ్రమతి దిక్కుంజే తృష్ణా హృత్పద్మ షట్పదీ,
సర్వసంసార దుఃఖానాం తృష్ణైకా దీర్ఘదుఃఖదా॥ ౨౬

అ_న్తఃపురస్థమపి యా యోజయత్యతి సంకటే,
తృష్ణా విషూచికామంత్ర శ్చింతా త్యాగోహి సద్విజ॥ ౨౭

స్తోకే నానన్దమాయాతి స్తోకేనాయాతి ఖేదతామ్,
నాస్తి దేహసమశ్శోచ్యో నీచో గుణవివర్జితః॥ ౨౮

కళేబర మహంకార గృహస్థస్య మహాగ్రహమ్,
లుఠత్వభ్యేతువా స్థైర్యం కిమనేన గురోమమ॥ ౨౯

పఙ్క్తిబద్ధేన్ద్రియపశుం వల్గత్తృష్ణా గృహాంగనామ్,
చిత్తభృత్యజనాకీర్ణం నేష్టం దేహగృహం మమ॥ ౩౦

జిహ్వా మర్కటికాక్రాన్త వదనద్వార భీషణమ్,
దృష్టదన్తాస్థి శకలం నేష్టం దేహగృహం మమ॥ ౩౧

రక్తమాంస మయస్యాస్య సబాహ్యాభ్యన్తరే, మునే
నాశైక ధర్మిణో బ్రూహి కైవ కాయస్య రమ్యతా॥ ౩౨

తటిత్సు శరదభ్రేషు గన్ధర్వ నగరేషుచ,
స్థైర్యం యేన వినిర్ణీతం సవిశ్వసతు విగ్రహే॥ ౩౩

శైశవే గురుతోభీతిః మాతృతః పితృత స్తథా,
జనతో జ్యేష్ఠబాలాచ్చ శైశవం భయమన్దిరమ్॥ ౩౪

స్వచిత్త బిలసంస్థేన నానావిభ్రమ కారిణా,
బలాత్కామ పిశాచేన వివశః పరిభూయతే॥ ౩౫

దాసాః పుత్రాః స్త్రియశ్చైవ బాన్ధవా స్సుహృద స్తథా,
హసం త్యున్మత్తక మివ నరం వార్ధక కంపితమ్॥ ౩౬

దైన్య దోషమయీ దీర్ఘా వర్తతే వార్ధకే స్పృహా,
సర్వాపదా మేకసఖీ హృది దాహప్రదాయినీ॥ ౩౭

క్వచిద్వా విద్యతేయైషా సంసారే సుఖభావనా,
ఆయు స్తంబమివాసాద్య కాలస్తామపి కృన్తతి॥ ౩౮

తృణం పాంసుం మహేన్ద్రించ సువర్ణం మేరు సర్షపమ్,
ఆత్మ భరితయా సర్వ మాత్మసా త్కర్తు ముద్యతః॥ ౩౯

కాలోఽయం సర్వసంహారీ తేనా క్రాన్తా జగత్త్రియమ్,
మాంస పాంచాలికాయాస్తు య న్త్రిలోలే ఽంగ పంజరే॥ ౪౦

స్నాయ్వస్థి గ్రన్థిశాలిన్యాః స్త్రియః కిమివ శోభనమ్,
త్వ జ్మాంస ర క్త బాష్పామ్బు పృథక్కృత్వా విలోచనే॥ ౪౧

సమాలోకయ రమ్యంచే త్కిం ముధా పరిముహ్యసి,
మేరుశృంగ తటోల్లాసి గఙ్గా జల రయోపమా॥ ౪౨

దృష్టా యస్మిన్మనే ముక్తాహార స్యోల్లాసశాలితా,
శ్మశానేషు దిగ న్తేషు సఏవ లలనా స్తనః॥ ౪౩

శ్వభి రాస్వాద్యతే కాలే లఘుపిణ్డ ఇవాన్ధసః,
కేశ కజ్జల ధారిణ్యో దుస్పర్శా లోచనప్రియాః॥ ౪౪

దుష్కృతాగ్ని శిఖా నార్యో దహ న్తి తృణవన్నరమ్,
జ్వలతా మతిదూరేఽపి సరసాఅపి నీరసాః॥ ౪౫

స్త్రీయో హి నరకాగ్నినా మిన్ధనం చాఽతిదారుణమ్,
కామనామ్నా కిరాతేన వికీర్ణాముగ్ధచేతసః॥ ౪౬

నార్యో నరవిహంగానా మఙ్గ బన్ధన వాగురాః,
జన్మపల్వల మత్స్యానాం చి త్తకర్దమ చారిణామ్॥ ౪౭

పుంసాం దుర్వాసనా రజ్జు ర్నారీ బడిశ పిణ్డికా,
సర్వేషాం దోషరత్నానాం సుసముద్గికయా ఽనయా॥ ౪౮

దుఃఖ శృంఖలయా నిత్య మలమస్తుమమస్త్రియా,
యస్య స్త్రీ తస్య భోగేచ్ఛా నిస్త్రీ కస్య క్వ భోగభూః॥ ౪౯

స్త్రియం త్యక్త్వా జగత్త్యక్తం జగత్త్యక్త్వా సుఖీభవేత్,
దిశోఽపి నహి దృశ్యన్తే దేశో ఽప్యన్యోప దేశకృత్॥ ౫౦

శైలా అపి విశీర్యంతే శీర్యంతే తారకా అపి,
శుష్యంత్యపి సముద్రాశ్చ ధ్రువో ఽప్యధ్రువ జీవనః॥ ౫౧

సిద్ధా అపి వినశ్యంతి జీర్యంతే దానవాదయః,
పరమేష్ఠ్యఽపి నిష్ఠావాన్ హీయతే హరిరప్యజః॥ ౫౨

భవో ఽప్యభావమాయాతి జీర్యంతే వైదిగీశ్వరాః,
బ్రహ్మా విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ సర్వావా భూత జాతయః॥ ౫౩

నాశమేవాను ధావంతి సలిలా నీవ బాడబమ్,
ఆపదః క్షణ మాయాంతి క్షణమాయాంతి సంపదః॥ ౫౪

క్షణం జన్మాథ మరణం సర్వం నశ్వర మేవతత్,
అశూరేణ హతా శ్శూరా ఏకేనాపి శతం హతమ్॥ ౫౫

విషం విషయ వైషమ్యం నవిషం విషముచ్యతే,
జన్మాంతరఘ్నా విషయా ఏతజ్జన్మహరం విషమ్॥ ౫౬

ఇతి మే దోషదావాగ్ని దగ్ధే సంప్రతి చేతసి,
స్ఫురంతి హీన భోగాశా మృగతృష్ణా సరస్వపి॥ ౫౭

అతో మాం బోధయాశు త్వం తత్త్వజ్ఞానేన వై గురో,
నోచే న్మౌనం సమాస్థాయ నిర్మానో గతమత్సరః॥ ౫౮
భావయ న్మనసా విష్ణుం లిపి కర్మార్పితో పమ॥ ౫౯

మూలం॥ సుప్తే రుత్థాయ సుప్త్వాన్తం
బ్రహ్మైకం ప్రవిచిన్త్యతామ్॥ ౩౫

(కృ - యు; ౯౮; వరాహోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ సుప్తేరుత్థాయ సుప్త్యన్తం ఏవమావృత్తేశ్చ అనేక ప్రపఞ్చప్రపఞ్చవసిద్ధం నిష్ప్రవృత్తియోగికం బ్రహ్మైవ స్వమాత్రమితి ప్రవిచిన్త్యతామిత్యర్థః॥—

శ్రు॥ "ఆసుప్తే రామరణాన్తం,
కాలంనయే ద్వేదాన్త చిన్తయా॥"— ఇతి॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ ఋభుర్నామ మహాయోగీ క్రోడరూపం రమాపతిం,
వరిష్ఠాం బ్రహ్మవిద్యాం త్వమధీహి భగవన్మమ॥ ౧

ఏవగ్ంం సమృష్టో భగవాన్ ప్రాహ భక్తార్తి భఞ్జనః,
అజ్ఞానేన బుద్ధివిలయే నిద్రాసా ఘణ్యతే బుధైః॥ ౨

విలీనాఽజ్ఞాన తత్కార్యే మయి నిద్రా కథం భవేత్,
బుద్ధేః పూర్ణవికాసోఽయం జాగరః పరికీర్త్యతే॥ ౩

వికారాది విహీనత్వా జ్జాగరో మే నవిద్యతే,
సూక్ష్మనాడీషు సంచారో బుద్ధేః స్వప్నః ప్రజాయతే॥ ౪

సఞ్చార ధర్మరహితే మయి స్వప్నో నవిద్యతే,
సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమసావృతే॥ ౫

స్వరూపం మహదానన్దం భుఙ్క్తే దృశ్యవివర్జితః॥,
అవిశేషేణ సర్వన్తు యః పశ్యతి చిదన్వయాత్॥ ౬

స ఏవ సాక్షా ద్విజ్ఞానీ సశివ స్సహరి ర్విధిః,
దీర్ఘ స్వప్న మిదం యత్ర దీర్ఘతా చిత్త విభ్రమమ్॥ ౭

దీర్ఘంవాపి మనోరాజ్యగ్ం సగ్ంసారం దుఃఖ సాగరమ్,
సుప్తేరుత్థాయ సుప్త్యన్తం బ్రహ్మైకం ప్రవిచిన్త్యతామ్॥ ౮

మూలం॥ గచ్ఛం స్తిష్ఠ న్నుపవిశ ఞ్ఛయానో వా అన్యథాఽపివా। 3౯
యథేచ్ఛయా వసే ద్విద్వా న్నాత్మా రామ స్సదా మునిః॥ 32

(సామ; ౭౪ - కుణ్డికోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ అనాత్మకలనావిరళ పరమాత్మన్యేవ సదా రమత ఇత్యాత్మారామః మునిః - బ్రహ్మవిద్వరీయాన్ గమనా గమన శయనా దావపి యథేచ్ఛయా "బ్రహ్మైవాస్మీతి" స్వాచ్ఛందేన వసేత్॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ జలేవాపి స్థలేవాపి లుఠత్వేష జడాత్మకః,
నాహం విలిప్యే తద్ధర్మై ర్ఘటధర్మై ర్నభోయథా॥ ౧

నిష్క్రియోఽస్మ్యవికారోఽస్మి నిష్కలోఽస్మి నిరాకృతిః,
నిర్వికల్పోఽస్మి నిత్యోఽస్మి నిరాలమ్బోఽస్మి నిర్ద్వయః॥ ౨

సర్వాత్మకోఽహం సర్వోఽహం సర్వాతీతోఽహ మద్వయః,
కేవలాఽఖండ బోధోఽహం స్వానన్దోఽహం నిరన్తరః॥ 3

స్వమేవ సర్వతః పశ్య న్మన్యమాన స్స్వమద్వయమ్,
స్వానన్ద మనుభుఞ్జానో నిర్వికల్పో భవామ్యహమ్॥ ౪

గచ్ఛన్ స్తిష్ఠ న్నుపవిశ ఞ్ఛయానోవా అన్యథా పివా,
యథేచ్ఛయా వసే ద్విద్వా న్నాత్మారామ స్సదామునిః॥ ౫

మూలం॥ జ్యోతిర్లిఙ్గం భ్రువోర్మధ్యే నిత్యం ధ్యాయే త్సదాయతిః॥ 3౦

(కృ - య; ౪౦ - బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మభావాయ యతత ఇతి యతిః - ముముక్షుః భ్రువోర్మధ్యే నిత్యం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ జ్యోతిర్లిఙ్గం స్వాభేదేన సదా ధ్యాయే దిత్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ సర్వభూత స్థితం దేవం సర్వేశం నిత్యమర్చయేత్,
ఆత్మరూపం తమాలోక్య జ్ఞానరూపం నిరామయమ్॥ ౧
దృశ్యన్తం దివ్యరూపేణ సర్వవ్యాపీ నిరఞ్జనః,
హంస హంస వదే ద్వాక్యం ప్రాణినాం దేహ మాశ్రితః॥ ౨
స ప్రాణాపానయో ర్గ్రన్థి రజపే త్యభిధీయతే,
సహస్రమేకం ద్వ్యయుతం షట్ఛతం చైవ సర్వదా॥ ౩
ఉచ్చర న్పఠితో హంస స్సోఽహ మిత్యభి ధీయతే,
పూర్వభాగే హ్యధోలిఙ్గం శిఖిన్యాం చైవ పశ్చిమమ్॥ ౪
జ్యోతిర్లిఙ్గం భ్రువోర్మధ్యే నిత్యం ధ్యాయే త్సదాయతిః॥ ౫

మూలం॥ ఆత్మాన మాత్మనా సాక్షా ద్బ్రహ్మ బుద్ధ్వా సునిశ్చలమ్॥ ౩౯
దేహ జాత్యాది సమ్బన్ధా న్వర్ణాశ్రమ సమన్వితాన్॥ ౪౦
వేద శాస్త్ర పురాణాని పదపాంసు మివ త్యజేత్॥ ౪౧

(శ్లో - య; ౪౦ - బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ జాతి వర్ణాశ్రమోచిత సత్కర్మానుష్ఠానవాన్మునిః గురుముఖా చ్ఛ్రుత వేదశాస్త్ర పురాణార్థ సంస్కృతాత్మనా మనసా పరాక్ప్రపఞ్చావభాసక ప్రత్యగాత్మానం సాక్షా త్సునిశ్చలం నిర్విశేషం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి బుద్ధ్వా, తతః ప్రయోజనాఽభావాత్ దేహ జాతి వర్ణాశ్రమ విభ్రమకలిత వేద శాస్త్ర పురాణాదికమపి, పదపాంసు మివ త్యజేత్। తన్నిర్వర్త్య ఫలస్య సిద్ధత్వాదిత్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ హంసవిద్యా ఉమృతేలోకే నాస్తి నిత్యత్వ సాధనమ్,
యోదదాతి మహావిద్యాం హంసాఖ్యాం పావనీం పరామ్॥ ౧
తస్యదాస్యం సదాకుర్యా త్ప్రజ్ఞయా పరయానహ,
శుభంవా ఉశుభమన్యద్వా యదుక్తం గురుణాభువి॥ ౨
తత్కుర్యా దవిచారేణ శిష్య స్సంతోష సంయుతః,
హంస విద్యా మిమాం లబ్ధ్వా గురు శుశ్రూషయా నరః॥ ౩
ఆత్మాన మాత్మనా సాక్షా ద్బ్రహ్మ బుద్ధ్వా సునిశ్చలమ్,
దేహజాత్యాది సంబంధా న్వర్ణాశ్రమ సమన్వితాన్॥ ౪
వేదశాస్త్రాణిచాన్యాని పదపాంసుమివ త్యజేత్,
గురుభక్తిం సదా కుర్యా చ్ఛ్రేయసే భూయసే నరః॥ ౫
గురురేవ హరి స్సాక్షా న్నాన్య ఇత్యబ్రవీ చ్ఛ్రుతిః,
శ్రుత్యా యదుక్తం పరమార్థమేవ॥ ౬
తత్సంశయో నాత్ర తత త్సమస్తమ్,
శ్రుత్యా విరోధేన భవేత్ప్రమాణం
భవే ధనర్థాయ వినాప్రమాణమ్॥
దేహస్థ స్సకళో జ్ఞేయో నిష్కళో దేహవర్జితః,
ఆప్తోపదేశ గమ్యో ఉసౌ సర్వతః కిమవస్థితః॥ ౭
హంస హంసేతి యోబ్రూయా ద్ధంసోనామ హరిశ్శివః॥ ౮
గురువక్త్రాత్తు లభ్యేత ప్రత్యక్షం సర్వతోముఖమ్॥ ౯

మూలం॥ ఏకాకీ నిస్పృహ స్తిష్ఠే న్నహి కేన సహా ఉలపేత్॥ ౪౨
దద్యా న్నారాయణే త్యేవం ప్రతివాక్యం సదా యతిః॥ ౪౩

(అథర్వణి; ౪౩ - నారదపరివ్రాజక; ౭ - ౩)

మునిః కౌపీన వాసా స్స్యాన్నగ్నో వా ధ్యాన తత్పరః॥ ౨౪

(ఆథర్వణీ; ౨౩ - నారదపరివ్రాజక; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ యతి స్సర్వత్ర నిస్పృహస్స న్ రహస్యేకాకీ తిష్ఠేత్। కదాచిత్ జనప్రసక్తావపి తత్సఙ్గభియా నహి కేనసహ ఽఽలపేత్, వ్యవహారప్రసక్తౌ తత్తత్కార్యానురోధేన నారాయణేత్యేవం సదా ప్రతివాక్యం దద్యాత్, బ్రహ్మాఽహమస్మీతి ధ్యానతత్పరో మునిః, దణ్డకమణ్డలు వస్త్రాదికం సర్వం పరిత్యజ్య కౌపీనధారీ దిగమ్బరో వా భవేదిత్యర్థః।

మూలం॥ అధ్యాత్మ రతి రాసీనో, నిరపేక్షో నిరాశిషః॥ ౨౫

ఆత్మనైవ సహాయేన, సుఖార్థీ విచరేదిహ॥ ౨౬

(ఆథర్వణీ; - ౨౩ - నారదపరివ్రాజక; అ - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ పరాక్సాపేక్ష ప్రత్యగాత్మాన మధికృత్య తదభిన్న పరమాత్మని యో రమతే, సోఽయ మధ్యాత్మరతిః, స్వమహిమ్ని ఆసీనః, స్వాతిరిక్త నిరపేక్షః నిర్గత స్సఙ్కల్పః నిరాశిషః ఇహాఽస్మిన్లోకే నిష్ప్రీతి యోగిక బ్రహ్మమాత్ర సుఖార్థీ స్వాత్మనైవ సహాయే న ఏకాకీ విచరేత్ తిష్ఠేదిత్యర్థః॥

మూలం॥ సన్దిగ్ధ స్సర్వ భూతానాం వర్ణాశ్రమ వివర్జితః॥ ౨౭

అన్ధవ జ్జడ వచ్చాపి మూకవచ్చ మహీం చరేత్॥ ౨౮

(ఆథర్వణీ; ౨౩ - నారదపరివ్రాజక: అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మభావాపన్నో యతిః వర్ణాశ్రమాచార వివర్జితస్సన్ సర్వభూతానా మయం బ్రాహ్మణో వా నవేత్యాది సన్దిగ్ధవేషో భూత్వా స్వాతిరిక్త రూప జాతి నామ సఙ్కల్పాది వృత్తికదమ్బా చ్చావచ శబ్దజాలాగ్రహణపూర్వకం అన్ధవ న్మూకవ జ్జడవ ద్బధిరవచ్చాపి సఙ్కల్ప విరళ కీటవ న్మహీం చరేత్ విహరే దిత్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

ఏకాకీ చిన్తయే ద్బ్రహ్మ మనోవాక్కాయ కర్మభిః,
మృత్యుఞ్చ నాభినన్దేత జీవితంవా కథఞ్చన॥
కాలమేవ ప్రతీక్షేత యావదాయు స్సమాప్యతే,
నాభినన్దేత మరణం నాభినన్దేత జీవితమ్॥
కాలమేవ ప్రతీక్షేత నిర్దేశం భృతకోయథా,
అజిహ్వా షణ్డకః పంగు రన్ధో బధిర ఏవచ॥ ౩
ముగ్ధశ్చ ముచ్యతే భిక్షు ష్షడ్భి రేతై ర్నసంశయః,
మునిః కౌపీన వాసా స్స్యా న్నగ్నోవా ధ్యాన తత్పరః॥ ౪
ఏవం ధ్యానపరో యోగీ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే,
సందిగ్ధ స్సర్వభూతానాం వర్ణా శ్రమ వివర్జితః॥ ౫
అన్ధవ జ్జడవచ్చాఽపి మూకవచ్చ మహీంచరేత్,
తందృష్ట్వా శా న్తమనసం స్పృహయ న్తి దివౌకసః॥ ౬
లిఙ్గాభావాత్తు కైవల్యమితి బ్రహ్మాను శాసనం॥ — ఇతి॥

మూలం॥ యద్యత్పశ్యతి చక్షుర్భ్యాం, తత్తదాత్మేతి భావయేత్॥ ౪౯
యద్యచ్ఛృణోతి కర్ణాభ్యాం, తత్తదాత్మేతి భావయేత్॥ ౫౦
లభతే నాసయా యద్య త్త త్త దాత్మేతి భావయేత్॥ ౫౧
జిహ్వయా యద్రసం, హ్యత్తి, తత్త దాత్మేతి భావయేత్॥ ౫౨
త్వచా యద్య త్స్పృశే ద్యోగీ, తత్త దాత్మేతి భావయేత్॥ ౫౩
(కృ - య; ౪౧ - యోగతత్త్వోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ ముముక్షుః చక్షుశ్శ్రోత్రాది కరణజాతం తద్గ్రాహ్య రూప శబ్దాదికం తద్గోచర జ్ఞానంచ పరమాత్మేతి భావయేత్ స్వాతిరేకేణ సవిషయ చక్షురాది కరణం తద్గోచర జ్ఞానఞ్చ నాస్తీ త్యర్థః॥

మూలం॥ దృష్టిం జ్ఞానమయీం కృత్వా,
పశ్యేద్బ్రహ్మమయం జగత్॥ ౫౪

(కృ-య; ౩౭; తేజోబిందు; అ-౧)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మాతిరిక్తం నకిఞ్చిదస్తీతి దృష్టిం జ్ఞానమయీం సమ్యగ్జ్ఞానరూపాం కృత్వా, పరిదృశ్యమానం జగత్ బ్రహ్మమయం - బ్రహ్మమాత్రం, పశ్యేత్ - భావయేదిత్యర్థః॥

మూలం॥ ద్రష్టృ దర్శన దృశ్యానాం,
విరామో యత్ర వా భవేత్॥ ౫౫
దృష్టిస్తత్రైవ కర్తవ్యా న నాసాగ్రావలోకనీ॥ ౫౬

(కృ-య; ౩౭ - తేజోబిన్దూ; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ ద్రష్ట్రాది నానాత్రిపుటీ యత్ర విరామ విలయం భజతే, తత్రైవ తల్లయాధికరణే అధిష్ఠేయ సాపేక్షాఽధిష్ఠానతా విరళం నిరధిష్ఠానం 'బ్రహ్మాస్మీ'తి దృష్టిః కర్తవ్యా। తతో నాసాగ్రావలోకనీ దృష్టిర్నకార్యేత్యర్థః॥—

మూలం॥ దేవా గ్న్య(ద్య) గారే తరు మూలే గుహాయాం,
వసే దసంగోఽలక్షిత శీలవృత్తః॥ ౫౭
నిరింధన జ్యోతి రివోపశాన్తో
నచోద్విజే దుద్విజే ద్యత్ర కుత్ర॥ ౫౮

(శు - య; ౯౯ - శాట్యాయనీయోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ 'బ్రహ్మైవాహమస్మీ'తి, బ్రహ్మాత్మ భావా రూఢో మునిః। పరై రలక్షిత శీల వృత్తస్సన్, సర్వత్రా ఽసంగోభూత్వా। దేవాలయాగ్న్యగార తరుమూలే, గుహాదౌ, సమాధిం కుర్వన్ వసేత్; యత్ర కుత్రాపి స్వాతిరిక్త ప్రతీతౌ ఉద్విజేత్ - అపవదేత్॥ యద్వా స్వాతిరిక్తమస్తీతి నచోద్విజేత్ - నాపవదేత్॥ స్వస్య స్వాతిరిక్తస్యచ నిష్ప్రతి

యోగిక భావాభావ జ్ఞానీ బ్రహ్మమాత్రే స్వమహిమ్ని నిరిన్ధన జ్యోతిరివ, ఉప శాన్తో భవేత్ — నిర్వ్యాపారతయా తిష్ఠే దిత్యర్థః॥—

మూలం॥ శాన్తో దా న్త ఉపరత స్తితిక్షు
ర్యోఽనూచానో హ్యభిజజ్ఞౌ సమానః॥ ౫౯
త్య క్తేషణో హ్యనృణ స్తం విదిత్వా
మౌనీ వసే దాశ్రమే యత్ర కుత్ర॥ ౬౦

(౬ - య; ౯౯ - శాట్యాయనీయోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ నియమితాంత రింద్రియః శాన్తః। తథా, నియమిత బాహ్యేన్ద్రియః దాన్తః। స్వాతిరి క్తం నేత్యుపరతః। శీతోష్ణాది ద్వంద్వ సహిష్ణుః తితిక్షుః। శ్రద్ధా సమాధానా భ్యాం యుక్తస్సత్కుల ప్రసూతో హ్యనూచానః। ఇత్థం భూతో యోగీ బ్రహ్మ సమానః। బ్రహ్మాభిన్నః ప్రత్యగస్మీతి జ్ఞాన విజ్ఞానాభ్యాం మాత్మత్వేన సర్వమభిజజ్ఞే - జానాతి॥ ఏవం సర్వాత్మ భావారూఢో మునిః। బ్రహ్మచర్య యజ్ఞ ప్రజోత్పాదన రతః, ఋషి దేవ పితౄణాతః ముక్తో హ్యనృణః, త్యక్తైషణాత్రయః, మౌనీ యః స సర్వోపహ్నవ సిద్ధ మాత్మానం విదిత్వా, యత్ర కుత్ర వాఽఽశ్రమే, కుటీచక బహూదక హంస పరమహంస తురీయాతీతాఽవధూత భేదభిన్నే వసేత్ - తిష్ఠే దిత్యర్థః॥—

ఉపనిషద్వివరణమ్

అథా శ్రమం చరమం సంప్రవిశ్య యథోపపత్తి పఞ్చమాత్రాం దధానః॥

శ్లో॥ త్రిదణ్డ ముపవీతంచ వాసః కౌపీన వేష్టనమ్।
శిక్యం పవిత్రమితే త ద్బిభృయా ద్యావదాయుషమ్॥ ౧
పఞ్చైతాస్తు యతేర్మాత్రా స్తా మాత్రా బ్రహ్మణే శ్రుతాః।
నత్యజేద్యావ దుత్క్రాన్తి ర న్తేపి నిఖనేత్సహ॥ ౨

విష్ణు లిఙ్గం ద్విధా ప్రోక్తం వ్యక్త మవ్యక్త మేవచ,
తయో రేకమపి త్యక్త్వా పతత్యేవ న సంశయః॥ 3

త్రిదణ్డం వైష్ణవం లిఙ్గం విప్రాణాం ముక్తిసాధనమ్,
నిర్వాణం సర్వధర్మాణా మితి వేదాను శాసనమ్॥ ౪

అథ ఖలు సోమ్య కుటీచకో బహూదకో హంసః పరమహంస ఇత్యేతే పరివ్రాజకా శ్చతుర్విధా భవన్తి। సర్వ ఏతే విష్ణు లిఙ్గినః। శిఖా యజ్ఞోపవీతిన శ్శుద్ధచిత్తా ఆత్మాన మాత్మనా బ్రహ్మభావయన్త శ్శుద్ధ చిద్రూపోపాసన రతాః। జప యమవన్తో నియమవన్త స్సుశీలినః। పుణ్య శ్లోకా భవన్తి॥ తదేత దృచా భ్యుక్తమ్॥

కుటీచకో బహూదకశ్చాఽపి హంసః పరమహంస ఇతి వృత్త్యాచ భిన్నాః। సర్వ ఏతే విష్ణు లిఙ్గం దధానా। వృత్త్యాఽవ్యక్తం బహిర న్తశ్చ నిత్యమ్। పఞ్చ యజ్ఞా వేదశిరః ప్రవిష్టాః క్రియావన్తోఽమీ సంగతా బ్రహ్మవిద్యామ్॥ త్యక్త్వా వృక్షం వృక్షమూలా శ్రితా స సన్న్యస్త పుష్పా రస మేవా శ్నువానాః। విష్ణుక్రీడా విష్ణురతయో విముక్తా విష్ణ్వాత్మకా విష్ణుమేవాఽపియన్తి। త్రిసన్ధ్యం శక్తితః స్నానం తర్పణం మార్జనం తథా ఉపస్థానం పఞ్చయజ్ఞాన్ కుర్యా దామరణా న్తకమ్।

శ్లో॥ దశభిః ప్రణవై స్సప్తవ్యాహృతిభి శ్చతుష్పదా।
గాయత్రీ జపయజ్ఞశ్చ త్రిసంధ్యం శిరసాసహ॥ ౧

యోగయజ్ఞ స్సదై కాగ్ర్య భక్త్యా సేవా హరేర్గురోః।
అహింసాతు తపో యజ్ఞో వాఙ్మనః కాయ కర్మభిః॥ ౨

నానోపనిషదభ్యాసః స్వాధ్యాయో యజ్ఞ ఈరితః।
ఓమిత్యాత్మాన మవ్యగ్రో బ్రహ్మణ్యగ్నౌ జుహోతి తత్॥ 3

జ్ఞానయజ్ఞ స్సవిజ్ఞేయ స్సర్వయజ్ఞోత్తమోత్తమః।
జ్ఞానదండా జ్ఞానశిఖా జ్ఞానయజ్ఞోపవీతినః॥ ౪

శిఖా జ్ఞానమయీ యస్య ఉపవీతఞ్చ తన్మయమ్ ।
బ్రాహ్మణ్యం సకలం తస్య ఇతి వేదానుశాసనమ్॥ ౫

అథ ఖలు సోమ్యేమం పారివ్రాజ్యం నైష్ఠిక మాత్మ ధర్మం యో విజహాతి స వీరహా భవతి, స బ్రహ్మహా భవతి, స భ్రూణహా భవతి, సమహాపాతకీ భవతి॥ య ఇమాం వైష్ణవీ నిష్ఠాం పరిత్యజతి స స్తేనో భవతి, స గురుతల్పగో భవతి, స మిత్రధ్రుగ్భవతి, స కృతఘ్నో భవతి, స సర్వస్మాల్లోకా త్ప్రచ్యుతో భవతి, తదేత దృచా భ్యుక్తమ్॥

స్తేన స్సురాపో గురుతల్పగామీ మిత్రధ్రుగేతే నిష్కృతేర్యాన్తి శుద్ధిమ్। వ్యక్త మవ్యక్తంవా విధృతం విష్ణులిఙ్గం త్యజ న్నశుద్ధ్యే దఖిలై రాత్మభాసా। త్యక్త్వా విష్ణోరిఙ మన్తర్బహిర్వా య స్స్వాశ్రమం సేవతే నాశ్రమంవా। ప్రత్యాపత్తిం భజతేవాఽతి మూఢో నైషాం గతిః కల్ప కోట్యాపి దృష్టా॥

శ్లో॥ త్యక్త్వా సర్వాశ్రమాన్ ధీరోవసె న్మోక్షాశ్రమే చిరమ్।
మోక్షాశ్రమా త్పరిభ్రష్టో నగతి స్తస్య విద్యతే॥ ౬
పారివ్రాజ్యం గృహీత్వాతు యః స్వధర్మే నతిష్ఠతి ।
తమారూఢచ్యుతం విద్యాదితి వేదాను శాసనమ్॥ ౭

అథ ఖలు సౌమ్యేమం సనాతన మాత్మధర్మం వైష్ణవీం నిష్ఠాం లబ్ధ్వా యస్తా మదూషయ న్వర్తతే, స వశీభవతి, స పుణ్యశ్లోకో భవతి, స లోకజ్ఞో భవతి, స వేదాన్తజ్ఞో భవతి,స బ్రహ్మజ్ఞో భవతి,స్సర్వజ్ఞో భవతి, స స్సర్వరాడ్భవతి, స పరంబ్రహ్మ భగవన్త మాప్నోతి । స పితౄన్ సంబన్ధినో బాన్ధవాన్ సుహృదో మిత్రాణిచ భవా దుత్తారయతి॥

శకున్తలానాం ప్రథమం బభూవ తథా కులానాం త్రిశతం సమగ్రమ్ । ఏతే భవన్తి సుకృతస్యలోకే యేషాం కులే సన్న్యసతీహ విద్వాన్॥ త్రింశ త్పరాం త్రింశదపరాన్ త్రింశచ్చ పరతః పరాన్ ఉత్తారయతి। ధర్మిష్ఠః పరివ్రాడితి వై శ్రుతిః॥

శ్లో॥ సన్న్యస్తమితియో బ్రూయాత్కంఠస్థ ప్రాణవానపి।
తారితాః పితరస్తేన ఇతి వేదాఽను శాసనమ్॥ ౮

మూలం॥ యమైశ్చ నియమైశ్చైవ ఆసనైశ్చ సుసంయుతః॥ ౬౧
నాడీ శుద్ధిఞ్చ కృత్వాఽదౌ,
ప్రాణా యామం త్సమాచరేత్॥— ౬౨

(శు - య; ౪౪; త్రిశిఖిబ్రాహ్మణం)

వ్యాఖ్యా॥ అహింసా సత్యాస్తేయ బ్రహ్మచర్య దయార్జవ క్షమా ధృతి మితాహార బాహ్యాన్తశ్శౌచ భేదేన। దశవిధ యమైశ్చ॥ తప స్సంతోషా స్తిక్య దానేశ పూజన వేదాన్త శ్రవణ హ్రీమతి జప వ్రత భేదేన దశవిధ నియమైశ్చ॥ స్వస్తిక గోముఖ, పద్మ, వీర, సింహ, భద్ర, ముక్త, మయూర, సుఖాసన, భేదేన। నవవిధాసనైశ్చ సుసంయుతస్సన్॥ యోగీ ఆదౌ, పూరక కుంభక రేచకా న్వితాశీతి ప్రాణా యామైః నాడీ శుద్ధిఞ్చ కృత్వా। అథ సర్వాపహ్నవ సిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగిక స్వమాత్రమితి భావనా పూర్వకం కేవల కుంభక ప్రాణా యామం త్సమాచరేత్ — కుర్యాదిత్యర్థః॥—

మూలం॥ సర్వ చిన్తాం పరిత్యజ్య సావధానేన చేతసా॥— ౬౩

(కృ - య; ౧౮ - వరాహ; అ - ౨)

నిర్వికల్పః ప్రసన్నాత్మా ప్రాణాయామా త్సమభ్యసేత్॥ ౬౪

(కృ - య; ౧౮; వరాహ; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ సిద్ధాద్యాసనా రూఢో యోగీ సావధానేన చేతసా బాహ్యాభ్యన్తర విలసిత సకల చిన్తాం పరిత్యజ్య, నానావిధ వికల్ప శూన్యతయా నిర్వికల్పః బ్రహ్మణి సమాహిత చిత్తః ప్రసన్నాత్మా। బ్రహ్మతిరిక్తం నకిఞ్చిదస్తీతి। కేవల కుంభక ప్రాణాయామం సమభ్యసేత్ — కుర్యాదిత్యర్థః॥—

—*—

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ ఉచ్ఛిన్న స్సర్వ సఙ్కల్పో నిశ్శేషాఽశేష చేష్టితః ।
స్వావ గమ్యోలయః కోఽపి మనసాం వాగగోచరః॥ ౧

పుంఖాను పుంఖ విషయేక్షణ తత్పరోఽపి,
బ్రహ్మావలోకన ధియం నజహాతి యోగీ॥ ౨

సంగీత తాళ లయ వాద్య వశం గతాఽపి,
మౌళిస్థ కుమ్భ పరిరక్షణ ధీర్నటీవ॥ ౩

సర్వ చిన్తాం పరిత్యజ్య సావధానేన చేతసా,
నాదఏవాఽను సంధేయో యోగ సామ్రాజ్య మిచ్ఛతా ఇతి॥ ౪

మూలం॥ మరు దభ్యసనం సర్వం మనో యుక్తం సమభ్యసేత్ ॥ ౬౫
ఇతరత్ర నకర్తవ్యా మనోవృత్తి ర్మనీషిణా॥ ౬౬

(ఆథర్వణీ; ౫౪; - శాంతిల్య; అ - ౧)

ఇతి సార్థాన్తిక విధివాక్యాని షట్ షష్ఠిః॥ ౬౬

వ్యాఖ్యా॥ రేచకాది రహిత కేవల కుంభకాత్మక మరుదభ్యసనం సర్వం బ్రహ్మేతి, బ్రహ్మణి యథా యథా మనః యుక్తం - పర్యవసన్నం భవేత్ । తథా తథా స మభ్యసేత్ ॥—

అతః మనీషిణా - యోగినా, మనోవృత్తిః ఇతరత్ర బ్రహ్మాతిరిక్తే నకర్తవ్యా । బ్రహ్మమాత్ర విరూపవిలయం నేతవ్యా ఇత్యర్థః॥—

సార్థాన్తిక విధిమహావాక్యాని షట్ షష్టిః॥— ౬౬

విధిప్రకరణవివరణం

సంపూర్ణమ్ ॥

ఓం తత్సత్.

ఓమ్

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

బంధమోక్షప్రకరణమ్ ౨

అథ సార్థాన్తిక బన్ధ మోక్ష వాక్యాని

అవ॥ ఓం విధిచ్ఛాయాపన్న మహావాక్య సంస్కృత చిత్తానాం బన్ధమోక్ష యథాత్మ్యావగతయే బన్ధమోక్ష మహావాక్యజాతం ప్రకటయతి॥ దేహాదీ నిత్యాదినా॥—

మూలం॥ దేహాదీ నామాత్మత్వే నాభి మన్యతే

సోఽభి మాన ఆత్మనో బంధః॥— ౧

తన్నివృత్తి ర్మోక్షః॥— ౨

(కృ - య; 33; సర్వసారోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ చార్వాకాది బౌద్ధపఞ్చకవత్ దేహాదీన్ దేహేన్ద్రియ మనో బుద్ధ్యాదీన్ ఆత్మత్వేనచాఽభిమన్యతే। దేహోఽహ మిన్ద్రియాణ్యహామిత్యాద్యాకారకః। య స్సోభిమానః ఆత్మనో బన్ధః, తత్రాత్మాత్మీయాభిమతి వైరళ్యపూర్వకం। తన్నివృత్తి ర్మోక్షః। దేహాద్యభిమతి భావాభావ ప్రభవౌ బన్ధమోక్షౌ భవత ఇత్యర్థః—

* * *

ఉపనిషద్వివరణమ్

కథం బన్ధః కథం మోక్షః కావిద్యా కాఽవిద్యాచేతి ప్రశ్నసమయే ఏతత్ప్రతి వచనమ్॥—

దేహాదీనా మాత్మత్వేనా భిమన్యతే,

సోఽభిమాన ఆత్మనో బన్ధః॥—

తన్నివృత్తిర్మోక్షః॥— యాతదభిమానం కారయతి సాహ్యావిద్యా। సోఽభిమానో యయా నివర్తతే సా విద్యా॥—

శ్లో॥ సర్వేజీవా స్సుఖైర్దుఃఖై ర్మాయాజాలేన వేష్టితాః।
సర్వసిద్ధికరం మార్గం మాయాజాల నికృన్తనం। ౧
జన్మమృత్యు జరావ్యాధి నాశనం సుఖదం వద॥ ౧౪
(ఇతి హిరణ్యగర్భః మహేశ్వరం ప్రపచ్ఛ॥)

శ్లో॥ నానామార్గైస్తు దుష్ప్రాపం కైవల్యం పరమం పదం।
సిద్ధిమార్గేణ లభతే నాన్యథా పద్మసమ్భవ॥ ౨
పతితా శాస్త్రజాలేషు ప్రజ్ఞయా తేన మోహితాః।
స్వాత్మప్రకాశరూపం తత్కిం శాస్త్రేణ ప్రకాశ్యతే॥ ౩
నిష్కళం నిర్మలం శాన్తం సర్వాతీతం నిరామయమ్।
తదేవ జీవరూపేణ పుణ్య పాప ఫలైర్వృతమ్॥ ౪

పరమాత్మపదం నిత్యం తత్కథం జీవతాఙ్గతం।
తత్త్వాతీతం మహాదేవ ప్రసాదా త్కథయేశ్వర॥ ౫

సర్వభావ పదాతీతం జ్ఞానరూపం నిరఞ్జనమ్।
వాయువత్స్ఫురితం స్వస్మిన్ తత్రాహ జ్కృతి రుత్థితా॥ ౬

పఞ్చాత్మకమభూత్పిణ్డం ధాతుబద్ధ గుణాత్మకమ్।
దేహావసాన సమయే చిత్తేయద్య ద్విభావయేత్॥ ౭

తత్తదేవ భవేజ్జీవ ఇత్యేవం జన్మకారణమ్।
దేహాన్తే కింభవే జ్జన్మ తన్నజ్ఞాన న్తి మానవాః॥ ౮

తస్మాత్ జ్ఞానఞ్చ వైరాగ్యఞ్చ జీవస్య కేవల శ్శ్రమః।
యోగేన రహితం జ్ఞానం నమోక్షాయ భవే ద్విధే॥ ౯

జ్ఞానేనైవ వినా యోగో నసిధ్యతి కదాచన।
జన్మాన్తరైశ్చ బహుభి ర్యోగో జ్ఞానేన లభ్యతే॥ ౯

జ్ఞానన్తు జన్మనైకేన యోగాదేవ ప్రజాయతే।
తస్మా ద్యోగా త్పరో నాస్తి యోగమార్గస్తు మోక్షదః।
ప్రవిచార్య చిరం జ్ఞానం ముక్తోఽహమితి మన్యతే॥

విరక్తిభావః

శ్లో॥ నైవం భవా న్యహందేహో నేన్ద్రియాణి దశైవతు।
న బుద్ధి ర్మన ఈశశ్చ నాహఙ్కార, స్తథైవచ॥ ౧

అప్రాణో హ్యమనా శ్శుభ్రో బుధ్యాదీనాం హి సర్వదా।
సాక్ష్యహం సర్వదా నిత్య శ్చిన్మాత్రోఽహం న సంశయః॥ ౨

నాహం కర్తా నైవ భోక్తా ప్రకృతే స్సాక్షిరూపకః।
మత్సాన్నిధ్యా త్ప్రవర్తన్తే దేహాద్యా అజడా ఇవ॥ 3

స్థాణు ర్నిత్య స్సదానన్ద శ్శుద్ధో జ్ఞాన మయోఽమలః।
ఆత్మాఽహం సర్వభూతానాం విభు స్సాక్షీ న సంశయః॥ ౪

బ్రహ్మైవాహం సర్వవేదాన్తవేద్యం నాహంవేద్యం,
వ్యోమ వాతాదిరూపం। రూపం నాహం నామ
నాహం నకర్మ బ్రహ్మైవాహగ్ం సచ్చిదానన్ద రూపమ్॥ ౫

నాహం దేహో జన్మమృత్యూ కుతో మే।
నాహం ప్రాణః క్షుత్పిపాసే కుతో మే॥ ౬

నాహం చేతః శోకమోహౌ కుతో మే।
నాహం కర్తా బన్ధమోక్షౌ కుతో మే॥ ౭

మూలం॥ దేవ మనుష్యా ద్యుపాసనా కామ సఙ్కల్పో బన్ధః॥ 3

(శు - య; ౩౪; నిరాలంబోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ స్వభేదేన కామనాధియా (బ్రహ్మ విష్ణు శేన్ద్రా)దిదేవానాం శుకాది మునీనాం ఉపాసనా కర్తవ్యేతి సఙ్కల్పో బన్ధః॥

మూలం॥ కర్తృత్వా ద్యహఙ్కార। సఙ్కల్పో బన్ధః॥ ౪

(శు - య; ౩౪; నిరాలంబోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వకర్మ కర్తా తత్ఫలభోక్తాఽహం, మిత్యహంభావనాకలిత సఙ్కల్పో బన్ధః॥

మూలం॥ అణిమా ద్యష్టైశ్వర్యా శా। సిద్ధ సఙ్కల్పో బన్ధః॥ ౫

(శు - య; ౩౪; నిరాలంబోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ అణిమా, మహిమా, గరిమా, లఘిమా ప్రాప్తిః, ప్రాకామ్య, మీశత్వం, వశిత్వ, మిత్యష్టైశ్వర్యం మే స్యా దిత్యాశా సిద్ధ సఙ్కల్పో బన్ధః॥ ౫

మూలం॥ యమాద్యష్టాఙ్గ యోగాఽభ్యాసాఽది సఙ్కల్పో బన్ధః॥ ౬

(శు - య; ౩౪; నిరాలంబోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ యమ, నియ మాంసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధారణా, ధ్యానా, ద్యష్టాఙ్గ యోగ సాధనీయ ఇతి సఙ్కల్పోపి ఽబన్ధః॥౬

మూలం॥ కేవల మోక్షాఽపేక్షా సఙ్కల్పో బన్ధః॥ ౭

(శు - య; ౩౪; నిరాలంబోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాఽవిద్యా బన్ధమోక్షో మే స్యాదితి కేవల మోక్షా పేక్షా సఙ్కల్పోఽపి బన్ధఏవ॥ స్వస్య నిత్యమోక్ష స్వరూపత్వేన బన్ధసా పేక్ష మోక్ష సఙ్కల్పస్యాపి సవిశేషత్వేన బన్ధత్వం సిద్ధ మిత్యర్థః॥

మూలం॥ సఙ్కల్ప మాత్ర సమ్భవో బన్ధః॥ ౮

(శు - య; ౩౮; నిరాలంబోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ కిం బహూనా? సఙ్కల్ప మాత్రస్య సంభవః-ఉత్పత్తిరపి బన్ధో భవతి॥

మూలం॥ నిత్యాఽనిత్య వస్తు విచారా దనిత్య సంసార సుఖ దుఃఖ విషయ సమస్త క్షేత్ర మమతాఽది సమస్త బన్ధ సఙ్కల్ప క్షయో మోక్షః॥ ౯

(శు - య; ౩౮; నిరాలంబోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ మోక్ష సఙ్కల్పస్యాపి బన్ధత్వే మోక్షః కీదృశ ఇత్యత్రాహ॥- నిత్యేతి॥ నిత్యాఽనిత్య వస్తునో రాత్మా నాత్మనో ర్నిష్పత్తి యౌగిక భావాభావ రూపతయా విచారాత్, స్వాజ్ఞ వికల్పితా ఽనిత్య సంసార ప్రాదుర్భూత సుఖదుఃఖ విషయ పూరిత స్వదేహాది సమస్త క్షేత్రే ష్వహంతా మమతా చ బంధః। తత్ - (సర్వవిషయ అహంతా మమతాచ) క్షయఏవ మోక్షః॥

అయం మమకారః నిత్యానిత్యవస్తు విచారణ యా సంకలిత దృఢ నిశ్చయ జ్ఞానేన నశ్యతి। నాన్యథా॥-

---

ఉపనిషద్వివరణమ్

సర్వ సఙ్కల్పాన్ పరిత్యజ్య నిర్మమో నిరహఙ్కారో భూత్వా, బ్రహ్మైకం శరణ ముపగమ్య। "తత్త్వమసి, సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, నేహ నానాఽస్తి కిఞ్చనే"త్యాది, మహావాక్యార్థాఽనుభవ జ్ఞానాద్బ్రహ్మైవాఽహమస్మీతి నిశ్చిత్య నిర్వికల్ప సమాధినా స్వతన్త్రో యతి శ్చరతి స సన్న్యాసీ, స ముక్తః స పూజ్య స్స యోగీ స పరమహంస స్సోఽవధూత స్స బ్రాహ్మణః॥ ఇతి॥

మూలం॥ మనఏవ మనుష్యాణాం కారణం బన్ధమోక్షయోః॥ ౧౧

బన్ధాయ విషయాసక్తం ముక్త్యై నిర్విషయం స్మృతమ్॥ ౧౧

(శు - య; ౯౯; శాట్యాయనీయ) (అథర్వణీయ; ౮౦; త్రిపురతాపనిషది అ - ౫)
(సామ; ౨౪; మైత్రాయణి; ప్ర - ౪;) (కృ - య; ౨౦; అమృతబిందూ)

వ్యాఖ్యా॥ మనుష్యాదీనాం బంధమోక్షయోః కారణం మనఏవ। తత్ర విషయాసక్తం మనోబంధహేతుః। నిర్విషయం మనోముక్తయే భవతీతి స్మృతం॥

తస్మాదన్యే కేఽపిమోక్ష మనుగృహ్ణీయు రిత్యాశయా విషయాసక్తా వర్తనం మూర్ఖతా॥ మనశ్శుద్ధిరేవ మోక్షః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ మనోహి ద్వివిధం ప్రోక్తం శుద్ధం చాశుద్ధమేవచ।
అశుద్ధం కామసంకల్పం శుద్ధం కామవివర్జితమ్॥ ౧
లయవిక్షేప రహితం మనః కృత్వా సునిశ్చలమ్।
యదా యాత్యమనీభావం తదా తత్పరమం పదమ్॥ ౨
తావదేవ నిరోద్ధవ్యం హృది యావత్క్షయం గతమ్।
ఏతజ్జ్ఞానంచ మోక్షంచ శేషావన్యే గ్రన్థ విస్తరాః॥ ౩
నైవ చిన్త్యం నచాఽచిన్త్యం నచిన్త్యం చిన్త్యమేవచ।
పక్షపాత వినిర్ముక్తం బ్రహ్మ సమ్పద్యతే ధ్రువమ్॥ ౪

మూలం॥ మమేతి బధ్యతే జన్తుర్నిర్మమేతి విముచ్యతే॥ ౧౨

(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౪) (కృ - య; ౯౫; వరాహోపనిషత్; అ - ౨)
(శు - య; ౫౯; పైంగల; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ జన్తు సామాన్యం జీవజాతం దేహదారాదా వహం మమే త్యభిమానః అభిమానతో బధ్యతే, నిరహం మమాభిమానతో బన్ధా న్ముచ్యతే॥—

వివరణ:— దేహేంద్రియాదులతో కలిగిన తాదాత్మ్యాధ్యాసయే జీవత్వ కారణము. అధ్యాసరాహిత్యమే మోక్షము.

అధ్యాసస్వరూపః

అధ్యాసో నామా ఽతస్మిం స్తద్బుద్ధిః తద్యథా॥ పుత్ర భార్యాదిషు వికలేషు సకలేషువా అహమేవ వికల స్సకలో వేతి బాహ్యా ధర్మా నాత్మ న్యధ్యస్యతి; తథా దేహధర్మాన్ 'స్థూలోఽహం కృశోఽహం గౌరోఽ హం తిష్ఠామి గచ్ఛామి లఙ్ఘయామి' చేతి। తథేన్ద్రియధర్మా 'న్మూకః క్లీబో బధిరః కాణోఽన్ధోఽహ' మితి। తథాన్తః కరణ ధర్మా న్కామ స్సఙ్కల్పో విచికిత్సా ఽధ్యవసాయాదీన్॥—

ఏవమహం ప్రత్యయిన మశేష స్వప్రచార సాక్షిణి ప్రత్యగాత్మన్య ధ్యస్య తఞ్చ ప్రత్యగాత్మానం సర్వసాక్షిణం తద్విపర్యయే ణాన్తఃకరణాది ష్వధ్యస్యతి॥

ఏవమయ మనాది రనన్తో నైసర్గికో ఽధ్యాసో మిథ్యా ప్రత్యయ రూపః, కర్తృత్వ భోక్తృత్వ ప్రవర్తక స్సర్వలోక ప్రత్యక్షః॥— ఏవం మమకారరూపబన్ధో సర్వజీవేషు వర్తంతే॥— ఏతదధ్యాసః స్వరూప జ్ఞానాఽనుభవబలేన నివర్తంతే॥ తస్మాన్మనశ్శుద్ధిం కృత్వా జ్ఞానసాధనేన మోక్షసిద్ధి మవాప్నుహి॥—

జీవేశ్వరాది రూపేణ చేతనా చేతనాత్మకం॥
ఈక్షణాది ప్రవేశాన్తా సృష్టి రీశేన కల్పితా।
జాగ్రదాది విమోక్షాన్త స్సంసారో జీవకల్పితః॥

త్రిణాచికాది యోగాన్తా ఈశ్వర భ్రాన్తి మాశ్రితాః।
లోకాయతాది సాంఖ్యాంతా జీవ విభ్రాన్తి మాశ్రితాః॥
తస్మాన్ముముక్షుభిర్నైవ మతి ర్జీవేశవాదయోః।
కార్యా కిన్తు బ్రహ్మతత్త్వం నిశ్చలేన విచార్యతామ్॥

మూలం॥ మమత్వేన భవే జ్జీవో నిర్మమత్వేన కేవలః॥ ౧౩
(హమ; ౪౬; యోగచూడామణి.)

వ్యాఖ్యా॥ స్వస్మి న్స్వాతిరిక్తేచ అహన్త్వేన మమత్వేనచ జీవో భవతీతి, తత్ర పునరహంకార మమకారాభావేన, కేవలః పరమాత్మైవ భవతి॥ ౧౩

మూలం॥ స్వ సఙ్కల్ప వశా ద్బద్ధో నిస్సఙ్కల్పా ద్విముచ్యతే॥ ౧౪
(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; ౬ - ౨.)

వ్యాఖ్యా॥ ఇదం మే స్యా దిదం మే స్యా దితి జీవ సఙ్కల్పవశా ద్బధ్యతే। సఙ్కల్పనీయం స్వాతిరిక్తం కిమపి నేతీతి నిస్సఙ్కల్ప వశా ద్విముచ్యతే। ౧౪

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ శుకోనామ మహాతేజా స్వరూపానంద తత్పరః,
జాతమాత్రేణ మునిరా డ్యత్సత్యం తదవాప్తవాన్॥ ౧
తేనాసౌ స్వ వివేకేన స్వయమేవ మహా మనాః,
ప్రవిచార్య చిరం సాధు స్వాత్మనిశ్చయ మాప్నయాత్॥ ౨
అహం సచ్చి త్పరానన్ద బ్రహ్మైవాఽస్మి నచేతరః,
స్వయైవ శూక్ష్మయా బుద్ధ్యా సర్వం విజ్ఞాతవాన్ శుకః॥ ౩

స్వయం ప్రాప్తే పరే వస్తు న్యవిశ్రాన్త మనాస్థితః,
ఇదం వస్త్వితి విశ్వాసం నాసా వాత్మ న్యుపాయయా॥ ౪

కేవలం విరరామాఽస్య చేతో విషయ చాపలం,
భోగేభ్యో భూరి భంగేభ్యో ధారాభ్య ఇవ చాతకః॥ ౫

ఏకదాఽసా ఽమలప్రజ్ఞో మేరా వేకాన్త సంస్థితః,
పప్రచ్ఛ పితరం భక్త్యా కృష్ణద్వైపాయనం మునిమ్॥ ౬

సంసారాడమ్బర మిదం కథమభ్యుత్థితం మునే,
కథఞ్చ ప్రశమం యాతి కియ త్కస్య కదా వద॥ ౭

ఏవం పృష్టేన మునినా వ్యాసే నాఽఖిల మాత్మజే,
యథావ దఖిలం ప్రోక్తం వక్తవ్యం విదితాత్మనా॥ ౮

అజ్ఞాసిషం పూర్వమేవ మహా మిత్యథ తత్పితుః,
స శుక స్స్వకయా బుద్ధ్యా నవాక్యం బహు మన్యత॥ ౯

వ్యాసోఽపి భగవా న్బుద్ధ్వా పుత్రాభిప్రాయ మీదృశమ్,
ప్రత్యువాచ పునః పుత్రం నాహం జానామి తత్త్వతః॥ ౧౦

జనకో నామ భూపాలో విద్యతే మిథిలాపురే,
యథావ ద్వేత్త్యసా వేద్యం తస్మా త్సర్వ మవాప్స్యసి॥ ౧౧

పిత్రే త్యుక్త శ్శుకః ప్రాయా త్సుమేరో ర్వసుధా తలమ్,
విదేహానగరీం ప్రాప జనకే నాభి పాలితామ్॥ ౧౨

ఆవేదితోఽసా యాష్టికై ర్జనకాయ మహాత్మనే,
ద్వారి వ్యాససుతో రాజన్ శుకో ఽత్ర స్థితవానితి॥ ౧౩

జిజ్ఞాసార్థం శుకస్యాసా వాస్తా మేవే త్యవజ్ఞయా,
ఉక్త్వా బభూవ జనక స్తూష్ణీం సప్త దినాన్యథ॥ ౧౪

తతః ప్రవేశయామాస జనక శ్శుక మఙ్గణే,
తత్రాహాని స సప్తైవ తథై వావసదున్మనాః॥ ౧౫

తతః ప్రవేశయామాస జనకోఽంతః పురాజిరే,
రాజా సదృశ్యతే తావ దితి స ప్తదినాని తమ్॥ ౧౬

తతో న్మదాదిభిః కాన్తాభి ర్భోజనై ర్భోగ సఞ్చయైః,
జనకో లాలయామాస శుకం శశి నిభాననమ్॥ ౧౭

తే భోగా స్తాని భోజ్యాని వ్యాసపుత్రస్య తన్మనః,
నాజహ్రు ర్మంద పవనో బద్ధపీఠ మివాచలమ్॥ ౧౮

కేవలం సుసమ స్స్వచ్ఛో మౌని ముదితమానసః,
సంపూర్ణ ఇవశీతాంశు రతిష్ఠ దమల శ్శుకః॥ ౧౯

పరిజ్ఞాత స్వభావం తం శుకం స జనకో నృపః,
ఆనీయ ముదితాత్మాన మవలోక్య ననామహ॥ ౨౦

నిశ్శేషిత జగత్కార్యః ప్రాప్తాఽఖిల మనోరథః,
కిమీప్సితం తవేత్యాహ కృత స్వాగత మాహతమ్॥ ౨౧

సంసారాడమ్బర మిదం కథ మభ్యుత్థితం గురో,
కథం ప్రశమ మాయాతి యథావ త్కథయాశు మే॥ ౨౨

యథావ దఖిలం ప్రోక్తం జనకేన మహాత్మనా,
తదేవ యత్పురా ప్రోక్తం తస్య పిత్రా మహాధియా॥ ౨౩

స్వయమేవ మయా పూర్వ మభిజ్ఞాతం విశేషతః,
ఏతదేవహి పృష్టేన పిత్రా మే సముదాహృతమ్॥ ౨౪

భవతాప్యేష ఏవార్థః కథితో వాగ్విదాంవర,
ఏషఏవహి వాక్యార్థ శ్శాస్త్రేషు పరిదృశ్యతే॥ ౨౫

తత్కిమేత న్మహాభాగ సత్యం బ్రూహి మమాచలమ్,
త్వత్తో విశ్రమ మాప్నోమి చేతసా భ్రమతా జగత్॥ ౨౬

శృణు తావ దిదానీం త్వం కథ్యమాన మిదంమయా,
స్వయమేవ త్వయా జ్ఞాతం గురుతశ్చ. పున శ్శ్రుతమ్॥ ౨౭

స్వసఙ్కల్పవశా ద్బద్ధో నిస్సంకల్పా ద్విముచ్యతే,
తేన స్వయం త్వయా జ్ఞాతం జ్ఞేయం యస్య మహాత్మనః॥ ౨౮

స్వరూపే తపసి బ్రహ్మ న్ముక్త స్త్వం బ్రాన్తి ముత్సృజ,
విశశ్రామ శుకస్తూష్ణీం స్వస్థే పరమవస్తుని॥ ౨౯

వీతశోక భయా యాసో నిరీహశ్ఛిన్న సంశయః,
జగామ శిఖరం మేరో సమాధ్యర్థ మఖణ్డితమ్॥ 30

దేశేస్థిత్వా శశామాసా వాత్మన్యస్నేహ దీపవత్॥ 3౧

మూలం॥ ద్రష్టా దృశ్య వశా ద్బద్ధో,
దృశ్యా భావే విముచ్యతే॥ ౧౫

(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ _ ౪.)

వ్యాఖ్యా॥ ద్రష్టా స్వదృశ్యాఽభి నివేశతో బధ్యతే । తదభిమానా భావా ద్విముచ్యతే॥

వివరణః— అభినివేశము = (అనగా) బుద్ధికిగల నమ్మకముతో గూడిన పట్టుదల.

ఈ దృశ్యమంతయు బ్రహ్మవివర్తనమేగాని వాస్తవముగాదు.

మూలం॥ ఇచ్ఛామాత్ర మవిద్యేయం,
తన్నాశో మోక్ష ఉచ్యతే॥ ౧౬

(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ _ ౪)

వ్యాఖ్యా॥ అవిద్యక భోగమాత్రేచ్ఛా బన్ధః । విద్యయా తత్త్యాగో మోక్షఉచ్యతే॥

మూలం॥ భోగేచ్ఛా మాత్రకో బన్ధః,
తత్త్యాగో, మోక్ష ఉచ్యతే॥ ౧౭

(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ_౫.)

వ్యాఖ్యా॥ స్పష్టమ్॥ ౧౭

వివరణః_ యాదృచ్ఛికాఽహార నిద్రాదులుగాక ఇతర భోగములను గోరుట బంధము. వాటినన్నిటి సంకల్పరహితముగ విడనాడుటే మోక్షము. మనశ్చలనమే బన్ధము, చలనరహిత స్థితియే మోక్షము.

మూలం॥ చిచ్చైత్య కలితో బన్ధ
స్తన్ముక్తౌ ముక్తి రుచ్యతే। ౧౮

(సామ; ౬౧; మహోనిషత్; అ_౬.)

వ్యాఖ్యా॥ చితః – జీవస్య, చిత్తచైత్య సంయోగతః (చిత్తవృత్తులతో తాదాత్మ్యము) బన్ధోభవతి॥ స్వాతిరిక్త చిత్తచైత్య వైరళ్య జ్ఞానతో మోక్షో భవతి॥

మూలం॥ అనాస్థైవహి నిర్వాణం దుఃఖ మాస్థా పరిగ్రహః॥ ౧౯

(సామ; ౬౧; మహోప; అ _ ౪)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వత్ర ఆస్థాఽనాస్థే- ఆదరా నాదరౌ, ఉపేక్షా పేక్షే ఇతి యావత్। బన్ధమోక్ష హేతూ భవత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ కర్మణా బధ్యతే జన్తు ర్విద్య యాచ విముచ్యతే॥ ౨౦

(స _ య; ౬౫; సన్న్యాసోపనిషత్; అ _ ౨)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వోహి జన్తుః సకామ, కర్మణా, ఆగామ్యాది కర్మణా వాఽపి బధ్యతే। (నిష్కామ కర్మణా) లభ్యయా బ్రహ్మవిద్యయాచ కర్మకృత బన్ధనా ద్విముచ్యతే॥

మూలం॥ స్వరూపావ స్థితి ర్ముక్తి,
స్తద్భ్రంశో ఽహంత్వ వేదనమ్॥ ౨౧

(సామ; ౭౧; మహోపనిషత్; అ_౫.)

వ్యాఖ్యా॥ స్వ స్వరూపావస్థానం ముక్తిః స్వరూప విభ్రంశతః దేహాదా వహన్త్వ వేదనం బన్ధో భవతి॥

* * *

మూలం॥ చిత్తే చలతి సంసారో నిశ్చలం మోక్ష ఉచ్యతే॥ ౨౨

(కృ - య; ౭౩; యోగశిఖ; అ _ ౬)

వ్యాఖ్యా॥ స్వరూపత శ్చేత శ్చలనా చలనే బన్ధమోక్ష హేతూ భవత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ బద్ధోహి వాసనా బద్ధో
మోక్షస్స్యా ద్వాసనా క్షయః॥ ౨౩

(శు - య; ౧౦౮; ముక్తికోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ బద్ధ స్సంసారీ నానావిధ వాసనయా బద్ధో భవతి హీతి నిస్సంశయార్థః॥ సర్వవాసనా క్షయా న్మోక్షో భవతి॥

వివరణః___ చిత్తవృత్తికి హేతువై బీజరూపమున నుండు సంస్కారమే వాసన యని చెప్పబడును. బీజము మొక్కయై వృక్షమగునటుల ఈవాసనయే, వ్యవహారరూపమున పరిణమించును. దీనినే వృత్తి యనెదరు. ఈవృత్తియే పాప పుణ్య కర్మములకు ముఖ్యకారణమగును. దీనిని బట్టియే, దేహోత్పత్తి ప్రతి జన్మమున మారుచుండును. ఈ వృత్తిరూప సంస్కారము బహిర్ముఖమై, లోకవ్యవహారముగ పరిణమించిన, సంసార హేతు భూతమగును. ఇట్లు ఘటీయంత్రమువలె, జన్మపరంపరలు మారుచుండును. ఎవ్విధముగ నుత్తమకర్మచే, యీచిత్తవృత్తి అంతర్లీనమైనచో, స్వరూపముగ ప్రకాశించును. కాన సర్వులు తమ చిత్తమును సద్గురు కటాక్షమున శ్రవణ మననాదులచే అంతర్లీనము చేసికొనిన యెడల మోక్షస్థితులగుదురు.

మూలం॥ పదార్థ భావనా దార్ఢ్యం బన్ధ ఇత్యభి ధీయతే॥ ౨౪

(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాతిరిక్త పదార్థో మే స్యాదితి దృఢవాసనయా, జన్తుః బధ్యతే॥—

మూలం॥ వాసనా తానవం బ్రహ్మన్ మోక్ష ఇత్యభి ధీయతే॥ ౨౫

(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ హే బ్రహ్మన్ నిదాఘ! తద్వాసనాజాత తానవం - అభావః। తేన యస్స్థితి (వాసనాక్షయః) స మోక్ష ఇత్యభి ధీయతే॥—

అర్థ వివరణము

జీవుడని చెప్పబడు పరమాత్మయే మోక్షస్వరూపుడై యుండగా మోక్షమనునది తనకంటెను వేఱొకటి లేనేలేదు. ఉన్నదని భ్రమించుటయే సంసారగతి. దీనినే అవిద్య యందురు. కాన ఈ అవిద్యారూప భ్రాంతి క్షయమే మోక్షమని చెప్పబడుచున్నది. ఈభ్రాన్తి చిత్తమున ఘనీభవించి వాసనారూపమై సంకల్ప వికల్పములతో గూడిన వృత్తియై (వృక్షరూపమున పరిణమించు) మహాసంసార మగుచున్నది. ఈ సంసార వృక్షరూపమను భ్రాన్తిని అభిమాన రాహిత్యమను కత్తితో ఛేదించి (భ్రాన్తి రహితుడవై) మోక్షస్థితి నుండవలయును. అనగా స్వరూపస్థితియె మోక్షము. ఇట్టిస్థితి సంప్రాప్తమగుటకే సద్గురు కటాక్షమున శ్రవణాదులు సలిపి జ్ఞానసాధకుడై, నిదిధ్యాసనవలన స్థిరచిత్తుడై, అన్తర్లీనవృత్తి గలిగి, ఆచిత్తవృత్తిని స్వరూపమున నిలిపి, స్వరూపానుసన్ధానపరుడై సర్వావస్థల యందును తదేక బ్రహ్మనిష్ఠాపరుడై వర్తించినప్పుడే స్వరూపస్థితి ఘనీభవించును. ఇట్టి భావమే నివాతస్థిత దీపవత్తుగా వుండుటయె మోక్షము. అట్టి వానికి యెప్పుడుగాని ప్రాపంచిక వాసనలు అంటవు. వీనినే బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠుడు అని చెప్పెదరు.

మూలం॥ న మోక్షో నభసః పృష్ఠే న పాతాళే న భూతలే॥ ౨౬
సర్వాశా సంక్షయే చేతః క్షయో మోక్ష ఇతీష్యతే॥ ౨౭

(అథర్వణీ 20; అన్నపూర్ణోపనిషత్; అ-౨.)

వ్యాఖ్యా॥ ఏవం భూతో మోక్షః క్వాఽఽసన మహాఽతీత్యత్ర పాతాళే భూతలే నభః పృష్ఠే బ్రహ్మలోకా దావపి మోక్షో నవిద్యతే చేతః కల్పిత సర్వాశా సంక్షయే సతి (చేతః) క్షయోభవతి॥ తత్క్షయతః ప్రాదుర్భూతా స్వరూపస్థితిరేవ మోక్ష ఇతీష్యతే॥

మూలం॥ మోక్షో మేఽస్త్వితి చిన్తాఽన్త
ర్జాతా చే దుత్థితం మనః॥ ౨౮
మననోత్థే మనస్యేష బన్ధ స్సాంసారికో మతః॥ ౨౯

(అథర్వణీ; 20; అన్నపూర్ణోపనిషత్; అ - ౨)

మూలం॥ తదమార్జన మాత్రంహి మహాసంసారతాం గతమ్॥ 30
తత్ప్రమార్జన మాత్రన్తు మోక్ష ఇత్యభిధీయతే॥ 3౧

(అథర్వణీ; 20; అన్నపపూర్ణ; అ - ౪)

ఇతి స్వార్థాన్తిక బన్ధ మోక్ష మహావాక్యాన్యేక త్రింశత్॥ 3౧

వ్యాఖ్యా॥ స్వాన్తర్మనసి బన్ధ స్యాపేక్ష మోక్షో మే స్త్వితి తచ్చిన్తా జాతాచేత్ స్వాతిరేకేణ మన ఉత్థితం భవతి; ఏవం మననోత్థే మనసి ఏష సాంసారికో బన్ధో భవతీతి మతః। తన్మనో మార్జయితవ్యమ్॥ (ఆమనస్సును ఆశారహితముగా జేసికొనవలయును) తదమార్జనతః బన్ధో దృఢాయతే। తత్ప్రమార్జన మాత్రేణ మోక్ష స్స్వత ఏవా విర్భవతీ త్యర్థః॥ 'తచ్చిన్తాపహ్నవా న్మోక్ష స్స్వత ఏవ ప్రసీదతీ'తి స్మృతేః॥

ఆహత్య మహావాక్యసంఖ్యా సప్తనవతిః॥ ౯౭

బన్ధమోక్ష ప్రకరణ వివరణం సంపూర్ణమ్॥

ఓం తత్సత్.

ఓమ్

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

అవిద్వన్నిందా ప్రకరణమ్ 3

అథ సార్థాంతికాఽవిద్వన్నిందా మహావాక్యాని లిఖ్యంతే॥

అవ॥ బన్ధమోక్ష మహావాక్యార్థ సంస్కృతధియాం అజ్ఞాని నిన్దా మహావాక్యానుసన్ధానతః, మిథ స్సాపేక్ష స్వాజ్ఞ స్వజ్ఞ కలనాఽపహ్నావ సిద్ధ నిష్ప్రతియోగిక బ్రహ్మమాత్రావగతయే సార్థా న్తికాఽవిద్వ న్నిన్దా మహావాక్యాని లిఖ్యన్తే॥ అథేత్యాదినా॥

మూలం॥ అథ యోఽన్యాం దేవతా ముపా స్తే ఽన్యోఽసా
వన్యోఽహ మస్మీతి, న సవేద, యథా పశుః॥ ౧

(శు - య; ౧౦; బృహదారణ్యకం; అ - 3; బ్రా - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ అవిద్వన్నిన్దాఽఽరభ్యత ఇత్యథశబ్ద ఆరంభార్థకః॥ మద్భి న్నోఽయమన్యో సావీశ్వరః, పరమాత్మావా తస్మా దప్యహ మన్యో జీవో దేహోవాఽస్మి అపరో భిన్న మిదం జగదితి య స్త్వన్యాం దేవతా ముపా స్తే। యథా జ్ఞానగన్ధవికలోఽయం పశుః। తథా సోఽయం నవేద। యత ఏవం, అతః విద్వాన్ అహమేవేదం సర్వమితి విజానీయా దిత్యర్థః॥—

మూలం॥ అత్రహి భిదా మివ మన్యమాన శ్శతధా సహస్రధా
భిన్నో మృత్యో స్సమృత్యు మాప్నోతి॥ ౨

(అథర్వణీయం; ౨౭; నృ॥ ఉ॥ తాపినీ; ఖం - ౯)

వ్యాఖ్యా॥ అత్ర - అస్మి న్నిర్భేద బ్రహ్మణి జగ జ్జీవేశ సాక్షిణాం, మిథో - భిదామివ, మన్యమానః, స్వాజ్ఞో - మూఢః స్వాధిష్ఠిత శరీరేణ సాకం, శతధా సహస్రధా భిన్నః। స్వాఽవిద్యయా ఖణ్డితస్సన్ యో

ముహ్యతి । మృత్యోః సః మృత్యుం - జనిమృతి పరమ్పరాం ఆప్నోతి - ఘటీయన్త్రవదవిశ్రాన్తం సంసరతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ కర్తృత్వా ద్యహఙ్కార భావనా రూఢో మూఢః॥ 3

(శు - య; 3౪; నిరాలంబోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ తూలాన్తఃకరణాఽవిద్యా కల్పిత శరీర మాస్థాయ కర్తాహం భోక్తాహ మిత్యహంకార భావనారూఢః - మూఢః స్యాఽవిద్యావృతో భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి
యఇహ నానేవ పశ్యతి॥ ౪

(కృ - య; 3; కఠ; అ - ౨; వ - ౪; ౧౦) (ఋ; ౪౨; ఆత్మబోధోపనిషత్)
(శు - య; ౧౦; బృహదారణ్యకం; అ - ౬; బ్రా - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ ఇహ - బ్రహ్మణి అనానారూపే యస్తు - జగజ్జీవేశాది రూపేణ నానేవ పశ్యతి స మృత్యుం (సంసారం) మాప్నోతీ త్యుక్తార్థః॥

మూలం॥ అనుభూతిం వినా మూఢో వృథా బ్రహ్మణి మోదతే॥ ౫
ప్రతిబిమ్బిత శాఖాగ్ర ఫలాస్వాదన మోదవత్॥ ౬

(సామ, ౨౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ - ౨

వ్యాఖ్యా॥ జలాశయ ప్రతిబిమ్బిత సహకార శాఖాగ్ర లమ్బమాన ఫలాస్వాదన మోదో యథా నార్థవాన్। తథా మూఢః। స్వాజ్ఞః ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మణి బ్రహ్మాఽహ మస్మీ త్యనుభూతిం వినా, వృథా మోదతే, స్వానుభూత్యన్విత జ్ఞానం - "కైవల్య ఫలదం హి తదితి" స్మృతేః॥

మూలం॥ అష్టాఙ్గఞ్చ చతుష్పాదం త్రిస్థానం పఞ్చదైవతమ్॥ ౭
ఓఙ్కారం యో నజానాతి బ్రాహ్మణో న భవేత్తు సః॥ ౮

(కృ - య; 3౯; ధ్యానబిన్దూపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ అకారోకార మకార బిన్దు నాద కలా కలాతీత తత్పర భేదేన అష్టాఙ్గం। విశ్వ తైజస ప్రాజ్ఞ తురీయ భేదేన విరాట్సూత్ర బీజ తుర్య భేదేనచ చతుష్పాదం। జాగ్ర త్స్వప్న సుషుప్తి భేదేన తమో రజ స్సత్వ భేదేన కైలాస వైకుణ్ఠ బ్రహ్మలోక భేదేనచ త్రిస్థానం। బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రేశ్వర సదాశివ భేదేన పఞ్చదైవతమ్॥ ఏవ ముక్తలక్షణ లక్షిత మోఙ్కారం పరమాత్మానం స్వమాత్రమితి యో నజానాతి సతు బ్రాహ్మణః బ్రహ్మనిష్ఠో నభవతీ త్యర్థః॥

పాఠాంతరే

వివరణమ్:— అష్టాఙ్గమ్— విశ్వ, తైజస, ప్రాజ్ఞ, విరాట్, హిరణ్యగర్భ, అన్తర్యామి, కూటస్థ, పరమాత్మానః॥ అష్ట అఙ్గాని అస్య.

చతుష్పాదమ్— అకార, ఉకార, మకార, అర్థమాత్రాః॥ చత్వారః పాదాః అస్య.

త్రిస్థానమ్— జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యవస్థాః॥ స్థానాని త్రీణి అస్య.

పఞ్చదైవతమ్— బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర రుద్ర సదాశివాః॥ పఞ్చ దైవతాని అస్య.

మూలం॥ అతివర్ణాశ్రమం రూపం సచ్చిదానన్ద లక్షణమ్॥ ౯
యో నజానాతి సోఽవిద్వాన్ కదా ముక్తో భవిష్యతి॥ ౧౦

(కృ - య; ౫౮; వరాహోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ వర్ణాశ్రమ విశిష్ట దేహోపలక్షితాఽవిద్యాపద తత్కార్య జాత మతీత్య వర్తత ఇత్యతి వర్ణాశ్రమం రూపం, సచ్చిదానన్ద లక్షణం బ్రహ్మ, నిష్ప్రతియోగిక స్వమాత్రమితి యో నజానాతి, సోఽయ మవిద్వాన్। కదా ముక్తో భవిష్యతి॥ నకదాపీ త్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ ఋభుర్నామ మహాయోగీ క్రోడరూపం రమాపతిమ్,
వరిష్ఠాం బ్రహ్మవిద్యా త్వ మధీహి భగవన్మమ॥ ౧

ఏవగ్ం స పృష్టో భగవాన్ ప్రాహ భక్తార్తి భఞ్జనః,
స్వవర్ణాశ్రమ ధర్మేణ తపసా గురు తోషణాత్॥ ౨
సాధనం ప్రభవే త్పుగ్ంసాం వైరాగ్యాది చతుష్టయం,
నిత్యానిత్య వివేకశ్చ ఇహాఽముత్ర విరాగతా॥ 3
శమాదిషట్క సంపత్తి ర్ముముక్షా తాం త్సమభ్యసేత్,
ఏవం జితేన్ద్రియో భూత్వా సర్వత్ర మమతా మతిమ్॥ ౪
విహాయ సాక్షి చైతన్యే మయి కుర్యా దహం మతిమ్,
దుర్లభం ప్రాప్య మానుష్యం తత్రాపి నరవిగ్రహమ్॥ ౫
బ్రాహ్మణ్యఞ్చ మహావిష్ణో ర్వేదాన్త శ్రవణాదినా,
అతివర్ణాశ్రమం రూపం సచ్చిదానన్ద లక్షణం॥ ౬
యోనజానాతి సోఽవిద్వాన్ కదా ముక్తో భవిష్యతి॥

మూలం॥ కుశలా బ్రహ్మ వార్తాయాం
వృత్తి హీనా స్సురాగిణః॥ ౧౧
తేఽప్యజ్ఞానితయా నూనం పునరాయాన్తి యాన్తిచ। ౧౨

(కృ - య; 32; తేజోబిన్దూ; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాతిరిక్త దేహాత్మధియా సర్వత్ర ఇదం మే స్యా దిదం మే స్యా దితి సురాగిణః। అతఏవ బ్రహ్మమాత్ర వృత్తిహీనాఽపి న్యాయాది తన్త్రత్రయ పారీణత్వేన సకృద్భాష్యావలోకనతః బ్రహ్మ వార్తాయా మతీవ కుశలా భవన్తి। తద్వార్తాకౌశల్యేన తే కృతకృత్యా భవేయు రిత్యత్రాహ॥ తేపీతి॥ బ్రహ్మానుభవ వృత్త్యభావాత్ తేఽప్యజ్ఞానితయా పునరాయాన్తి యాన్తిచ। తేషా మాభాస జ్ఞానిత్వేన జనన మరణాది సంసార నివృత్తి ర్నస్యా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ కాష్ఠదణ్డో ధృతో యేన సర్వాశీ జ్ఞాన వర్జితః॥ ౧౩
(శు - య; ౧౫; పరమహంసోపనిషత్) (అథర్వణీ; ౭౩; నారదపరివ్రాజక; ప్ర - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ జ్ఞానదణ్డ వైకల్యేన కాష్ఠదణ్డో యేన ధృతః సర్వాశీ - కుక్షింభరి ర్భవతి॥

శ్రు॥ "తితిక్షా జ్ఞాన వైరాగ్య శమాది గుణ వర్జితః"
"భిక్షా మాత్రేణ జీవిస్స్యా త్స యతి ర్యతి వృత్తి హా"
('భిక్షా మాత్రేణ యో జీవేత్స పాపీ యతి వృత్తిహా')
"స యాతి నరకా న్ఘోరా న్మహా రౌరవ సంజ్ఞికాన్"
ఇతిశ్రుతేః॥—

మూలం॥ స్వాయత్త మేకాన్త హితం స్వేప్సిత త్యాగ వేదనమ్॥ ౧౪
యస్య దుష్కరతాం యాతం ధిక్తం పురుష కీటకమ్॥ ౧౫
(సామ; ౭౧; మహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ యస్య స్వాజ్ఞాన మహిమ్నా ఇదం మే స్యా దిదం మే స్యా దితి స్వేప్సితో యః కామపూగః తద్వ్యతిరిక్తం నేతి త్యాగ వేదనం, స్వాతిరిక్తాపహ్నవ సిద్ధ స్వమాత్ర జ్ఞానం సహాయా న్తర నైరపేక్ష్యేణ హితా న్తరాభావాత్, ఏకా న్తహితం స్వాయత్తం - స్వేనైవ నిర్వర్తితుం శక్యమపి దుష్కరతాం యాతం - కర్తు మశక్యతయా భాతం భవే, త్తం పురుషకీటకం 'ధిగ్గితి' శ్రుతిః కుత్సయతీ త్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ మనో వ్యాధే శ్చికిత్సార్థ ముపాయం కథయామి తే,
యత్తత్స్వాభిమతం వస్తు తత్త్యజ న్మోక్షమశ్నుతే॥
స్వాయత్త మేకాన్త హితం స్వేప్సిత త్యాగ వేదనమ్,
యస్య దుష్కరతాం యాతం ధిక్తం పురుష కీటకమ్॥

స్వపౌరుషైక సాధ్యేన స్వేప్సిత త్యాగ రూపిణా,
మనః ప్రశమ మాత్రేణ వినా నాస్తి శుభాగతిః॥
అసంకల్పన శస్త్రేణ ఛిన్నం చిత్త మిదం యదా,
సర్వం సర్వగతం శాన్తం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా॥

స్మృ॥ అసఙ్గ శస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా
తతః పదం తత్పరి మార్గి తవ్యం॥
యస్మిన్గతా నని వర్తన్తి భూయః॥

మూలం॥ అద్వితీయ బ్రహ్మతత్వం న జానన్తి యదా తదా॥ ౧౬
భ్రాన్తా ఏవాఖిలా స్తేషాం
క్వ ముక్తిః? క్వేహ వా సుఖం॥ ౧౭

(కృ - య; కా; వరాహోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ అఖిల వేదశాస్త్రాఽధ్యేతారో బ్రాహ్మణా యదా నిష్ప్రీతి యోగికాఽద్వితీయ బ్రహ్మతత్త్వం స్వమాత్రమితి నజానన్తి, తదైవ తే భ్రాన్తా భవన్తి। తేషాం స్వాఽతిరిక్త ముక్తిః స్వమాత్ర సుఖంవా క్వేహాసిధ్యతి। తదధీత మఖిలం భారపవేత్యర్థః॥
'భారోఽవివేకిన శ్శాస్త్రమితి' శ్రుతేః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ సంకల్ప మాత్ర కలనేన జగత్సమగ్రం,
సంకల్ప మాత్ర కలనేహి జగద్విలాసః॥ ౧
సంకల్ప మాత్ర మిద ముత్సృజ్య నిర్వికల్ప,
మాశ్రిత్య మామక పదగ్ం హృది భావయస్వ॥ ౨
అనాత్మతాం పరిత్యజ్య నిర్వికారో జగత్థ్సితౌ,
ఏక నిష్ఠతయాంతస్థ సంవిన్మాత్రపరో భవ॥ 3

ఘటాకాశ మఠాకాశౌ మహాకాశే ప్రతిష్ఠితౌ,
ఏవం మయి చిదాకాశే జీవేశౌ పరి కల్పితౌ॥ ४

మాయా తత్కార్య విలయే నేశ్వరత్వం నజీవతా,
తత శ్శుద్ధ శ్చిదేవాఽహం వ్యోమవ న్నిరుపాధికః॥ ५

జీవేశ్వరాది రూపేణ చేతనా చేతనాత్మకమ్,
ఈ క్షణాది ప్రవేశాన్తాః సృష్టిరీశేన కల్పితా॥ ౬

జాగ్రదాది విమోక్షాన్తా స్సర్గం సారో జీవకల్పితః,
త్రిణాచకాది యోగాన్తా ఈశ్వర భ్రాన్తి మాశ్రితాః॥ ౭

లోకాయ తాది సాంఖ్యాంతా జీవ విభ్రాన్తి మాశ్రితాః,
తస్మాన్ముముక్షుభిర్నైవ మతి ర్జీవేశ వాదయోః॥ ౮

కార్యా కిన్తు బ్రహ్మతత్త్వం నిశ్చలేన విచార్యతామ్॥ ౯

మూలం॥ అజ్ఞానోపహతో బాల్యే యౌవనే వనితా హృతః॥ ౧౦
శేషే కళత్ర చిన్తాఽర్తః కిఙ్కరోతి నరాధమః॥ ౧౧

(సామ; ౭౧; మహోపనిషత్; ౫ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ బాల్య యౌవన కౌమారా ద్యవస్థాసు స్వ శ్రేయ శ్చిన్తనం వినా స్వాజ్ఞాన తత్కార్య కళత్ర పుత్రాది చిన్తయాఽభిహత స్సన్, తత్సత్యాసత్యాభ్యాం ఆర్తిం భజతి, స నరాధమః స్వాత్మనో హితం కిఙ్కరోతి న కిమపీత్యర్థః

ఉపనిషద్వివరణమ్

శ్లో॥ సంసార రాత్రి దుస్స్వప్నే శూన్యే దేహ మయే భ్రమే,
సర్వమేవా ఽపవిత్ర న్తద్దృష్టం సంసృతి విభ్రమమ్॥ ౧

అజ్ఞానోపహతో బాల్యే యౌవనే వనితాహృతః,
శేషే కళత్ర చిన్తార్తః కిఙ్కరోతి నరాధమః॥ ౨

సతోఽసత్తా స్థితో మూర్ధ్ని రమ్యాణాం మూర్ధ్న్యరమ్యతా,
సుఖానాం మూర్ధ్ని దుఃఖాని కిమేకం సంశ్రయామ్యహమ్॥ 3

ఏషాం నిమేషోన్మేషౌ జగతః ప్రళయోదయౌ,
తాదృశాః పురుషాయాన్తి మాదృశా గణనైవకాః॥ ౪

సంసార ఏవ దుఃఖానాం సీమాన్త ఇతి కథ్యతే,
తన్మధ్యే పతితే దేహే సుఖమాసాద్యతే కథమ్॥ ౫

ప్రబుద్ధోఽస్మి ప్రబుద్ధోఽస్మి దుష్టశ్చోరోఽయమాత్మనః,
మనోనామ నిహన్మ్యేనం మనసాస్మి చిరంహతః॥ ౬

మాఖేదం భజ హేయేషు నోపాదేయ పరోభవ,
హేయాదేయ దృశౌత్యక్త్వా శేషస్థస్సుస్థిరోభవ॥ ౭

నిరాశతా నిర్భయతా నిత్యతా సమతాజ్ఞతా,
నిరీహతా నిష్క్రియతా సౌమ్యతా నిర్వికల్పతా॥ ౮

ధృతిర్మైత్రీ మనస్తుష్టి ర్మృదుతా మృదుభాషతా,
హేయోపాదేయ నిర్ముక్తే ఽజ్ఞే తిష్ఠన్త్యపవాసనమ్॥ ౯

గృహీతతృష్ణా శబరీ వాసనాజాల మాతతం,
సంసారవారి ప్రసృతం చిన్తాతన్తుభిరాతతమ్॥ ౧౦

అనయా తీక్ష్ణయాతాత ఛిన్ది బుద్ధి శలాకయా,
వాత్యయేవామ్బుదం జాలం ఛిత్వాతిష్ఠత తేపదే॥ ౧౧

మనసైవ మనశ్ఛిత్వా కుఠారేణైవ పాదపం,
పదం పావనమాసాద్య సద్యఏవ స్థిరోభవ॥ ౧౨

తిష్ఠన్ గచ్ఛన్ స్వపన్ జాగ్రన్ నివసన్నుత్పతన్ పతన్,
అసదేవేద మిత్యన్తర్నిశ్చిత్యాఽస్థాం పరిత్యజ॥ ౧౩

దృశ్యమాశ్రయ సీదం చేత్తత్సచిత్తోఽసి బన్ధవాన్,
దృశ్యం సన్త్యజ సీదంచే త్తదచిత్తోఽసి మోక్షవాన్॥ ౧౪

నాహం నేదమితిధ్యాయన్ తిష్ఠత్వ మచలాచలః,
ఆత్మనో జగతశ్చాంత ర్ద్రష్టృ దృశ్య దశాన్తరే॥ ౧౫

దర్శనాఖ్యం స్వమాత్మానం సర్వదా భావయన్భవ,
స్వదనం కేవలం ధ్యాయన్ పరమాత్మ మయోభవ॥ ౧౬

మూలం॥ ఇచ్ఛా ద్వేష సముత్థేన ద్వన్ద్వ మోహేన జన్తవః॥ ౨౦
ధరా వివర మగ్నానాం కీటానాం సమతాం గతాః॥ ౨౧

(సాను; ౬౫; సన్న్యాసోపనిషత్; అ - ౨)

సార్థాస్తికా౽విద్వన్నిందా మహావాక్యాన్యేక వింశతిః॥ ౨౧

వ్యాఖ్యా॥ మానుష భావాపన్నాః జన్తవో బ్రాహ్మణాః సర్వా వహ్నావసిద్ధం బ్రహ్మ నిష్ప్రతియోగిక స్వమాత్రమితి పరమార్థ చిన్తనం వినా, ఇదం మే స్యా దితీచ్ఛా తత్ప్రతికూలే ద్వేషః । తాభ్యాం - ఇచ్ఛా ద్వేషాభ్యాం సమ్యగుత్థేన ద్వన్ద్వ మోహేన మూఢాః । ధరా వివర మగ్నానాం కీటానాం సమతాం గతాః - ప్రాప్తా ఇత్యర్థః॥

ఆహత్య మహావాక్యా న్యష్టాదశాధికశతమ్॥ ౧౧౮

అవిద్వన్నిన్దా మహావాక్య ప్రకరణం సంపూర్ణమ్॥

ఓం తత్సత్.

ఓమ్

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

జగన్మిథ్యా ప్రకరణమ్ ౪

అథ సార్ధాన్తిక జగన్మిథ్యా మహావాక్యాని

అవ॥ అజ్ఞాని నిన్దా మహావాక్యార్థ సంస్కృతానాం, అజ్ఞత్వ హేత్వ తత్పరిత్యాగపహ్నావ సిద్ధ బ్రహ్మ మాత్రాఽఽవ గతయే అథ సార్ధాన్తిక జగన్మిథ్యా మహావాక్యాని లిఖ్యన్తే॥ నాన్యదిత్యాదినా॥

మూలం॥ నాన్యత్కిఞ్చ నమిషత్ ॥ ౧

(ఋ; ౮; ఐతరేయోపనిషత్; అ - ౧; ఖం - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మాతిరేకేణ కిఞ్చన - కిఞ్చిదపి, అన్యత్ మిషత్ - చలత్ జఙ్గమం స్థావరఞ్చ నాస్తీత్యర్థః॥

మూలం॥ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయమ్॥ ౨

(సామ; ౯; ఛాన్దోగ్యం ; ప్ర - ౬; ఖం - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ మృత్థానీయ కారణ బ్రహ్మాతిరిక్త ఘటస్థానీయ కార్యం జగత్, వాచారమ్భణం - వాగ్వికారః । నామధేయం - నామమాత్రం । మృత్థానీయ బ్రహ్మాతిరిక్త ఘటశరావాది స్థానీయ జగజ్జాలం నాస్తీత్యర్థః॥-

---

మూలం॥ అతోఽన్య దార్తమ్॥ (అతోఽన్యన్నార్తమ్॥) 3

(శు - య; ౧౦; బృహదారణ్యకం; అ - ౫; బ్రా - ౪, ౫)

వ్యాఖ్యా॥ ఆర్తం=నశ్యం; మార్తం = మృదంశం. అతః బ్రహ్మణః అన్యత్ జగజ్జాతం ఆర్తం - మిథ్యేత్యర్థః॥

మూలం॥ నతు తద్ద్వితీయ మస్తి॥ ౪

(శు - య; ౧౦; బృహదారణ్యకం; అ - ౬; బ్రా - 3; మం - ౨3.)

వ్యాఖ్యా॥ తత్ అద్వైత బ్రహ్మాఽతిరేకేణ ద్వితీయం అవిద్యాపదం నత్వస్తి॥

మూలం॥ నాత్ర కాచన భిదాఽస్తి

(అథర్వణి; ౨౭; నృ॥ ఉ॥ తాపనీ; ఖం-౮.)

నైవ తత్ర కాచన భిదాఽస్తి॥ ౫

(అథర్వణీయం; ౨౭; నృ॥ ఉ॥ తాపనీ; ఖం - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ అత్ర ప్రత్యగాత్మని కామ స్రజ్జ-ల్పాది రూపేణ న కాచన భిదాస్తి। తత్ర పరమాత్మని నామ రూపాకారేణ నైవ - కాచన భిదాస్తి॥

మూలం॥ సర్వం హి కారజాతం మాయామాత్రమ్॥ ౬

వ్యాఖ్యా॥ స్వాతిరేకేణ, యద్య ద్వికారజాతం భాతి తత్తత్సర్వం మాయామాత్రం - మిథ్యేత్యర్థః॥

మూలం॥ సర్వత్ర నహ్యస్తి ద్వైత సిద్ధిః॥ ౭

(అథర్వణీ; ౨౭; నృ॥ ఉ॥ తాపనీ; ఖం - ౯)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వత్ర అఖణ్డైకరసే బ్రహ్మణి ద్వైతప్రపఞ్చసిద్ధిః నహ్యస్తి॥

మూలం॥ నాస్తి ద్వైతం కుతో మర్త్యమ్॥ ౮

(శు - యు; 30; సుబాలోపనిషత్; ఖం - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ అద్వైతస్య నిష్ప్రతియోగికత్వేన జగజ్జీవేశాది భేద భిన్నం ద్వైత రూపం జగత్ నాస్తి। తత్ర అవాన్తర భేదరూపం మర్త్యం మనుష్యాది భేదః కుత స్సమ్భవతి?

మూలం॥ ప్రపఞ్చో యది విద్యేత నివర్తేత న సంశయః॥ ౯

(అథర్వణీ; ౬; మాండూక్య, శ్రీగౌడపాదీయకారికాః - ౧౮, (ఆగమప్రకరణమ్)

వ్యాఖ్యా॥ శశవిషాణ కల్పః, ప్రపఞ్చో యది విద్యేత భవేత్, తదా బ్రహ్మాతిరిక్తం నకిఞ్చి దస్తీతి జ్ఞానతః, నివర్తేత ఇత్యత్ర నహి సంశయోఽస్తి॥

వివరణ:— 'బ్రహ్మసత్యం జగన్మిథ్యా' యను విచారణకై సాధన సంపత్తి యావశ్యకము. ఇవి నాల్గు అంశములు. అందు ప్రథమాంశ

విచారణచే అనగా నిత్యానిత్య వస్తు విచారణచే యేర్పడిన యాథత్వము వలన ప్రపఞ్చాస్తిత్వము నశించును.

మూలం॥ మాయా మాత్ర మిదం ద్వైత
మద్వైతం పరమార్థతః॥ ౧౦

(ఆథర్వణీ; ౬; మాండూక్య, శ్రీగౌడపాదోక్తకారికాః - (ఆగమప్రకరణకారిక ౧౭)

వ్యాఖ్యా॥ ఇదం పరిదృశ్యమానం ద్వైతజాతం మాయాకార్యత్వేన మాయామాత్రం। పరమార్థత స్త్వద్వైతం। నిష్ప్రతి యోగిక బ్రహ్మ మాత్ర మవశిష్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ వికల్పో వినివర్తేత కల్పితో యది కేనచిత్॥ ౧౧

(ఆగమ ప్రకరణము - ౨౦)

వ్యాఖ్యా॥ నిష్ప్రతి యోగిక బ్రహ్మణి గురు శిష్య శాస్త్రాది వికల్పః కేనచి త్స్వాజ్ఞేన యది కల్పితస్స్యాత్, తదా స్వజ్ఞ దృష్ట్యా నివర్తేత॥

మూలం॥ ఉపదేశా దయం వాదో జ్ఞాతే ద్వైతం న విద్యతే॥ ౧౨

(ఆగమప్రకరణం - ౨౧)

వ్యాఖ్యా॥ ఉపదేశాత్ - ఉపదేశార్థం గురు శిష్యాది వాదః వికల్పితోఽభూత్ కేవలం బ్రహ్మమాత్రత్వాత్। నాన్యస్త్యనాత్మేతి నిశ్చిన్వితి శ్రుత్యర్థ జ్ఞానమాత్రతః, నిష్ప్రతియోగికాఖణ్డైకరసే బ్రహ్మణి స్వమాత్ర మితి జ్ఞాతే సతి, గురు శిష్య శాస్త్రాది భేదభిన్నం ద్వైతం నవిద్యతే। అద్వైతస్య నిష్ప్రతియోగిక స్వమాత్రత్వా దిత్యర్థః॥ ౧౨

మూలం॥ ద్వితీయ కారణా భావా దనుత్పన్న మిదం జగత్॥ ౧౩

(సాను; ౬౧; మహోపనిషత్; ౪ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాతిరిక్త కారణాన్తర వైరళ్యా దిదం జగ దనుత్పన్న మేవ। కార్యకారణయో రప్యజత్వాత్ । "సబాహ్యాభ్యన్తరోహ్యజ" ఇతిశ్రుతేః॥

ఏత దుత్తమం సత్యం । యత్ర కిఞ్చి న్న జాయత ఇతి గౌడపాదాచార్యోక్తేశ్చ॥

మూలం॥ యథై వేదం వచశ్శూన్యం జగచ్ఛూన్యం తథైవహి॥ ౧౪

పాఠాంతరే॥ యథై వహి నభశ్శూన్యం జగచ్ఛూన్యం తథైవహి॥

(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞ దృష్ట్యా జన్మ గచ్ఛతీతి జగత్। సమ్యక్ జ్ఞ దృష్ట్యా నభోవచ్ఛూన్యమేవ। బ్రహ్మణ స్స్వమాత్రత్వా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ ఇదం ప్రపఞ్చం యత్కిఞ్చి ద్యద్యజ్జగతి వీక్ష్యతే॥ ౧౫

దృశ్యరూపఞ్చ దృగ్రూపం సర్వం శశ విషాణ వత్॥ ౧౬

(క - య; ౩౭; తేజోబిన్దూ; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ ఇదం ప్రపఞ్చమితి॥ లిఙ్గవ్యత్యయ శ్ఛాన్దసః॥ అయం ప్రపఞ్చః, స్వాఽవిద్యాపాదః, తత్ర జగతి స్వావిద్యాపాదే సత్యత్వేన, వ్యావహారికత్వేన, ప్రాతిభాసికత్వేనవా, ఘటాది దృశ్యరూపం, ఇన్ద్రియాది దృగ్రూపఞ్చ యద్యత్కిఞ్చి ద్వీక్ష్యతే, తత్తత్సర్వం, శశవిషాణవదలీకం (అసత్యం) ఇతి, మన్తవ్య మిత్యర్థః॥

మూలం॥ (అయం ప్రపఞ్చోఽపి)

ఇదం ప్రపఞ్చం నాస్త్యేవ నోత్పన్నం నో స్థితం జగత్॥ ౧౭

చిత్తం ప్రపఞ్చ మిత్యాహు ర్నాస్తి నాస్త్యేవ సర్వదా॥ ౧౮

(కృ - య; ౩౭; తేజోబిన్దూ; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞాది దృష్టి మోహే, సత్యసతి - పరమార్థసత్యే। సర్వశేష బ్రహ్మణి, అయం ప్రపఞ్చః నాస్త్యేవ। ఉత్పత్త్యాది విశిష్టం జగద

స్తీతిచే త్త్రాహ॥— నేతి॥ కదాపి నోత్పన్నం, నస్థితం, నష్టం, చేతి మన్తవ్యం। ప్రపఞ్చ ఇతి వ్యవహారః కిం మూలకమిత్యత ఆహ॥ చిత్తమితి॥ ప్రపఞ్చ కలనా మూలం చిత్త మిత్యాహుః॥ బ్రహ్మాతిరేకేణ ప్రపఞ్చ కల్పనా మూలం చిత్తమపి సర్వదా నాస్తి నాస్తీత్యావృత్తిరపహ్నవార్థా॥

మూలం॥ మాయా కార్యాదికం నాస్తి, మాయానాస్తి భయం నహి॥౧౯
పరం బ్రహ్మాఽహ మస్మీతి, స్మరణస్య మనోఽనహి॥ ౨౦

(కృ-య; ౩౭; తేజోబిన్దు; అ-౫.)

వ్యాఖ్యా॥ నిష్ప్రతి యోగిక నిర్మాయే। కాలత్రయేఽపి యా, మా, నాస్తి। సా, మాయా।తత్కార్యం అనన్తకోటి బ్రహ్మాణ్డజాతం బ్రహ్మాహ మస్మీతి వృత్తిమన్మనోఽపి తత్కల్పిత ద్వైతజం భయం చాపి నహ్యస్తీత్యర్థః॥

మూలం॥ వంధ్యా కుమార వచనే భీతశ్చే దస్తీదం జగత్॥ ౨౧

(కృ-య; ౩౭; తేజోబిన్దు; అ-౬.)

వ్యాఖ్యా॥ కాలత్రయే ప్యలబ్ధాత్మక వన్ధ్యాకుమార కఠోర వచనేన, ధీరో భీతశ్చేత్॥

మూలం॥ శశ శృంగేణ నాగేంద్రో,
మృతశ్చే జ్జగ దస్తి తత్॥ ౨౨

(కృ - య; ౩౭; తేజోబిన్దు; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ శశ శృంగాంకుశేన నాగేంద్రో భిన్నమూర్ధాసన్ మృతశ్చేత్॥ (నాగేంద్రః — మత్తగజః)

మూలం॥ మృగతృష్ణా జలం పీత్వా తృప్తశ్చే దస్తీదం జగత్॥ ౨౩

(కృ - య; ౩౭; తేజోబిన్దు; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ మరు మరీచికాం పీత్వా తృష్ణార్తో వితృష్ణశ్చేత్॥

మూలం॥ గన్ధర్వ నగరే సత్యే జగద్భవతి సర్వదా॥ ౨౪
(కృ - యు; 32; తేజోబిన్దు; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ ముమూర్షావస్థా విభాత గన్ధర్వ నగరం నిత్యం చేత్॥

మూలం॥ గగనే, నీలిమా సత్యే జగత్సత్యం భవిష్యతి॥ ౨౫
(కృ - యు; 32; తేజోబిన్దు; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ గగనే అజ్ఞానేన కల్పిత గగన నీలిమా వాస్తవంచేత్॥

మూలం॥ మాసాత్పూర్వం మృతో మర్త్యో
హ్యాగతశ్చే జ్జగ ద్భవేత్॥ ౨౬
(కృ - యు; 32; తేజోబిన్దు; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ మాసాత్పూర్వం మృతో జరఠః, పునః స్వగృహ మేత్య, దారేషు సూనుం జనయేచ్చేత్॥

మూలం॥ గోస్తనా దుద్భవం క్షీరం పునారారోపణే జగత్॥ ౨౭
(కృ - యు; 32; తేజోబిన్దు; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ గోస్తనజం క్షీరం పున స్తన్మార్గేణ సమారోపితం చేత్॥

మూలం॥ జ్వాలాగ్ని మణ్డలే పద్మ వృద్ధిశ్చే దస్త్విదం జగత్॥ ౨౮
(కృ - యు; 32; తేజోబిన్దు; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ వహ్ని జ్వాలా మణ్డలే పద్మ వృద్ధిశ్చేత్॥

మూలం॥ జ్ఞానినో హృదయం మూర్ఖైః
జ్ఞాతం చే దస్త్విదం జగత్॥ ౨౯
(కృ - యు; 32; తేజోబిన్దు; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ నిర్విశేష బ్రహ్మ జ్ఞానినో హృదయం స్వాజ్ఞైవ్వస్పష్టం జ్ఞాతంచేత్, తదా, నిర్విశేషబ్రహ్మణి కాలత్రయేఽపి జగత్సత్యం స్యాదేవేత్యర్థః॥

మూలం॥ అజ కుక్షౌ జగన్నాస్తి హ్యాత్మ కుక్షౌ జగన్నహి॥ ౩౦

(కృ - య; ౩౭; తేజోబిన్దు; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ చతురాననకుక్షౌ స్వకుక్షావపి కాలత్రయేఽపి సర్వప్రకార భేదకలనం సప్రతియోగిక ద్వైతాద్వైతాత్మకం జగ న్నవిద్యతే॥

మూలం॥ సర్వదా భేద కలనం ద్వైతా ద్వైతం నవిద్యతే॥ ౩౧

(కృ-య; ౩౭; తేజోబిన్దు; అ_౫.)

నాస్తి నాస్తి జగత్సర్వం గురు శిష్యాదికం నహి॥ ౩౨

సచ్చిదానన్ద మాత్రోఽహ మనుత్పన్న మిదం జగత్॥ ౩౩

(కృ - య; ౩౭; తేజోబిన్దు; అ - ౬)

సార్థాన్విక జగన్మిథ్యా మహావాక్యాని త్రయస్త్రింశత్॥ ౩౩

వ్యాఖ్యా॥ అనృత జడ దుఃఖ ప్రపఞ్చాపహ్నవ సిద్ధ నిష్ప్రతి యోగిక సచ్చిదానన్ద మాత్రోఽహం, గురు శిష్యాది భేద కలితం జగత్, కాలత్రయేపి, నోత్పన్న మిత్యర్థః॥

ప్రతియోగి వినిర్ముక్త పరమాత్మా 'అజ' ఇత్యుచ్యతే॥ ప్రతియోగి వినిర్ముక్త మనాత్మాఽప్యజ ఏవ । హీతిస్మృతేః॥

ఆహత్య మహావాక్యాన్యేక పఞ్చాశదుత్తర శతమ్॥ ౧౫౧

జగన్మిథ్యా మహావాక్య ప్రకరణ వివరణం సంపూర్ణమ్॥

ఓం తత్సత్.

ఓమ్

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

ఉపదేశప్రకరణమ్ ॥

అథ సార్థాంతికోపదేశ మహావాక్యాని॥

అవ॥ జగన్మిథ్యా మహావాక్యార్థ సంస్కృతానాం జగదపహ్నవ సిద్ధం బ్రహ్మాస్మీ త్యుపదేష్టుం । అథ సార్థాంతికోపదేశ మహావాక్యాని లిఖ్యంతే॥ సయ ఇత్యాదినా॥

మూలం॥ సయ ఏషోఽణి మైత దాత్మ్య మిదగ్ం సర్వం।
తత్సత్యం, స ఆత్మా, తత్త్వమసి, శ్వేత కేతో॥ ౧

ఇతి పితా పుత్రాఖ్యాయికా॥—

(సామ, ౯, ఛాందోగ్యం, ప్ర_౬; ఖం_౮, మం_౭. ఖం_౯, మం_౪. ఖం _ ౧౦, మం_౩, ఖం_౧౧, మం_౩. ఖం_౧౨, మం_౩. ఖం_౧౩, మం_౩, ఖం _ ౧౪, మం _ ౩. ఖం_౧౫, మం_౩, ఖం_౧౬, మం_౩.

వ్యాఖ్యా॥ య ఏషోఽణిమా సర్వప్రత్యక్త్వే నాభిమతః, సఏవ పరమాత్మా । తదజ్ఞాన వికల్పిత మిదం సర్వం ఐతదాత్మ్యం । తత్సత్తా ఽతిరిక్త సత్తాఽభావాత్ । యత్స్వాతిరిక్త ప్రపంచ సత్తాప్రదం, తదేవ సత్యం॥ యత్సత్తామాత్రతయాఽవశిష్యతే । స పరమాత్మా । హే శ్వేత కేతో! యత్పరమాత్మ రూపేణావశిష్టం । "తత్త్వమసి" "తదేవ త్వమసి" నేతర ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ అభయం వై జనక ప్రాప్తోసి॥ ౨

(శు_య; ౧౦; బృహదారణ్యకం; అ_౬; బ్రా_౨)

వ్యాఖ్యా॥ హే జనక! భయహేతు ద్వైతాపహ్నవ సిద్ధ పరమాద్వయ రూప మభయామేవ । బ్రహ్మ ప్రాప్తోఽసి । బ్రహ్మైవ భవసీత్యర్థః॥

మూలం॥ బ్రహ్మచర్య, మహింసాంచాఽపరిగ్రహ చ, సత్యంచ,యత్నేన
హే రక్షతో హే రక్షతో హేరక్షతే తి. 3

(సామ; ౧౬; సూధాతుణికోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ హే శిష్యాః! యూయం నిర్విశేష బ్రహ్మమాత్రాప్తి సాధనతయా, బాహ్య మాభ్యంతరం చేతి, ద్వివిధం బ్రహ్మచర్యం॥

శ్లో॥ దర్శనం స్పర్శనం కేళిః కీర్తనం గుహ్యభాషణం,
సంకల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియా ర్వృత్తి రేవచ॥
ఏతన్మైథున మష్టాంగం ప్రవదంతి మనీషిణః॥—ఇతి॥

విపరీతం, శ్రు॥ "బ్రహ్మచర్యమనుష్ఠేయం ముముక్షుభిః" ఇతి శ్రుతి సిద్ధాష్టాంగ మైథున వర్జితం। బాహ్యం బ్రహ్మచర్యం॥ బ్రహ్మానుసంధాన మాంతరం॥ ప్రాణిమాత్రాఽపీడనం అహింసా। ప్రాణధారణేతరా పరిగ్రహాంచ। భూతహిత యథార్థాభిభాషణం సత్యంచ। యథాబలం, రక్షతో రక్షత॥ ఆవృత్తి రాదరార్థా॥ రక్షతో ఇతి ఛాందసం॥

సన్న్యాస నియమాః॥

శ్లో॥ యదా మనసి సంజాతం వైతృష్ణ్యం సర్వవస్తుషు,
తదా సన్న్యాస మిచ్ఛంతి పతితస్స్యా ద్విపర్యయే॥ ౧
విరక్తః ప్రవ్రజే ద్ధీమా న్సరక్తస్తు గృహే వసేత్,
సరాగో నరకం యాతి ప్రవజ న్హి నరాధమః॥ ౨
దూర యాత్రాం ప్రయత్నేన వర్జయే దాత్మ చిన్తకః,
సదోపనిషదం విద్యా మభ్యసే న్ముక్తి హైతుకీమ్॥ 3
త్యక్త్వా లోకాంశ్చ వేదాంశ్చ విషయా నీంద్రియాణిచ,
ఆత్మన్యేవ స్థితో యస్తు సయాతి పరమాంగతిమ్॥ ౪

నామ గోత్రాది వరణం దేశం కాలం శ్రుతం కులం,
వయోవృత్తం వ్రతం శీలం ఖ్యాపయే న్నైవ సద్యతిః॥ ౫

అసంభాషే త్స్త్రియాం కాంచి త్పూర్వ దృష్టాంచ నస్మరేత్,
కథాంచ వర్జయే త్తాసాం నపశ్యే ల్లిఖితామపి॥ ౬

ఏత చ్చతుష్టయం మోహా త్స్త్రీణా మాచరతో యతేః,
చిత్తం విక్రియతే ఽవశ్యం తద్వికారా త్ప్రణశ్యతి॥ ౭

నటాది ప్రేక్షణం ద్యూతం ప్రమదాం సుహృదం తథా,
భక్ష్యం భోజ్యం ఉదక్యాంచ షణ్ణపశ్యే త్కదాచన॥ ౮

రాగం ద్వేషం మదం మాయాం ద్రోహం మోహం పరాత్మను,
షడేతాని యతి ర్నిత్యం మనసాపి నచిన్తయేత్॥ ౯

మంచకం శుక్లవస్త్రంచ స్త్రీకథా లౌల్య మేవచ,
దివా స్వాపంచ యానంచ యతీనాం పాతకాని షట్॥ ౧౦

ఆతిథ్యం శ్రాద్ధ యజ్ఞేషు దేవ యాత్రోత్సవేషుచ,
మహాజనేషు సిద్ధ్యర్థీ నగచ్ఛే ద్యోగవి త్క్వచిత్॥ ౧౧

ద్రవ్యార్థ మన్నవస్త్రార్థం యః ప్రతిష్ఠార్థ మేవచ,
సన్న్యసే దుభయభ్రష్ట స్సముక్తిం నాప్తు మర్హతి॥ ౧౨

తృష్ణా క్రోధో ఽనృతం మాయా, లోభ మోహౌ ప్రియా ప్రియే,
శిల్పం వ్యాఖ్యాన యోగశ్చ కామో రాగ పరిగ్రహాః॥ ౧౩

అహంకారో మమత్వంచ చికిత్సా ధర్మ సాహసం,
ప్రాయశ్చిత్తం ప్రవాసశ్చ మంత్రౌషధ గతా ఽశిషః॥ ౧౪

ప్రసిద్ధాని చైతాని సేవమానో వ్రజే దధః॥ ౧౫

గ్రామాన్తే నిర్జనే దేశే నియతాత్మా ఽనికేతనః,
పర్యటే త్కీటవ ద్భూమౌ వర్షా స్వేకత్ర సంవసేత్॥ ౧౬

సందిగ్ధ స్సర్వభూతానాం వర్ణాశ్రమ వివర్జితః,
అన్ధవ జ్జడవచ్చాపి మూకవచ్చ మహీం చరేత్॥ ౧౬

నిర్మానశ్చా నహంకారో నిర్ద్వంద్వ శ్ఛిన్న సంశయః,
నైవ కృధ్యతి నద్వేష్టి నానృతం భాషతే గిరా॥ ౧౭

నదేవతా ప్రసాద గ్రహణమ్। నబాహ్యే దేవాభ్యర్చనం కుర్యాత్, స్వవ్యతిరిక్తం సర్వం త్యక్త్వా, మధుకరవృత్త్యా ఆహార మాహరన్, కృశో భూత్వా, మేదోవృద్ధి మకుర్వన్, విహరేత్। మాధూకరే, కర పాత్రే, ణాస్యపాత్రేణవా కాలం నయేత్॥

ఆత్మసమ్మిత మాహార మాహరే దాత్మవాన్ యతిః,
ఆహారస్యచ భాగౌ ద్వౌ తృతీయ ముదకస్యచ॥ ౧౮

వాయో స్సంచలనార్థాయ చతుర్థ మవశేషయేత్,
భైక్షేణ వర్తయే న్నిత్యం నైకాన్నాశీ భవేత్క్వచిత్॥ ౧౯

నిరీక్షతే త్వనుద్విగ్నా స్తద్గృహం యత్నతో వ్రజేత్,
పంచ సప్త గృహాణాన్తు భిక్షా మిచ్ఛే త్క్రియావతామ్॥ ౨౦

గోదోహమాత్ర మాకాంక్షే న్నిష్క్రాన్తో నపునర్వ్రజేత్,
అయాచితా ద్వరం భైక్షం తస్మా ద్భైక్షేణ వర్తయేత్॥ ౨౧

నైవ సవ్యాప సవ్యేన భిక్షాకాలే విశే ద్గృహాన్,
నాతిక్రామే ద్గృహం మోహా ద్యత్ర దోషో నవిద్యతే॥ ౨౨

శ్రోత్రియాన్నం నభిక్షేత శ్రద్ధాభక్తి బహిష్కృతమ్,
వ్రాత్యస్యాపి గృహే భిక్షే చ్ఛ్రద్ధాభక్తి పురస్కృతే॥ ౨౩

మాధూకర మసంక్లృప్తం ప్రాక్ప్రణీత మయాచితమ్,
తాత్కాలికం చోపపన్నం భైక్షం పఞ్చవిధం స్మృతం। ౨౪

మనస్సంకల్ప రహితా న్త్రీన్ గృహా న్పంచ సప్తవా,
మధుమక్షిక వత్కృత్వా మాధూకర మితి స్మృతమ్॥ ౨౫

సర్వేషా మేవ పాపానాం సంఘాతే సముపస్థితే,
తారం ద్వాదశ సాహస్ర మభ్యసే చ్ఛేదనం హితత్ ॥ ౨౬

యస్తు ద్వాదశ సాహస్రం ప్రణవం జపతేఽన్వహం,
తస్య ద్వాదశభిర్మాసైః పరం బ్రహ్మ ప్రకాశితమ్॥ ౨౭

యోభవే త్పూర్వసన్న్యాసీ తుల్యోవై ధర్మతో యది,
తస్మై ప్రణామః కర్తవ్యో నేతరాయ కదాచన॥ ౨౮

ప్రమాదినో బహిశ్చిత్తాః పిశునాః కలహోత్సుకాః,
సన్న్యాసినోఽపి దృశ్యన్తే వేద సందూషితాశయాః॥ ౨౯

పారివ్రాజ్యం గృహీత్వాతు యః స్వధర్మే నతిష్ఠతి,
తమారూఢచ్యుతం విద్యా దితి వేదానుశాసనమ్॥ ౩౦౪

పరమహంస పరివ్రాజకానా మాసనశయనాదికం భూమౌ। మృత్పాత్రం, అలాబుపాత్రం, దారుపాత్రం, వేణుపాత్రంవా । యతీనాం కామ, క్రోధ, హర్ష, రోష, లోభ, మోహ, మద, మాత్సర్య దమ్భ దర్పే చ్ఛాఽసూయా, మమత్వాహంకారాదీనపి పరిత్యజేత్ వర్షాసు ధ్రువ శీలోఽష్టౌమాస్యేకాకీచరే, ద్ద్వావేవాఽచరే, ద్వావేవాఽచరేత్ ॥

స్వపుత్రా౯, భ్రాతౄ౯, బన్ధ్వాదీం, చ్ఛిఖాం, యజ్ఞోపవీతం, యాగం, సూత్రం, స్వాధ్యాయఞ్చ, భూలోక, భువర్లోక, సువర్లోక, మహర్లోక, జన లోక, తపోలోక, సత్యలోకం, బ్రహ్మాండఞ్చ, విశృజేత్ ॥ దణ్డ మాచ్ఛాదనం కౌపీనఞ్చ పరిగ్రహేత్। శేషం విసృజే చ్ఛేషం విసృజేత్ ॥ త్రిస న్ధ్యాదౌ స్నానమాచరేత్ । సన్ధిం సమాధా వాత్మన్యాచరే, దుపనిషద మావర్తయే దుపనిషద మావర్తయేత్ ॥ వైణవం దండం కౌపీనం పరిగ్రహేత్ ॥ ఔషధవ దశనమాచరే దౌషధవ దశనం ప్రాశ్నీయా ద్యథాలాభ మశ్నీయాత్ ॥ ఇత్యాదిః॥

మూలం॥ 'తత్త్వమసి' 'త్వం తదసి'॥ ౪

(ఛ - యు; ౫౯; పైంగల; అ - 3)

వ్యాఖ్యా॥ త్వం పదవాచ్యో జీవః। త్వం పదలక్ష్యః ప్రత్యగాత్మా। తత్పద వాచ్యః ఈశ్వరః। తత్పదలక్ష్యం బ్రహ్మ। త్వం తత్పద వాచ్యార్థ త్యాగపూర్వకం జహదాది లక్షణయా శోధిత, త్వం తత్పద లక్ష్యయోః। అసిపద ఘటక భాగలక్షణయా ఐక్యం సిద్ధం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైవ శిష్యతే॥—

జహదాదిభేదేన లక్షణా త్రివిధా॥ 'గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీ' త్యత్ర గంగాప్రవాహే తదసంభవాత్, తత్ప్రవాహ త్యాగపూర్వకం లక్షణయా, తత్తీరే ఘోషోవర్తత ఇతి యా సా జహల్లక్షణా మనో బ్రహ్మేతివత్, మనస్తద్వృత్తిత్యాగాత్, తద్వృత్తి సహస్ర భావాభావ ప్రకాశకతయా ప్రత్యగాత్మా లక్ష్యతే॥

'మంచాః క్రోశంతీ' త్యత్ర వాచ్యార్థత్యాగ పూర్వకం 'మంచస్థాః పురుషాః క్రోశంతీ'తి యా లక్ష్యతే, సేయ మజహల్లక్షణా॥

"సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మే"తివత్॥ సత్య మిత్యాది వాక్యార్థే సత్యాదిక మవిహాయ, సత్యాది స్వరూపం బ్రహ్మేతి లక్ష్యతే॥ కశ్చిద్దేకో దేవదత్తః, కాశ్మీరదేశే సార్వభౌమోదృష్టః। కాలవిపర్యయాత్సఏవ కేరళ దేశేతు భిక్షాశీ దృష్టః। తద్దేశ తాత్కాలె తద్దేశె తత్కాల గత, సార్వభౌమత్వం, భిక్షుకతాంచ, విహాయ, తద్దేహమాత్ర గ్రహణ లక్షణా భాగలక్షణా। "తత్త్వమసీ" తి వత్॥ త్వం తత్పదగత వాచ్యార్థైక దేశ త్యాగపూర్వకం త్వతల్లక్ష్యైక్య సిద్ధం, తద్గత హేయాంశాపాయే బ్రహ్మమాత్ర మవశిష్యతే॥

అతః "తత్త్వమసి", "త్వం తదసి", "త్వం బ్రహ్మాఽసి" "అహం బ్రహ్మాఽస్మి" త్యను సంధానం సదా కుర్యాదిత్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

పైఙ్గలః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యం మహావాక్య వివరణ మను బ్రూహీతి । సహోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః॥— 'తత్త్వమసి', 'త్వం తదసి' 'త్వంబ్రహ్మాఽసి', 'అహం బ్రహ్మాఽస్మి' త్యనుసంధానం సదా కుర్యాత్ । తత్ర పారోక్ష్య శబళ సర్వజ్ఞత్వాది లక్షణో మాయోపాధి స్సచ్చిదానన్ద లక్షణో జగద్యోని స్తత్పదవాచ్యో భవతి । సఏవాఽన్తఃకరణ సమ్భిన్న బోధోఽస్మ త్ప్రత్యయాఽవలమ్బన స్త్వంపదవాచ్యో భవతి । పరజీవో పాధీ మాయాఽవిద్యే విహాయ, తత్త్వంపదలక్ష్యం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ, 'తత్త్వమసీ త్యహంబ్రహ్మాఽస్మీ'తి వాక్యార్థ విచార శ్శ్రవణం భవతి॥— ఏకాన్తేన శ్రవణాఽర్థానుసంధానం మననం భవతి॥— శ్రవణ మనన నిర్వి చికిత్స్యేఽర్థే వస్తున్యేకతానతయా చేతస్స్థాపనం నిదిధ్యాసనం భవతి॥— ధ్యాతృ ధ్యానే విహాయ నివాతస్థిత దీపవ ద్ధ్యేయైకగోచరం చిత్తం సమాధిర్భవతి॥— తదానీ మాత్మగోచరా వృత్తయ స్సముత్థితా అజ్ఞాతా భవన్తి॥— తా స్స్మరణా దనుమీయన్తే । ఇహాఽనాదిసంసారే సఞ్చితాః కర్మకోటయః అనేనైవ విలయంయాంతి। తతోఽభ్యాసపాటవా త్సహస్రశ స్సదాఽమృతధారా వర్షతి । తతో యోగవిత్తమాః సమాధిం ధర్మం మేఘం ప్రాహుః॥ వాసనా జాలే నిశ్శేష మమునా ప్రవిలాపితే కర్మ సఞ్చయే, పుణ్యపాపే, సమూలోన్మూలితే ప్రాక్పరోక్ష మపి కరతలాఽమలక వద్వాక్య మప్రతిబద్ధాఽపరోక్ష సాక్షాత్కారం ప్రసూయతే । తదా జీవన్ముక్తో భవతి॥—

శ్లో॥ తతః మునిశ్చైవం ఆనుప్తే రామృతే స్తుయః॥

జీవన్ముక్త పదం త్యక్త్వా స్వదేహే కాలసాత్కృతే।
విశత్యదేహ ముక్తత్వం పవనోఽస్పందతామివ॥ ఇతి॥

మూలం॥ యన్మనసా నమనుతే యే నాహు ర్మనో మతమ్॥ ౫
తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసతే॥ ౬

(సామ; ౨ కేనోపనిషత్; ఖం - ౧; మం - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ కామాదివృత్తి మన్మనసా యత్స్వప్రవృత్తి నిమిత్తం న మనుతే నసంకల్పయతి, మనోనిమిత్తస్య మనోవృత్తిజాత భాసకత్వాత్, మననాది సామర్థ్యస్య స్వప్రవృత్తి నిమిత్తం చైతన్యాధీనత్వాచ్చ, బ్రహ్మవిదః, యేన స్వనిమిత్తభూతేన సవృత్తికం మనోమతం విషయీకృత మిత్యాహుః। తద్ధి ప్రత్యక్త్వం పరాక్త్వ సాపేక్ష ప్రత్యక్త్వాపాయే తదేవ బ్రహ్మమాత్రం విద్ధి। అవధారణార్థం స్పష్టయతి॥ నేతి॥—

యేస్వాజ్ఞ స్వాజ్ఞా ఇదంత్వే నాహంత్వే నోపాసతే బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్రాదికం తద్బ్రహ్మ నభవతీత్యర్థః॥

మూలం॥ యత్పరం బ్రహ్మ సర్వాత్మా విశ్వస్యాయతనం మహత్॥ ౭

(కృ - య; ౧౨; కైవల్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ యన్నివృత్తి యోగికం పరంబ్రహ్మ స్వాజ్ఞ వికల్పిత భూత భౌతిక ప్రసక్తౌ, తత్సర్వం ప్రత్యగాత్మా భవతి, స్వాధేయ విశ్వ ప్రసక్తౌ తదాధారతయా మహద్వ్యాపకం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైవ।విశ్వస్యాయతనం విశ్వాపవాదాధిష్ఠాన మిత్యర్థః॥

మూలం॥ సూక్ష్మా త్సూక్ష్మతరం నిత్యం
తత్త్వ మేవ త్వమేవ తత్। ౮

(కృ - య; ౧౨; కైవల్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ యత్సూక్ష్మా త్ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మణః, సూక్ష్మతరం, నిర్విశేష బ్రహ్మమాత్రం నిత్యం, హే శిష్య! "తత్త్వమేవ, త్వమేవ తత్" ప్రత్యక్పరయో రేకత్వే, "అహం బ్రహ్మాఽస్మీ"తి శ్రుతేః॥

మూలం॥ అంతః పూర్ణో బహిః పూర్ణః పూర్ణకుంభ ఇవార్ణవే॥ ౯
అంతశ్శూన్యో బహి శ్శూన్య శ్శూన్యకుంభ ఇవాంబరే॥ ౧౦

(సామ; ౭౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ - ౨) (కృ-య;౯౮; వరాహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ అణః వస్థ పూర్ణకుంభవత్ అంబరస్థ శూన్యకుంభవచ్ఛ, నిర్విశేషతయాఽంతర్బాహ్యాకలనా శూన్య విభాతాంతర్బాహ్యాంతరాళ పూర్ణరూపేణ పరమాత్మాఽవశిష్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ మాభవ గ్రాహ్య భావాత్మా,
గ్రాహకాత్మాచ మా-భవ॥ ౧౧
భావనా మఖిలాం త్యక్త్వా, యచ్ఛిష్టం తన్మయో భవ॥ ౧౨

(సామ; ౪౫; మైత్రేయ; అ - ౨) (కృ - య; ౫౮; వరాహ; అ - ౪) (అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణోపనిషత్; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ మనః కల్పిత శరీరాది విషయ జాతం గ్రాహ్యం। తత్క- ల్పక మానసవృత్తి జాతం గ్రాహకం। దేహత్రయాత్మా జీవ త్రయా త్మాచ మాభవ। గ్రాహ్య గ్రాహకాది నిఖిల భావనాపహ్నావ శిష్టం బ్రహ్మ। స్వమాత్రమితి జ్ఞాత్వా। తన్మాత్ర పదవీం భజేదిత్యర్థః॥

మూలం॥ ద్రష్టృ దర్శన దృశ్యాని, త్యక్త్వా వాసనయా సహ॥ ౧౩
దర్శన ప్రథమాభాస, మాత్మానం కేవలం భజ॥ ౧౪

సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౬) (సామ; ౪౫; మైత్రేయ; అ - ౨) (కృ - య; ౫౮; వరాహ; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాతిరిక్త ద్రష్టాజీవః। దర్శనం ఘటాది విషయక జ్ఞానం। దృశ్యం ఘటాదిః। ద్రష్టాఽహమిత్యాది వాసనయా సహ త్రిపుటీం నిరస్య - అనవాదంకృత్వా, తదపవాద ప్రథమాభాసం ప్రత్యంచ మాత్మానం పరాక్సాపేక్ష ప్రత్యగ్భావ విరళం కేవలం పరమాత్మానం స్వమాత్రమితి భజ॥

★ ★ ★

మూలం॥ చిత్తాకాశం చిదాకాశ, మాకాశంచ తృతీయకమ్॥ ౧౫
ద్వాభ్యాం శూన్య తరం విద్ధి, చిదాకాశం మహామునే॥ ౧౬

(సామ, ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ శ్రుతి స్మృతి విహితం ధర్మం; శ్రుతి స్మృతి ప్రతిషిద్ధ మధర్మంచ। చాక్షుషం సత్యం। మానస మనృతంచ। ఉభే సత్యానృతే, స్వాతిరిక్తం నేతి త్యజ॥

యద్వా॥ ఉభే సత్యానృతే త్యక్త్వా - అపహ్నవం కృత్వా, యేన - సమ్యగ్జ్ఞానేన అపహ్నవం కరోషి, తద్వృత్తిమపి, పరిత్యజ। బ్రహ్మ మాత్రం భజేత్యర్థః॥

ఇందుకు వ్యాసవచనము.

శ్లో॥ త్యజ ధర్మ మసంకల్పా దధర్మంచావలిప్సయా,
ఉభే సత్యానృతే బుద్ధ్యా బుద్ధిం పరమ నిశ్చయాత్॥ ఇతి॥

సాధనచతుష్టయ సంపన్నుడు 'అధర్మ' (అకార్య)ము నాచరించుటకు ఏవగించుకొనును, గాన అవహేల = అవజ్ఞ (తృణీకార) బుద్ధితో అధర్మము నాచరింపడు. అధర్మమునుండి విముఖుడయి, ధర్మమాచరించిన స్వర్గాది సంపత్తి భోగహేతువగు జన్మము ననుభవింపవలసివచ్చును; కావున ధర్మము సుఖరూపమేయైనను జన్మాదిహేతు వగుటంబట్టి యా ధర్మమును సంకల్పింపక పోవుటయే ఉత్తమమని తలంచి యా ధర్మము, దాని ఫలమగు సుఖభోగముల నుండియు, విముక్తుడగుచున్నాడు. అనగా పైవిధముగ ధర్మాధర్మములనుండి విముఖుడయి, విముఖుడయి నానను తలంపునుగూడ మనస్సునకు స్మరణకుగూడ రానీయక యుండును.

భారతము - మంకిగీత.

శ్లో॥ కామ జానామి తే మూలం, సంకల్పాత్కిల జాయసే
నత్వాం సంకల్పయిష్యామి, తేన త్వం నభవిష్యసి ॥ ఇతి

సంకల్పమే సర్వసంసార బీజమని చెప్పబడుచున్నది. కావున ఆ సంకల్ప రహితస్థితియే ముముక్షువు గోరదగినది. ఇట్టి సంకల్పాసంకల్పములు దేని కొరకని ప్రశ్నించుకొనిన:- సత్యముగ గన్పట్టు యీ చతుర్దశ భువనములలో 'నశ్వర' [అసత్య] మగు నీ దేహముల ధరించిన జీవులయొక్క సర్వభోగములు యీ దేహములతోనే నశించుచు తిరిగి యీ దేహములు వచ్చుటతోడనే పునరుద్భవించు చుండును. ఇట్టి నశ్వరదేహములు సత్యములని భ్రమించి,

శ్రు॥ "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే,
ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే॥" యను

పై శ్రుతి ననుసరించి యథార్థము దెలియక, అక్షయ్య పుణ్యలోకముల నొందనెంచి,

శ్రు॥ "అక్షయ్య గ్ం హవై చాతుర్మాస్య
యాజిన స్సుకృతం భవతి॥" యని

పుణ్యకర్మములనే జేయుచుండిన ఫల మధికమగునను భావముపైననే యీ జీవులు భ్రాంతులయి అనృత జడ దుఃఖాత్మకములగు యీ దేహముల పైననే ఆధారపడి దేహముల నభిమానించి అనిత్యసుఖముల నిచ్చు కర్మలనే జేయుచుందురు. కాని వివేకియగువాడు;

శ్రు॥ "పరీక్ష్యలోకా న్కర్మచితా న్బ్రాహ్మణో
నిర్వేద మాయా న్నా స్త్యకృతః కృతేన॥" యను

పై శ్రుతి ననుసరించి యథార్థము గ్రహించినవాడై తత్త్వచింతనచే ఏకాత్మ నిశ్చయ జ్ఞానముకలవాడై, శ్రు॥ 'బ్రహ్మ సత్యం జగన్మిథ్యా జీవోదేవ స్సనాతనః' యను నిశ్చయజ్ఞానము గలవాడై "క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి" యనునట్లు అశాశ్వతములగు లోకాంతర ఫలభోగముల యందనాదరణ గలవాడై కామ్యకర్మల జేయక విహితములగు నిత్యకర్మల నాచరించుచు బాహ్యవిషయములందు సంపూర్ణముగ విరక్తుడై యుండును. ఈ విషయమునే "ఉభేసతాన్మృతే బుద్ధ్యా" అనగా

ఆత్మబుద్ధితో సత్యాసత్యములు వీటివలన గలుగు ఫలప్రేరణయు అసత్యములు అస్థిరములని రూఢిగా తలంచి, కర్మములయందు వాంఛలేకనే, శాస్త్రవిహితకర్మముల నాచరించుచున్నను, ఆ కర్మఫలములను గూడ గోరక, ఈశ్వరార్పణబుద్ధితో కర్మలనాచరించుచు కర్మఫలముల వదలుచున్నాడు. లేదా, కర్మలనన్నిటిని బ్రహ్మబుద్ధితో బ్రహ్మభావనయా నాచరించుచుండును. అందులకు 'బుద్ధిం పరమ నిశ్చయాత్' "తత్త్వమసీ" త్యాది, మహావాక్య విచారణచే, నిర్ధారితాఽత్మవిజ్ఞానియై "అథసంపత్స్యే యావన్నవిమోక్ష్యే" యను ఆత్యంతిక నిత్యసుఖమగు పరమముక్తికి పూర్వమునందే గలుగు స్వాత్మస్వరూపస్థితితో నుండిన వెంటనే ఆ బుద్ధినిగూడ విడచుచున్నాడు. అనగా ఆ నిశ్చయాత్మక బుద్ధి చేతనే స్వతః ముక్తుడగుచున్నాడు. అనగా ఆబుద్ధి స్వరూపమయిన స్థితియే ముక్తియని చెప్పబడుచున్నదని యభిప్రాయము.

మూల॥ ఆత్మన్యతీతే సర్వస్మాత్సర్వరూపేఽథవా తతే॥ ౨౩
కో బంధః కశ్చ వా మోక్షో, నిర్మూలం మననం కురు॥ ౨౪
(అథర్వణీ; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే"తి శ్రుతి సిద్ధ సర్వరూపే తతే - సర్వవ్యాపకే, అథవా సర్వవిశేషం 'నేతినేతీ'తి విహాయ యదవశిష్యతే తదద్వయం బ్రహ్మేతి శ్రుతిసిద్ధే సర్వస్మాదతీతే - సర్వాపహ్నవసిద్ధే నిష్ప్రతియోగిక పరమాత్మని కోవా తూలావిద్యా భాగత్రయ వికల్పితో బంధః? కోవా తూలావిద్యా తుర్యభాగకల్పితో మోక్షశ్చ? ఇత్యాక్షేపతః నిర్మూలం మననంకురు, స్వాతిరిక్త బంధ మోక్ష కలనా నాస్తీతి, బ్రహ్మమాత్రం భవేత్యర్థః॥

మూలం॥ ఆశాయాతు నిరాశాత్వ, మభావం యాతు భావనా॥ ౨౫
అమనస్త్వం మనోయాతు, తవాసంగేన జీవతః॥ ౨౬
(అథర్వణీ; ౭౦; అన్నపూర్ణోపనిషత్; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వత్రాఽసంగతయా జీవతః జీవన్ముక్తస్య తవ స్వదృష్ట్యా కాలత్రయేఽపి అసంభవ స్వాతిరిక్తాశా నిరాశాత్వం యాతు స్వాతిరిక్త వస్త్వస్తీతి భావనా ప్రసక్తాచేత్, తదా సా ఆభావపదం అపహ్నవం వా యాతు స్వాతిరేకేణ మనఃప్రసక్తౌ తదమనస్త్వం యాతు ఆశాదివృత్తి మన్మనసః మాయికత్వేన కారణతుల్యత్వా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ ఏక మాద్యంత రహితం, చిన్మాత్ర మమలం తతమ్॥ ౨౮
ఖాద ప్యతితరాం సూక్ష్మం, తద్బ్రహ్మాసి నసంశయః॥ ౨౯
(అథర్వణీ; ౭౦; అన్నపూర్ణోపనిషత్; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ భూతాది కాలత్రయే ప్యేక రూపతయా వర్తమానత్వా దేకం। ఉత్పత్తి ప్రళయాభావా దాద్యంతరహితం। చిద్రూపేణావశేషణా చ్చిన్మాత్రం। పరిచ్ఛిన్నమాయామల వైరళ్యాదమలం। తతంఅశబ్ద నిర్గుణ రూపేణ శబ్దగుణక ఖాదపి అతితరాం కేశకోట్యంశైక భాగ సూక్ష్మం। యన్నిర్విశేష చైతన్య మవశిష్యత్రే, తద్బ్రహ్మాసీ త్యత్ర నహి సంశయో స్తీత్యర్థః॥

మూలం॥ రక్షకో విష్ణురిత్యాది, బ్రహ్మా సృష్టేస్తు కారణం॥ ౨౯
సంహారే రుద్ర ఇత్యేవం, సర్వం మిథ్యేతి నిశ్చిను॥ ౩౦
(కృ - య; ౩౭; తేజోబిందు; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞ దృష్టి వికల్పిత ప్రపంచసత్వే తత్సృష్టి స్థితి సంహార కారణతయా, బ్రహ్మా విష్ణు రుద్రాదయ స్సంత్యేవ। పరమార్థ దృష్ట్యా, ప్రపంచస్య మాయికత్వేన కారణతుల్యత్వాత్ విష్ణుఃపాలయతి, బ్రహ్మాసృజతి, రుద్రస్సంహరతీ త్యాదికం, సర్వం మిథ్యేతి నిశ్చి న్విత్యర్థః॥

మూలం॥ మత్త్యక్తం నాస్తి కించిద్వా, మత్త్యక్తం పృథివీతువా॥ ౩౧
మయాతిరిక్తం యద్యద్వా, తత్తన్నాస్తీతి నిశ్చిను॥ ౩౨
(కృ - య; ౩౭; తేజోబిన్దు; అ - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ నిర్విశేష బ్రహ్మరూపేణ మయా పరిత్యక్తం, మత్తోఽతిరిక్తంవా, పృథివ్యాద్యుపలక్షిత భూత భౌతిక జాతం యద్యత్కించిదస్తీతి మన్యసే, తత్తన్నాస్తీతి నిశ్చిను "అహమేవేదం సర్వమితి" శ్రుతేః॥—

మూలం॥ అనాత్మేతి ప్రసంగోవా, హ్యనాత్మేతి మనోఽపివా। 33
అనాత్మేతి జగద్వాపి, నాస్తినాస్తీతి నిశ్చిను॥ 3౪

(కృ - య; 3౭; తేజోబిన్దు; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ అనాత్మాపహ్నవ సిద్ధాత్మని స్వమాత్రమితి జ్ఞాతే, తస్య నిష్ప్రతియోగికతయా మాయా రూపానాత్మాస్తి నాస్తీతి ప్రసంగో - వార్తాఽపి నయుజ్యతే। కారణరూపేణా నాత్మాభావేపి, ఉపలబ్ధి విషయతః మనోరూపేణ తద్వికల్పిత జగద్రూపేణవాఽనాత్మాస్యాదితి తత్రాహ॥— అనాత్మేతి॥ అనాత్మాస్తీతి మనన కృన్మనోపి నాస్తి, స్వాజ్ఞానతో జన్మ గచ్ఛతీతి జగదపి నాస్తీతి నిశ్చిను "మాయా నాస్తి మనోనహి" త్యాది శ్రుతేః॥—

మూలం॥ ఆది మధ్యావసానేషు, దుఃఖం సర్వమిదం యతః॥ 3౫
తస్మాత్సర్వం పరిత్యజ్య తత్త్వనిష్ఠో భవానఘ॥ 3౬

(కృ - య; ౭౨; అక్ష్యుపనిషత్;)

వ్యాఖ్యా॥ యస్మాత్స్వాతిరిక్తాఽవిద్యాపద తత్కార్యజాతం ఆది మధ్యావసానేషు దుఃఖదం భవతి। హే అనఘ! తస్మాత్సర్వం పరిత్యజ్య నిర్విశేష బ్రహ్మైహమస్మీతి తత్త్వనిష్ఠోభవ। బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠో భవేత్యర్థః॥

మూలం॥ నిద్రాయా లోకవార్తాయా, శబ్దాదే రాత్మ విస్మృతేః ॥ 3౭
క్వచి న్నావసరం దత్వా, చిన్తయాఽత్మాన మాత్మని॥ 3౮

వ్యాఖ్యా॥ నిర్విశేష బ్రహ్మజ్ఞాన మహిమ్నా, తదాత్యంతరాయ తయా నిద్రాదికం సత్యంమత్వా, తన్నిరసనపూర్వకం స్వాత్మతత్వ

మవాప్తుం యది మన్యసే, తదా నిత్యాత్మచింతాం ద్రావయతీతి నిద్రా - తమోవృత్తిః॥ లోకవార్తాచ - తమ ఉపసర్జన రజోవృత్తిః, సర్వానర్థ హేతుః॥ శబ్దాదిశ్చ - తమస్సత్త్వోపసర్జన రజోవృత్తిః॥ బ్రహ్మాభావం వినా దేహాభావః॥ ఆత్మవిస్మృతిః। రజస్సత్త్వోపసర్జన తమోవృత్తిః॥

(ఉపసర్జనం = అప్రధానం)

నిద్రాద్యాత్మ విస్మృత్యన్తానాం క్వచిదప్యవసరం నదత్వా, స్వాత్మాన మాత్మనాఽఖండాకారవృత్తి మన్మనసా, బ్రహ్మాహ మస్మీతి చింతయ - స్వాజ్ఞాన నాశావధి సదాఽను సంధానం కుర్విత్యర్థః॥

మూలం॥ సర్వవ్యాపార ముత్సృజ్య అహం బ్రహ్మేతి భావయ॥ ౩౯
అహం బ్రహ్మేతి నిశ్చిత్య అహం భావం పరిత్యజ॥ ౪౦
(శ్లో - య; ౩౭; తేజోబిన్దు; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ హే శిష్య! త్వం ప్రాపంచిక సర్వవ్యాపార ముత్సృజ్య స్వాంతర్బాహ్య వ్యాపారాపవాదాధిష్ఠానం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీతి భావయ। అహం ప్రత్యక్పర విభాగైక్యాఽసహ బ్రహ్మేతి నిశ్చిత్య తద్గతాహం భావం పరిత్యజ్య బ్రహ్మమాత్రం భవేత్యర్థః॥

మూలం॥ ఘటాఽకాశం మహాఽకాశ మివాత్మానం పరాత్మని॥ ౪౧
విలాప్యాఽఖండ భావేన తూష్ణీం భవ సదామునే॥ ౪౨
(శు - య; ౭౩; అధ్యాత్మోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ ఉపాధి వినిర్ముక్త ఘటాకాశం మహాకాశే విలీయతే। యథా ఘటాకాశం మహాకాశమాత్రం భవతి, తథా నిరుపాధిక మాత్మానం ప్రత్యంచం పరమాత్మని విలాప్య, స్వాత్మా పరమాత్మమాత్రే మవశిష్యత ఇత్యఖండభావేన, హేమునే! సదా తూష్ణీంభవ - తూష్ణీం భూతోఽస్మీతి వృత్తిం త్యక్త్వా బ్రహ్మమాత్రం భవేత్యర్థః॥

మూలం॥ చిదిహాస్తీతి చిన్మాత్ర మిదం చిన్మయ మేవచ॥ ౪౩
చిత్త్వం చిదహ మేతేచ లోకా శ్చిదితి భావయ॥ ౪౪
(కృ - య; ౯౮; వరాహ; అ - ౨) శు - య; ౯౭; యాజ్ఞవల్క్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ ఇహాముత్రచ చిదేవాస్తి చిద్వికల్పిత మిదం జగత్ చిన్మయమేవ - చిన్మాత్రమేవ। త్వంచాహంచ ఏతేచ లోకాశ్చ చిన్మాత్ర మితి భావయ। "చిన్మాత్రమేవ చినాత్రమితి" శ్రుతేః॥

మూలం॥ సత్యచిద్ఘన మఖండ మద్వయం,
సర్వదృశ్య రహితం నిరామయమ్॥ ౪౫
యత్పదం విమల మద్వయం శివం
తత్సదాఽహ మితి మౌన మాశ్రయ॥ ౪౬
(కృ - య; ౯౮; వరాహ; అ - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ అనృత జడ ప్రపంచాధారత్వా త్సత్యచిద్ఘనం, జగజ్జీవే శాది రూపేణ ఖండద్వైతాభావా దఖండ మద్వయం, ఘటాది దృశ్య ప్రపంచాభావా త్సర్వదృశ్య రహితం, దేహత్రయాభావా న్నిరామయం, యత్పదం ముక్తప్రాప్యం మలవ ద్ద్వైతాశివాభావా ద్విమలమద్వయం శివం తత్సదాఽహమితి, కరణగ్రామ మౌన మాశ్రయ॥

మూలం॥ జన్మమృత్యు సుఖదుఃఖ వర్జితం,
జాతి నీతి కుల గోత్ర దూరగమ్॥ ౪౭
చిద్వివర్త జగతోఽస్య కారణం,
తత్సదాఽహమితి మౌన మాశ్రయ॥ ౪౮
(కృ - య; ౯౮; వరాహ; అ - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ దేహత్రయాభావా జ్జని మృతి సుఖ దుఃఖ జాతి నీతి కుల గోత్రాది కలనాతీతం। చిదజ్ఞాన వికల్పితాఽ చిజ్జగత్సత్వే యత్కారణత్వే

వాభిమతం, యద్వస్తుతః, కార్య కారణ కలనాపహ్నాసిద్ధం, తదేవ సదాఽహమితి మాన మాశ్రయ । నిర్వ్యాపారో భవేదిత్యర్థః॥

మూలం॥ పూర్ణమద్వయ మఖండ చేతనం,
విశ్వభేద కలనాది వర్జితమ్॥ ౪౯
అద్వితీయ పర సచ్చిదగ్ంశకం
తత్సదాఽహ మితి మానమాశ్రయ॥ ౫౦

(కృ - య; ౯౭; వరాహ; అ - 3)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వాంతర్బహిర్వ్యాపకత్వేన పూర్ణం। ద్వైతరూపేణ ఖండాఽచేతనాభావా దద్వయ మఖండ చేతనం । విశ్వభేదే సత్యఖండత్వం కుత ఇత్యత్ర, విశ్వభేద కలనాఽస్తినాస్తీతి వికల్ప వర్జితం । అతఏవ నిష్ప్రపంచ యోగికాద్వైత పరమానంద బోధ స్వరూపం యదవశిష్యతే । తత్సదాఽహమితిమాన మాశ్రయేత్యర్థః॥

మూలం॥ స్వాత్మనోఽన్య దివా భాతం చరాచర మిదం జగత్॥ ౫౧
స్వాత్మమాత్రతయా బుద్ధ్వా తదస్మీతి విభావయ॥ ౫౨

(కృ - య; ౯౭; వరాహ; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞదశాయాం యచ్చరాచరాత్మక మిదంజగత్, స్వాత్మనో భిన్నతయా భాతం, స్వజ్ఞదశాయాం తత్స్వాతిరిక్తం నేతి స్వాత్మమాత్రతయా బుద్ధ్వా, యత్సర్వ వికారాపహ్నవ సిద్ధం తదస్మీతి విభావయ। తద్భావనామపి త్యజేదిత్యర్థః॥

మూలం॥ విలాప్య వికృతిం కృత్స్నాం
సంభవ వ్యత్యయః క్రమాత్॥ ౫3
పరిశిష్టంచ చిన్మాత్రం చిదానందం విచింతయ॥ ౫౪

(శు - య; ౧౦౮; ముక్తికోపనిషత్; అ - ౨)

ఇతి సార్థాంతికోపదేశ మహావాక్యాని చతుః పంచాశత్॥ ౫౪

వ్యాఖ్యా॥ "ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూత" ఇత్యాదిః, సంభవక్రమః॥ "పృథి వ్యప్సు ప్రలీయత" ఇత్యాదిః, వ్యత్యయక్రమః॥ భూత భౌతిక సంభూతి వైపరీత్యేన తద్వికృతిం కృత్వాఽఽం ప్రవిలాప్య, ప్రకృతి ప్రాకృ తాపహ్నవతః, యత్పరిశిష్యతే చిన్మాత్రం, సచ్చిదానంద స్వరూపం, తత్త్వమాత్రమితి చింతయేత్యర్థః॥

ఆహృత్య మహావాక్యాని పంచోత్తర ద్విశతమ్॥ ౨౦౫

ఉపదేశ మహావాక్య ప్రకరణ వివరణం సంపూర్ణమ్॥

ఓం తత్సత్.

ఓమ్

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

జీవబ్రహ్మైక్యవాక్యప్రకరణమ్ ౬

అవ॥ ఉపదేశ మహావాక్య జాతార్థం, యథా వద్విజానతాం ప్రత్యక్పర భేద ప్రసక్తౌ, తన్నిరా కరణాయ, జీవ బ్రహ్మైక్య మహావాక్యాని లిఖ్యంతే॥ సయశ్చేత్యాదినా।

మూలం॥ సయ శ్చాయం పురుషే॥ ౧

యశ్చాసా వా దిత్యే॥ ౨

స ఏకః॥ ౩

(కృ - య; ౭; తైత్తిరీయ - ఆనందవల్లీ; అనువాకమ్ - ౮)

వ్యాఖ్యా॥ య స్సర్వాంతరత్వేన ప్రసిద్ధః సచాయం పురుషే జీవబృందే ప్రత్యక్త్వేన ప్రతిష్ఠితః। యశ్చాసా వాదిత్యే - ఆదిత్యోపలక్షిత దేవతా కదంబేషు, పరమాత్మతయా ప్రతిష్ఠితః, యః; త్వం తత్పదార్థత్వేన జీవేశబృందే ప్రతిష్ఠితః । సోఽయ ముచ్చావచోపాధి వైరళ్యా దేకఏవ। "ఏక మేవాఽద్వితీయ"మితి శ్రుతేః॥

అథ జీవేశ్వర స్వరూప విచారః

శ్రు॥ "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్"

"ఆత్మావా ఇదమేక మేవాగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదిశ్రుతేః॥

ప్రాక్సృష్టేః ప్రళయా దూర్ధ్వం దృశ్యమాత్ర వివర్జితం దృక్స్వరూపం పరిపూర్ణం శాంతం శివ మద్వైతం అవ్యవహార్యం అతిస్వచ్ఛం నిర్మలాకాశకల్పం, నిష్ప్రపంచం సర్వశూన్యం సన్మాత్రం చిన్మాత్రం

ఆనందమాత్రం నిరాకారం నిర్వికల్ప మపరిచ్ఛిన్నం అవాఙ్మానస గమ్యం సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేద రహితం, నిత్య నిర్ముక్త స్వరూపం, ఏకరసం, ప్రత్యగభిన్నం, బ్రహ్మ, చిత్ప్రకాశ స్వరూప మాత్రం, సర్వోపనిష త్సమధి గమ్యం బ్రహ్మస్వరూప మేవాస్తి॥

తస్మింశ్చ బ్రహ్మ స్వరూపే:—

శ్రు॥ "బ్రహ్మైవ స్వావిద్యయా సంసరతి"

"అజా మేకాం లోహిత శుక్ల కృష్ణామ్"

"మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యా న్మాయినంతు మహేశ్వరం
అస్యావయవ భూతైస్తు వ్యాప్తం సర్వమిదం జగత్॥

ఇత్యాది శ్రుతి ప్రసిద్ధం సత్వ రజ స్తమో గుణాత్మకం సర్వప్రాణి కర్మక్షయే సతి స్వకార్య సమస్త దృశ్య ప్రపంచం స్వస్మి న్విలీనం కృత్వా ఉపస్థితం సర్వ సుషుప్తి సమష్టి రూపం సమస్త ప్రపంచ వాసనామయం అవిద్యాఽజ్ఞాన అవ్యక్త తమ స్సుషుప్త్యాది శబ్దవాచ్యం అనాద్యనిర్వచనీయం మాయా తమ స్తమ ఇవ ఆకాశే ఉద్యన్త మాసీత్॥

తస్యాంచ సత్వ సమష్టిరూప శుద్ధసత్వ ప్రధానాయాం మాయాయాం పరమ కారణ మధిష్ఠానం సాక్షిభూతం స్వప్రకాశం బ్రహ్మచైతన్యం ప్రతిఫలితం భూత్వా జగద్బీజ భూతం సద్వ్రీహి యవాది నానావిధ బీజ సమష్టిగర్భ భూమండల మివ అవ్యక్తంచ సత్, ఈశ్వర ఇత్యభి ధీయతే॥

అయమేవ ఈశ్వరః స్వాధ్యస్తాం మాయాం జీవా దృష్ట సహాయేన జగదాకారేణ స్వసన్నిధి మాత్రాదేవ తదంత ర్బహి శ్చాపూర్యావస్థితో యమయ తీతి అంతర్యామీ॥— ఇతి॥

స్వాధ్యస్త మాయాయాం నామరూపాత్మక దృశ్య ప్రపంచాకారేణ వ్యాక్రియమాణాయా మపి స్వయ మవ్యాక్రియమాణ స్సన్ అవ్యాకృత ఇతిచ అభి ధీయతే॥

జగద్బీజ భూత మాయోపాధిక ఈశ్వర చైతన్యమేవ సర్వప్రాణి కర్మసాహాయ్యేన సర్వసూక్ష్మ శరీర సమష్టి ప్రధానావయవరూప మహాత్తత్వ స్వరూప పేలవ జగదంకురాకార పరిణత మాయోపాధికం సత్ సర్వతోంకుర సహిత భూమండల మివ పూర్వరూపాపేక్షయా ఈషద్వ్యక్తం జ్ఞానశక్తి ప్రధానంచ సత్ హిరణగర్భ ఇత్యుచ్యతే॥

అయమేవ హిరణ్యగర్భః ఇచ్ఛాశక్తి యోగేన నానావిధ పుష్పవ్రాతస్య సూత్రమివ నానావిధ స్థూల ప్రపంచాధార భూతస్సన్ సూత్రాత్మేతి, క్రియాశక్తి యుక్తస్సన్ ప్రాణాత్మా, ఇతిచోచ్యతే॥

జగదంకుర రూప సూక్ష్మశరీర సమష్ట్యాకార పరిణత మాయోపాధిక హిరణ్యగర్భ చైతన్యమేవ స్థూల శరీర సమష్టి భూత భౌతిక ప్రపంచాకార పరిణత మాయోపాధికం సత్సర్వాంకుర సఫల సస్యగర్భ భూమండల మివ స్ఫుటతమం సత్ విరాడితి వ్యవహ్రియతే॥

అయమేవ విరాట్ తత్తద్వ్యాపారోన్ముఖస్సన్ విశ్వ నరాభిమానత్వా ద్వైశ్వానర ఇతి చోచ్యతే॥

తత్తద్వ్యాపార ఫలభాగ్త్వా ద్వైరాజ ఇతిచ అభిధీయతే॥

జీవాత్మా నామ

ఈశ్వరోపాధిభూత అవిద్యా సమష్టిరూప మాయైకదేశ వ్యష్ట్యవిద్యోపాధికం బ్రహ్మభూతం కూటస్థ చైతన్యమేవ। సఏవ జీవః జాగ్రత్స్వప్న భోగప్రద కర్మక్షయేసతి। జాగ్రత్స్వప్న వాసనాగ్రసన శీల కేవల సుషుప్త్యుపాధికః ప్రాజ్ఞ ఇత్యుచ్యతే॥

సఏవ ప్రాజ్ఞో జీవః స్వాధ్యస్తాఽవిద్యోపాధి పరిచ్ఛిన్నత్వాత్ అవచ్ఛిన్న ఇతిచ ఉచ్యతే॥

జాగ్రత్స్వప్న ప్రపంచ బాధావధిత్వాత్ పారమార్థిక ఇతిచ అభిధీయతే॥

అయమేవ ప్రాజ్ఞః స్వాప్న భోగప్రదే కర్మణి ఉద్బుద్ధేసతి అంతర్నాడీ సంచారరూప స్వాప్నాకార పరిణత హిరణ్యగర్భోపాధిభూత లింగశరీర సమష్ట్యేకదేశ వ్యష్టిలింగశరీర ప్రధానావయవ అవిద్యాకార్య అంతః కరణఉపాధికః తైజస ఇతి ఉచ్యతే॥

ప్రతిభాసమాత్ర శరీరత్వాత్ ప్రాతిభాసిక ఇత్యుచ్యతే॥

స్వప్నసమయ కల్పితత్వా త్స్వప్నకల్పిత ఇత్యుచ్యతే॥

సఏవ తైజసః జాగ్రద్భోగప్రదే కర్మణి ఉద్బుద్ధేసతి చక్షురాది బాహ్యేంద్రియ నిష్పాద్య శబ్దాది విషయోపలబ్ధిరూప జాగ్రత్ప్రపంచాకార పరిణత అజ్ఞానకార్య అంతఃకరణా ధికరణ రూప విరాడుపాధి భూత స్థూలశరీర సమష్ట్యేకదేశ అవిద్యాకార్య వ్యష్టిస్థూల శరీరోపాధికస్సన్ విశ్వ ఇతిచ ఉచ్యతే॥

వ్యవహార ప్రధానత్వాత్ వ్యావహారిక ఇతిచ ఉచ్యతే॥

విస్పష్టాభాస రూపత్వాత్ చిదాభాస ఇతిచ వ్యవహ్రియతే॥

ఇదమేవ జీవనవకం తత్త్వమస్యాది మహావాక్య చతుష్టయ గత త్వం పద, అహం పద, ఆత్మ పద, ప్రజ్ఞాన పదానాం, వాచ్యార్థః॥

జీవనవక కల్పనాధిష్ఠాన భూతం తత్సర్వ బింబభూతం తత్సర్వ బాధావధి భూతం నిర్వికార అసంగ నిత్యోదాసీనం అవిద్యా తత్కార్య దేహ ప్రాణ ఇంద్రియ అంతఃకరణా ద్యసంస్పృష్టం వివిక్తం విశుద్ధం కూటస్థ చైతన్యం లక్ష్యార్థః॥

ఈశ్వర నవకంతు మహావాక్య చతుష్టయ గత తత్పద, బ్రహ్మ పదయోః వాచ్యార్థః॥

ఈశ్వరనవక కల్పనాధిష్ఠాన భూతం తత్సర్వ బింబభూతం తత్సర్వ బాధావధి భూతం నిర్వికార అసంగం నిత్యోదాసీనం మాయా తత్కార్య భూత భౌతిక ప్రపంచ అసం స్పృష్టం వివిక్తం విశుద్ధం బ్రహ్మచైతన్యం లక్ష్యార్థః॥ —

వాక్యార్థ భూతైక్య విచారః

కూటస్థ ఇతి, బ్రహ్మేతి, నామమాత్రాత్ విభేదః । నతు అర్థతః ॥ జీవేశ్వరయోః వస్తుతో విభేదాభ్యుపగమే॥

శ్రు॥ "య ఉదర మంతరం కురుతే,

అథ తస్య భయం భవతీ" త్యాది శ్రుతినిచయేషు అనర్థ శ్రవణాత్ ॥

శ్లో॥ ప్రత్యక్త్వం బ్రహ్మణస్తత్వం బ్రహ్మత్వం ప్రత్యగాత్మనః,
పారోక్ష్య ద్వయ హానేన హ్యాత్మా బ్రహ్మేతి బోధ్యతే॥
అవ్యావృత్తా ననుగతో బ్రహ్మశబ్దార్థ యిష్యతే,
నాత్మనోన్యత్ర లభ్యోసౌ నాప్యాత్మా బ్రహ్మణోన్యతః॥

కూటస్థ బ్రహ్మణో ర్భేదో నామమాత్రాదృతే నహీ త్యస్మదీయై రుక్తత్వాచ్చ, కూటస్థ ఏవ బ్రహ్మ, బ్రహ్మైవ కూటస్థః॥ ఇతి పరస్పర తాదాత్మ్యావగతిరేవ॥ "నసపునరావర్తతే" ఇత్యాది "శ్రుత్యుదీరిత మోక్షసిద్ధి రిత్యేత న్నవిస్మర సోమ్యోఽసి॥

అహోస్వామిన్॥ వాచ్యార్థావగత్యైవ ముముక్షూణాం కృతార్థత్వా త్కిమర్థం లక్ష్యార్థం శ్రీమద్భిరుపదిష్టమితి శిష్యప్రశ్నః॥ ఇతిచేత్ ప్రబుద్ధోఽసి॥ శృణుసౌమ్య॥ ఇతి గురురుత్తరం బ్రూతే॥

జీవేశ్వరయోః తత్త్వమాది పదవాచ్యయో స్సోపాధికయోః పరస్పర విరుద్ధధర్మవత్త్వేన ప్రతీయమానయో రైక్యస్య విజ్ఞాతు మనుపపన్నత్వాత్, సోయం దేవదత్త ఇత్యాది స్థల ఇవ జహదజహల్లక్షణయో పాధ్యంశం పరిహృత్య అవశిష్టయో ర్జీవేశ్వర వాస్తవస్వరూపభూతయోః పరిహృత జీవేశ్వర సంకేతయోః కూటస్థ బ్రహ్మణో ర్మానైక సమధిగమ్య మైక్యం సమ్యగ్విజ్ఞాయ ముముక్షవో బ్రాహ్మణా వీతదుఃఖాః

కృతార్థా భవంత్వితి, సర్వదేశిక సార్వభౌమ శ్రీమచ్ఛంకర భగవ ద్భాష్యకార వివేకరస సంగ్రహీత సమ్యగ్దర్శన ప్రచండ దండ సంతాడిత సర్వవేదాంత డిండిమో ద్ఘోషః ప్రతివాది భయంకర స్సర్వోపరి విజృంభితః అద్యాపి అవిచ్ఛిన్న శ్రూయత ఇతి సకించి దనుపపన్నం॥ ముముక్షూణాం సమ్యగవబోధాయ జీవేశ్వర స్వరూపే సమ్యగ్విచారితే॥ హేశిష్య! ఏతత్ అనుసంధీయతామ్॥

మూలం॥ సత్య మాత్మా బ్రహ్మైవ,
బ్రహ్మాత్మైవాత్ర హ్యేవ నవిచికిత్స్యమ్॥ ౪

(అథర్వణీ; ౨౭; నృ - ఉ - తాపినీ; ఖం - ౯)

వ్యాఖ్యా॥ వ్యష్టి ప్రపంచ ప్రాతిలోమ్యేన, అంచనా త్ప్రత్యగాత్మా సఏవ, సమష్టి ప్రపంచోప బృంహణా ద్బ్రహ్మైవ భవతి। బ్రహ్మాత్మైవేతి యత్, తత్సత్యం।నహి సంశయో஽స్తి। 'తత్త్వమస్యహం బ్రహ్మాస్మీ'తి శ్రుతేః॥—

మూలం॥ త్వం బ్రహ్మాసి॥— ౫

(అథర్వణీ; ౫౨; మహానారాయణం; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ హే శిష్య! దేహత్రయావభాసక స్త్వమేవ భాస్యతాపాపేక్షే భాసకతాపాయే, నిర్విశేషం బ్రహ్మాసి॥

మూలం॥ అహం బ్రహ్మాస్మి॥ ౬

(శు - య; ౧౦; బృహదారణ్యకం; అ - 3. బ్రా - ౪) (అథర్వణీ; ౫౨; మహానారాయణం; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ హే స్వామిన్! భవత్ప్రసాదా దహం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీతి, శిష్యానుభవ స్స్యాదిత్యర్థః॥

మూలం॥ ఆవయో రంతరం నవిద్యతే, త్వమేవాహమ్, అహమేవత్వమ్॥

(అథర్వణీ; ౫౨; మహానారాయణం; అ_౬)

వ్యాఖ్యా॥ స్వ భక్తి సాధనో పాయతః వైకుంఠం గతం భక్తం ప్రతి, భగవా నేవ మాహ॥ — త్వమితి॥

య స్త్వం భక్తోసి, సోహం భగవా నహమేవ త్వం, ఆవయో రంత రం నవిద్యతే । ఆవయో ర్భేదహేతు స్త్వాజ్ఞానాభావా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ గతాః కలాః పంచదశ ప్రతిష్ఠా,
దేవాశ్చ సర్వే ప్రతిదేవతా సు॥ ౭
కర్మాణి విజ్ఞాన మయశ్చ ఆత్మా
పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీ భవన్తి॥ ౯
(ఆథర్వణి; ౫; ముండకం; ము - 3; ఖం - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ యస్మి న్నిర్విశేష చిన్మాత్రే స్వాజ్ఞ దృష్ట్యా స్వా విద్యా పాదారంభకత్వేన యాః ప్రాణాది నామాంత కలాః పంచదశ భేదాః స్వస్వ కారణ రూప ప్రతిష్ఠాః గతాః । ప్రతిష్ఠా ఇతి ద్వితీయా బహు వచనం॥ శ్రోత్రాది జ్ఞానేంద్రియ పంచక, వాగాది కర్మేంద్రియ పంచక, మన ఆద్యంతఃకరణ పంచక, భేదభిన్నాః । సర్వే దేవాశ్చ దిగ్వాతాది ప్రతిదేవతాసు, ఆగామ్యాది కర్మాణి, విజ్ఞానమయో జీవః, చశబ్దాత్, విశ్వాదయో విరాడాదయః । ఓత్రాదయశ్చ గృహ్యంతే॥ ఏతే సర్వే స్వప్రతిష్ఠా మేత్య స్వోపాధి విలయా త్పరే ఽవ్యయే ఏకీ భవన్తి - నిర్వి శేష బ్రహ్మాభావం భజన్తీ త్యర్థః॥

మూలం॥ యే నేక్షతే శృణోతీదం జిఘ్రతి వ్యాకరోతిచ॥ ౧౦
స్వాద్వస్వాదూవిజానాతి తత్ప్రజ్ఞాన ముదీరితమ్॥ ౧౧
(ఋ - య; 3౫; శుకరహస్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వాక్యార్థం శ్రుతిరేవ వ్యాకరోతి॥ యేనేతి॥ యేన చక్షురాది ప్రవృత్తి నిమిత్తేన అయం లోకః రూప జాత మీక్షతే । శబ్దజాతం శృణోతి। గంధజాత మిదం జిఘ్రతి । శబ్దజాతంచ

వ్యాకరోతి। స్వాద్వస్వాదు రసభేదం విజానాతీతి యత్, తత్ప్రజ్ఞాన ముదీరితం॥

మూలం॥ చతుర్ముఖేంద్ర దేవేషు, మనుష్యాశ్వ గవాదిషు॥ ౧౨

చైతన్యమేకం బ్రహ్మాతః, ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మమయ్యపి॥ ౧౩

(కృ-య, ౩౫ శుకరహస్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ యతో బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రేంద్రాది దేవేషు, మనుష్యాశ్వ గవాది పిపీలికాంతేషుచ, మఠ కటాహ, ఘట శరావా ద్యనుగత వ్యోమైకత్వవత్, బ్రహ్మాది పిపీలికాంతో పాధ్యవచ్ఛిన్న చైతన్యమేకం బ్రహ్మైవ। అతో మయ్యపి విద్యమానం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మై వేత్యర్థః॥

మూలం॥ పరిపూర్ణః పరాత్మాస్మిన్, దేహేవిద్యాధికారిణి॥ ౧౪

బుద్ధే స్సాక్షితయా స్థిత్వా, స్ఫుర న్నహ మితీర్యతే॥ ౧౫

స్వతః పూర్ణః పరాత్మాత్ర, బ్రహ్మశబ్దేన వర్ణితః। ౧౬

అస్మీత్యైక్య పరామర్శ, స్తేన బ్రహ్మభవామ్యహమ్॥ ౧౭

(కృ-య, ౩౫ శుకరహస్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ అహం బ్రహ్మాస్మీతి శ్రుత్యర్థం శ్రుతిరేవ వ్యాకరోతి॥ పరిపూర్ణ ఇతి॥

ఉచ్చావచోపాధిషు వ్యోమవ త్పూర్ణః। పరమాత్మా బ్రహ్మ విద్యాధికారిణి। అస్మిన్ స్థూలదేహే తత్రత్య, హృదయాకాశ గత బుద్ధ్యుప లక్షిత లింగదేహస్య భావాభావ సాక్షితయా స్థిత్వా, సర్వప్రత్యక్త్వేన స్ఫుర న్నహమి తీర్యతే - అహంశబ్దే నోచ్యత ఇత్యర్థః॥

అత్ర సాధనాంతర నైరపేక్ష్యేణ స్వతః పూర్ణః పరమాత్మా, తద్రూపేణో పబృంహణా ద్బ్రహ్మశబ్దేన వర్ణితో భవతి। ప్రత్యగ భిన్నం బ్రహ్మాస్మీతి ప్రత్యగ్బ్రహ్మణో రైక్య పరామర్శాత్, తేనైక్యాను

సంధానేన, అహంబ్రహ్మ భవామి । స్వాజ్ఞానేనసాకం అబ్రహ్మత్వస్య నిరస్తత్వా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ ఏకమేవా ద్వితీయం సన్నామ రూపవివర్జితమ్॥ ౧౮
సృష్టేః పురాఽధునా ప్యస్య తా దృక్త్వం తదితీర్యతే॥ ౧౯
శ్రోతు ర్దేహేంద్రియా తీతం, వస్త్వత్ర త్వం పదేరితమ్॥ ౨౦
ఏకతా గృహ్యతే ఽసీతి, తదైక్య మను భూయతామ్॥ ౨౧

(శ్లో-యు; 3౫ శుకరహస్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ 'తత్త్వమసీ'తి, శ్రుత్యర్థం శ్రుతిరేవ ప్రకాశయతి॥ ఏకమితి॥ "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ" దతి, శ్రుతి సిద్ధ సచ్ఛబ్దలక్షితం, ఏకమేవాఽద్వితీయం - సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేదవిరళం, స్వాజ్ఞారోపిత నామరూప వివర్జితం, సత్ । సృష్టేఃపురా, అధునా, ప్రళయానంతరమపి, తాదృక్త్వం- ఉక్త విశేషణ విశిష్ట నిర్విశేష బ్రహ్మతత్వం, తత్పదలక్ష్య మితీర్యతే। అత్ర - అస్మిన్ తత్త్వమస్యాది వాక్యే, సర్వవేదాంతార్థ శ్రోతుః- అధికారిణః, దేహేంద్రియాతీతం వస్తు, త్వంపద లక్ష్య మీరితం, 'తత్త్వం' లక్ష్యయోః, అసీ త్యేకతా - ఏకత్వం గ్రాహ్యత ఇతి యత్, తదైక్యమను భూయతాం। 'తత్త్వం' పద లక్ష్యం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాస్మీ త్యనుసంధానం కర్తవ్య మిత్యర్థః॥

మూలం॥ స్వప్రకాశాఽపరోక్షత్వ, మయ మిత్యుక్తితో మతమ్॥ ౨౨
అహంకారాది దేహాంతం, ప్రత్యగాత్మేతి గీయతే॥ ౨౩
దృశ్యమానస్య సర్వస్య, జగత స్తత్త్వ మీర్యతే॥ ౨౪
బ్రహ్మశబ్దేన తద్బ్రహ్మ, స్వప్రకాశాత్మ రూపకమ్॥ ౨౫

వ్యాఖ్యా॥ "అయమాత్మా బ్రహ్మేతి", శ్రుత్యర్థం శ్రుతిరేవ వివృణోతి॥...

యతి॥ స్వప్రకాశేతి॥_

సాధనాంతర నైరపేక్ష్యేణ స్వయంప్రకాశతయా అపరోక్షత్వం అయమిత్యుక్తిత శ్రుతిత ఈరితం । అహంకారాది దేహాంత ప్రపంచా త్ప్రాతిలోమ్యే నాంచతీతి, ప్రత్యగాత్మేతి గీయతే । స్వాజ్ఞ దృష్ట్యా దృశ్య మానస్య సర్వస్య జగతః । స్వాజ్ఞదృష్ట్యా తత్త్వం సచ్చిదానంద లక్షణం బ్రహ్మశబ్దేనేర్యతే । తదేవబ్రహ్మ, స్వప్రకాశాత్మ స్వరూపతయాఽవశి ష్యత ఇత్యర్థః॥

పునః మహావాక్యార్థ విచార వివరణమ్

అవతారికా

ముక్తికాములకు మోక్షసాధనము బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానము. అట్టిది గలుగుటకు సర్వలోక ప్రసిద్ధములయిన చతుర్వేదములనుండి;

ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ, అహంబ్రహ్మాఽస్మి,

తత్త్వమసి, అయమాత్మాబ్రహ్మ.

యను అతిప్రాముఖ్యతగాంచిన నాల్గు మహావాక్యముల సంగ్రహించి, సంసార దావానల పరితప్తులై దరిగానక పరితపించు ముముక్షువుల గడతేర్చ నిశ్చయించిన వారలైన, శ్రీవిద్యారణ్య మహర్షి పుంగవులు, పై మహావాక్య చతుష్టయమును శ్లోకరూపమున రచియించి వాటి యర్థ వివరణ గావించ నెంచిన వారలై, ముందుగా ఐతరేయారణ్యకమను వేదభాగమందుగల "ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ" యను మహావాక్యార్థ వివరణ రెండు శ్లోకములచే వివరించుచున్నారు.

శ్లో॥ యేనేక్షతే శృణోతీదం జిఘ్రతి వ్యాకరోతిచ,
స్వాద్వస్వాదూ విజానాతి తత్ప్రజ్ఞాన ముదీరితమ్॥ ౧

అర్థము:— అన్తః కరణావచ్ఛిన్న చేతనుడైన పురుషుడు నేత్రేన్ద్రి యముద్వారా వెలుపలికి ప్రసరించి విషయాకారము జెందిన అన్తఃకరణ వృత్తియందు ప్రతిఫలించిన ఏ తనచైతన్యముచే దర్శనయోగ్యములగు

బాహ్యరూపముల ప్రకాశింపజేసి, ఇది ఘటము, ఇది పటము, ఇది నల్లగ నున్నది. తెల్లగయున్నది, యని బాహ్యరూపముల గ్రహించుచున్నాడో;

శ్రవణేన్ద్రియముద్వారా వెలువడి అన్తఃకరణవృత్తితో గూడిన ఏ చైతన్యముచే బాహ్యశబ్దముల నాలకించి, ఈశబ్దము ఇంపుగనున్నది, ఇది బహు కటువుగ నున్నది, యను జ్ఞానముతో శబ్దముల గ్రహించుచున్నాడో;—

ఘ్రాణేన్ద్రియముద్వారా వెలువడి అన్తఃకరణ వృత్తితో కూడిన ఏ చైతన్యముచే బాహ్యవిషయముల సుగన్ధ, దుర్గన్ధముల నాఘ్రాణించి తెలిసికొనుచున్నాడో;

రసనేన్ద్రియముద్వారా అన్తఃకరణవృత్తితో కూడి వెలువడిన ఏచైతన్యముచే బాహ్యపదార్థ రసముల నాకర్షించి, వాటి మాధుర్యామాధుర్యముల అనుభవముగ దెలిసికొని వాగిన్ద్రియముద్వారా వెలువరించుచున్నాడో?

అట్టి విషయముల గ్రహించి వాగింద్రియముద్వారా బయటకు వెలువరించగల్గిన మహద్వస్తు వొకటి సర్వశరీరములందు వ్యాపించి ఆయా ఇన్ద్రియములద్వారా ఆయా విషయదేశములకు బ్రసరించి' ఆయా విషయాకారముల జెంది, వాట్ల శుభాశుభముల గ్రహించి తెలిసికొనుచు అనుభవించుచు, వెలుపలకు వాగింద్రియము ద్వారా నెలుకబలుచుచు, సర్వేన్ద్రియముల జేతనకర్తయై సర్వవిషయముల ననుభవించగల భోక్తయై, విషయరూపముల భోజ్యమునై, ఆయా ఇన్ద్రియములు ఆయ్యాయి కార్యములందు వ్యవహరించగల శక్తినొసగుచు, ఇన్ద్రియ ప్రేరకుడుతానై వ్యవహరింపజేయువాడునై, సర్వేన్ద్రియాభిమానముతో గూడి సర్వవ్యవహారముల జరిపించుకొనుచు, సర్వయిన్ద్రియ వ్యవహార విలక్షణుడై, సాక్షియై, ఇన్ద్రియాతీతుడై కర్తృత్వ భోక్తృత్వ రహితుడై సర్వవ్యాపకుడైనట్టి ఒక మహాచ్ఛక్తి ఈ శరీరమంతట వ్యాపించి నిండియున్నది. అమ్మహచ్ఛక్తికి "ప్రజ్ఞాన" మను పేరు.

అవ॥ ఇట్లు "ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ" యను మహావాక్యమందలి 'ప్రజ్ఞాన' శబ్దవాచ్యార్థమును నిరూపించి, ఇప్పుడు 'బ్రహ్మ' శబ్దార్థమును ఈ క్రింది శ్లోకముద్వారా నిర్వచించుచున్నారు.—

శ్లో॥ చతుర్ముఖేన్ద్ర దేవేషు మనుష్యాశ్వ గవాదిషు,
చైతన్యమేకం బ్రహ్మాతః, ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మమయ్యపి॥ ౨

అర్థము॥ దేహధారులలో దేవతలుత్తమములు, మనుష్యులు మధ్యములు, అశ్వ గవాదులు అధమములై యుంటున్నారు

ఇట్టి దేహధారులయందును, ఆకాశాది పఞ్చభూతములయందును, చతుర్ముఖబ్రహ్మ, ఇన్ద్రాదిదేవతలు వీర్లయందును, సర్వ ప్రపఞ్చోత్పత్తి స్థితి లయాదులకు కారణభూతమై సర్వకార్య కారణాత్మకమై, కార్యకారణ విలక్షణమై స్వయంప్రకాశమానమై, సర్వదృశ్యప్రపఞ్చమునకు జేతనమిచ్చి ప్రకాశింపజేయుచు, సర్వవ్యవహారముల జరిపించుకొనగల శక్తినొసగుచు, సర్వవ్యవహారములయందు తాను ప్రవేశించి యున్నటుల తోచబడుచు అసంగుడై సర్వవిలక్షణమై యున్న ఏ మహాచ్ఛక్తిగలదో అయ్యది నాయందును, సర్వజీవ నిర్జీవ రాసులయందును. సర్వత్రను వ్యాపిఞ్చి నిండి నిబిడీకృతమై వెలయుచున్నది. అయ్యదియే,

శ్రు॥ "తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య"
యను శ్రుతి సిద్ధమగు సద్వస్తువు. దీనినే శాస్త్రములందు 'బ్రహ్మ'మని వ్యవహరించుచున్నారు.

ఈబ్రహ్మమే సర్వవ్యష్టి సమష్ట్యాత్మకమగు అణ్డ పిణ్డ బ్రహ్మాణ్డ ప్రపఞ్చముల సృష్టి స్థితి సంహారములకు కారణమై జీవ ఈశ్వర నామ భేదములతో సర్వలోక వ్యవహారముల నాచరించుచు, సర్వకార్య కారణాత్మకముగ వ్యవహరించుచు, సర్వకార్య కారణ విలక్షణమై, శుద్ధ బుద్ధ ముక్తస్వభావ సచ్చిదానన్దాత్మకమై అచిన్త్యమై అవ్యక్తమై అనామ రూపమై వెలయుచున్నది.—

ఈ బ్రహ్మచైతన్యమే:—

శ్రు॥ "ఏష బ్రహ్మ ఏష ఇన్ద్ర
ఏష ప్రజాపతి రేతే సర్వే దేవా."

యను మంత్రము మొదలు,

శ్రు॥ "ప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠా" యను వఱకును వివరింపబడియున్నది. ఇట్టి బ్రహ్మచైతన్యమే నాయందును సర్వమునందును వ్యాపించి సర్వకార్య కారణాత్మకమునై ప్రజ్ఞానశబ్దముతో వ్యవహరించుచున్నది. ఇట్టి ప్రజ్ఞాన శబ్దవాచ్యుడైన జీవుడు తన యుపాధియగు అంతఃకరణము, ఇంద్రియములు వాటివలన గలుగు సర్వభేదాభేద వ్యవహారములు గురుశాస్త్రానుభవములచే భ్రాన్తిసిద్ధములని గుర్తెఱిగి, రూఢిజ్ఞానముతో అట్టి భ్రమాభిమానముల వదలుచున్నాడో, లేక రహితపఱచుకొనుచున్నాడో, అట్టి జ్ఞానోత్తరక్షణమందే తన వాస్తవమైన స్వతస్సిద్ధమైన బ్రహ్మస్వరూపుడై యుంటున్నాడు. గాన ఇట్టి విషయమునే "ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ" యను మహావాక్యము బోధించుచున్నది.

అవ॥ ఈపైవిధముగ "ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ" యను ఋగ్వేద మహావాక్యమును శాస్త్రీయముగ నిర్వచించి, ఇప్పుడు బృహదారణ్యక శ్రుతి యందలి 'అహం బ్రహ్మాఽస్మి' యను యజుర్వేద మహావాక్యార్థము నిరూపింప దలచినవారై ప్రథమతః అందలి 'అహమ్' శబ్దార్థమును యీ క్రింది శ్లోకముచే వివరించుచున్నారు.

శ్లో॥ పరిపూర్ణః పరమాత్మాఽస్మి న్దేహే విద్యాధికారిణి,
బుద్ధే స్సాక్షితయా స్థిత్వా స్ఫుర న్నహ మితీర్యతే॥ 3

అర్థము:— ఈమాయా ప్రపఞ్చమున దేశకాల వస్తువులనుండి వాస్తవముగ విభజింపబడనేరకయు, శమాది సాధన సంపత్తులచే శ్రవణాది విద్యల సాధించగల యోగ్యతను జెందినట్టియు, ప్రతి జీవశరీరములందును అందున ముఖ్యముగ మనుష్యశరీర సూక్ష్మశరీరస్థాంతఃకరణమున ప్రతి

ఫలించి బుద్ధి తద్వృత్తులకు సాక్షియై సర్వ వికార రహితమై సర్వవిల క్షణమై, అపరిచ్ఛిన్నమై, స్వతస్సిద్ధమై, స్వయంప్రకాశమానమై సర్వ వ్యష్టి జీవోపాధులందు పరిచ్ఛిన్నునివలె వ్యవహరించుచు, 'అహ మహ మ్మని' ప్రకాశించుచుండు పైనిరూపించిన సద్వస్తువే 'అహమ్' పద లక్ష్యమై హృదయదేశమున వెలయుచున్నది.

అవ॥ ఈ పైవిధమున 'అహమ్' శబ్దార్థమును నిరూపించి, ఇటుపైని 'బ్రహ్మ' శబ్దార్థమును వివరించుచు, ఈ 'అహం + బ్రహ్మ' లగు జీవే శ్వరుల కైక్యత ఘటిల్లగలందులకు ఐక్య సమరసత గలిగించగల 'అస్మి' యను పదసహాయముతో, లక్షణయా ఐక్య పరామర్శచేయ నెంచిన వారై, 'అహం బ్రహ్మాఽస్మి' యను మహావాక్యార్థమును యీ క్రింది శ్లోకముచే రూఢి పరచుచున్నారు.

శ్లో॥ స్వతః పూర్ణః పరాత్మాఽత్ర బ్రహ్మ శబ్దేన వర్ణితః,
అస్మీత్యైక్య పరామర్శ స్తేన బ్రహ్మ భవా మ్యహమ్॥ ౪

అర్థము:— స్వరూపముచే స్వతస్సిద్ధమై, ఏకమై, నిత్యమై సర్వత్ర పూర్ణముగ వ్యాప్తమై యుండు, ఏ శుద్ధచైతన్యము గలదో అయ్యదియే ఇచ్చట యజుర్వేద మహావాక్యాన్తర్గత 'బ్రహ్మ' శబ్దముచే వర్ణింపబడి నది. పై యహం పదార్థమగు జీవునకు 'బ్రహ్మ' శబ్దముచే నిరూపించిన 'బ్రహ్మ' చైతన్యమునకు 'అస్మి' యను పదసహాయముతో సమర సైక్యము జహదజహల్లక్షణయా 'సోఽయం దేవదత్తః' అను న్యాయ మున రూఢిగ బోధింపబడుచున్నది.

ఎట్లనిన ఈ 'యహం' శబ్దవాచ్యుడగు జీవునకు, 'బ్రహ' శబ్దవాచ్యు డగు ఈశ్వర చైతన్యమునకు 'అస్మి' యను పదము చేర్చుటచే, 'సో ఽయం దేవదత్తః' అను న్యాయము సంఘటించి, తద్దేశ తత్కాల ఉపాధి నన్నిి, ఏతద్దేశ ఏతత్కాల ఉపాధినన్ని విమర్శించి లక్షణచే త్రోసి బుచ్చగా ఏర్పడిన ఏచైతన్య ద్వయము కలదో ఆచైతన్యములు ఏకమై

'సోఽయం' అను పదమున 'అయం'- ఈదేశ కాల ఉపాధియందున్న, 'సః'- ఆదేశ కాల ఉపాధియందున్న, 'దేవదత్తః' దేవదత్తుడని పిలువ బడుచున్న శరీరస్థ చైతన్యములు, ఉపాధులు కల్పితములని త్రోసి బుచ్చగా ఆదేశకాలములందు చూడబడిన దేవదత్తుడే, ఈదేశకాలము లందు చూడబడిన దేవదత్త నామక చైతన్యము అని రెండు ఏకమైన, వాడే వీడు; వీడే వాడు, అను విధముగ ఏకమైనట్లు, 'అహం + బ్రహ్మ' అను రెండు పదములకు 'అస్మి' యను పదసంయోగముచే ఐక్యత సంఘటిల్లుచున్నది. అనగా అహంశబ్ద వాచ్యుడగు జీవునియొక్క ఉపాధి యైన అవిద్య (అన్తఃకరణము) నున్నూ, ఈశ్వరోపాధియగు మాయ నున్నూ కల్పితములని త్రోసిబుచ్చగా ఉభయ చైతన్యములకు ఏక త్వము యేర్పడినది. 'అహం + బ్రహ్మ' లగు జీవ ఈశ్వర చైతన్యము లకు 'అస్మి' యను పద సంయోగముతోనే ఏకత్వము యేర్పడి 'అహం బ్రహ్మాఽస్మి' యను మహావాక్యమునకు రూఢిభావమేర్పడి జీవాత్మనైన నేనే ఆ బ్రహ్మనైతిని యని శ్రుతిప్రమాణములతోను గుర్వనుగ్రహము చేతను విచారణజేసి ఏకత్వము అనుభవించతగియున్నది.

ఇక లక్షణను గురించి విచారించబడుచున్నది:___

జహల్లక్షణ = విడచినలక్షణ

అజహల్లక్షణ = విడువని లక్షణ

జహదజహల్లక్షణ = విడచివిడువని లక్షణ

యని లక్షణ మూడు తెఱగులై యున్నది. ఇందు ప్రథమ లక్షణ యనగనేమి ?

'గఙ్గాయాం ఘోషః వసతి'

యనుచోట గంగయందు గొల్లపల్లె యున్నది యని యర్థము. ఇచట గంగాశబ్దమునకు ప్రవాహమని యర్థము. గాన ప్రవాహమునందు గొల్ల పల్లె యుండుట సంభవముగాదు గాన ప్రవాహమును విడచి 'గంగాయాః తీరే ఘోషః వసతి' గంగాతీరమున గొల్లపల్లె యున్నదనిచెప్పుట సమం

జనముగా యుండునుగాన, ఇట్టి జహల్లక్షణ ఈ జీవబ్రహ్మల కైక్య సంధానమున కుదురనేరదు.

ఇక రెండవ లక్షణయగు అజహల్లక్షణను గురించి ఆలోచించెదము:—

'మఞ్చాః క్రోశన్తి', 'కాకేభ్యోదధి రక్ష్యతామ్',—

యను చోట్ల మంచములు అఱచుచున్నవి యని యర్థము. ఇందు మంచము లచేతనములు, క్రియారహితమైనవి. గాన అఱువనేరవు. ఇక 'మఞ్చస్థ పురుషాః క్రోశన్తి' మంచములందు గల పురుషులు అరచుచున్నారు. అని వ్యవహరించుట సమంజసమై యుండగా జీవబ్రహ్మల కైక్యత యేర్పడుటెట్లు? గాన ఈ అజహల్లక్షణయు ఐక్యసంధానమును కుదుర్చనేరదు గాన సమంజసముగాదు. మఱియు 'కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామ్' అను నప్పుడు ఇతర జంతువుల కన్వయించనప్పుడు, పిల్లులు కుక్కలు మొదలగునవి పెరుగును భక్షించును. గాన 'కాకేభ్యో' యనుచోట మార్జాలేభ్యో, శునకేభ్యో, సర్వజన్తుభ్యో అని అధ్యాహారము చేసికొనిన గాని వాక్యార్థము సరిపోవనేరదు. గాన ఇట్టి సందర్భములలోను జీవబ్రహ్మల కైక్య సమరసతకు యీ అజహల్లక్షణయు సరిపడునది గాక యున్నది.—

ఇక మూడవదగు జహదజహల్లక్షణయే ఇందున గ్రహించదగి యున్నది. ఎట్లనగా:—

'సోఽయం దేవదత్తః'

యనుచోట దేశకాల ఉపాధుల వ్యత్యాసలచే కనుపించుచుండు దేవదత్తుడను వాడు ఒక్కడా లేక పెక్కుమందియా యని విచారించుటలో తద్దేశ తత్కాల తదవస్థా విశేషంబులనున్నూ, ఏతద్దేశైతత్కాల ఏతదవస్థా విశేషంబులనున్నూ త్రోచిపుచ్చగా లక్ష్యభూతుండైన దేవదత్తుండను వాడు ఒక్కడేయయి ఆతడే ఈతండని చైతన్యగ్రహణచే యొక్కని నెఱింగినట్లు, మాయికంబులగు 'అహం' శబ్దవాచ్యుడైన కించి

జ్ఞత్వాది గుణవిశిష్టుడగు 'జీవుని'యొక్క గుణములనున్నూ, 'బ్రహ్మ' శబ్దవాచ్యుడైన సర్వజ్ఞత్వాది గుణ విశిష్టుడగు ఈశ్వరునియొక్క గుణములనున్నూ, త్రోసిబుచ్చగా 'జీవ' ఉపాధియగు అంతఃకరణము దానియందు ప్రతిబింబించిన చిదాభాసునిన్నీ; 'ఈశ్వర' ఉపాధియగు మాయ, అందు ప్రతిబింబించిన ఆభాసుని త్రోసిబుచ్చగా ఉభయోపాధులందు ప్రతిబింబించిన బింబ (స్వరూప) చైతన్యమును ఒకటినిగా గ్రహించుటలో జహదజహల్లక్షణయే జీవబ్రహ్మల కైక్యసిద్ధాంతమునకు సమంజసమైయున్నది. కాన యిట్లు లక్షణావృత్తిచే విచారణసలిపి జీవ బ్రహ్మల కైక్యతసాధించి బ్రహ్మైక్యతాను సంధానపరులై బ్రహ్మానుభవ మనుభవించవలయును.

అవ॥ బృహదారణ్యక శ్రుతి సిద్ధమైన 'అహం బ్రహ్మాఽస్మి' యను యజుర్వేదీయ మహావాక్యార్థమును పైవిధముగ నిరూపించి, ఇప్పుడు ఛాన్దోగ్య శ్రుత్యుక్త సామవేదీయ 'తత్త్వమసి' యను మహావాక్యము నందుగల 'తత్ + త్వం + అసి' యను మూడు పదములలో తత్పదార్థమైన బ్రహ్మమును ముందుగ ఈశ్లోకముచే నిర్వచించుచున్నారు.

శ్లో॥ ఏకమేవాఽ ద్వితీయం సన్నామ రూప వివర్జితం,
సృష్టేః పురాఽధునా ప్యస్య తాదృక్త్వం తదతీర్యతే॥ ౫

శ్రు॥ "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర
ఆసీ దేకమేవాఽద్వితీయమ్॥"

యను శ్రుతివాక్యముచే జగత్సృష్టికి పూర్వమందు నామరూప రహితమై దేశ కాల వస్తు కృత పరిచ్ఛేద శూన్యమై, స్వయం ప్రకాశమానమైన ఏ సద్వస్తువు అవ్యక్తముగ యుండెనో, జగత్సృష్టికి దగువాతను ఆయవ్యక్తవాచ్యమైన బ్రహ్మమే వ్యక్తమై నామరూపాత్మకముగ సద్వస్తువై యుండెను.

శ్రు॥ "అస్తి భాతి ప్రియం రూపం నామ చే దంశ పఞ్చకం,
ఆద్యత్రయం బ్రహ్మరూపం జగద్రూపం తతోద్వయమ్॥"

గాన ఆసద్వస్తువే నామరూపములతో వికారములజెందిన జగద్రూపముగ తోచబడుచున్నది. సద్గురు కటాక్షముతో శ్రవణ మననాది సాధనలతో దృఢమైన జ్ఞానము కలుగగా నామరూపాత్మకమైన ప్రపంచాకారముగ దోచబడు కల్పిత నామ రూపాత్మకమైన ప్రపంచము బ్రహ్మము కంటె భిన్నముగాయుండుట మిథ్యయై సచ్చిదానందస్వరూప బ్రహ్మమై ఆ సద్వస్తువే జగదాకారమున ప్రకాశించుచుండును. ఆ సద్వస్తువుకన్న భిన్నమగు యే ఇతర వస్తువున్నూ లేదు.

శ్రు॥ "బ్రహ్మణోఽన్య న్నవిద్యతే"
"నద్వితీయోఽస్తి కశ్చిత్"
"ద్వితీయాద్వై భయం భవతి"
"మృత్యోస్సమృత్యు మాప్నోతి
య ఇహ నానేవ పశ్యతి"
"నేహ నానాస్తి కిఞ్చన"

ఇత్యాది శ్రుతి ప్రమాణములరీత్యా దృశ్యప్రపఞ్చమంతయు నామరూపరహిత దృగ్రూప బ్రహ్మముగనే ప్రకాశించుచున్నది. కాన బ్రహ్మముకంటె ఇతరమగు అన్యపదార్థమే లేదు. ఉన్నట్లు తోచునపుడెల్లను బుద్ధివికల్పితమని గ్రహించి బ్రహ్మముగానే భావించుచుండవలయును. ఇందులకు శ్రుతిప్రమాణము:—

శ్రు॥ "యద్య త్పశ్యతి చక్షుర్భ్యాం తత్తదాత్మేతి భావయేత్॥"
"యద్య చ్ఛృణోతి కర్ణాభ్యాం తత్తదాత్మేతి భావయేత్॥"
"లభతే నాసయా యత్తత్త దాత్మేతి భావయేత్॥"
"జిహ్వయా యద్రసం హ్యత్తి తత్త దాత్మేతి భావయేత్॥"
"త్వచా యద్య త్స్పృశేద్యోగీ తత్త దాత్మేతి భావయేత్॥"

ఇత్యాది శ్రుత్యుక్త ప్రమాణరీత్యా సర్వము బ్రహ్మముగానే భావించు చుండువారికి బ్రహ్మభిన్నముగా యేపదార్థమున్నూ గోచరింపదు. గాన ఆసద్వస్తువగు బ్రహ్మమే నామరూప వికారరహితమై ఏకమై నిత్యమై శుద్ధ బుద్ధ ముక్త స్వభావమై తత్పదలక్ష్యమై ఏకరసమై ఆనందరూపమై వెలయుచున్నది.

అవ॥ పై విధముగ 'తత్పద' లక్ష్యార్థమగు బ్రహ్మస్వరూపమును శ్రుతిప్రమాణములతో వివరించి, ఇప్పుడు 'తత్త్వమసి' యను మహా వాక్యములోని 'త్వమ్' పద లక్ష్యార్థమును గూడ వివరించుచు, ఆ 'త్వం + తత్పద' లక్ష్యములను 'అసి' యను పదముతో సమర సైక్యత కలిగించి వివరించుచున్నారు.

శ్లో॥ శ్రోతుర్దేహేన్ద్రియాతీతం, వస్త్వత్ర త్వం పదేరితం,
ఏకతా గ్రాహ్యతేఽసీతి, తదైక్య మనుభూయతామ్॥ ౨

అర్థము॥ సద్గురు కటాక్షముచే అనుకూలించిన శ్రవణాద్యనుష్ఠానము వల్ల దేహేన్ద్రియాతీతుడును, సర్వకార్య కారణాత్మకుడును, సర్వకార్య కారణాత్మక సాక్షియు, సర్వవిలక్షణుడును, అద్వితీయుడునై యుండు ఆ సద్వస్తువే 'త్వం' పదవాచ్యమైన జీవాత్మయై యున్నాడు.

పై వివరించిన తత్పదవాచ్య ఈశ్వరనామక బ్రహ్మమునకును, ఇప్పుడు నిర్వచించునట్టి త్వం పదవాచ్య జీవనామక బ్రహ్మమునకును మాయా అవిద్యలను ఉపాధుల భేదముచే భిన్నభిన్నముగ తోచబడినను, శాస్త్ర విహిత విచారణచే ఉపాధిరహితమై ఉపాధిస్థ చైతన్యములకు 'తత్త్వ మసి' యను మహావాక్యస్థిత 'అసి' పదముచే ఏకత్వమేర్పడు చున్నది. ఈ 'అసి' పదము 'తత్' పద, 'త్వం' పదములకు ఏకత్వముచేసి ఐక్యత కలిగించుటకయ్యే యేర్పడినది గాని తదన్యమగు భిన్నభావము కల్గించుటకుగా ఏర్పడలేదు. ఉపాధులున్నంతవఱకు భిన్నభావము తప్పక ఉండితీరును. లక్షణయా గురూపదిష్ట మార్గముగ విచారణసలిపి ఉపాధుల దొలగించి స్వరూపైక్యత పొంది అనుభవించవలయును.

శ్లో॥ మాయాఽవిద్యే విహాయైవ ఉపాధీ పర జీవయోః,
అఖండం సచ్చిదానన్దం పరం బ్రహ్మైవ లక్ష్యతే॥

ఇత్యాదినాః—

శ్రు॥ తత్పదస్య ద్వావర్థౌ వాచ్యో లక్ష్యశ్చేతి॥

తత్ర తత్పదస్య వాచ్యార్థో నామ, మాయా శబళం బ్రహ్మ వాచ్యార్థః॥ మాయా, వినిర్ముక్త తస్యజ్ఞానానన్ద స్వరూపం లక్ష్యార్థః॥—

తథా। త్వం పదస్య ద్వావర్థౌ వాచ్యో లక్ష్యశ్చేతి॥

తత్ర, స్థూలసూక్ష్మ శరీరద్వయ పరివేష్టిత చైతన్యం వాచ్యార్థః స్థూలసూక్ష్మ శరీర వినిర్ముక్త ప్రత్యగ్రూప చైతన్యం లక్ష్యార్థః॥ తత్త్వమసీతి కిమహంభవామి? తత్త్వమసీతి 'అసి' పదేన తయోర్లక్ష్యయోరైక్యే బోధితే సంసార్యసంసారిణోః కథమైక్యంభవేదితి విరోధ స్ఫురణం భవేత్। తతో జహదజహల్లక్షణయా, సోఽయందేవదత్త ఇత్యత్ర, తద్దేశ తత్కాల, ఏతద్దేశ ఏతత్కాల ఉపాధిద్వయ పరిత్యాగేన ఉభయత్ర దేవదత్త స్వరూపమాత్రం యథాలక్ష్యతే। తద్వత్ జీవ ఈశ్వరయోర్భేదోపాధి నామరూప ఉభయశబళ పరిత్యాగేన లక్షణయా చైతన్యమాత్రం ద్వయోర్లక్ష్యతే, తతః తయోరైక్యం భవతి। తదేవ జీవ ఈశ్వరయోః యథార్థం స్వరూపమ్॥ మాయాఽవిద్యాకృత భేదభావే నైవ సంసారిత్వం। నతు స్వరూపేణ.

ఇట్టి శాస్త్రరీత్యా పరజీవుల కుపాధులుగ నేర్పడిన మాయాఽవిద్యలను లక్షణావృత్తిచే మిథ్యలనియు, కల్పితములనియు త్రోసిపుచ్చి చైతన్యము మాత్రమే గ్రహించుటచే ఏకత్వమేర్పడుచున్నది. ఆ ప్రకారమే 'తత్త్వమసి' యనుచోట 'తత్' 'త్వం' అను పదములకు 'అసి' పదము చేర్చుటచే సమరసైక్యత కుదురుచున్నది. ఈ ఏకత్వము చేయుట యనునది మాయాకల్పిత ఉపాధి ద్వయ నిరసన భావమే. ఉపాధులతో జీవేశ్వరు లున్నంతవరకు భేదరూప సంసారము తప్పక

యుండును. ఈ జనన మరణ రూప సంసార విచ్ఛిత్తికి బ్రహ్మభావ మవసరము. ఈ బ్రహ్మభావ స్థితికి స్వరూప జ్ఞానమవసరము. ఈ స్వరూప జ్ఞాన మలవడుటకు తత్త్వ విచారణ, సాధన సంపత్తి అవసరములై యున్నవి. ఈ విచారణకు సద్గురు కటాక్ష మవసరము. గాన మోక్షాసక్తిపరులు,

శ్రు॥ 'సద్గురు మేవాఽభిగచ్ఛేత్స మిత్పాణిః,
శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్॥

అను శ్రుతిప్రమాణ మనుసరించి సద్గుర్వాశ్రయణముచే శ్రవణాదులు సలిపి ఉపాధుల మిథ్యాత్వము గ్రహించి త్రోసిబుచ్చి చైతన్యైకత్వముతో బ్రహ్మానుభవము నొందుచు కృతార్థత జెందవలయును. అందులకైయ్యే యీ మహావాక్యము లేర్పడినవి. గాని కేవలము మంత్రోపాసనలవలె ఉపాసించుటకుగా యేర్పడలేదు.

ఈపై విషయములంతట జీవేశ్వరులకు యేర్పడిన ఉపాధి ద్వయమును గురించి వివరించబడినది. ఇది అద్వైతవాదులలో ఒకపక్షమువారి మతము అనగా జీవేశ్వరులకు మాయ అవిద్యయను ఉపాధిద్వయము గలదు అనియు, ఈ రెండుపాధులు నశించినగాని జీవేశ్వరులకు పరస్పరైక్యతగల్గి బ్రహ్మముతో నైక్యస్వరూపస్థితి గలుగదనియు వాదముచేయువారి మతము. ఉపాధిద్వయ పక్షమునై యున్నది.

ఇక ఏకోపాధి పక్షము

ఇక రెండవ పక్షమగు ఏకోపాధిపక్షమున జీవేశ్వరుల కిద్దఱకు ఒకే ఉపాధియనియు అందున బింబప్రతిబింబ న్యాయముననుసరించి, అవిద్యోపాధియందు ప్రతిబింబించిన వానికి జీవుడనియు బింబభూతమగు చైతన్యమే ఈశ్వరుడనియు చెప్పుదురు. ఈపక్షమున కల్పితమగు బింబభావముచే ఈశ్వర స్వరూపమేర్పడుచున్నది. ఈ బింబ ప్రతిబింబములు రెండును అవిద్యయను ఉపాధి యుండునంతకాలముండును. ఎప్పుడు

సద్గురు కటాక్షముచే మహావాక్యార్థ విచారణజరిగి అందువలన యేర్పడిన స్వరూప యాథార్థ్య జ్ఞానముచే అవిద్యయను ఉపాధి నివృత్తమగునో అప్పుడు ప్రతిబింబము బింబముతో నేకమయి శుద్ధచైతన్య మొక్కటియై మిగిలియుంచును. అనగా ఉపాధివశమున కల్పితమైన బింబత్వమను ధర్మము నివృత్తమయిన ఈశ్వరవ్యవహారము గూడ నివృత్తమగును. అందువల్ల ఉపాధికృతమగు సాంసారికదోషములు అనగా, సంసారము యొక్క సుఖదుఃఖములు, కర్తృత్వ భోక్తృత్వములు, రాగద్వేషములు, మొదలగునవన్నియు ఉపాధియందు ప్రతిబింబించిన జీవునకేగాని బింబ భూతుడగు ఈశ్వరున కంటనేరవు. ప్రతిబింబమగు జీవునకు ఉపాధివలన పారతంత్ర్యము సిద్ధించుచున్నది. అందువలన యీ జీవుడు కిఞ్చిజ్జత్వాది గుణములతో గూడిన వాడై యుంటున్నాడు. బింబభూతుడగు ఈశ్వరుడు ఎప్పుడుగాని పారతంత్ర్యములేక స్వాతంత్రుడై సర్వజ్ఞత్వాది గుణములతో గూడినవాడై వుండుటకు వీలుగలుగు చున్నది. ఇట్టివిధముగ యుండుట పక్షము స్వరసముగా యుపపన్నమగు చున్నది. ఇందులకు శ్రుతి ప్రమాణము;

> శ్రు॥ "ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా
> సమానం వృక్షం పరిషస్వ జాతే॥"

యను మంత్రమును గైకొనతగియున్నది. గాన ఉపాధిద్వయ పక్షము, ఉపాధ్యైక పక్షము అనువారు అద్వైతులలో కలరు. గాన యే పక్షమువలంబించినను అద్వైతమగు బ్రహ్మమొక్కటియే. అదియే తన స్వరూపము. ఆ స్వరూపము తానై యుండుటే మోక్షము. గానమోక్ష కాంక్షులు ఈవిధముగా స్థిరభావముతో ఉపాసించవలయును.

అవ॥ ఛాన్దోగ్య శ్రుతి సిద్ధమైన 'తత్త్వమసి' యను మహావాక్యార్థ మును పైవిధముగ నిరూపించి, అథర్వణవేదమందలి గల 'అయమాత్మా బ్రహ్మ' యను మహావాక్యార్థమును నిర్వచించబూని ముందుగా

'అయం + ఆత్మ' యను రెండుపదముల నర్థమును ఈ క్రింది శ్లోకరీత్యా నిరూపించుచున్నారు.

శ్లో॥ స్వప్రకాశా ఽపరోక్షత్వ మయ మిత్యుక్తితో మతం,
అహంకారాది దేహాన్తా త్ప్రత్యగాత్మేతి గీయతే॥

అర్థము:— 'అయమ్' అను పదముచే ఘటాదులవలె పరప్రకాశ్యము కానట్టియు, అదృష్ట (పాపపుణ్య) మువలె నెల్లప్పుడు పరోక్షముగా నుండక, స్వయంప్రకాశమై అపరోక్షమై (ప్రత్యక్షమై) యుండు వస్తువు చెప్పబడుచున్నది.

'ఆత్మా' యను పదముచేత అహఙ్కార బుద్ధి మనః ప్రాణేన్ద్రియ దేహసంఘాతమునకు విలక్షణమై అధిష్ఠానమై సాక్షిగాయుండునట్టి చేతన మగు సద్వస్తువే చెప్పబడుచున్నది.

అవ॥ బ్రహ్మశబ్దము బ్రాహ్మణజాతి, వేదము మొదలగు అర్థములతో కూడిన దయినను, ఈవాక్యమున ఆయర్థము గ్రహించుటకు వీలుండదు. మఱేమన ఈశ్లోకముచే జెప్పబడురీతిగా యర్థము గ్రహింపవలయునని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ దృశ్యమానస్య సర్వస్య జగత స్తత్త్వ మీర్యతే,
బ్రహ్మశబ్దేన తద్బ్రహ్మ స్వప్రకాశాత్మ రూపకమ్॥
ఇతి శ్రీ విద్యారణ్యకృతౌ మహావాక్యార్థ వివేకః.

వ్యాఖ్యా॥ కనుపించున దగుటచే మిథ్యాభూతమగు సమస్తమైన ఆకాశాది భూత భౌతిక ప్రపఞ్చమునకు అధిష్ఠానమైనట్టిన్ని, తత్త్వ జ్ఞానము కలిగినవెంటనే దృశ్యప్రపఞ్చము బాధింపబడుచుండగా, మిగిలియున్న సచ్చిదానన్ద లక్షణమగు (స్వయంప్రకాశానంద స్వరూపమైన) సద్వస్తువే ఈబ్రహ్మశబ్దముచే జెప్పబడుచున్నది.

స్వయంప్రకాశమైన స్వరూపముగల ఏ సద్వస్తువుకలదో అదియే ఈశరీరేంద్రియ సంఘాతమున కంతకు విలక్షణమై సర్వనిషేధావధి భూతమైన బ్రహ్మమైయున్నది. గాన ఈవిధముగ ఉపాధులవలన ఏర్పడిన కించిజ్జ్ఞత్వ సర్వజ్ఞత్వములచే ఉపలక్షితమగు చైతన్యమునకు ఏకత్వము లక్షణామర్యాదచేత బోధింపబడుచున్నది.

కనుక ఈ మహావాక్యార్థ శ్రవణాదులచేత జీవబ్రహ్మలకు ఏకత్వాపరోక్ష సాక్షాత్కార సిద్ధికలిగిన స్వరూపానందప్రాప్తి కలుగుచున్నది. ఇందువలన పరమపురుషార్థలాభము జెంది కృతకృత్యులగుదురు. ఇదియే అద్వైత సిద్ధాంతము. గాన మోక్షాసక్తిగలవా రెవ్వరుగాని ఏజాతి ఆశ్రమవాసు లెవరైనను ఇట్టి విచారణాజ్ఞానముతోనే సిద్ధపురుషులయి మోక్షసిద్ధులయ్యెదరు.

సర్వం శివమ్

ఓమ్ తత్సత్.

మూలం॥ మాయాఽవిద్యే విహాయైన ఉపాధీ పరజీవయోః॥ ౨౬
అఖండం సచ్చిదానందం పరం బ్రహ్మ విలక్ష్యతే॥ ౨౭
(శు - యు; ౭౩; అధ్యాత్మోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ 'తత్త్వ' మర్థయోః పరజీవయోః ఉపాధీ మాయాఽవిద్యే, స్వాతిరిక్తం నేతితి విహాయ, తదపహ్నావ సిద్ధం అఖండం సచ్చిదానందం పరంబ్రహ్మ విలక్ష్యతే। స్వమాత్ర మవశిష్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ సకారః ఖేచరీ ప్రోక్తా స్త్వం పదం చేతి నిశ్చితః॥ ౨౮
హకారః పరమేశ స్స్యాత్ తత్పదం చేతి నిశ్చితః॥ ౨౯
సకారో ధ్యాయతే జంతు ర్హకారో హి భవే ద్ధ్రువమ్॥ ౩౦
(సామ; ౭౬; యోగచూడామణి)

వ్యాఖ్యా॥ సోహం శబ్దార్థ మాహ॥ సకార ఇతి॥ "ఖేచర్యా ఖేచరీం యుంజన్నితి" శ్రుత్యనురోధేన, ఖేచరీ బీజం సకారః। త్వం పదార్థ ఇతి నిశ్చితః॥ 'ఆకాశ శరీరం బ్రహ్మేతి' శ్రుతితః॥ హకారో వియద్బీజం। తదర్థః పరమాత్మేతి నిశ్చితః॥ సకారార్థః జంతుః-జీవః। స్వగత జీవత్వాపాయే, హకార లక్ష్య పరమాత్మా భవేదితి। ధ్రువం - వాస్తవం॥

మూలం॥ ఆద్యో రా తత్పదార్థ స్స్యా న్మకార స్త్వం పదార్థవాన్॥ 31
తయో స్సంయోజన మసీత్యర్థే తత్త్వవిదో విదుః॥ 32
(అథర్వణీ; 48; రామరహస్య; అ - 5)

వ్యాఖ్యా॥ ఆద్యో రేఫః, తత్పద లక్ష్యార్థః। అపరః మకారః, త్వం పద లక్ష్యార్థః। తయో స్సంయోజన మసి పదార్థః॥ రామ శబ్దేన ప్రత్యగభిన్న పరమాత్మోచ్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ నమ స్త్వ మర్థో విజ్ఞేయో, రామ స్తత్పద ముచ్యతే॥ 33
అసీ త్యర్థే చతుర్థీ స్యా, దేవం మంత్రేషు యోజయేత్॥ 34

వ్యాఖ్యా॥ నమ శ్శబ్దేన త్వం పద లక్ష్యం 'రాం రామ' ఇతి త్ర్యక్షరం తత్పద లక్ష్యం, అయేతి చతుర్థీ అసి పదార్థః॥

ఏవం సప్తకోటి మహామంత్రేషు ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మాను సంధానం సమాన మిత్యర్థః॥

మూలం॥ క్షీరం క్షీరే యథా క్షిప్తం, తైలం తైలే జలం జలే॥ 35
సంయుక్త మేకతాం యాతి, తథాఽఽత్మ న్యాత్మ విన్మునిః॥35
(అథర్వణీ; 26; ఆత్మోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ యథా క్షీరాదిషు క్షీరాది యోజనం ఏకతాం యాతి తథా బ్రహ్మ విన్మునిః బ్రహ్మైవ భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ ఘటే నష్టే యథా వ్యోమ, వ్యోమైవ భవతి స్వయమ్॥ ౩౭

తథైవోపాధి విలయే బ్రహ్మైవ బ్రహ్మవిత్స్వయమ్॥ ౩౮

ఇతి సార్థాంతిక జీవ బ్రహ్మైక్య మహావాక్యాన్యష్ట త్రింశత్ ॥ ౩౮

వ్యాఖ్యా॥ యథా ఘటే నష్టే స్థితే వా కాలత్రయేఽపి తద్గతం వ్యోమ, వ్యోమైవ భవతి। తథైవోపాధి సత్వా సత్వాభ్యాం బ్రహ్మవిత్స్వయం బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః॥

నష్టే ఘటే స్థితే వ్యోమ వ్యోమమాత్రం యథా భవేత్ । స్వోపాధి సత్వా సత్వాభ్యాం, తథా బ్రహ్మైవ బ్రహ్మవిద్వరః ఇతి స్మృతేః॥

ఆహత్య వాక్యాని త్రిచత్వారింశ దుత్తర ద్విశతం॥ ౨౪౩

జీవ బ్రహ్మైక్య మహావాక్య ప్రకరణ వివరణం సంపూర్ణమ్ ॥

ఓం తత్సత్

ఓమ్

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

జీవన్ముక్త్యుపాయమనన ప్రకరణమ్ ౭

అవతారికా॥ ప్రత్యక్స్వరైక్య మహావాక్యార్థ సంస్కృత బ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మవిద్వరతా హేతు జీవన్ముక్త్యుపాయ మనన ప్రకారం వక్తుం, అథ మనన మహావాక్యాన్యుచ్యంతే॥ అహమన్న మహమన్న మిత్యాదినా॥

మూలం॥ అహ మన్న మహ మన్న మహ మన్నమ్॥ ౧

అహ మన్నాదో ౩ఽహ మన్నాదో ౩ఽహ మన్నాదః॥ ౨

(కృ - య; ౭; తైత్తిరీయం - భృగువల్లి; అను - ౧౦)

వ్యాఖ్యా॥ అద్వైత ఇత్యన్నం। అన్న మత్తీ త్యన్నాదః॥ మమ సర్వాత్మకత్వేన అన్నాన్నాత్తృత్వ రూపేణ అహమేవ వర్త ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ అహం మను రభవగ్ సూర్యశ్చ॥ ౩

(శు - య; ౧౦; బృహదారణ్యకం; అ - ౩; బ్రా - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ మన్వాదిత్య చంద్ర తారకా అపి మత్తో నభిద్యన్త ఇత్యర్థః॥—

మూలం॥ అహ మే వేదగ్ం సర్వ మసాని॥ (భూయాసం)

(శు - య; ౧౦; బృహదారణ్యకం; అ - ౧; బ్రా - ౩.)

వ్యాఖ్యా॥ యతః ప్రత్యగ్వికల్పిత మిదం సర్వం భూత। భౌతిక జాతం అతః అహ మేవేదం సర్వం అసాని - భవానీ త్యర్థః॥

మూలం॥ యథా ఫేన తరంగాది, సముద్రా దుత్థితం పునః॥ ౫
సముద్రే లీయతే తద్వ జ్జగన్మయ్యను లీయతే॥ ౬
(సామ; ౬౦; దర్శనోపనిషత్; ఖ - ౧౦)

వ్యాఖ్యా॥ యథా సముద్రాత్ ఫేన తరంగాదిః ఉత్థితః - తత్రైవ స్థితః। క్వచి త్పున స్తత్రై వలీయతే। తథా మదజ్ఞాన విజృంభితం జగ న్మయ్యే వానులీనం భవతి॥

అతః మదతిరిక్తం కించిదపి నాస్తీ త్యర్థః॥

మూలం॥ అనాత్మ దృష్టే రవివేక నిద్రా,
మహం మమ స్వప్నగతిం గతోఽహామ్॥ ౭
స్వరూప సూర్యే భ్యుదితే స్ఫుటో క్తై
ర్గురో ర్మహావాక్య పదైః ప్రబుద్ధః॥ ౮
(కృ - య; ౩౫; శుకరహస్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ దేహా దా వాత్మ భావా రూ ఢస్య అనాత్మ దృష్టేః, పురా, ఆత్మా నాత్మ వివేక నిద్రా ప్రాదుర్భూతా। తా మహా మవ ష్టభ్య, తత్ర దేహా దా రాదా అహం మమేతి స్వప్నగతిం గతవా నస్మి ఇదానీంతు, శ్రీగురోః స్ఫుటో క్తైః, "తత్త్వమస్యహం బ్రహ్మాస్మీ"తి మహా వాక్య పదైః స్వరూపసూర్యే నిర్విశేష తయా ఽభ్యుదితే సతి, తదా బ్రహ్మైవా మస్మీతి ప్రబు ద్ధో స్మీత్యర్థః॥

మూలం॥ ప్రాణాశ్చలంతు తద్ధర్మైః, కామైర్వా హన్యతాం మనః॥ ౯
ఆనంద బుద్ధి పూర్ణస్య, మమ దుఃఖం కథం భవేత్॥ ౧౦
(ఋగ్వేదీయం; ౮౨; ఆత్మబోధోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ తేషాం దశభేద మాపన్నానాం ప్రాణానాం ధర్మైః నిశ్శ్వాసో చ్ఛ్వాసాద శోభాంతైః, ప్రాణాది ధనంజయాంత ప్రాణా

శ్చలంతు। మన ఆద్యంతః కరణంతు కామ సంకల్పాది వృత్తిభిర్వా హన్యతాం। స్వానంద బుద్ధి పూర్ణస్య మమ దేహత్రయ విలక్షణత్వేన తత్ప్రభవ దుఃఖం, కథం భవే దిత్యర్థః॥

మూలం॥ నమే బంధో నమే ముక్తి,
ర్నమే శాస్త్రం నమే గురుః॥ ౧౧
మాయా మాత్ర వికాసత్వా,
న్మాయా ఽతీతో ఽహ మద్వయః॥ ౧౨
(ఋగ్వేదీయం – ౪౨; ఆత్మబోధోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ మమ నిత్యముక్తత్వేన బంధ సాపేక్ష ముక్తి ర్నాస్తి। తత్సాధన భూత గురు శాస్త్రాదికం నమేస్తి। తేషాం బంధాదీనాం మాయామాత్ర వికాసత్వాత్। యతో ఽహ మద్వయః। అతో మాయా తీతో ఽస్మీ త్యర్థః॥

మూలం॥ ఆత్మాన మంజసా వేద్మి (తత్వతః)
క్వా ప్యజ్ఞానం పలాయితమ్॥ ౧౩
కర్తృత్వ మపి మేనష్టం కర్తవ్యం వాపి నక్వచిత్॥ ౧౪
(ఋగ్వేదీయం – ౪౨; ఆత్మబోధోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ ప్రత్యంచ మాత్మానం బ్రహ్మాస్మీ త్యంజసా వేద్మి। పురా ఽనుభూత మపి స్వాజ్ఞానం క్వపలాయితం। పురా ఽనుభూత కర్తృత్వ మపి మే నష్టం। పురా మయా కర్తవ్యజాతం బహ్వాస్తి। ఇదానీం క్వచిదపి కర్తవ్యం నవిద్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ బ్రాహ్మణ్యం కుల గోత్రేచ, నామ సౌందర్య జాతయః॥ ౧౫
స్థూలదేహ గతా ఏతే, స్థూలా ద్భిన్నస్య మే నహి॥ ౧౬
(ఋగ్వేదీయం – ౪౨; ఆత్మబోధోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రాహ్మణ్యాది శౌద్రాంత నానావిధ కుల గోత్ర నామ సౌందర్య జాతి వికారాః జాయతే ఽస్తీత్యాది షడ్భావ వికారాశ్చ, స్థూల దేహగతా భవేయుః। స్థూలా ద్భిన్నస్య మే-మమ। ఏతే ధర్మాః నహి విద్యంత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ క్షుత్పిపాసాన్ధ్య బాధిర్య, కామ క్రోధా దయోఽఖిలాః॥ ౧౭
లింగ దేహ గతా ఏతే, హ్యలింగస్య నవిద్యతే॥ ౧౮

(ఋగ్వేదీయం - ౪౭; ఆత్మబోధోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యాః ప్రాణేంద్రియాంతఃకరణ గోచర క్షుత్పి పాసాంధ్య బాధిర్య కామ క్రోధ మదమాత్సర్యా ద్యఖిల గుణాః లింగ దేహ గతాః భవంతి। ఏతే క్షుదాది గుణాః, అలింగస్య మమ నవిద్యంత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ జడత్వ ప్రియ మోదత్వ ధర్మాః కారణ దేహగాః॥ ౧౯
నసంతి మమ నిత్యస్య నిర్వికార స్వరూపిణః॥ ౨౦

(ఋగ్వేదీయం - ౪౭; ఆత్మబోధోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ తూలాంతః కరణా ఽవిద్యా బీజభాగ ప్రభవ జడత్వ ప్రియ మోద ప్రమోదత్వ ధర్మాః॥ కారణ దేహ గతా భవన్తి॥ నిత్యస్య నిర్వికార స్వరూపిణః, మమ ఏతే జడత్వాదయో ధర్మా నసంతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ చిద్రూపత్వా న్నమే జాడ్యం,
సత్యత్వా న్నానృతం మమ॥ ౨౧
ఆనందత్వా న్నమే దుఃఖ,
మజ్ఞానా ద్భాతి సత్యవత్॥ ౨౨

(ఋగ్వేదీయం - ౪౭; ఆత్మబోధోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ మమ సచ్చిదానంద రూపత్వా జ్జడా నృత దుఃఖజాతం మే నయుజ్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ నాహం దేహో జన్మ మృత్యూ కుతో మే,
నాహం ప్రాణః క్షుత్పిపాసే కుతో మే॥ ౨౩
నాహం చేత శ్శోక మోహౌ కుతో మే,
నాహం కర్తా బంధమోక్షౌ కుతో మే॥ ౨౪

(కృ - య; 33; సర్వసారోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ నాహం స్థూలదేహః మే-మమ। జన్మాది షడ్భావ వికారాః కుతః? నాహం ప్రాణో భవామి। కుతో మే క్షుత్పిపాసే భవేతాం। నాహం చేతః తదాశ్రయ శోక మోహౌ మే కుతః? నాహం కర్తా భోక్తా భవామి, తన్నిర్వర్త్య బంధ మోక్షౌ కుతో భవేతా మిత్యర్థః॥

మూలం॥ ఆనంద మంతర్నిజమాశ్రయంత
మాశా పిశాచీ మవమాన యంతమ్॥ ౨౫
ఆలోక యంతం జగ దింద్రజాల
మాపత్కథం మాం ప్రవిశే దసంగమ్॥ ౨౬

(సామ; ౨౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాంత ర్హృదయే నిజానందం స్వమాత్రమిత్యాశ్రయంతం, ఇదం మే స్యా దిదం మే స్యా దిత్యుత్థితా మాశా పిశాచీం, స్వాతిరిక్తం నేతి అవమాన యంతం, ఇదం పరిదృశ్యమానం జగత్, ఇంద్రజాల వన్మిథ్యే త్యాలోకయంతం, ఇత్థం బ్రహ్మభావేన వర్తమానం మాం, సర్వత్రాసంగం, మాం, ఆపత్పరం పరా కథం ప్రవిశేత్? కదాపి నస్పృశే దిత్యర్థః॥

మూలం॥ దేవార్చన స్నాన శౌచ, భిక్షాదౌ వర్తతాం వపుః॥ ౨౭
తారం జపతు వాక్తద్వ, త్పఠ త్వామ్నాయ మస్తకమ్॥ ౨౮
విష్ణుం ధ్యాయతు ధీర్యద్వా, బ్రహ్మానందే విలీయతామ్॥ ౨౯
సాక్ష్యహం కించి దప్యత్ర, న కుర్వే నాపి కారయే॥ 30

(కృ - య; ౭౯; అవధూతోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ మద్వపుః - శరీరం, ప్రాచీనవాసనయా స్నాన శౌచ భిక్షాది కర్మణి ప్రవర్తతాం । మమవాక్ షోడశావయవ బ్రహ్మప్రణవం జపతు । తద్వా ద్వేదమస్తకంవా పఠతు । మామకీ బుద్ధిః సర్వవ్యాపక తయా విష్ణుం ధ్యాయతు । యద్వా స్వయం బ్రహ్మానంద సాగరే విరూపే విలయం భజతు । త్వయా కిం కృతమిత్యత్ర, స్వాతిరిక్త సాక్ష్య సద్భావ తత్సాక్ష్యహం । స్వయం నకించి దప్యత్ర కుర్వే పరైర్వా కించిదపి నకారయే । స్వాతిరేకేణ కర్తుం కారయితుం నకించి దస్తీత్యర్థః

మూలం॥ జ్ఞాతం జ్ఞాతవ్య మధునా, దృష్టం ద్రష్టవ్య మద్భుతమ్॥ 31
విశ్రాంతోఽస్మి చిరం శ్రాంత శ్చిన్మాత్రాన్నాస్తి కిఞ్చన॥ 32
(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ య త్స్వమాత్రతయా జ్ఞాతవ్యం నిర్విశేషం బ్రహ్మ । తదధునా జ్ఞాతం, అపరోక్షతయా యద్ద్రష్టవ్యం తదద్భుతం, అహామస్మీతి దృష్టం । స్వాజ్ఞ దశాయాం స్వాతిరిక్తా స్తిత్వధియా చిరం శ్రాంతోఽస్మి । ఇదానీం తు చిన్మాత్రా న్నాస్తి. కించ నేతి, విశ్రాంతోఽస్మి “ చిన్మాత్రమేవ చిన్మాత్ర ” మిత్యాది శ్రుతేః॥

మూలం॥ న భూతం న భవిష్యచ్చ చింతయామి కదాచన॥ 33
నస్తౌమి నచ నిందామి ఆత్మనోఽన్య న్నహి క్వచిత్ ॥ 34
(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మతిరేకేణ భూతం భవిష్యత్ చ శబ్దా ద్వర్తమానమపి నహి కదాచన చింతయామి । నకించ న స్తౌమి । ననిందామి । నహి క్వచిదపి స్వాత్మనోన్య ద్విద్యతే। ‘సర్వమాత్మ మయం జగది’తి శ్రుతేః॥

మూలం॥ అలేపకోఽహ మజరో నీరాగ శ్శాంత వాసనః॥ 35
(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౫.)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాతిరిక్త ప్రపంచ సత్వే తత్ప్రత్యగ్రూపేణ అలేపకోహం। స్థూలదేహ విలక్షణత్వాత్। అజరోఽస్మి। సర్వానర్థహేతు లింగ శరీరాభావాత్ నీరాగః - శాంతవాసనః। బ్రహ్మైవ భవామీత్యర్థః॥

మూలం॥ స్వపూర్ణాత్మాతిరేకేణ, జగజ్జీవేశ్వరాదయః॥ 37

నసంతి నాస్తి మాయాచ, తేభ్యశ్చాహం విలక్షణః 38

(కృ - య; శు; వరాహోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ స్వ మాత్రావస్థాన లక్షణ పూర్ణ బ్రహ్మాతిరేకేణ జగజ్జీవేశ్వరాదయః సాక్షీచ, మాయా తత్కార్యాణిచ నసంతి, తేభ్యశ్చాహం విలక్షణః। "సర్వస్మాదన్యో విలక్షణ" ఇతి శ్రుతేః॥

మూలం॥ కిం కరోమి క్వ గచ్ఛామి, కిం గృహ్ణామి త్యజామి కిమ్॥ 39

యన్మయా పూరితం విశ్వం మహా కల్పాంబునా యథా॥ 39

ఇతి సార్థాంతిక మనన మహావాక్యాన్యేకోన చత్వారిగ్ంశత్ ॥ 39

వ్యాఖ్యా॥ యథా మహాకల్పాంబునా పృథివీ పూరితా। తథా యన్మయా విశ్వోపలక్షితా ఽవిద్యాపద తత్కార్య జాతం, పూరితం - వ్యాప్తం, కబళిత మిత్యర్థః॥

ఏవం స్థితే కర్తవ్య కార్యాభావాత్ కిం కరోమి ? గంతవ్య దేశాభావాత్ క్వ గచ్ఛామి ? విషయ సామాన్యాభావాత్ కిం గృహ్ణామి ? కింవా త్యజామి ? సర్వస్య బ్రహ్మమాత్రత్వాత్। 'నాస్త్యనాత్మేతి నిశ్చినుయా'ది శ్రుతేః॥

ఆహత్య మహావాక్యాని ద్వ్యశీత్యుత్తర ద్విశతం॥ 282

జీవన్ముక్త్యుపాయ మనన మహావాక్యప్రకరణ వివరణం సంపూర్ణమ్.

ఓం తత్సత్

ఓమ్

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

జీవన్ముక్తిప్రకరణమ్ ౭

అథ సార్ధాంతిక జీవన్ముక్తి మహావాక్యాని

అవ॥ జీవన్ముక్త్యుపాయ మనన మహావాక్య సంస్కృత చిత్తానాం చతుర్విధ జీవన్ముక్తి ప్రకటనాయాథ సార్ధాంతిక జీవన్ముక్తి మహావాక్యాని లిఖ్యంతే॥ సతత్రేత్యాదినా॥

మూలం॥ స తత్ర పర్యేతి జక్షన్క్రీడన్ రమమాణః,
స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా వయస్యైర్వా,
నోపజనగ్ం స్మరన్నిదగ్ం శరీరమ్॥ ౧

(సామ; ౯; ఛాందోగ్యం; ప్ర - ౮; ఖం - ౧౨; మం - 3

వ్యాఖ్యా॥ య ఏషః శ్రవణ మననతః బ్రహ్మభావంగతః సోఽయం బ్రహ్మవిద్వరీయాన్। తత్ర స్వేమహిమ్ని వికల్పిత సర్వాపవాదాధార దృష్ట్యా పర్యేతి॥ పరి - సమంతాత్ వర్తతే। పరదృష్ట్యా యదృచ్ఛయా ప్రాప్త ఫలం, జక్షన్ - భక్షయన్। సర్వత్రాత్మాత్మీయాభిమతి వైరశ్యేన, స్త్రీభిర్వా క్రీడన్। యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా వయస్యైః, సఖిజనైర్వా రమమాణ ఇవాఽఽభాతి। పరారోపిత స్త్రీ పురుషోపగమేన జన ముత్పాదయతీ త్యుపజనం। ఇదం శరీరం శరీరాభాసం ఆత్మాత్మీయాభిమానాస్పదతయా, అస్తి నాస్తీతి। నకదాచిదపి స్మరేత్॥

మూలం॥ సవా ఏష ఏవం పశ్య న్నేవం మన్వాన,
ఏవం విజాన న్నాత్మరతి రాత్మక్రీడ
ఆత్మమిథున ఆత్మానందస్స స్వరాడ్భవతి॥ ౨

వ్యాఖ్యా॥ సవా ఏష బ్రహ్మవిద్వరీయాన్ బౌద్ధాది సేవ్య జడాది భూత చతుష్టయేషు, ఆత్మావరణం పశ్యన్ । భేద ప్రతీతిం మన్వానః - అవాస్తవం విజానన్, నిర్విశేషాత్మన్యేవ, రతిః - రమణం, యస్య సోఽయ మాత్మరతిః । ఆత్మన్యేవ క్రీడా - వినోదో యస్య సోఽయ మాత్మక్రీడః । ఆత్మైవ మిథునం యస్య, సోఽయ మాత్మమిథునః॥ బాహ్యదారాది రతి క్రీడా వైరళ్యాత్, ఆత్మమాత్రతయా సర్వత్రానందతి త్యాత్మానందః। న విద్వాన్ । ఏవం రూపేణ స్వయమేవ రాజత ఇతి స్వరాడ్భవతి॥

మూలం॥ తే దేవాః పుత్రైషణా యాశ్చ విత్తైషణా యాశ్చ
లోకైషణా యాశ్చ స సాధనేభ్యో వ్యుత్థాయ నిరాగారా
నిష్పరిగ్రహా అశిఖా అయజ్ఞోపవీతా అంధా బధిరా
ముగ్ధాః క్లీబా మూకా ఉన్మత్తా ఇవ పరివర్తమానా
శ్శాంతా దాంతా ఉపరతా స్తితిక్షవ స్సమాహితా ।
ఆత్మరతయ ఆత్మక్రీడా ఆత్మమిథునా ఆత్మానందాః,
ప్రణవమేవ పరం బ్రహ్మాత్మ ప్రకాశం, శూన్యం
జానంత స్తత్రైవ పరిసమాప్తాః॥ 3

(అథర్వణీ; ౨౭; నృ - ఉ - తాపినీ; ఖం - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ యే ప్రజాపతి శిష్యాః తే దేవాః పుత్రకామేష్టి వాణిజ్య స్వాశ్రమోక్తాచరణ లక్షణేభ్యః స సాధనేభ్యః, పుత్ర విత్త లోకైషణేభ్యః వ్యుత్థాయ, స సాధనేషణాత్రయ సన్న్యాసం కృత్వా, అనికేత స్థిరమతయః, నిరాధారాః ప్రాణమాత్రేతర పరిగ్రహ శూన్యాః నిష్పరిగ్రహాః । కేశ శిఖా రహితాః - అశిఖాః। కార్పాస యజ్ఞోపవీత రహితాః - అయజ్ఞోపవీతాః । బ్రహ్మాఽతిరిక్త రూపాగ్రహణా దంధాః। తథా శబ్దాగ్రహణా ద్బధిరాః। మాగ్ధ్య సౌందర్య వైరళ్యా న్ముగ్ధాః। సద్యోజాత కన్యాయువతి జరతాసు వికారరహితాః - క్లీబాః లౌకికవార్తా విరళా - మూకాః ఉన్మత్తా ఇవ లక్ష్యైకతాన చిత్తతయా పరివర్తమానాః -

నిగృహీతాంత ర్బాహ్యేంద్రియాః । శాంతా, దాంతాః - నిగృహీతాం
తర్బాహ్యా వ్యాపారాః, ఉపరతాః । శీతోష్ణాది ద్వంద్వ సహిష్ణవః - తితి
క్షవః । లక్ష్యైకతాన మనసః - సమాహితాః । బాహ్య దారాది క్రీడా
మిథునజ ఫల్గ్వానంద వైరళ్యా దాత్మక్రీడాః, ఆత్మమిథునాః, ఆత్మానందాః,
వ్యాఖ్యాతం । వైరాజ్యాది పంచదశమాత్రా తత్పరిణత జాగ్రదాద్య
వికల్పానుజ్ఞైక రసాంత కలనా ప్రశయాఖి కరణ ప్రణవమేవ తుర్య
తుర్యాభిధాన పరబ్రహ్మాత్మ ప్రకాశం బ్రహ్మమాత్రం తదతిరిక్తం
శూన్యం జానంత స్సంతః।తత్రైవ తుర్య తురీయే తన్మాత్రావశేషతయా
పరిసమాప్తాః, తద్భావ మాపన్నా ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ కుచేలో ఽసహాయ ఏకాకీ సమాధిస్థ
ఆత్మకామ ఆప్తకామో నిష్కామో
జీర్ణకామో హస్తిని, సింహే దంశే మశకే
నకులే సర్ప యక్ష రాక్షస గంధర్వే, మృత్యో
రూపాణి విదిత్వా । నబిభేతి కుతశ్చనేతి। ౮

(శు-య; ౩౦; సుబాలోపనిషత్; ఖం-౧౩)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మవిత్పదమారూఢః పరివ్రాట్ । జీర్ణకౌపీన కంథా
ధారణా త్కుచేలః । స్వ దేహాతిరిక్త సహాయాభావా దసహాయః । అత
ఏవైకాకీ । వివిధ విక్షేప గ్రాస సమాధ్యాస్థితత్వా త్సమాధిస్థః । స్వాత్మ
మాత్రావశేషణం కామయత ఇత్యాత్మకామః । స్వానాత్మ కామనా
భావా దాప్తకామః । ఇదం మే స్యా దితి కామో యస్మా న్నిర్గత స్సోఽయం
నిష్కామః । స్వాత్మమాత్ర జ్ఞాన జఠరాగ్నినా కామో జీర్యత ఇతి -
జీర్ణకామః । కుచేలా ద్యభిమాన త్యాగపూర్వకం, హస్తి సింహ దంశ
మశక నకుల సర్ప యక్ష రాక్షస గంధర్వాదిషు స్వాజ్ఞానాత్, భయ
హేతుష్వపి, భయహేతు స్వాతిరిక్త దృష్టిం, స్వమాత్ర జ్ఞాన ఖడ్గేన
మారయతీతి, మృత్యుః। తస్య మృత్యోః-నిర్విశేషచిద్ధాతోః । స్వరూపాణి

గజాశ్వాదీనీతి । జ్ఞానమహిమ్నా సర్వాత్మభావనావాన్మునిః । నబిభేతి కుతశ్చన, భీహేతు ద్వైత దృష్ట్యభావా దిత్యర్థః॥

సర్వాత్మ భావనా జుష్టయోగినం సర్వజంతవః స్వాత్మత్వేనైవ పశ్యంతి, 'న ద్విషంత్యాత్మ రూపతః' ఇతి స్మృతేః॥

మూలం॥ సర్వ ధర్మాన్ పరిత్యజ్య నిర్మమో నిరహంకారో భూత్వా బ్రహ్మిష్ఠం శరణ ముపగమ్య "తత్త్వమసి" "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ నేహ నానాఽస్తి కించనే" త్యాది। మహావాక్యార్థానుభవ జ్ఞానా ద్బ్రహ్మైవాఽహ మస్మీతి నిశ్చిత్య । నిర్వికల్పక సమాధినా స్వతంత్రో యతి శ్చరతి స సన్న్యాసీ స ముక్త స్స పూజ్య స్స యోగీ స పరమహంస స్సో ఽవధూత స్స బ్రాహ్మణ ఇతి॥ ౫

(శు_య; ౩౮; నిరాలంబోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ పరివ్రాట్ - బ్రహ్మవిత్ శ్రుతి స్మృతి విహిత ప్రతిషిద్ధ రూపాన్ కరణగ్రామ నిర్వర్తనీయాన్, సర్వధర్మాన్ స్వాతిరిక్త ధియా పరిత్యజ్య । దండ కమండల్వాదావపి మమేవ మిత్యభిమాన విరళః - నిర్మమః దేహేంద్రియాదౌ నిరహంకారో భూత్వా । బ్రహ్మప్రాపకతయా బ్రహ్మిష్ఠం స్వాచార్యం శరణ ముపగమ్య । తన్ముఖతః, 'తత్త్వమసీ'తి పరిదృశ్యమానం సర్వం, బ్రహ్మైవ ఖల్వితి । ఇహ అనానా రూపే నిర్విశేషే బ్రహ్మణి । కించన-కించిదపి నానా నాస్తీతి, మహావాక్యార్థానుభవ జ్ఞానాత్, స్వాత్మానం "బ్రహ్మైవాహమస్మీ"తి నిశ్చిత్య । నిర్వికల్పక సమాధినా వికల్ప సామాన్యాపహ్నవ సిద్ధ నిర్వికల్పకే బ్రహ్మణి । సమాహిత కరణ గ్రామతయా స్వతంత్రః స్వచ్ఛందో యో యతి శ్చరతి । స స్వాతిరిక్త సర్వ సన్న్యాసీ । స స్వాతిరిక్త కలనా ముక్తః ముముక్షుభి స్స పూజ్యః స ఏవాస్పర్శయోగీ, స పరమహంసః స పరివ్రాజకః, స ఏవ ముఖ్యావధూతః స బ్రాహ్మణః । బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠో భవతీత్యర్థః॥

మూలం॥ జీవః పఞ్చవింశక స్స్వకల్పిత చతుర్వింశతి తత్త్వం పరిత్యజ్య షడ్వింశక పరమాత్మా ఽహమితి నిశ్చయా జ్జీవన్ముక్తో భవతి॥ ౬

(సామ; ౪౮; మండలబ్రాహ్మణం; బ్రా - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ పఞ్చవింశతి తత్త్వాత్మకో జీవః। వియదాది పంచకం, ప్రాణాదిపంచకం, జ్ఞానేంద్రియపంచకం, కర్మేంద్రియపంచకం, అంతఃకరణ చతుష్టయం చేతి, స్వకల్పిత చతుర్వింశతి తత్త్వం పరిత్యజ్య। చతుర్వింశతి తత్త్వాపవాదాధారతయా షడ్వింశకః పరమాత్మా ఽహ మితి నిశ్చయా జ్జీవన్ముక్తో భవతి॥

మూలం॥ తురీయ మక్షరమితి జ్ఞాత్వా జాగరితే సుషుప్త్యవస్థాపన్న ఇవ యద్యచ్ఛ్రుతం యద్యద్దృష్టం తత్తత్సర్వ మవిజ్ఞాత మివ యోవసే త్తస్య స్వప్నావస్థాయా మపి తాదృగవస్థా భవతి స జీవన్ముక్తో భవతి॥ ౭

(అథర్వణీ; ౪౩; నారదపరివ్రాజక; ఉ-౫.)

వ్యాఖ్యా॥ అవస్థా త్రయాప వాదాధికరణం తురీయం। తదవస్థా త్రయవ న్నక్షరతీ త్యక్షరం ఇతి జ్ఞాత్వా। అక్షరావగతేః పురా జాగరితే యద్యచ్ఛ్రుతం శబ్దజాతం। యద్యద్దృష్టం రూపజాతం తత్సర్వం।సుషుప్త్య వస్థాపన్న ఇవ, అవిజ్ఞాతం మజ్ఞాత మివ యో వసేత్। తస్య బ్రహ్మవిదః స్వప్నావస్థాయా మపి యాదృ గ్జాగ్రత్స్వాపః, తాదృక్, స్వాత్తరిక్త విషయ శూన్యావస్థా భవతి। యేనైవ మనుభూయతే। స జీవన్ముక్తో యోగీ భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ సకృ ద్విభాత స్సదా ఽనన్దా ఽనుభవైక గోచరో బ్రహ్మ విద్విద్వాన్, చక్షురాది బాహ్య ప్రపఞ్చోపరత స్సర్వం జగ దాత్మత్వేన పశ్యన్నాత్మేతి భావయన్ కృతకృత్యో భవతి॥ ౮

(సామ-౪౮; మండలబ్రాహ్మణం; బ్రా-౨.)

వ్యాఖ్యా॥ సదా ద్వ్యావృత్తి త్రయాపహ్నవతః సకృదేవ విభాతీతి, సకృద్విభాతః। ఏవం నిరావృత తయా సదా స్వానందానుభవైక గోచర-

పరమాత్మైవ బ్రహ్మవిద్విద్వాన్ । పరమాత్మభావ మాపన్నః । చక్షు
రాదికరణ నిర్వృత్త్యా, బాహ్యాంతః ప్రపంచోపరతో భూత్వా, స్వాజ్ఞ
దృష్టి వికల్పితం సర్వం జగత్, కారణాతిరిక్తం కార్యం నేతి, జ్ఞానా దాత్మ
త్వేన పశ్యన్ । సర్వమాత్మ మాత్రమితి భావయన్ । కృతకృత్యో
జీవన్ముక్తో భవతీత్యర్థః ॥

మూలం॥ నిర్ద్వంద్వ స్సదాఽచఞ్చల గాత్రః పరమశాన్తిం స్వీకృత్య
నిత్య శుద్ధః పరమాత్మాఽహమేవే త్యఖణ్డాఽనన్దపూర్ణః
కృతార్థః॥ పరిపూర్ణ పరమాకాశ మగ్నమనాః ప్రాప్తోన్మ
న్యవస్థ స్సన్న్యస్త స్సర్వేన్ద్రియవర్గోఽనేక జన్మార్జిత పుణ్య
పుఞ్జ పరిపక్వ కైవల్య ఫలోఽఖండా నన్ద నిరస్త సర్వక్లేశ
కశ్మలో బ్రహ్మైవాఽహ మస్మీతి కృతకృత్యో భవతి॥

(సామ; ౪౮; మండలబ్రాహ్మణం; బ్రా_3.)

వ్యాఖ్యా॥ సోఽయం బ్రహ్మవిద్వరః శీతోష్ణ సుఖ దుఃఖా ద్యభావా
న్నిర్ద్వంద్వః సదా నిర్వికల్పక సమాధి పారవశ్యా దచంచల గాత్రః।
స్వాతిరిక్తాంతః కరణా భావాత్, పరమశాంతిం స్వీకృత్య, శాంత
ప్రపంచో భూత్వా; అనిత్యా ఽశుద్ధా ఽనాత్మ వైరళ్యా న్నిత్యశుద్ధః
పరమాత్మా ఽహమేవేతి దృఢానుభవా న్నిష్ప్రతి యోగి కా ఖండానందః
అపూర్ణ ప్రపఞ్చసత్త్వే పూర్ణః। స్వకర్తవ్యార్థాఽభావాత్కృతార్థః।
నర్వత్ర పరిపూర్ణ పరమాకాశే యన్మనో మగ్నం - సమాప్తం। స
తథోక్తః, సదా నిర్వికల్పక సమాధిరూపే య మున్మన్యవస్థా యేన ప్రాప్తా
స తథోక్తః। సర్వేంద్రియ వర్గః। స్వాతిరిక్తం నేతి యేన సన్న్యస్తః, స
సన్న్యస్త స్సర్వేంద్రియ వర్గః। అనంతకోటి జన్మార్జిత పుణ్య పుంజ
స్సంజాత పరిపాకత తత్త్వజ్ఞాన ఫల కైవల్యం యేనాసాదితం స
తథోక్తః। నిష్ప్రతియోగి కాఽఖండా నందాఽనుభవేన స్వాతిరిక్తా స్త్విత్వ
ప్రభవ సర్వక్లేశ కశ్మలో యేన నిరస్త స్సమునిః। బ్రహ్మాహ మస్మీతి
కృతకృత్యో జీవన్ముక్తో భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ బ్రహ్మైవాహ మస్మీ త్యనవరతం బ్రహ్మ ప్రణవాను సంధానేన యః కృతకృత్యో భవతి। స పరమహంస పరివ్రాట్॥ ౧౦

(అథర్వణి; ౭౬; పరమహంస పరివ్రాజకోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ వైరాజ్యాది పశ్యంత్యంత పంచదశమాత్రా పరిణత జాగ్ర జ్జాగ్రదాది తుర్య స్వాపాంత తద్వ్యష్ట్యా రోపాపవాదాధార, విశ్వ విశ్వాది తుర్య ప్రాజ్ఞాంత తత్సమష్ట్యా రోపాప వాదాధార విరాడ్వి రాజాది తుర్య బీజాంతరిత తదుభయైక్యా రోప పవాదాంధారో త్రా ద్యవికల్పా నుజ్ఞైక రసాంత కలనాపహ్నవ సిద్ధ తుర్య తుర్య గోచర బ్రహ్మప్రణవాను సంధానేన అనవరతం నిర్విశేషం బ్రహ్మాహ మస్మీతి తత్త్వజ్ఞాన మహిమ్నా, యః కృతకృత్యో భవతి। స పరమహంస పరివ్రాట్ జీవన్ముక్తో భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ భావా భావ కలాది వినిర్ముక్త
స్సర్వ సంశయ ధ్వస్తః। పూర్ణా
ఽహంభావః కృతకృత్యో భవతి॥ ౧౧

వ్యాఖ్యా॥ నిర్విశేష బ్రహ్మజ్ఞాన యోగినీ, జ్ఞానేంద్రియ గ్రాహ్య శబ్దాది విషయపంచక రూపిణీ భావః కళా। అంతఃకరణవృత్తి తతి రభావకళా। తాభ్యాం విముక్తః। స్వాతిరిక్త దేహాది రహం తద్విలక్షణో జీవో వా, తత్సమష్ట్యారోపాధారేశ్వరో వా। తదపవాదాధార పరమాత్మా వేత్యాది సర్వ సంశయ ధ్వస్తః। నిర్ముక్త స్సర్వ సంశయ ఇత్యర్థః॥

పూర్ణబ్రహ్మభావ మాపన్నత్వా దహమే వేదం సర్వమితి పూర్ణా ఽహం భావారూఢః। కృతకృత్యో జీవన్ముక్తో భవతీత్యర్థః॥

మూలం॥ ప్రాణో హ్యేష యస్సర్వ భూతై ర్విభాతి,
విజానన్ విద్వాన్ భవతే నాతివాదీ॥ ౧౨

ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతిః క్రియావా
నేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః॥ ౧౩
(అథర్వణీ; ౫; ముండకం; ముం - ౩; ఖం - ౧ మం ౪.)

వ్యాఖ్యా॥ "ప్రాణస్యప్రాణ" ఇతి, శ్రుతి నిర్దిష్ట ద్వితీయ ప్రాణశబ్ద లక్షితః పరమాత్మైవ ప్రాణః। ఏషః ప్రకృతః పరమాత్మా। బ్రహ్మాది స్తంబాంత సర్వభూతైః। ఇత్థం భూతలక్షణే తృతీయా।తద్భూత ప్రత్యగ్భిన్న బ్రహ్మరూపేణ విభాతి। వస్తుత శ్చిన్మాత్ర రూపత్వాద్యోఽయం విద్వాన్ యస్త మాత్మానం అయ మహ మస్మీతి విజానన్। నాతివాదీ భవతే - భవతి। అతీత్య సర్వాన్ వదితుం శీల మస్యేతి అతివాదీ। అపర బ్రహ్మవిద్వాంస్తు, స్వాతిరిక్త వాది వైరళ్యాత్, కానతీత్య వదేత్। అతోఽయం నాతివాదీ। తూష్ణీం భూత ఇత్యర్థః॥ తథాచే త్క్రీడా రత్యాదికం కుత ఇత్యత ఆహ॥—— ఆత్మేతి॥ దారాది నైరపేక్ష్యేణ స్వాత్మన్యేవ క్రీడా రతిః ధ్యానాది క్రియా యస్య సః, అయ మాత్మక్రీడః। ఆత్మరతిః। క్రియావానేష విద్వాన్, బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః। జీవన్ముక్తో భవతీత్యర్థః॥

మూలం॥ నిమిషార్ధం న తిష్ఠంతి వృత్తిం బ్రహ్మమయీం వినా॥ ౧౪
యథా తిష్ఠంతి బ్రహ్మద్యా స్సనకాద్యా శ్శుకా దయః॥ ౧౫
(కృ - య; ౩౭ తేజోబిందు; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ శుకాది బ్రహ్మర్షయః, సనకాది నిత్యముక్తాః, బ్రహ్మాది దేవాశ్చ। నిమిషం నిమిషార్ధంవా। బ్రహ్మమయీం - బ్రహ్మమాత్ర వృత్తింవినా। యథా న తిష్ఠంతి। తథా బ్రహ్మవిద్వరీ యాంసః - జీవన్ముక్తాః తిష్ఠంతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ అధ్యాత్మ రతి రాసీనో నిరపేక్షో నిరాశిషః॥ ౧౬
సర్వ ద్వంద్వై ర్వినిర్ముక్తో బ్రహ్మణ్యేవావ తిష్ఠతి॥ ౧౭
(అథర్వణీ; ౪౩; నారదపరివ్రాజకం; ఉ - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ యః అధ్యాత్మశాస్త్ర సిద్ధాంత రతిః బ్రహ్మవిత్ । సిద్ధాద్యాసనే సమాసీనః । స్వాపేక్షణీయ విషయాభావాత్, నిరపేక్షః । శీతోష్ణాది సుఖ దుఃఖాది సర్వ ద్వంద్వైర్విర్ముక్తః । విద్వాన్, సోఽయం బ్రహ్మణ్యేవావ తిష్ఠతే । బ్రహ్మభావే నైవ తిష్ఠతీత్యర్థః॥

మూలం॥ కపాలం వృక్షమూలాని కుచేలా న్యసహాయతా॥ ౧౮

సమతాచైవ సర్వస్మి న్నేత న్ముక్తస్య లక్షణమ్॥ ౧౯

(అథర్వణి; ౪౩; నారదపరివ్రాజకం; ఉ - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ నిర్విశేష బ్రహ్మప్ర్యుపాయతయా పరివ్రాడ్భావ మాప న్నస్య మునేః । కిం లక్షణ మిత్యత్ర, కపాలం- జలపాత్రం, స్వాశ్రమోచిత దండ ధారణంచ, నివాసాయ వృక్షమూలాని। శీత నివారణాయ కాషాయ ధాతు రంజిత కుచేలాని, కంథా కౌపీనాదీని, సంగభియా అసహాయతా। సర్వత్ర నామరూప విషయ గ్రాస సచ్చిదానంద బ్రహ్మభావనయా సమతాచైవ । ఏత జ్జీవన్ముక్తస్య లక్షణమ్॥

మూలం॥ స్వప్నేఽపి యోహి యుక్తస్స్యా జ్జాగ్రతీవ విశేషతః॥ ౨౦

ఈదృక్చేష్టః స్మృత శ్శ్రేష్ఠో వరిష్ఠో బ్రహ్మవాదినామ్॥ ౨౧

(అథర్వణి; ౪౩; నారదపరివ్రాజక; ఉ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ యథా జాగ్రదవస్థాయాం నిర్విశేషం బ్రహ్మాఽహమితి సమాహిత చిత్తో భవతి । తథా యోహి స్వప్నేపి యుక్తస్స్యాత్, సోఽయ మీదృక్చేష్టో మునిః । బ్రహ్మాఽహమస్మీతి జాగ్ర త్స్వప్నయో ర్మనన శీలః । బ్రహ్మవాదినాం శ్రేష్ఠో వరిష్ఠశ్చ భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ నిర్మాన శ్చా నహంకారో నిర్ద్వంద్వ శ్ఛిన్న సంశయః॥ ౨౨

ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతిః ఆత్మవా న్సమ దర్శనః॥ ౨౩

(అథర్వణి; ౪౩; నారదపరివ్రాజక; ఉ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మవిద్వరో యోగీ, మానావమాన రాహిత్యా న్నిర్మానశ్చ। దేహాదా వహంభావ వైరళ్యా న్నిరహంకారః।శీతోష్ణాది ద్వంద్వాతీతత్వా న్నిర్ద్వంద్వః। అహంబ్రహ్మై వేత్యవధారణాత్, ఛిన్నసంశయః స్వాతిరిక్త వనితా ద్యభావా దాత్మక్రీడ, ఆత్మరతిః। ప్రత్యగాత్మాఽభిన్న పరమాత్మాఽహ మస్మీ త్యాత్మవాన్। సర్వత్ర సమదర్శనః జీవన్ముక్తో భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ శ్రుత్వా స్పృష్ట్వాచ భుక్త్వాచ,
దృష్ట్వా జ్ఞాత్వా శుభాశుభమ్॥ ౨౪
నహృష్యతి గ్లాయతి య స్స శాంత ఇతి కథ్యతే॥ ౨౫
(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ_ ౪)

వ్యాఖ్యా॥ శ్రేయోరూపం శుభం। అశ్రేయోరూప మశుభంచ, స్వాతిరిక్తం నేతి శ్రుత్వా। బ్రహ్మైవేద మితి స్పృష్ట్వా - గృహీత్వా। ప్రారబ్ధాభాసం భుక్త్వా। ఆగమాపాయీతి దృష్ట్వా। శుభా శుభే యుత్తాం మిథ్యేతి జ్ఞాత్వా। శుభప్రాప్తౌ నహృష్యతి, అశుభప్రాప్తౌ నగ్లాయతి - నశోచతి॥ ఏవం యో వర్తతే స శాంత ఇతి కథ్యతే - ఉచ్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ అప్రాప్తం హి పరిత్యజ్య సంప్రాప్తే సమతాం గతః॥ ౨౬
అదృష్ట ఖేదా ఖేదో య స్సంతుష్ట ఇతి కథ్యతే॥ ౨౭
(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ_౪.)

వ్యాఖ్యా॥ కాలత్రయేపి యదప్రాప్తం తదాప్తవ్య మితీచ్ఛాం పరిత్యజ్య' విధివశా త్సంప్రాప్తే వస్తుని, ఏతదేవాఽల మితి సమతాంగతః స్వేష్ట ప్రాప్త్య ప్రాప్త్యోః, యోఽదృష్ట ఖేదాఽఖేదోభవతి స జీవన్ముక్త స్సంతుష్ట ఇతి కథ్యతే॥

మూలం॥ నాకృతేన కృతే నార్థో, న శ్రుతి స్మృతి విభ్రమైః॥ ౨౮
నిర్మందర ఇవాంభోధి స్స తిష్ఠతి యథా స్థితః ౨౯

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మవిదః అకృతేన - ప్రతిషిద్ధ కర్మాచరణేన కృతేన - విహితకర్మాచరణేనచ। అర్థః - పురుషార్థః నవిద్యతే॥ బ్రహ్మవిత్ప్రాప్తితః పురైవ కర్మ సామాన్యస్య సన్న్యస్తత్వాత్ । ప్రత్యాశ్రమాది తురీయాశ్రమాంత గోచర శ్రుతి స్మృతిభిః కర్మోపాసనా జ్ఞానకాండ గోచర శ్రుతిభిః పరస్పర విరుద్ధార్థాభిధాయినీభి శ్చార్థః - ప్రయోజనం నవిద్యతే అశీత్యధిక శతోత్తర సహస్ర శాఖా మండిత ఋగాది చతుర్వేదానాం। మన్వాద్యష్టాదశ స్మృతీనాం। ఇతిహాస పురాణానాంచ ఉపాయోపేయ భేదేన నిర్విశేష బ్రహ్మ పర్యవసన్నత్వాత్ । బ్రహ్మవిద్వరీయాన్ నిర్మందర ఇవాంభోధిః - వాతాచలిత సుధా సాగర ఇవ అకృత కృత నిషేధ విధిపర శ్రుతి స్మృతి విభ్రమ జాలైః। స్వాతిరిక్త హేతో రపహ్నవతాం గతైః। ప్రయోజనా భావాత్ । యథా పురాఽయం బ్రహ్మాత్మనా స్థితః। తథైవ తిష్ఠతి కదాపి నక్షుభ్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ సమ్యగ్జ్ఞానానురోధేన నిత్యమేక సమాధినా॥ 30

సాంఖ్య ఏవాఽవబుద్ధా యే

తే సాంఖ్యా యోగినః స్మృతాః॥ 31

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం నకించి దస్తీతి య జ్జానాతి, తత్సమ్యగ్జ్ఞానం। తదనురోధేన నిత్య మేక మేవాఽద్వితీయమితి, సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేద గ్రాస సమాధినా। నిష్ప్రతియోగిక బ్రహ్మమాత్రం యత్ర సంఖ్యాయతే। తత్సంఖ్యం తదేవ సాంఖ్యం। పరమాద్వైత శాస్త్రం। యే తత్రైవ నిర్విశేషం బ్రహ్మ స్వమాత్ర మిత్యవబుద్ధాః బ్రహ్మవిద్వరీయాంసః। తే సాంఖ్యాః యోగినః జీవన్ముక్తాః స్మృతా ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ ప్రాణాద్యనిల సంశాంతౌ

యుక్త్యా యే పదమాగతాః॥ 32

అనామయ మనాద్యంతం
తే స్మృతా యోగ యోగినః॥ 33

వ్యాఖ్యా॥ "భ్రూమధ్యే తారకాలోకే శాంతావంత ముపాగతే। చైతన్యైకతానే బద్ధే ప్రాణ స్పందో నిరుధ్యత" ఇత్యాది శ్రుతి సిద్ధ యుక్త్యా, ప్రాణా ద్యనిల స్పంద సం శాంతౌ సత్యాం। అథ యే సంప్రజ్ఞాత సమాధి సాధనా ద్దేహత్రయ వైరళ్యాత్, అనామయం నిర్మాయత్వా దనాద్యంతం పదం। ఆగతాః - లక్ష్యైకతాన చిత్తాస్యుః, తే యోగినః। జీవన్ముక్తాస్స్మృతా ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ సుఖ దుఃఖ దశా ధీరం
సామ్యా న్న ప్రోద్ధరంతి యమ్॥ 3౪
నిశ్వాసా ఇవ శైలేంద్రం
చిత్తం తస్య మృతం విదుః॥ 3౫

(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ యథా శైలేంద్రం - మేరుం। ముఖ నిర్గత నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసాః నచాలయంతి। తథా శీతోష్ణ సుఖ దుఃఖా దయో దశాః। యం ధీరం - బ్రహ్మనిష్ఠం। సామ్యాత్ - సమభావాత్। న ప్రోద్ధరంతి - నచాలయంతి। తస్యా చిత్తత్వేన। తచ్చిత్తం మృత మితి విదుః। స జీవన్ముక్త ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ వాచా మతీత విషయో విషయాశా దశోజ్ఝితః॥ 3౬
పరానంద రసా క్షుబ్ధో రమతే స్వాత్మనా త్మని॥ ౭౭

(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ "యతో వాచో నివర్తంతే" ఇతి, శ్రుత్యనురోధేన, వాఙ్మనస వృత్తీనా మతీత బ్రహ్మవిషయో యస్య వాచా, మతీత విషయః విషయా సక్తస్య। తథా త్వం కథ మిత్యత ఆహ॥ - విషయేతి॥ బ్రహ్మమాత్ర విషయా స్థితః పురైవ సాంసారిక విషయాశా దశా

యేన, ఉజ్జితా = (విడువబడినది) స తథోక్తః। అస్ఖలిత బ్రహ్మనిష్ఠత్వాత్ । విషయానంద వైముఖ్య పూర్వకం పరానంద రసాస్వాదనతః విషయానందం ప్రత్యఘ్ఘుబ్ధ చిత్తో భవతి। సోఽయం విద్వాన్ । ఆత్మనా ఽఖండాకార వృత్తి మదంతః కరణేన స్వాత్మని - స్వేమహిమ్ని । రమతే రతి హేతు దారా ద్యభావా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ నిర్గ్రంథి శ్శాంత సందేహో
జీవన్ముక్తో ఽవిభావనః॥ (వృత్తులులేనివారు) ౩౮
అనిర్వాణోఽపి నిర్వాణ శ్చిత్ర దీప ఇవస్థితః॥ ౩౯
(కృ - య; ౭౨; అక్ష్యుపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర గ్రంథయః, వ్యష్టి సమష్టి శః। పంచ దశ భేద గ్రంథయోవా। యస్మాన్నిర్గతాః। సోఽయం నిర్గ్రంథిః । అహ మహం వా నవేతి సందేహో యేన శాంతః। స శాంత సందేహః - విగత స్వాతిరిక్త భావనః। భావనా సామాన్య భావే, నిర్వాణం నాశమిత్యత్రాహ॥ అనిర్వాణఇతి॥ నాశన దుపాధి వైరళ్యాత్ । చిత్రార్పిత దీపవ దచలమతిః । నిర్వాణోఽపి - మోక్షరూపోఽపి జీవన్ముక్తో భవతీత్యర్థః॥

మూలం॥ స్థిరనోఽపి సదాతుష్టో వ్యసహో యో మహాబలః॥ ౪౦
నిత్యతృప్తో వ్యభుఞ్జానో ఽప్యసమ స్సమ దర్శనః॥ ౪౧
కుర్వన్నపి నకుర్వాణ శ్చా భోక్తా ఫల భోగ్యపి॥ ౪౨
శరీర్య ప్యశరీ ర్యేష పరిచ్ఛిన్నోఽపి సర్వగః॥ ౪౩
(అథర్వాణి; ౭౬; ఆత్మోపనిషత్)

అధ్యాత్మ రతి రాసీనః పూర్ణః పావన మానసః॥ ౪౪
(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ సాంసారిక తుష్టి హేతు ధనాదిహీనోపి స్వాత్మ విశేషా నాప్త్యా సదైవ తుష్టః। స్వాతిరిక్త సహాయ శూన్యోపి మహాబలః। యోగిన స్సహాయ శూన్యత్వాత్॥ లోకవ దభుంజానోపి బ్రహ్మామృత రసాస్వాదా న్నిత్యతృప్తః, స్వాతిరిక్త ప్రపంచాఽసమోపి సర్వత్ర సమ దర్శనః। నిత్యాది కర్మ కుర్వన్నపి, అకర్త్రాత్మధియా కించిద ప్యకుర్వాణశ్చ భవతి। పరదృష్ట్యా ప్రారబ్ధకర్మాఽభాస ఫలభోగ్యపి, అయం స్వ దృష్ట్యా భోక్తా నభవతి। ఏషయోగీ లోకవ త్పరిచ్ఛిన్న శరీరోఽప్యశరీరీ। సర్వ గతో భవతి। సదా పరమాద్వైతాఖ్యా ధ్యాత్మ శాస్త్రరతిః। స్వేమహిమ్న్యాసీనః। సర్వత్ర పరిపూర్ణ స్సదా బ్రహ్మాఽహమస్మీతి పావన మానసః జీవన్ముక్తో భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ నైష్కర్మ్యేణ నతస్యార్థ స్తస్యార్థోఽస్తి నకర్మభిః॥ ౪౫
న సమాధాన జాప్యాభ్యాం యస్య నిర్వాసనం మనః॥ ౪౬
(శు - య; ౧౦౮; ముక్తికోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ యస్య బ్రహ్మనిష్ఠస్య మనః నిర్వాసనం భవతి। తస్య శ్రుతి స్మృత్యుక్త నిత్యానిత్య కర్మభి ర్నార్థః - ప్రయోజనం నాస్తి। కర్మ సామాన్యం యతో నిర్గతం తన్నిష్కర్మ। తద్భావో నైష్కర్మ్యం తేన నైష్కర్మ్యేణ సన్న్యాసేనాపి నార్థోస్తి। మనోనాస్తీతి ధియా, తత్సమాధానం - తన్నిగ్రహః। ప్రణవాది జాప్యంచ। తాభ్యాం సమాధాన జాప్యాభ్యామపి, నహి ప్రయోజనమస్తి। జీవన్ముక్తస్య స్వాతిరిక్త సర్వాపహ్నవ సిద్ధ బ్రహ్మమాత్ర దృష్టిత్వాత్। కర్మ తత్సన్యాస, తారాది జప, సమాధిభిః, ప్రయోజనా భావాదిత్యర్థః॥

మూలం॥ జగజ్జీవాది రూపేణ పశ్యన్నపి పరాత్మవిత్॥ ౪౭
న తత్పశ్యతి చిద్రూపం బ్రహ్మ వస్త్వేవ పశ్యతి॥ ౪౮
(అథర్వణి; ౭౭; పాశుపతబ్రహ్మోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వస్మాత్పరమాత్మానం స్వమాత్రతయా వేత్తీతి పరమాత్మవిత్ - బ్రహ్మవిద్వరః। ప్రాతిభాసిక దృష్ట్యా స్వాతిరిక్త ప్రపంచ జాతం, జగ జ్జీవేశాది రూపేణ పశ్యన్నపి। నహి తత్తథా పశ్యతి। కింతు, జగ జ్జీవేశాది కలనా కలితం జగత్। చిద్రూప బ్రహ్మాతిరిక్తం నకించి దస్తీతి బ్రహ్మవ స్త్వేవ పశ్యతి। బ్రహ్మాతిరిక్తస్య మృగ్యత్వా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ అహమన్నగ్ం సదాన్నాద ఇతి హి బ్రహ్మవేదనమ్॥ ౪౯
బ్రహ్మవిద్గ్రసతి జ్ఞానా త్సర్వం బ్రహ్మాత్మనైవతు॥ ౫౦

వ్యాఖ్యా॥ స్వాతిరిక్తతయా యదద్యమానం తదవిద్యాపద మన్న ముచ్యతే। తస్యాపి స్వానతిరిక్తత్వా దహమన్నం। అపహాన్నేతవ్య స్వాతిరిక్తా న్నాత్మాఽహం బ్రహ్మవిద్వరీయాన్। సదాఽన్నాదో భవామీ త్యేవం బ్రహ్మవేదనమితి బ్రహ్మవిద్వరీయాన్, సమ్యగ్జ్ఞానా త్సర్వం తు, బ్రహ్మాత్మనైవ గ్రసతి॥ ఏవం గ్రసిత్వా, స్వమాత్ర మవశిష్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ సమాధి మథ కర్మాణి మాకరోతు కరోతు వా॥ ౫౧
హృదయే నాస్తి సర్వేహో ముక్త ఏవోత్తమాశయః॥ ౫౨
(శు - య; ౧౦౨; ముక్తికోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మవిద్వరీయాన్ హృదయే నాస్తి సర్వేహస్సన్ యదృచ్ఛయా కదాచిత్ సమాధిం, అథవా, శ్రుతి స్మృత్యుక్త కర్మాణి కరోతు కదాపి మా కరోతు సర్వదా ఉత్తమాశయో మునిః। బ్రహ్మ మాత్ర భావారూఢః జీవన్ముక్తో వా, బ్రహ్మమాత్రావస్థాన లక్షణ విదేహ ముక్తో వా భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ అక్షరత్వా ద్వరేణ్యత్వా ద్ధూత సంసార బంధనాత్॥ ౫౩
తత్త్వమస్యాది లక్ష్యత్వా దవధూత ఇతీర్యతే॥ ౫౪
(కృ - య; ౭౯; అవధూతోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మమాత్ర పదారూఢో ముఖ్యావధూతోఽపి జీవ ఇతిచేన్న, అవధూత శబ్దార్థ ప్రకాశక హేతు చతుష్టయ సత్వాత్, అవధూతో బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠః॥ తథాహి॥

ఆద్యవర్ణార్థే హేతుః॥— అక్షరత్వాదితి॥—

(1) క్షరాక్షర ప్రపంచాపహ్నవ సిద్ధ పరమాక్షరత్వాత్॥

(2) ద్వితీయవర్ణార్థే హేతుః॥ వరేణ్యత్వాదితి॥— బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠైః స్వావశేషతయా వరణీయ రూపత్వాత్॥

(3) తృతీయవర్ణార్థే హేతుః॥ ధూత సంసార బంధనా దితి॥ స్వాతిరిక్త హేతో రపహ్నవీకృత సంసార బంధనత్వాత్॥

(4) చతుర్థ వర్ణార్థే హేతుః॥ తత్త్వమస్యాది లక్ష్యత్వా దితి॥

సమష్టి వ్యష్టి ప్రపంచారోపాప వాదాధార, శివ జీవ పరప్రత్యక్ప్రవిభక్త వాచ్య లక్ష్య హేయాంశాపహ్నవ ముఖేన యత్స్వమాత్రతయా, లక్ష్యతే జ్ఞాయతే। తద్ధి, తత్త్వమస్యాది లక్ష్యం। తద్భావః। తస్మాత్ ముఖ్యావధూతః పరమాత్మా బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠః। స జీవ ఇత్యర్థః॥

స్వకల్పితానేక భిదా ప్రపంచో నదృశ్యతే యత్ర పరాక్షరం తత్ జ్ఞాత్వా। స్వమాత్రం పరమాద్వయం। యోముఖ్యావధూత స్సహి, 'చిత్స్వరూప' ఇతి స్మృతే॥

మూలం॥ యో విలంఘ్యా శ్రమాన్వర్ణా న్నాత్మన్యేవ స్థితః పుమాన్॥౫౫
అతివర్ణా శ్రమీ యోగీ అవధూత స్స కథ్యతే॥ ౫౬

(కృ-య; ౭౯; అవధూతోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ పరివ్రాట్పదమారూఢో విద్వాన్ స్వాతిరిక్తధియా వికల్పిత బ్రాహ్మణాది వర్ణ, బ్రహ్మచర్యా ద్యాశ్రమ, ద్రవిడ గౌడ ప్రవిభక్త, నాన జాతి తద్ధర్మానపి విలంఘ్య - అతిక్రమ్య। యః ప్రమాన్ ఆత్మన్యేవ - స్వేమహిమ్ని। సదా స్థితో భవతి। సోఽతివర్ణాశ్రమీ - వర్ణా

శ్రమాచారాతీతో యోగీ। గౌణావధూతో జీవన్ముక్తో భవతి। స్వాతిరిక్త వర్ణాశ్రమ కల్పనా పూర్వకం, తనతీతో స్మీతి భ్రమా మూఢత్వాత్। గౌణత్వం యుజ్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ యథా రవి స్సర్వరసా న్ప్రభుఙ్క్తే
హుతాశన శ్చాపి హి సర్వభక్షః॥ ౫౭
తథైవ యోగీ విషయా న్ప్రభుఙ్క్తే
న లిప్యతే పుణ్యపాపైశ్చ శుద్ధః॥ ౫౮
(శ్లో-౫; ౯; అవధూతోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ యథా రవిః - సూర్యః। సాధ్వ సాధు విషయాగత సర్వ రసాన్ ప్రభుఙ్క్తే। యథా హుతాశనః - అగ్నిశ్చ। స్వక్షిప్తేంధనాదికం భక్షయతి। సర్వభక్షో భవతిచ శబ్దాత్ వాయుః,సర్వరసాన్ శోషయతి। యథా రవ్యగ్ని వాయవో నలిప్యంతే। తథైవాయం యోగీ, రవ్యాదివ ద్విశుద్ధస్సన్, స్వకరణ గ్రామ గ్రాహ్యా విషయాన్ భుఙ్క్తే। స్వాతిరిక్తం విషయ జాతం నతీతి గ్రసిత్వా। తద్గత పుణ్యపాపైశ్చ నలిప్యతే। లేపా లేప హేతు స్వాతిరిక్త విషయ నైరళ్యా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ కేవలం సుసమ స్స్వచ్ఛో మానీ ముదిత మానసః॥ ౫౯
(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ ముదిత మానసః - సదా సంతుష్ట చిత్తః। మానీ ప్రత్యగ్భావా రూఢతయా అతి స్వచ్ఛహృదయః। విశేష సామాన్య వికళం కేవలం బ్రహ్మ స్వమాత్రమితి జ్ఞాత్వా। సు సమః- సామ్యం। బ్రహ్మభావ మాపన్నః। జీవన్ముక్తో భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ సంతోషామృత పానేన యే శాంతా స్తృప్తి మాగతాః ౬౦
ఆత్మారామా మహాత్మాన స్తే మహాపద మాగతాః॥ ౬౧
(సామ-౬౧; మహోపనిషత్. అ-౨.)

వ్యాఖ్యా॥ యే బ్రహ్మవిద్వరాః స్వాతిరిక్త ప్రపంచ శాంతాస్సంతః నిర్విశేషం బ్రహ్మ స్వమాత్ర మిత్యవగతి సంజాతేన, నిర్విశేష బ్రహ్మ సంబాఽమృత పానేన నిత్యతృప్తి మాగతాః। దారాది నైరపేక్ష్యేణ ఆత్మన్యేవ రమంత ఇతి స్వాత్మాఽరామా భవంతి। తే మహాత్మానః నిర్విక్షేప చిత్తా భూత్వా। మహాపదం – మహత్పదం బ్రహ్మ। బ్రహ్మ విద్వరిష్ఠత్వంవా। గతా భవంతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ హర్షాఽమర్ష భయ క్రోధ కామ కార్పణ్య దృష్టిభిః॥ ౬౨
న హృష్యతి గ్లాయతి య స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౬౩

(సామ; ౬౦; మహోపనిషత్; అ_౨.)

వ్యాఖ్యా॥ స్వేప్సిత విషయ లాభజో హర్షః। విషయాలాభజో ఽమర్షః। ద్వైతజం భయం। కామాపూరణ సంజాతః క్రోధః। ఇదం మే స్యా దిత్యభిలాషః కామః। స్వాతిరిక్తో స్తీ త్యజ్ఞానీ కృపణః। తద్భావః కార్పణ్యం॥

ఏవం హర్షాది కార్పణ్యాంత దృష్టిభిః విధివశా త్ప్రాప్తాభిః స విపర్యయాభిర్వా, కదాపి నహృష్యతి నగ్లాయతి (ఖేదము నొందకుండుట) స జీవన్ముక్త ఉచ్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ అహంకారమయీం త్యక్త్వా వాసనాం లీలయైవ యః॥ ౬౪
తిష్ఠతి ధ్యేయ సంత్యాగీ స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౬౫

(సామ_౬౦; మహోపనిషత్. అ_౨.)

వ్యాఖ్యా॥ దేహత్రయ తదుపయోగి కౌపీనాచ్ఛాదన భిక్షాదావపి లీలయా అహంకార మమకారమయీం వాసనాం నిశ్శేషత స్త్యక్త్వా। స్వాతిరిక్త ధ్యాతృ ధ్యానాది త్రిపుటీ త్యాగీ, య స్తిష్ఠతి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥—

మూలం॥ మానవా న్నిరహం భావో నిర్మానో ముక్త మత్సరః॥ ౬౮
యః కరోతి గతో ద్వేగ స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే। ౬౯

(సా.ము._౬౧; మహోపనిషత్. అ_౨.)

వ్యాఖ్యా॥ ప్రపంచాసంభవ జ్ఞానం మానం। తద్వా౯ నిర్విశేష బ్రహ్మజ్ఞానీ, దేహత్రయేపి నిరహం భావః। మానాపమాన వైరల్యా న్నిర్మానః। యేనకేనచో ద్దేశేన హృద్యర్పిత దృఢక్రోధో మత్సరః। యస్మా న్నిర్ముక్తః, స ముక్త మత్సరః। గతో ద్వేగః। సంకల్ప శూన్యస్సన్ దేహధారణ మాత్రోపయోగి భిక్షా కర్మ యః కరోతి సోఽయం మునిః జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ యావతీ దృశ్య కలనా సకలేయం విలోక్యతే॥ ౭౦
సా యేన సుష్ఠు సంత్యక్తా స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే। ౭౧

(సామ._౬౧; మహోపనిషత్. అ_౨.)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞతతి వికల్పితే యం స్వా విద్యాపద తత్కార్య రూపిణీ, యావతీ దృశ్యకలనా సత్యత్వేన వ్యావహారికత్వేనవా విలో క్యతే, సా యేన సమ్యగ్జ్ఞానినా సుష్ఠు సంత్యక్తా - సమ్యగపహ్నవతాం గతా భవతి। స జీవన్ముక్తః, బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠ ఉచ్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ ఉద్వేగా నంద రహిత స్సమయా స్వచ్ఛయా ధియా॥ ౭౦
నశోచతి నచోదేతి (హర్షమును బొందకుండుట)
స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౭౧

(సామ._౬౧; మహోపనిషత్. అ_౨)

వ్యాఖ్యా॥ యే యం బ్రహ్మవిద్వరః। స్వాభిలషిత విషయాఽలాభజ క్రోధః - ఉద్వేగః। స్వాభిలషిత విషయా లాభజ ఆనందః। స్వాతిరిక్తం శకించి దస్తీతి సమయా స్వచ్ఛయా ధియా, క్రోధా క్రోధాత్మకోద్వేగా

నంద వృత్తి విరళస్సన్ । తల్లాభాలాభతః నశోచతే నచోదేతి - విషాదం హర్షంవా న యాతి । శోక హర్ష హేతు స్స్వాంతఃకరణా భావాత్ సోఽయ మచిత్తః । జీవన్ముక్తో భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ సర్వేచ్ఛా స్సకలా శ్శంకా స్సర్వేహా స్సర్వ నిశ్చయాః॥ ౭౨
ధియా యేన పరిత్యక్తా స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౭౩

(సామ; ౬౦_మహోపనిషత్; అ_౨.)

వ్యాఖ్యా॥ ఇదం మే స్యా దిదం మే స్యా దిత్యప్రాప్త వస్తు విషయికా స్సర్వేచ్ఛా యావన్త్యః । ఇద మిదం వా వేతి సంశయరూపా స్సర్వా శ్శంకాః ప్రాప్తవ్య వస్తుని పునః పున ర్భోగేచ్ఛా రూపా స్సర్వేహాః, దేవ ఏవాహం జీవోఽహ మీశ్వరోఽహం బ్రహ్మాహ మిత్యేవ మాకారా స్సర్వే నిశ్చయాశ్చ । యేన బ్రహ్మవిద్వరీయసా బ్రహ్మాకార పరిణతయా, బ్రహ్మాతిరిక్తం నకించి దస్తీతి ధియా, పరిత్యక్తాః మిథ్యాత్వేనావలోకితా భవంతి । స జీవన్ముక్త ఉచ్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ జన్మ స్థితి వినాశేషు సోదయాస్త మయేషుచ॥ ౭౪
సమమేవ మనో యస్య స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౭౫

(సామ; ౬౦_మహోపనిషత్; అ_౨.)

వ్యాఖ్యా॥ యస్య బ్రహ్మవిద్వరీయసః స్వ పరయోః ఉద యాస్త మయాభ్యాం, సహితేషు సోదయాస్త మయేషు, జన్మ స్థితి వినాశేషు చ శబ్దాత్, తత్కారణీభూత పుణ్యాపాపేష్వపి, భవితవ్యం భవత్యేవేతి, సర్వం బ్రహ్మేతిచ । మన స్సమమేవ భవతి॥ సమాన మన్యత్॥

మూలం॥ సర్వాధిష్ఠాన చిన్మాత్రే నిర్వికల్పే చిదాత్మని॥ ౭౬
యో జీవతి గతస్నేహ స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౭౭

(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ అచిద్వికల్ప శత జుష్ట సర్వ ప్రపంచారోపాపవాదాధిష్ఠాన చిన్మాత్రే। సర్వ వికల్ప గ్రాస నిర్వికల్పే చిదాత్మని। స్వమాత్రతయా సాక్షాత్కృతేసతి। అథ సర్వత్ర గతస్నేహస్సన్, యోజీవతి సర్వేషు జీవేషు నశ్యత్స్వపి। సర్వాత్మతయా ఽవతిష్ఠతే॥ సమానమన్యత్॥

మూలం॥ క్రియానాశా ద్భవే చ్చిన్తా నాశోఽస్మా ద్వాసనా క్షయః॥ ౨౮
వాసనా ప్రక్షయో మోక్ష స్స జీవన్ముక్తి ఉచ్యతే॥ ౨౯
(శు - య; 23; అధ్యాత్మోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ ఫలేచ్ఛయా క్రియత ఇతి క్రియా, తత్ఫలేచ్ఛాఽభావాత్క్రియానాశో భవతి, స్వ కర్తృత్వాభావేన క్రియానాశా త్తత్ఫల చింతాఽపి నాశమేతి। అస్మా చ్చింతానాశా త్తద్ధేతు వాసనాక్షయో భవతి। సర్వానర్థ భూత వాసనా ప్రక్షయాధారో మోక్ష ఇతి యో జానాతి, స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ నిర్వికల్పాచ చిన్మాత్రా వృత్తిః ప్రజ్ఞేతి కథ్యతే॥ ౩౦
సా సర్వదా భవే ద్యస్య స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౩౧
(శు-య; 23; అధ్యాత్మోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞ వికల్పిత స్వాతిరిక్త ప్రపంచ నానా వికల్పగ్రాస నిర్వికల్పాచ, సా చిన్మాత్ర గోచర వృత్తిరేవ, బ్రహ్మాత్మ గోచర ప్రజ్ఞేతి కథ్యతే। యస్య యోగిన స్సర్వదా సా ప్రజ్ఞా భవేత్, స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ దేహేంద్రియే ష్వహం భావ ఇదం భావ స్తదన్యకే॥ ౩౨
యస్య నో భవతః క్వాఽపి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౩౩
(శు-య; 23; అధ్యాత్మోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ స్థూలోఽహం కృశోఽహం। శృణోమి, పశ్యామీ త్యాది, దేహేంద్రియే ష్వహంభావః। తదన్యకే క్షేత్ర దారాదా విదం భావః। తా వుభావపి క్వాఽపి క్వచిదపి, యస్యనో భవత స్సోఽయం ముని ర్జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ న ప్రత్యగ్బ్రహ్మణో ర్భేదం కదాఽపి బ్రహ్మ సర్గయోః॥ ౮౪
ప్రజ్ఞయా యో విజానాతి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౮౫
(శు_య; ౨౩; అధ్యాత్మోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ వ్యష్టి ప్రపంచాస్పదం ప్రత్యక్। సమష్టి ప్రపంచాస్పదం బ్రహ్మ। తయోర్భేద మాధారాధేయయోః - బ్రహ్మసర్గయోః। ఆధారాధేయతా - కార్యకారణతా। భాస్య భాసకతా వాఽస్తినాస్తీతి। కదాపి-కదాచన। ప్రజ్ఞయా యో న విజానాతి, స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ సాధుభిః పూజ్యమానేఽస్మిన్
పీడ్యమానేఽపి దుర్జనైః॥ ౮౬
సమభావో భవే ద్యస్య స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౮౭
(శు_య; ౨౩; అధ్యాత్మోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మవిద్వరః సాధుజనైః ఈశ్వర బుద్ధ్యా పూజితోఽపి దుర్జనైః భ్రాంతోఽయమితి తాడితోఽపి। పూజక తాడక తత్కార్యాదికం సర్వం బ్రహ్మేతి ధియా। యస్యచిత్తం సమమేవ భవేత్। స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ యథాస్థిత మిదం యస్య వ్యవహారవతోఽపిచ॥ ౮౮
అస్తంగతం స్థితం వ్యోమ స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౮౯
(కృ - య; ౯౮; వరాహోపనిషత్; అ_౨)

వ్యాఖ్యా॥ యస్య ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మభావాపన్నస్య, నిర్వికల్ప సమాధి భాజః వ్యవహారవతోపివా సమాహిత వ్యవహార దశయోరపి,

ఘట శరావాదికం స్థిత మస్తగతంవా, తదవచ్ఛిన్న వ్యోమవత్, ఇదం బ్రహ్మతత్త్వం స్వాజ్ఞాది దృష్టిమోహే సత్యసతి, యథా స్థితం భవతి। స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూ॥౧౦॥ నోదేది నాస్తమాయాతి సుఖే దుఃఖే మనః ప్రభా॥ ౯౦
యథా ప్రాప్త స్థితి ర్యస్య స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౯౧
(కృ-య; ౯౮; వరాహోపనిషత్; అ-౨.)

వ్యాఖ్యా॥ యస్య బ్రహ్మవిద్వరస్య మనః। ప్రభా - ప్రసన్నతా, సుఖాభాసోదయే। నోదేతి - నాధికవికాసతా మేతి। దుఃఖాభాసోదయేపి, నాస్తం - వైవర్ణ్యమాయాతి॥ బ్రహ్మాతిరిక్తం నకించి దస్తీతి, యథా ప్రాప్త స్థితి ర్భవేత్। సోఽయం, తాదృశ మనః ప్రసాదవాన్। జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ యో జాగర్తి సుషుప్తిస్థో యస్య జాగ్రన్న విద్యతే॥ ౯౨
యస్య నిర్వాసనో బోధ స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౯౩

వ్యాఖ్యా॥ యః ప్రత్యక్ప్రవణాత్మా ద్వైత సామాన్యాఽస్ఫురణ సుషుప్తౌ తిష్ఠతీతి సుషుప్తిస్థోఽపి వాగాది కరణ గ్రామవత్, స్వయం సుషుప్తిం నైతి। కింతు జాగర్తి 'సుఖమహమస్వాప్స'మితి, ప్రతీతి దర్శనాత్। తర్హీంద్రియేంద్రియార్థ గ్రహణ లక్షణ జాగరణ మస్య విద్యత ఇత్యత్రాహ। యస్యేతి॥ యస్య నిరవస్థస్య జాగ్రత్ తదుపలక్షితావస్థా త్రయమపి నవిద్యతే। యస్య బోధో నిర్వాసనః అవస్థాత్రయ వికార విరళో భవతి। స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

శ్లో॥ యా నిశా సర్వ భూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ,
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః॥

వివరణః_ అజ్ఞానమనగా నంధకారము. జ్ఞానమనగా ప్రకాశము లేక పగలు అని యర్థము. అజ్ఞానికేద్ది గోచరము గాకుండునో యదియే జ్ఞానికి గావలసియుండును. మఱియు నజ్ఞానులు దేనియం దనురక్తులగుదురో, (అనగా, అజ్ఞానులకు వెలుతురువలె ప్రకాశమానముగా అభిమానింపదగినదిగా నుండునద్దియో, అట్టిది జ్ఞానికి గాఢాంధకారమువోలె (రాత్రివలె) అభిమానింపదగినదిగాక యుండును. గనుక అట్టి అజ్ఞానజనాభిమతమగునది జ్ఞానికి ఇష్టమగునది గాకుండును. ఎట్టిది జ్ఞానికి అభిమతమై యుండునో యట్టిదజ్ఞాని కభిమతము గాకుండును. కాబట్టి ఇట్టి రెండంశములను రాత్రి (చీకటి) పగలు (వెలుతురు) అని వాడుట యగుచున్నది. అనగా ప్రకాశమానముగా దోచునట్టి ప్రపంచ వికారములు జ్ఞానికి సహించునవిగావు గనుక రాత్రిని వలె వాటిని జ్ఞాని సహించడు లేక అభిమానించడు. ఏద్ది జ్ఞానికి ప్రకాశము (పగలు) వలె ఆనందము కలిగించుచు ప్రకాశించుచుండునో అట్టిది అజ్ఞానికి గోచరించునది కాదుగాన అభిమానించజాలడు. ఇట్లజ్ఞాని జ్ఞానులకు పరస్పర విరుద్ధధర్మములైన పగలు రాత్రి యని వ్యవహరించునట్టి యంశములలో, సంయమి-జ్ఞాని, అన్ని జీవభూతములకు రాత్రివలె యేర్పడునట్టి అనగా గోచరించజాలని బ్రహ్మపదార్థమును సర్వదా స్వస్వరూపముగానే భావించి ఆనందించుచుండును. ఇట్టి ఆనందము నొందజాలని యజ్ఞానికి గోచరించని బ్రహ్మపదార్థమును నిశా-రాత్రి వలె భావించి చూడజాలకుండును. ఏ పగటి కాలమును అనగా అజ్ఞానిక ఆనందము కలిగించునట్టి యీ ప్రకృతివికారజాతమగు పగటిని, జ్ఞాని అభిమానించడు. గాన రాత్రిభాగమువలె ప్రకృతి వికారములనంటక_అభిమానించక, తటస్థుడుగా యుండును. అనగా స్థితప్రజ్ఞుడు అని జెప్పదగిన జ్ఞాని సర్వకాలముల యందును సర్వమును బ్రహ్మభావనతోనే భావించి యుండువాడు గావున అతనికి ఒకటి పగలనియు, మరొకటి రాత్రి యనియు అజ్ఞానులవలె నిశా జాగరములని చెప్పునట్టి కాలములు లేవు సర్వదా బ్రహ్మానందమున నిమగ్నుడయియే యుండును. అని రహస్యార్థము.

మూలం॥ రాగ ద్వేష భయా దీనా మనురూపం చరన్నపి॥ ౧౪
యోఽంత ర్వ్యోమ వదత్యచ్ఛ స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౧౫
(కృ - య; ౧౦; వరాహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాభిలషిత విషయ స్పృహా రాగః। తదభావజో ద్వేషః ద్వైతజం భయం। కామాద్యరిషడ్వర్గ మూదిశబ్దార్థః, పరదృష్ట్యా రాగాది తత్తద్వృత్త్యను రూపం చరన్నపి యోఽయం మునిః। ఘట శరావా ద్యంతస్థ వ్యోమవత్, అతిస్వచ్ఛరూపో పేతో భవతి। స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥—

మూలం॥ యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే॥ ౧౬
కుర్వతో ఽకుర్వతో వాపి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౧౭
(కృ - య; ౧౦; వరాహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ యస్య నిర్విశేష బ్రహ్మవిదః। సాధ్వసాధు కర్మ కుర్వతః అకుర్వతోవాఽపి దేహాద్యవష్టంభేన అహమిదం సాధ్వసాధు కర్మ కరోమీతి అహంకృతోభావో నవిద్యతే। యస్యబుద్ధిః పుష్కర పత్రస్థ జల బిందువత్ (తామరాకు మీాది నీటిబిందువు వలె) కర్మణి తత్ఫలే తదన్యత్రవా నలిప్యతే। సోఽయం ముని ర్జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ యస్మాన్నోద్విజతే లోకో లోకాన్నోద్విజతే చ యః॥ ౧౮
హర్షాఽమర్ష భయోన్ముక్త స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే. ౧౯
(కృ - య; ౧౦; వరాహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ యస్మాత్ - యోగిన స్సకాశాత్, లోకః నోద్విజతే, యః లోకాదపి నోద్విజతే, బ్రహ్మవిద్వరస్య సర్వాత్మాఽఽరామతయా స్వస్మాత్పరస్య, పరస్మా త్స్వస్యవా, నోద్వేగ స్సంభవతి, యః స్వభావతః హర్షామర్ష భయోన్ముక్తః - కుత్రాపి హర్షవిషాద భయ శూన్యో భవతి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే.

మూలం॥ య స్సమస్తార్థ జాలేషు వ్యవహార్యపి శీతలః. ౧౦౦
పరార్థేష్వివ పూర్ణాత్మా స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే. ౧౦౧
(కృ - య; గా; వరాహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ యథా పర స్స్వాజ్ఞః స్వవికల్పిత శబ్దాద్యర్థేషు ముహుర్ముహు ర్వ్యవహరన్, అశ్రాంతచిత్తో భవతి, పరిచ్ఛిన్న దేహాత్మ దృష్టిత్వాత్ బధ్యతే । యోఽయం తు బ్రహ్మవిద్వరీయాన్ సమస్త కరణాభాస గ్రాహ్యర్థాభాసజాలేషు, దేహధారణ మాత్రోపయోగితయా వ్యవహార్యపి స్వాత్మాత్మీయాజ్ఞానతాపాభావాత్ శీతలః । పరిశ్రాంతాంతరో భూత్వా, "యన్మయా పూరితం విశ్వం మహాకల్పాంబునా యథేతి" శ్రుత్యనురోధేన సర్వత్ర పూర్ణాత్మా భవతి, స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే.

మూలం॥ ప్రజహాతి యదా కామాం
త్సర్వాన్ చిత్త గతా న్మునే. ౧౦౨
మయి సర్వాత్మకే తుష్ట స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే. ౧౦౩
(కృ - య; గా; వరాహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ హే మునే! హే ఋషే! యదా - యస్మిన్కాలే, కామాభాస ప్రసక్తిర్భవేత్, తదా చిత్తగతాం త్సర్వాన్ కామాన్ ప్రజహాతి, స్వాతిరిక్త కామజాత తద్ధేతు చిత్తాదికం నాస్తీతి, మయి సర్వాత్మకే, ప్రత్యగభిన్న పరమాత్మని, యస్తుష్టః - స్వానంద భరితో భవతి । స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే.

మూలం॥ చైత్యవర్జిత చిన్మాత్రే పదే పరమ పావనే. ౧౦౪
అక్షుబ్ధ చిత్తో విశ్రాంత స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే. ౧౦౫
(కృ - య; గా; వరాహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ చేతోవృత్తి వికల్పిత విషయజాతం చైత్యం, తదపవాదాధికరణతయా తద్వర్జిత చిన్మాత్రే బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠై రాత్మతయా సేవ

నీయే పరమపావనే పదే, "త్రిపాదస్యా మృతందివీ"తి, శ్రుతిసిద్ధ నిర్విశేష త్రిపది, యః అత్యుద్ధ చిత్తస్సన్, విశ్రాంతో భవతి, స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే.

మూలం॥ ఇదం జగ దయం సోఽయం
దృశ్య జాత మవాస్తవమ్॥ ౧౦౬
యస్య చిత్తే న స్ఫురతి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౧౦౭
(కృ - య; ౯౦; వరాహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ ఇదం పరిదృశ్యమానం, నామ రూపాత్మకం జగత్, అయం అన్యః, సః అహం, ఏవం విధః। అయం మే పితా, ఇయం మే మాతా, ఇత్యాద్యవాస్తవం దృశ్యజాతం, యస్య బ్రహ్మవిద్వరీయసః చిత్తే కదాపి నస్ఫురతి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ శాంత సంసార కలనః కలావానపి నిష్కళః॥ ౧౦౮
యస్స చిత్తోఽపి నిశ్చిత్త స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౧౦౯
(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ యః స్వదృష్ట్యా సంశాంత - జనన మరణ పరంపరా రూప సంసార కలనో భవతి, యః స్వాజ్ఞ దృష్ట్యా షోడశ కళాద వికార దేహవాం శ్చిత్తవానపి, ప్రాణాది నామాంత షోడశ కళాభావా న్నిష్కళః, స్వాంతః కరణ వైరళ్యా న్నిశ్చిత్తో భవతి, స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ చిదాత్మాఽహం పరాత్మాఽహం
నిర్గుణోఽహం పరాత్పరః॥ ౧౧౦
ఆత్మమాత్రేణ యస్తిష్ఠే త్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౧౧౧
(కృ - య; ౩౭; తేజోబిందు; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ అచిద్వ్యష్టి ప్రపంచాపవాదాధారతయా చిదాత్మాఽహం। సమష్టి ప్రపంచాదపి పరత్వేన విభానాత్ పరమాత్మా। గుణత్రయాపవాదాధారః నిర్గుణోహం। పరస్మాత్ సాక్షిణోఽపి పరత్వేన విభానాత్పరాత్పరోఽహమితి, స్వవికల్పితానాత్మాఽపహ్నావ సిద్ధాత్మమాత్రేణ యస్సదా తిష్ఠే త్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ దేహత్రయాతిరిక్తోహం శుద్ధ చైతన్య మస్మ్యహమ్॥ ౧౧౨
బ్రహ్మాఽహ మితి యస్యాంత స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౧౧౩
(కృ-యు; ౩౭; తేజోబిందు; అ-౪.)

వ్యాఖ్యా॥ దేహత్రయాతిరిక్తోహం - స్థూలాది దేహత్రయాపవాదాధార ప్రత్యగ్రూపత్వాత్, శుద్ధచైతన్య మస్మ్యహం, అశుద్ధ ప్రపంచాపవాదాధార శుద్ధచైతన్యత్వాత్, యస్యాంతః- హృదయే, బ్రహ్మాఽహమస్మీ త్యఖండాకార వృత్తి స్సదాస్ఫురతి, స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ యస్య దేహాదికం నాస్తి యస్య బ్రహ్మేతి నిశ్చయః॥ ౧౧౪
పరమానంద పూర్ణో య స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౧౧౫
(కృ-యు; ౩౭; తేజోబిందు; అ-౪.)

వ్యాఖ్యా॥ యస్య దేహాదికం దేహాదిత్వేన నాస్తి యస్య దేహాది ప్రపంచ జాతం బ్రహ్మేతి నిశ్చయో భవతి, యః పరమానంద పరిపూర్ణస్వాంతో భవతి, స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥

మూలం॥ నిత్యానందః ప్రసన్నాత్మా హ్యన్య చింతా వివర్జితః. ౧౧౬
కించి దస్తిత్వ హీనోయ స్స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే. ౧౧౭
(కృ-యు; ౩౭; తేజోబిందు; అ-౪

వ్యాఖ్యా॥ అనిత్య దుఃఖాభావాత్ నిత్యానందః, అపరోక్షీకృత స్వాత్మత్వాత్ ప్రసన్నాత్మా, స్వాతిరేకేణాన్యదస్తీ త్యన్యచింతా వివర్జితః

ప్రాతిభాసిక రూపేణవా కించి దస్తి నాస్తీతి విభ్రమ హీనో భవతి, హిశబ్ద స్వాతిరిక్తా సంభవద్యోతకః । స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే.

మూలం॥ అహం బ్రహ్మా స్మ్యహం బ్రహ్మా
స్మ్యహం బ్రహ్మేతి నిశ్చయః॥ ౧౧౭
చిదహం చిదహం చేతి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే॥ ౧౧౯

(కృ-యు; ౩౭; తేజోబిందు; అ-౪)

సార్థాంతిక జీవన్ముక్తి మహావాక్యాన్యేకోన వింశత్యధిక శతమ్॥ ౧౧౯

వ్యాఖ్యా॥ యోఽహం ప్రత్యగ్రూప చిదాత్మా, సోఽహం పరబ్రహ్మాస్మీ త్యర్థః॥ అహం బ్రహ్మ, చిదహమితి, యోఽన్వహం భావయతి స జీవన్ముక్త ఉచ్యత ఇత్యుక్తోఽర్థః॥– ఆవృత్తిరాదరార్థా॥

ఆహత్య మహావాక్యా న్యేకాధిక చతుశ్శతమ్॥ ౪౦౧

జీవన్ముక్తి మహావాక్య ప్రకరణ వివరణం సంపూర్ణమ్.

ఓం తత్సత్.

అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం దృశ్యపాపం వినాశయేత్. ౧
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయ మన్యమంత్రం వినాశయేత్. ౨
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, దేహదోషం వినాశయేత్. ౩
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, జన్మపాపం వినాశయేత్. ౪
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోయం, మృత్యుపాపం వినాశయేత్. ౫
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, ద్వైత దుఃఖం వినాశయేత్. ౬
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, భేదబుద్ధిం వినాశయేత్. ౭
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, చిత్తదుఃఖం వినాశయేత్. ౮
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, బుద్ధివ్యాధిం వినాశయేత్. ౯

అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, చిత్తబంధం వినాశయేత్. ౧౦
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, సర్వవ్యాధీన్ వినాశయేత్. ౧౧
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, సర్వశోకం వినాశయేత్. ౧౨
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, కామాదీన్నాశయేత్ క్షణాత్. ౧౩
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, క్రోధవృత్తిం వినాశయేత్. ౧౪
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, చిత్తవృత్తిం వినాశయేత్. ౧౫
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, సంకల్పాదీన్ వినాశయేత్. ౧౬
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, కోటిదోషం వినాశయేత్. ౧౭
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, సర్వతంత్రం వినాశయేత్. ౧౮
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, మాత్మాజ్ఞానం వినాశయేత్. ౧౯
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయ, మాత్మలోక జయప్రదః. ౨౦
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయ, మప్రతర్క్య సుఖప్రదమ్. ౨౧
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయ, మజడత్వం ప్రయచ్ఛతి. ౨౨
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయ, మనాత్మాసుర మర్దనః. ౨౩
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయ, మనాత్మాఖ్య గిరీన్ హరేత్. ౨౪
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయ,మనాత్మాఖ్యాసురాన్ హరేత్. ౨౫
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయగ్ం, సర్వాగ్ స్తాన్మోక్ష యిష్యతి. ౨౬
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం, జ్ఞానానందం ప్రయచ్ఛతి. ౨౭
సప్తకోటి మహామంత్రం, జన్మకోటి శతప్రదమ్. ౨౮
సర్వమంత్రాన్ సముత్సృజ్య, ఏతన్మంత్రగ్ సదాభ్యసేత్. ౨౯
సద్యోమోక్ష మవాప్నోతి, నాస్తి సందేహ మణ్వపి.- ఇతి. ౩౦

ఓం తత్సత్.

ఓమ్

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

స్వానుభూతి వాక్య ప్రకరణమ్ ౯

అథ॥ శ్రీగురుభ్యోనమః, హరిఃఓమ్॥

జీవన్ముక్తి మహావాక్యార్థ జ్ఞానలబ్ధ జీవన్ముక్తి పదారూఢానాం, స్వానుభవం ప్రకటయితుం, అథ, సార్ధాంతిక స్వానుభూతి మహావాక్యాని లిఖ్యంతే॥ యోసా విత్యాదినా॥

మూలం॥ యోఽసావసౌ పురుష స్సోఽహ మస్మి॥ ౧

(శు-య; ౧; ఈశోపనిషత్; మం-౧౬.)

(శు - య, ౧౦; బృహదారణ్యకం; అ - ౭; బ్రా-౧౫)

వ్యాఖ్యా॥ యోఽసౌ విశ్వారోపాధారేశ్వరాత్మనాఽవస్థితః, సోఽసౌ క్షరాక్షర ప్రపంచాపవాదాధారః పురుషోత్తమో భవతి॥

శ్లో॥ యస్మాత్క్షర మతీతోఽహ మక్షరాదపి చోత్తమః;
అతోఽస్మి లోకే వేదేచ ప్రథితః పురుషోత్తమః॥ – ఇతిస్మృతేః॥
యః పురుషోత్తమత్వేన విఖ్యాత స్సోఽహ మస్మి భవామీ త్యర్థః॥

మూలం॥ తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమ్॥ ౨

వ్యాఖ్యా॥ తత్ తత్ర దేహే యోఽహం ప్రజ్ఞానాత్మా ప్రాణో ధ్యాత్మం। సోఽసా వాదిత్య మండలాధిమాపీ। నాన్యః॥ యోఽసా వాదిత్యే పురుషో వర్తతే। సోఽహం। సఏవాఽహం। నాన్యోస్మి। పురుషాదిత్య గత ప్రత్యక్స్వర హేయాంశాపాయ సిద్ధ చైతన్య స్యైక

త్వాత్॥ "సయశ్చాయం పురుషే యశ్చాసా వాదిత్యే, సఏకః" ఇతి శ్రుతేః॥

మూలం॥ తం శాంత మచల మద్వ యానంద చిద్ఘన ఏవాస్మి॥ 3

(సామ; ౧౯; పరమహంసోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ యః ప్రత్యగభిన్న పరమాత్మతయా తత్త్వమస్యాది మహావాక్య ప్రతిపాదితః, తం మాం ప్రత్యక్పర విభాగైక్య గత విశేషాంశ శాంతం, కూటస్థ రూపా దచలం, బ్రహ్మవిదో జానంతి। అహంతు ద్వైత దుఃఖ జడ ప్రపంచాపహ్నవ సిద్ధ నిష్ప్రతియోగికానంద చిద్ఘన ఏవాస్మి। నాన్య ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ తత్పూర్ణా నంద్వైక బోధ స్తద్బ్రహ్మైవాహ మస్మి॥ ౪

(సామ; ౧౯; పరమహంసోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ య స్తత్పద లక్ష్య పరిపూర్ణానంద్వైక బోధరూపేణావశిష్యతే। తత్ - తాదృగ్విధం, బ్రహ్మైవాహ మస్మి। బ్రహ్మాతిరిక్త వస్త్వంతరాభావా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ త్వం వా ఽహమస్మి భగవో
దేవతే ఽహం వై త్వమసి॥— ఇతి॥ ౫

(కృ - య; ౯౮; వరాహోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ హే భగవః! భగవతి! సన్మాత్ర రూపిణి దేవతే! త్వమేవాహ మస్మి, అహమేవ త్వ మసి। ప్రత్యక్పర రూపయో రావయో రంతరం నవిద్యత ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ సచ్చిదా నందాఽ త్మకో ఽహ
మజో ఽహం పరిపూర్ణో ఽహ మస్మి॥ ౬

అధర్వణీ; ౫౨; మహానారాయణం; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ అనృత ప్రపంచగ్రాసం సత్। జడ ప్రపంచ గ్రాసరూపిణీ చిత్। దుఃఖ ప్రపంచ గ్రాస ఆనందశ్చ। ఆత్మా స్వరూప

యస్య, సచ్చిదా నందాత్మకోఽహం। స్వస్మా దన్య న్నజాయతే। అన్యస్మా దపి స్వయం నజాయత ఇత్యజోస్మి। స్వావిద్యా పద సత్వే తత్పరి పూర్ణోఽహామస్మి। తదభావే నిష్ప్రతియోగిక పూర్ణోస్మీ త్యర్థః॥

మూలం॥ శుద్ధా ద్వైత బ్రహ్మోఽహమ్॥ ౭

(ఋ-య; ౮౫; మండలబ్రాహ్మణం; బ్రా - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ అశుద్ధ ద్వైతా పహ్నవ సిద్ధ శుద్ధా ద్వైత రూపేణ బృంహణాత్ బ్రహ్మోఽహం। న జీవోస్మీ త్యర్థః॥

మూలం॥ వాచా మగోచర నిరాకార
పర బ్రహ్మ స్వరూపో ఽహ మేవ॥ ౮

(అథర్వణి; ౫౭; మహానారాయణమ్; అ - ౮)

వ్యాఖ్యా॥ వాఙ్మనోగోచర సాకార ప్రపఞ్చాప వాదా ధారా ఽవాఙ్మనస గోచర నిరాకార తయోపబృంహిత బ్రహ్మరూపో ఽహామేవ। నాన్య ఇత్యర్థః॥

మూలం॥ సదో జ్జ్వలో ఽవిద్యా తత్కార్య హీన స్స్వాత్మ బన్ధహర
సర్వదా ద్వైత రహిత। ఆనన్దరూప స్సర్వాధిష్ఠాన
సన్మాత్రో। నిరస్తాఽవిద్యా తమో మోహో ఽ హ
మేవేతి, సంభావ్యా ఽహ మోం। తత్సద్యత్పరం బ్రహ్మ
రామచన్ద్ర శ్చిదాత్మక స్సోఽహ మోం। తద్రామభద్ర
పరం జ్యోతీ రసోఽహ మోమ్॥ ౯

(అథర్వణి; ౨౭; నృ - ఉ - తాపిన్యుపనిషత్; ఖం - ౨) (అథర్వణి; ౫౫; రామోత్తర తాపినీ)

వ్యాఖ్యా॥ నిష్ప్రతియోగిక బ్రహ్మ మాత్ర తయా బ్రహ్మ విద్వరేషు సర్వదా ఉజ్జ్వలతి - ప్రకాశత ఇతి। సదోజ్జ్వలః। బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠ యోగ హేత్వ విద్యా త స్స్వాత్మ బంధ స్స్య దిత్యత్రాహ॥— అవిద్యేతి॥

స్వదృష్ట్యా యా నవిద్యతే సా అవిద్యా। తత్కార్యా ణ్యనంత కోటి బ్రహ్మాండాని। తత్ప్రసక్తౌ తద్విహీనః। స్వాజ్ఞ దృష్టి ప్రసక్తౌ ఽవిద్యా కృత స్వాత్మ బంధం జీవత్వం బ్రహ్మాహ మితి, స్వజ్ఞాన ఖడ్గేన హరతి - ఖండయతీతి। స్వాత్మ బంధ హరః। స్వాతి రేకేణ బంధం పరి కల్ప్య తద్ధరణ వ్యాపారతః ద్వైతా పత్తి స్స్యా దిత్య త్రాహ॥— సర్వదేతి॥ సర్వదా - కాలత్రయేపి। బంధ తద్ధరణ వ్యావృత్తే ర్మాయికత్వాత్। ద్వైత రహితః। స్వస్యా ద్వయత్వేన నిరానందతా స్యా దిత్యత్రాహ॥— ఆనందరూప ఇతి॥ ఆనందమాత్ర రూపస్య నిరానందతా కుత ఇత్యర్థః॥ స్వాజ్ఞ దృష్ట్యా నిరానందో విషయానందోపి స్యా దిత్య త్రాహ॥— సర్వేతి॥ స్వాతిరిక్త దుఃఖానంద సత్వే తత్సర్వాధిష్ఠానతయా సన్మాత్ర రూపోస్మి। అధిష్ఠేయ సాపేక్షా ఽధిష్ఠాన యోగత స్స్వావిద్యా తత్కార్య గ్రస్తతా స్యా దిత్యత ఆహ॥— నిరస్తేతి॥ స్వాజ్ఞ వికల్పితా ధిష్ఠేయ సాపేక్షా ఽవిద్యా కృతాధిష్ఠాన తమో మోహో య ద్జ్ఞాన నిరస్తః। సః నిరస్తా విద్యా తమో మోహః। అహమేవ। యదహ మోంకారార్థ తుర్య తురీయం బ్రహ్మ। తత్సన్మాత్రం పరంబ్రహ్మ। తన్మాత్రతయా రాజతే - మహీయతే। స్వాతిరిక్త ప్రపంచ ద్రావకశ్చ భవతీతి, రామ చంద్రోఽహంయోఽహం రామచంద్ర రూపేణ చిదాత్మక స్సోఽహమోం। తురీయోంకారాగ్ర విద్యోతం బ్రహ్మ। య దేవం విద్యోత రూపతో రాజమానం మహః స్వభక్తపటల కైవల్యరూప భద్రప్రదం సత్। సర్వస్మా త్పరమత్వేన జ్వలతీతిపరంజ్యోతీ రసోహం। తత్పరం బ్రహ్మాఽహ మస్మి। "తత్పరః పరమాత్మేతి" శ్రుతేః॥

మూలం॥ తత్పరః పరమ పురుషః పురాణ పురుషో త్తమో
నిత్య శుద్ధ బుద్ధ ముక్త సత్య పరమానందా నంతా ద్వయ
పరిపూర్ణః పరమాత్మా బ్రహ్మైవాహం రామోఽస్మి॥ ౧౦

(ఉ - ఉ; ౯౧; తారసారోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ య స్త్వకారో కార మకార బిందు నాద కలా కలాతీత మాత్రాయాః। పరతో విభాతః। సోఽయం తత్పరః। సర్వోత్తమత్వా త్పరమ పురుషః। క్షరా క్షర కలనా తీత త్వాత్, పురాణ పురుషోత్తమః అనిత్య ప్రపంచ సత్తా ప్రదత్వా న్నిత్యః। అశుద్ధో పాధ్య భావా చ్ఛుద్ధః పూర్ణ బోధ స్వరూపేణ స్వేనైవ బుద్ధత్వా ద్బుద్ధః అస్మి। మాయా తత్కార్య బంధతో ముక్తత్వా న్ముక్తోస్మి। కాలత్రయా బాధ్య సన్మా త్రత్వా త్సత్యోస్మి। నిరతి శయ భూమానందత్వా త్పరమానందోస్మి। పరిచ్ఛేద త్రయా భావా దనంతోస్మి। అపూర్ణ ద్వైతాసంభవా దద్వయ పరిపూర్ణోస్మి। విరాడాది తురీయాంత కలనా పరతో విభానా త్పరమాత్మ రూపోస్మి। త ద్రూపేణ సర్వత్ర బృంహణా ద్బ్రహ్మావాఽహ మస్మి అఖిలాత్మ రమణా ద్రామోస్మి॥

మూలం॥ త్రిషు ధా మసు యద్భోజ్యం భోక్తా భోగశ్చ యద్భవేత్॥ ౧౧
తేభ్యో విలక్షణ స్సాక్షీ చిన్మాత్రో ఽహం సదాశివః॥ ౧౨

(కృ - య; ౧౨; కైవల్యోపనిషత్; మం - ౧౮)

వ్యాఖ్యా॥ లోకత్రయ దేహత్రయా ఽవస్థాత్రయ, గుణత్రయాత్మసు త్రిషు ధామసు, యద్భోజ్యాది నానా విధ త్రిపుటీ రూపం భవేత్। తేభ్యః త్రిధామ తద్భోజ్యాది త్రిపుటీ వికారేభ్యః విలక్షణ స్సాక్షీ। స్వాతిరిక్త సాక్ష్య భాసక త్వాత్ చిన్మాత్రోఽహం। సదా కైవల్య రూపేణ స్థితత్వాత్ సదాశివోఽస్మి॥

మూలం॥ మయ్యేవ సకలం జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్॥ ౧౩
మయి సర్వం లయం యాతి తద్బ్రహ్మ ద్వయ మస్మ్యహమ్॥

వ్యాఖ్యా॥ జగత్కారణ భావమాపన్నే మయ్యేవ సకలం షోడశ కలా తత్కార్యం జగజ్జాతం రజ్జు సర్ప వత్కల్పితం యావత్స్వ జ్ఞానం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితవద్భాతి। "మద్వ్యతిరిక్తం నకించి దస్తీతి" శ్రుతి

సిద్ధ సన్మాత్ర జ్ఞానాత్ । మయి సర్వం లయం యాతి। యత్ ద్వైత ప్రపంచా రోపాపవా దాస్పదం తద్బ్రహ్మాద్వయ మస్మ్యహం॥

మూలం॥ నిర్వాణోఽస్మి నిరీహోఽస్మి నిరంశోఽస్మి నిరీప్సితః॥ ౧౫
(సామ; ౬౫; సన్న్యాసోపనిషత్; అ - ౨)

మూలం॥ చిదాత్మాస్మి నిరంశోఽస్మి పరాపర వివర్జితః॥ ౧౬
(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ నిత్యమోక్ష స్వరూపత్వా న్నిర్వాణోస్మి। మనోవృత్తి సామాన్యా భావాత్ నిరీహోస్మి। జగజ్జీవేశాది విభాగా భావాత్ నిరంశోఽస్మి। ఇచ్ఛా విషయీ భూత సంవేద్యా భావాత్ నిరీప్సి తోస్మి। అచిదనాత్మా భావాత్ చిదాత్మ రూపోఽస్మి। అవిభక్తచతుష్పదత్వాత్ నిరంశరూపోఽస్మి శివజీవాభిధాన పరాపర కలనా విహీనోస్మి॥

మూలం॥ బ్రహ్మైవాహం సర్వవేదాంత వేద్యం
నాహం వేద్యం వ్యోమ వాతాది రూపమ్॥ ౧౭
రూపం నాహం నామ నాహం నకర్మ
బ్రహ్మైవాహం సచ్చిదానంద రూపమ్॥ ౧౮
(శు - య; 33; సర్వసారోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ య దీశా ద్యష్టోత్తర శత సర్వ వేదాంతతః అతన్నిరసన ముఖేన స్వేనైవ వేద్యం తద్బ్రహ్మైవాహ మస్మి। వ్యోమవాతాది పంచమహాభూత భౌతిక రూప వేద్య మహం నభవామి। అనృత జడ దుఃఖాత్మక నామరూప కర్మజుష్ట ప్రపంచాప వాదా ధార తయా సచ్చిదానంద రూపం బ్రహ్మైవాహ మస్మి॥

మూలం॥ నిత్య శ్శుద్ధో బుద్ధ ముక్త స్స్వభావ
స్సత్య స్సూక్ష్మ స్స విభు శ్చా ద్వితీయః॥ ౧౯
ఆనందాబ్ధి ర్యత్పరః సోఽహా మస్మి
ప్రత్యగ్ధాతు ర్నాత్ర సంశీతి రస్తి॥ ౨౦

(సామ; ౭౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ నిత్య శ్శుద్ధో బుద్ధో ముక్త ఇతి, పదచతుష్టయం, తత్పర ఇత్యస్మిన్ వాక్యే వ్యాఖ్యాతం। స్వేనైవ భవతీతి స్వభావః। పారమార్థికత్వా త్సత్యః। సూక్ష్మబుధ్యనుగమాత్సూక్ష్మః। సత్తా రూపేణ విభ్వాకాశానుగమాత్ సన్ విభుశ్చాస్మి। ద్వైత ప్రపంచాభావా దద్వితీయోఽస్మి। అపరిచ్ఛిన్నానంద రూపత్వా దానందాబ్ధి రస్మి। యదితి లింగవ్యత్యయః। యః పరాక్ప్రపంచ ప్రాతిలోమ్యేనాంచనా త్ప్రత్యక్। సచా సౌ ప్రపంచాధారో ధాతుశ్చ ప్రత్యగ్ధాతుః - ప్రత్యగభిన్నః పరమాత్మా భవతి। సోఽహం పరః పరమాత్మాస్మీ త్యత్ర న సంశీతిః - న సంశయోఽస్తి॥

మూలం॥ ద్వైత భావ విముక్తోస్మి సచ్చిదానంద లక్షణః॥ ౨౧

(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౫)

శుద్ధ బోధ స్వరూపోఽహం కేవలోఽహం సదాశివః॥ ౨౨

(శు - య; ౭౩; అధ్యాత్మోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ ద్వైత భావ విముక్తోస్మి, అద్వైత త్వాత్। సచ్చిదానంద లక్షణః। అనృత జడ దుఃఖ ప్రపంచాపవాదా ధారత్వాత్। అత ఏవ। శుద్ధ బోధ స్వరూపోఽహం। కార్య కారణ నిర్ముక్త పూర్ణ బోధ స్వరూపత్వాత్। కేవలోహం। అశేష విశేషా భావాత్। స్వాతిరిక్తాశివ ప్రహాణాత్ సదాశివోహం॥

మూలం॥ సోఽహ మర్కః పరం జ్యోతి రర్క జ్యోతి రహగ్ శివః॥ ౨౩
ఆత్మ జ్యోతి రహగ్ శ్శుక్ర స్సర్వ జ్యోతి రసా దహోమ్॥ ౨౪
(అథర్వణీ; ౯-౨; మహావాక్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ యోఽర్కాది స్థూల ప్రపంచా వభాసక పరంజ్యోతీ రూపః చిదర్కః। సోఽహం చిదర్క జ్యోతిః, శివశ్చాహం। శుక్రః - స్వచ్ఛః। ప్రత్యగాత్మ జ్యోతి రహ మసా। ఓంకారార్ధ విశ్వ విశ్వా ద్యవికల్పా నుజ్ఞైక రసాంత సర్వజ్యోతిః పరాయణ తుర్య తుర్యోహమ్॥

మూలం॥ నిష్క్రియోఽ స్మ్యవికారోఽస్మి నిర్గుణోఽస్మి నిరాకృతిః॥ ౨౫
నిర్వికల్పోఽస్మి నిత్యోఽస్మి నిరాలంబోఽస్మి నిర్ద్వయః॥ ౨౬
(సామ; ౭౪; కుణ్డికోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ క్రియాకారకా భావా న్నిష్క్రియోస్మి। వికారాభావా దవికారోస్మి। గుణత్రయాభావా న్నిర్గుణోస్మి। నిరుపాధికత్వా న్నిరాకృతి రస్మి। నానా వికల్పా భావా న్నిర్వికల్పోస్మి। అనిత్య ప్రపంచా భావా న్నిత్యోస్మి। స్వా[illegible]క్త ప్రతీకా లంబనా భావా న్నిరాలంబోస్మి। ద్వయ రహితత్వా న్నిర్ద్వయః॥

మూలం॥ కేవలాఖండ బోధోఽహం స్వానందోఽహం నిరంతరః॥ ౨౭
(సామ; ౭౪; కుణ్డికోపనిషత్.)

సత్యం జ్ఞాన మనంతం య త్పరం బ్రహ్మోఽహ మేవతత్॥ ౨౮
(కృ - య; ౯౮; వరాహ; అ - 3)

వ్యాఖ్యా॥ కేవల నిర్విశేషాఽఖండ బోధోఽహం। నిరంతర స్వానం దోహం। అసత్యాజ్ఞాన పరిచ్ఛేద త్రయాభావాత్, యత్సత్య జ్ఞానానంత రూపం తత్పరం బ్రహ్మోఽహమేవ॥

మూలం॥ కేవలం చిత్సదానంద బ్రహ్మైవాహం జనార్దనః॥ ౨౯
అశుభాశుభ సఙ్కల్పైస్సం శాన్తోఽస్మి నిరామయః॥ ౩౦
(సామ; ౭౫; సన్న్యాస; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ కేవల నిర్విశేష చిద్బోధానంద ఘనోఽహం। భజ ద్భక్త జన్మ నాశా వర్దయతీతి జనార్దనోఽహం। ప్రవృత్తి నివృత్త్యాత్మక శుభాశుభ సంకల్ప జాల సంశాంతోఽస్మి। స్థూల దేహా భావా న్నిరామయోఽస్మి॥

మూలం॥ నష్టేష్టా నిష్టకలన స్సంవిన్మాత్ర పరోఽస్మ్యహమ్॥ ౩౧
(సామ; ౭౫; సన్న్యాస; అ - ౨)
అంతర్యామ్యహ మగ్రాహ్యో నిర్దేశ్యో ఽహ మలక్షణః॥ ౩౨
(కృ - య; ౪౦; బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ నష్టేష్టా నిష్టాత్మక మిత్రా మిత్ర కలనా శూన్యోఽహం సంవిన్మాత్ర పరబ్రహ్మో ఽస్మ్యహం। సర్వ ప్రేరకత్వా దంతర్యామ్యహం। కరణా గ్రాహ్యత్వా దగ్రాహ్యోఽహం। స్వభేదేన నిర్దేష్టు మశక్యత్వా దనిర్దేశ్యోఽహం। లక్షణా గమ్యత్వా దలక్షణోఽహమ్॥

మూలం॥ అద్వైతోఽహ మపూర్ణోహ మబాహ్యోఽహ మనంతరః॥ ౩౩
అద్వయానంద విజ్ఞాన ఘనోఽస్మ్యహ మవిక్రియః॥ ౩౪
(కృ-య; ౪౦; బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞదృష్ట్యా అద్వైతోహం। స్వాజ్ఞదృష్టి వికల్పిత జీవ రూపేణా పూర్ణోహం। బాహ్యాంతః కలనాభావా దబాహ్యోహం। అనంతరోహం ద్వైతగ్రాసా దద్వయానంద విజ్ఞాన ఘనోస్మి। విక్రియా శూన్యత్వా దవిక్రియోఽస్మి॥

మూలం॥ అవిద్యా కార్య హీనోఽహ మవాఙ్మానస గోచరః॥ ౩౫
ఆత్మ చైతన్య రూపోఽహ మహ మానంద చిద్ఘనః॥ ౩౬
(కృ-య; ౪౦; బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా॥ స్వావిద్యా తత్కార్య ప్రపంచ కలనా విహీనోఽహం అతఏవ అవాఙ్మానస గోచరోఽహం। ప్రత్యగభిన్న పరమాత్మ చైతన్య రూపోఽహం। అతఏవ భూమానంద చిద్ఘనోఽహమ్॥

మూలం॥ ఆప్తకామోహా మాకాశా త్పరమాత్మేశ్వరోస్మ్యహమ్॥ 32
చిదానందోఽస్మ్యహం చేతా చిద్ఘనశ్చిన్మయోఽస్మ్యహమ్॥ 3౮
(కృ - య; ౪౦; బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ అవాప్త సమస్త కామత్వాదాప్తకామోఽహం। ఆకాశాది భూత భౌతికాదపి పరమత్వే నాత్మత్వేనచ వ్యతిరిక్తా పహ్నవ కరణేన ఈశ్వరోస్మ్యహం। అచి ద్దుఃఖాభావా చ్చిదానందోస్మి। చేతా - చైతన్య రూపోహం। చిద్ఘనః చిన్మయో స్మ్యహం॥ ఉక్తార్థః॥

మూలం॥ జ్యోతిర్మయో స్మ్యహం జ్యాయాన్
జ్యోతిషాం జ్యోతి రస్మ్యహమ్॥ 3౯
నిత్యోహం నిరవద్యోహం నిష్క్రియోసి నిరంజనః॥ ౪౦
(కృ - య; ౪౦; బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ ప్రకాశ స్వరూపత్వా జ్జ్యోతిర్మయః। స్వావిద్యా పాదాదపి జ్యాయా నహం। సూర్యాది జ్యోతిషా మప్యవ భాసకత్వా జ్జ్యోతి రస్మ్యహం। నిత్యోహం అనిత్యత్వాభావాత్। అతఏవ నిరవద్యోహం - అకుత్సితత్వాత్। నిష్క్రియోస్మి - అవిక్రియ త్వాత్। నిరంజనః - సర్వత్రా సంగత్వాత్॥

మూలం॥ నిర్మలో నిర్వికల్పోహం నిరాఖ్యాతోస్మి నిశ్చలః॥ ౪౦
నిర్వికారో నిత్యపూతో నిర్గుణో నిస్పృహో ఽస్మ్యహమ్॥ ౪౧
(కృ - య; ౪౦; బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ మాయా మల రాహిత్యా న్నిర్మలోహం। కల్పకా భావా న్నిర్వికల్పోహం। ఆఖ్యా సామాన్యా భావా న్నిరా ఖ్యాతోస్మి।

పూర్ణత్వా న్నిశ్చలోహం। వయః కృత వికారా భావా న్నిర్వికారోహం నిత్య శుద్ధత్వా న్నిత్య పూతోహం। హేయ గుణాభావా న్నిర్గుణోహం స్పృహణీయ సంవేద్యా భావా న్నిస్పృహోహమ్॥

మూలం॥ నిరింద్రియో నియంతాహం నిరపేక్షోఽస్మి నిష్కళః॥ ౪౩
పురుషః పరమాత్మాహం పురాణః పరమోఽస్మ్యహమ్॥ ౪౪
(కృ - య; ౪౦; బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ అకరణత్వా న్నిరింద్రియోహం। అంతర్యామిత్వా న్నియంతాహం। ఆపేక్షణీయ వస్త్వభావా న్నిరపేక్షోస్మి। షోడశ కలా భావా న్నిష్కళోహం। పూర్ణత్వా త్పురుషః। జీవేశ్వర విలక్షణత్వా త్పరమాత్మాహం। చిరంతనత్వా త్పురాణోహం। సర్వోత్కృష్టత్వా త్పరమో స్మ్యహమ్॥

మూలం॥ పూర్ణానందైక బోధోఽహం ప్రత్యగేక రసోఽ స్మ్యహమ్॥౪౫
ప్రజ్ఞాతోఽహం ప్రశాంతోఽహం ప్రకాశః పరమేశ్వరః॥ ౪౬
(కృ - య; ౪౦; బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ పూర్ణానందతయా ఏకోస్మీతి బోధమాత్ర రూపోహం। సర్వ ప్రత్యగాత్మ తయా ఏకరసోస్మ్యహం। నిష్ప్రతి యోగిక స్వమాత్ర తయా ప్రజ్ఞాతోహం। ప్రకృష్టేణ స్వాతిరిక్త శాంతోహం। స్వయం ప్రకాశ మాత్రోహం। పరమేశ్వరోహం। సర్వేశ్వరత్వాత్॥

మూలం॥ ఏకధా చింత్య మానోహం ద్వైతా ద్వైత విలక్షణః॥ ౪౭
శుద్ధోస్మి శుక్ర శ్శాంతోఽస్మి శాశ్వతోస్మి శివోఽస్మ్యహమ్॥
(కృ - య; ౪౦; బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠైః సర్వాపహ్నవ సిద్ధం బ్రహ్మ, నిష్ప్రతి యోగిక స్వమాత్ర మిత్యేకధా చింత్య మానోహం। సప్రతియోగిక

ద్వైతా ద్వైతయో స్సవిశేషత్వేన తద్విలక్షణోహం। నిష్ప్రతియోగిక పరమాద్వైతరూపత్వాత్। అశుద్ధాజ్ఞానా భావాచ్ఛుద్ధోస్మి। స్వచ్ఛత్వా చ్ఛుభ్రోస్మి। స్వాతిరిక్త (వైషమ్యసామ్య)త శ్శాంతోస్మి। ధ్రువత్వా చ్ఛాశ్వతోస్మి। పరమకల్యాణ కైవల్యరూపత్వా చ్ఛివోస్మి॥

మూలం॥ అహం సకృద్విభాతోఽస్మి స్వేమహిమ్ని సదాస్థితః॥ ౪౯
సచ్చిదానంద మాత్రోహం స్వప్రకాశోఽస్మి చిద్ఘనః॥ ౫౦
(కృ - య; ౪౦; బ్రహ్మవిద్యోపనిషత్)

వ్యాఖ్యా॥ సదా ద్యావృత్తి త్రయా భావా దహం సకృ ద్విభాతోస్మి। సర్వదా స్వేమహిమ్ని స్థితోస్మి। అనృత జడ దుఃఖ ప్రపంచా భావా న్నిష్ప్రతియోగిక సచ్చిదానంద మాత్రోహం। స్వయం ప్రకాశ రూప త్వేన చిద్ఘనోస్మి॥

మూలం॥ మానావమాన హీనోఽస్మి నిర్గుణోస్మి శివోఽస్మ్యహమ్॥ ౫౧
ద్వైతాద్వైత విహీనోఽస్మి ద్వంద్వహీనోఽస్మి సోస్మ్యహమ్॥
(సామ; ౨౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ - 3)

వ్యాఖ్యా॥ దేహాభిమానాభావాత్ మానావమానహీనోస్మి। నిర్గుణత్వా చ్ఛివోస్మి। యోద్వైతాద్వైతాది ద్వంద్వ కలనా హీన స్సోహమస్మి॥

మూలం॥ భావాభావ విహీనోస్మి భాషా హీనోస్మి భాస్మ్యహమ్॥ ౫౩
శూన్యా శూన్య విహీనోస్మి శోభనా శోభనోస్మ్యహమ్॥ ౫౪
(సామ; ౨౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ-3.)

వ్యాఖ్యా। స్వాతిరిక్త కలనా ఽస్తి నాస్తీతి ప్రతీత్యభావాత్ భావాభావవిహీనోస్మి। వాగాది కరణా భావా ద్భాషా హీనోస్మి। స్వమాత్ర్యే భాస్మ్యహం। అవస్థాత్రయా భావాత్ శూన్యాశూన్య విహీనోస్మి।

"శూన్యం సుషుప్తి రామ్నాత మశూన్యం జాగ్రదాదిక మి"తి చంద్రికోక్తేః। స్వాతిరిక్త నివృత్తి ప్రవృత్త్యభావాత్ శోభనా శోభనో స్మ్యహమ్॥

మూలం॥ సదస ద్భేద హీనోస్మి సంకల్ప రహితో ఽస్మ్యహమ్॥ ౫౫
నానాత్మ భేద హీనోస్మి హ్యఖండా నంద విగ్రహః॥ ౫౬
(సామ; ౪౫; మైత్రేయోపనిషత్; అ-3.)

వ్యాఖ్యా॥ స్థూల సూక్ష్మ ప్రపంచ కలనా భావాత్ సదసద్భేద హీనోస్మి। అమనస్క రూపత్వాత్ సంకల్ప రహితోస్మ్యహం। ఏకాత్మావశేషత్వా దాత్మ భేద హీనోస్మి। అపరిచ్ఛిన్నానంద గాత్రత్వా దఖండానంద విగ్రహోస్మి॥

మూలం॥ బంధ మోక్ష విహీనోఽస్మి॥ శుద్ధం బ్రహ్మాస్మి సోఽస్మ్యహమ్
చిత్తాది సర్వ హీనోఽస్మి, పరమోఽస్మి పరాత్పరః॥ ౫౭
(సామ; ౪౫; మైత్రేయోపనిషత్; అ-3.)

వ్యాఖ్యా॥ నిత్యమోక్ష స్వరూపత్వా త్సాపేక్ష బంధ మోక్ష తత్సాధన విహీనోస్మి। శుద్ధబ్రహ్మాస్మీతి యో మన్యతే బ్రహ్మవిత్ సోప్యహమస్మి। చిత్త తత్కల్పిత కలనా సర్వస్యాభావాత్ చిత్తాది సర్వ హీనోస్మి। సర్వోత్కృష్టత్వా త్పరమోస్మి। క్షరాక్షరాతీత పరాక్షరత్వా త్పరాత్పరోస్మి॥

మూలం॥ సదా విచార రూపోఽస్మి నిర్విచారోఽస్మి సోఽస్మ్యహమ్॥
ధ్యాతృ ధ్యాన విహీనోఽస్మి ధ్యేయ హీనోఽస్మి సోఽస్మ్యహమ్॥
(సామ; ౪౫; మైత్రేయోపనిషత్; అ-3.)

వ్యాఖ్యా॥ సదా వేదాంత విచార ప్రాదుర్భావా ద్విచార గమ్యోస్మి। వస్తుతో మోహం నిర్విచారోస్మి,సోస్మ్యహం। ధ్యాత్రాది నానాత్రిపుటీ హీనోస్మి॥

మూలం॥ లక్ష్యా లక్ష్య విహీనోస్మి లయ హీన రసోఽస్మ్యహమ్॥ ౭౧
మాత్ర మాన విహీనోఽస్మి మేయ హీన శివోఽస్మ్యహమ్॥
(సామ; ౭౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ-3.)

వ్యాఖ్యా॥ జగజ్జీవేశాది భేద వద్యల్లక్ష్యతే ద్వైతం తల్లక్ష్యం। ఏవం యన్నలక్ష్యతే తదలక్ష్య మద్వైతం,పరమాద్వైతత్వాత్, లక్ష్యాలక్ష్య విహీనోస్మి। స్వాతిరిక్తం పురాఽ స్తి, ఇదానీం లీయత ఇతి భ్రమాభావాత్ లయహీన రసోఽస్మ్యహం। మాత్రాది త్రిపుటీ హీనోఽస్మి॥

మూలం॥ సర్వేంద్రియ విహీనోఽస్మి సర్వకర్మ కృదప్యహమ్॥ ౭3
ముదితా ముదితాఖ్యోఽస్మి సర్వమాన ఫలోఽస్మ్యహమ్॥ ౭౪
(సామ; ౭౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ-3.)

వ్యాఖ్యా॥ వాక్ఛ్రోత్రాది సర్వేంద్రియ విహీనోపి తత్తత్ప్రేర్యా త్మనా సర్వకర్మ కృదప్యహం। "అపాణీ పాదో జవనో గ్రహీతే త్యా"ది శ్రుతేః॥ స్వాఽభిన్న మోదనీయా మోదనీయ విషయత్వాత్ । స్వాజ్ఞ స్వాజ్ఞ దృగ్భ్యాం ముదితా ముదితో య మిత్యాఖ్యా యస్య సః సోఽహ మస్మి। స్వస్వ విషయ వ్యావర్తన పూర్వకం వాగాద్యంతఃకరణాంత సర్వ మానఫలం బ్రహ్మాస్మ్యహమ్॥

మూలం॥ షడ్వికార విహీనోస్మి షట్కోశ రహితోఽస్మ్యహమ్॥ ౭౫
దేశ కాల విముక్తోఽస్మి దిగంబర సుఖోఽస్మ్యహమ్॥ ౭౬
(సామ; ౭౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ-3.)

వ్యాఖ్యా॥ "జాయతే అస్తి వర్ధతే పరిణమతే అపక్షీయతే వినశ్యతి" ఇతి॥ షడ్భావ వికారవ ద్దేహ విలక్షణత్వాత్, షడ్వికార విహీనోస్మి ॥ త్వఙ్మాంస రుధిర స్నాయు మజ్జాఽస్థి రూప షట్కోశ రహితోస్మ్యహం।

దేశ కాల వస్తు పరిచ్ఛేదా భావాత్ దేశ కాల విముక్తోస్మి । అవధూత కదంబాత్మ భావిత సుఖ మాత్ర రూపోఽస్మి॥

మూలం॥ అఖండాకాశ రూపోఽస్మి హ్యఖండాకార మస్మ్యహమ్॥ ౬౭
ప్రపంచ ముక్త చిత్తోఽస్మి, ప్రపంచ రహితో ఽస్మ్యహమ్॥
(సామ; ౭౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ_3.)

వ్యాఖ్యా॥ ఖండాకాశ గ్రాస చిదాకాశ రూపత్వా దఖండాకాశ రూపోస్మి । అఖండా కార వృత్తి గమ్యత్వా దఖండాకారం బ్రహ్మాహ మస్మి । చిత్త వికల్పిత ప్రపంచ రహితోస్మి । నిష్ప్రపంచత్వాత్ ॥

మూలం॥ సర్వ ప్రకాశ రూపోఽస్మి చిన్మాత్ర జ్యోతి రస్మ్యహమ్॥ ౬౯
కాలత్రయ విముక్తోఽస్మి కామాది రహితోఽస్మ్యహమ్॥ ౭౦
(సామ; ౭౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ_3.)

వ్యాఖ్యా॥ సూర్యాది ఘటాంత సర్వప్రకాశరూపోస్మి । అచిన్మాత్ర గ్రాస చిన్మాత్ర జ్యోతి రహం । భూతాది కాలత్రయ విముక్తోఽస్మి । సర్వానర్థ హేతు కామ సంకల్పాది వృత్తి రహితో స్మ్యహమ్॥

మూలం॥ ముక్తిహీనోఽస్మి ముక్తోస్మి మోక్షహీనోఽస్మ్యహం సదా॥ ౭౧
గంతవ్య దేశ హీనోఽస్మి గమనాది వివర్జితః॥ ౭౨
(సామ; ౭౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ_3)

వ్యాఖ్యా॥ బంధ సాపేక్ష ముక్తిహీనోస్మి । స్వాజ్ఞాన వికల్పిత బంధ మోక్ష భ్రమతః ముక్తోస్మి । తూలా ద్యపద్యా ద్వయాపహ్నవాత్ మోక్షహీ నోస్మి । సదా స్వాతిరేకేణ గంతవ్యదేశ హీనోస్మి । నిరుపాధి కత్వా ద్గమనాది వర్జితః ॥

మూలం॥ సర్వదా సమరూపోఽస్మి శాంతోఽస్మి పురుషోత్తమః 23
చిదక్షరోఽహం సత్యోఽహం వాసుదేవో ఽజరో ఽమరః॥
(కృ - య; 32; తేజోబిందు; అ - ౬)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞదృష్టి వికల్పిత విషమేషు సత్స్వపి సర్వదా సమరూపోఽస్మి స్వాతిరిక్త వైషమ్య సామ్యతః శాంతోఽస్మి। అచిత్తరాభావాచ్చిదక్షరోఽహం। వసంత్యస్మిన్ భూతానీతి వాసుః। దీవ్యతే దీప్యత ఇతి దేవః। వాసుశ్చాసౌ దేవశ్చేతి వాసుదేవోఽస్మి। జరామరణాభావాత్ అజరోఽమరోఽస్మి॥

మూలం॥ అహమేవాక్షరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్య మద్వయమ్॥ ౨౫
(అథర్వణి; ౪౩; నారదపరివ్రాజక; ఉ - ౩)

పరం బ్రహ్మ స్వరూపోఽహం పరమానంద మస్మ్యహమ్॥ ౨౬
(కృ - య; ౩౭; తేజోబిందు; అ - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ క్షర ప్రపంచారోపాపవాదాధారతయా యత్పరమాక్షర మద్వయం, వాదేసువాఖ్యం, తద్బ్రహ్మాహ మస్మి। పరంబ్రహ్మేత్యుక్తార్థః॥

మూలం॥ కేవలం జ్ఞానరూపోఽహం కేవలం పరమోఽస్మ్యహమ్॥ ౨౭
కేవలం శాంత రూపోఽహం కేవలం చిన్మయోఽస్మ్యహమ్॥ ౨౮
కేవలం నిత్య రూపోఽహం కేవలం శాశ్వతోఽస్మ్యహమ్॥ ౨౯
కేవలం సత్త్వ రూపోఽహ మహం త్యక్త్వాఽహ మస్మ్యహమ్॥ ౩౦
(కృ - య; ౩౭; తేజోబిందు; అ - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ సత్తారూపత్వా త్సత్య రూపోహం, దేహత్రయ గోచరాహంభావం త్యక్త్వా అహ మహ మస్మి, నిర్విభాగాహం పదార్థోస్మి, పరంబ్రహ్మేత్యుక్తార్థః॥

మూలం॥ కేవలం తుర్య రూపోఽస్మి తుర్యాతీతోఽస్మి కేవలః॥ ౩౧
కేవలాకార రూపోఽస్మి శుద్ధ రూపోస్మ్యహం సదా॥ ౩౨
(కృ - య; ౩౭; తేజోబిందు; అ - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ అర్ధమాత్రా ఽసంగతయా తుర్యోఽస్మి । అర్ధమాత్రాతీత కేవల నిర్విశేష బ్రహ్మతయా తురీయాతీతోఽస్మి॥

మూలం॥ నిర్వికల్ప స్వరూపోఽస్మి నిరీహోఽస్మి నిరామయః॥ ౭౩
అపరిచ్ఛిన్న రూపోఽస్మి హ్యనంతానంద రూపవాన్॥ ౭౪
(కృ-౧ ; ౩౭; తేజోబిందు; అ-౩)

వ్యాఖ్యా॥ అపరిచ్ఛిన్నానందత్వా దనంతానంద రూపోఽస్మి । హిశబ్దో నిస్సంశయార్థః॥

మూలం॥ ఆత్మారామ స్వరూపోఽస్మి హ్యహమాత్మా సదాశివః॥ ౭౫
ఆదిమధ్యాంత శూన్యోఽస్మి హ్యాకాశ సదృశోఽస్మ్యహమ్॥ ౭౬
(కృ-౧; ౩౭; తేజోబిందు; అ-౩.)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వ ప్రత్యగభేదేన ఆ- సమంతా ద్రాజతే మహీయత ఇత్యాత్మారామః । నిష్పత్తి యోగిక పరమాత్మ స్వరూపోఽస్మి । ఆది మధ్యాంత వ దవిద్యా పాదా తీతత్వేన ఆది మధ్యాంత శూన్యోఽస్మి॥

మూలం॥ నిత్య శుద్ధ చిదానంద సత్తా మాత్రోఽహ మవ్యయః॥ ౭౭
నిత్య బుద్ధ విశుద్ధైక సచ్చిదానంద మస్మ్యహమ్॥ ౭౮
భూమానంద స్వరూపోఽస్మి భాషాహీనోఽస్మ్యహం సదా॥
సర్వాధిష్ఠాన రూపోఽస్మి సర్వదా చిద్ఘనోఽస్మ్యహమ్॥ ౮౦
(కృ-౧ ; ౩౭; తేజోబిందు; అ-౩.)

వ్యాఖ్యా। అఖండానంద రూపత్వా ద్భూమానంద స్వరూపోఽస్మి । అధిష్ఠేయ ప్రపంచ సత్వే తత్సర్వాధిష్ఠాన రూపోఽస్మి । వస్తుతో నిరధిష్ఠానతయాచ చిద్ఘనోహం । చిన్మాత్రోఽహ మిత్యర్థః॥

మూలం॥ చిత్తవృత్తి విహీనోఽహం చిదాత్మైకరసోఽస్మ్యహమ్॥ ౮౧
అహం బ్రహ్మైవ సర్వంస్యా దహం చైతన్య మేవహి॥ ౮౨

అహమేవాహ మేవాసి భూమాకార స్వరూపవాన్॥ ౯౩
అహమేవ మహానాత్మా హ్యహమేవ పరాత్పరః॥ ౯౪
(కృ-యు; ౩౭; తేజోబిందు; అ-౩.)

వ్యాఖ్యా॥ అచిదంతఃకరణా భావాత్ చిదాత్మైక రసోస్మ్యహం, స్వాజ్ఞదృష్ట్యా యత్సర్వం స్యాత్, స్వజ్ఞ దృష్ట్యా తద్బ్రహ్మ చైతన్య మహమేవ ।భూమాకారేణాహ మహమేవ నాన్యః। పరాకాశ శ్రేణో౽పి, పరో మహానాత్మా హమేవహి॥

మూలం॥ అహ మన్య వదా భామి హ్యహ మేవ శరీరవత్॥ ౯౫
అహం శిష్య వదా భామి హ్యహం లోక త్రయా శ్రయః॥౯౬
అహం కాలత్రయా తీతః అహం వేదై రుపాసితః॥ ౯౭
అహం శాస్త్రేణ నిర్ణీతః అహం చిత్తే వ్యవస్థితః॥ ౯౮
ఆనంద ఘన ఏవా౽హ మహం బ్రహ్మాస్మి కేవలమ్॥ ౯౯
ఆత్మనా ౽౽త్మని తృప్తో౽స్మి
హ్యరూపో౽ స్మ్యహ మవ్యయః॥ ౧౦౦
(కృ - యు; ౩౭; తేజోబిందు; అ - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞ దృష్ట్యా ౽హం స్వాన్య శరీరవత్ । గురు శిష్యాది వద్భామి । స్వజ్ఞ దృష్ట్యా తు భూరాది లోకత్రయోప లక్షితా ౽విద్యా పదా శ్రయః పరమేశ్వర వదా భామి । భూతాది కాలత్రయా ౽తీత సాక్షివత్ । వేదాంత శాస్త్ర వేద్యవత్ । చిత్త వృత్త్యవ భాసక ప్రత్యగాత్మ వచ్ఛ భామి । భూమానంద ఘన ఏవాహం । అఖండానంద రూపత్వాత్ । ఆత్మనా ౽ఖండాకార వృత్తి మన్మనసా స్వాత్మన్యేవ తృప్తోస్మి । పంచభూత విలక్షణత్వా దరూపోహ్యహం। అతఏవ అవ్యయోస్మి। సన్మాత్రత్వాత్ ।

మూలం॥ ఆకాశాదపి సూక్ష్మోఽహ మాద్యంతా భావ వా నహమ్॥
సత్తామాత్ర స్వరూపోఽహం శుద్ధ మోక్ష స్వరూపవాన్॥ ౧౦౨
సత్యానంద స్వరూపోఽహం జ్ఞానానంద ఘనో ఽస్మ్యహమ్॥
నామరూప విముక్తోఽహ మహ మానంద విగ్రహః॥ ౧౦౪
ఆది చైతన్య మాత్రోఽహ మఖండైక రసోఽస్మ్యహమ్॥౧౦౫
(కృ - యు; 32; తేజోబిందు; అ - 3)

వ్యాఖ్యా॥ శబ్ద గుణా కాశాదపి నిర్గుణత్వేన సూక్ష్మోహం। ఉత్పత్తి ప్రళయా భావాత్ సత్తా మాత్ర స్వరూపోఽహం। బంధ సాపేక్ష మోక్ష విల క్షణత్వా చ్ఛుద్ధ మోక్ష స్వరూపవా నస్మి। నామరూప విలక్షణ త్వేన సత్యజ్ఞానానంద రూపోస్మి। స్వేతరా ఽసహ సత్తా సామాన్య రూపత్వా దాద చైతన్య మాత్రోహం। ఖండప్రపంచా భావా దఖండైక రసోస్మి॥

మూలం॥ సర్వత్ర పూర్ణ రూపోఽహం పరామృత రసోఽస్మ్యహమ్॥
ఏక మేవా ఽద్వితీయం సద్బ్రహ్మై వాహం న సంశయః॥
(కృ - యు; 32; తేజోబిందు; అ - 3)
అహమేవ పరం బ్రహ్మ హ్యహమేవ గురో ర్గురుః॥ ౧౦౮
సర్వజ్ఞాన ప్రకాశోఽస్మి ముఖ్య విజ్ఞాన విగ్రహః॥ ౧౦౯
తుర్యాతుర్య ప్రకాశోఽస్మి తుర్యాతుర్యాది వర్జితః॥ ౧౧౦
కృ - యు; 32; తేజోబిందు; అ - ౬

వ్యాఖ్యా॥ సర్వత్ర అవిద్యాపదే అఖండైక రసాత్మనా పూర్ణ రూపోహం। పరశ్చాసా వమృతశ్చేతి పరామృత రసోస్మ్యహం। సజాతీయ విజాతీయ స్వగత భేదాభావాత్, ఏక మేవాఽద్వితీయం। సన్మాత్ర బ్రహ్మైవాహం। అహమేవ గురో ర్గురుః। జగద్గురూణాం బ్రహ్మాదీనామపి స్వవిజ్ఞానోపదేష్టృత్వాత్। స్వజ్ఞ స్వాజ్ఞ దృష్టిభ్యాం తుర్య ప్రాజ్ఞాది రూపేణ భానాత్, తుర్యాతుర్య ప్రకాశోఽస్మి। పరమార్థ

దృష్టివిభాత నిర్విశేషబ్రహ్మ మాత్రరూపేణ తుర్యా తుర్యాది వర్జి తోఽస్మి । ఆదిశబ్దేన అవస్థా చతుష్టయ మపి గృహ్యతే॥

మూలం॥ దృశి స్వరూపం గగనోపమం పరం
సకృద్విభాతం త్వజ మేక మక్షరమ్॥ ౧౧౧
అలేపకం సర్వగతం యదద్వయం
తదేవ చాహం సకలం విముక్త ఓమ్॥ ౧౧౨

(కు - య; ౧౦౭; ముక్తికోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ సర్వావభాసక ప్రత్యక్స్వరూపత్వాత్ దృశిస్వరూపోఽహం। నిరవయత్వాత్ గగనోప మానోఽస్మి । మాయా తత్కార్యాత్పరోఽస్మి । నిరావృతత్వేన సదా విభానాత్ సకృద్విభాతోఽస్మి। జన్మాభావాదజోఽస్మి । అనేకా భావా దేకోఽస్మి। క్షరా భావా దక్షరోఽస్మి। మాయా తత్కార్య లేపా భావా దలేపకోఽస్మి। సర్వవ్యాపకత్వా త్సర్వగతోఽస్మి। యదద్వయం బ్రహ్మాఽవశిష్యతే। సకలం జగచ్చాహం చాఽసి, తదేవ వస్తుతోఽహం । జగత్తద్గోచర సకల కలనా విముక్తోఽస్మి । ఓమ్ । ఓంకారార్థ తుర్య తుర్యోఽస్మి॥

మూలం॥ అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం జన్మ పాపం వినాశయేత్॥
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం భేద బుద్ధిం వినాశయేత్॥
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం కోటిదోషం వినాశయేత్॥
అహం బ్రహ్మాస్మి మంత్రోఽయం జ్ఞానా నందం ప్రయచ్ఛతి॥
సర్వ మంత్రాన్సముత్సృజ్య ఏతన్మంత్రం సమభ్యసేత్॥
సద్యో మోక్ష మవాప్నోతి నాస్తి సందేహ మణ్వపి॥

(కృ - య; 32; తేజోబిందు; అ - 3)

ఇతి సార్థాంతిక స్వానుభూతి మహావాక్యాన్యష్టా దశోత్తర శతమ్॥౧౧౮

వ్యాఖ్యా॥ గర్భ జన్మ జరా మరణ సంసార మహాభయాత్ మంతారం త్రాయత ఇత్యహం బ్రహ్మాస్మీతి మంత్రః, జన్మహేతు పుణ్యపాప జాతం, జగజ్జీవేశాది భేద బుద్ధించ తత్కార్య కోటిదోషంచ నాశయిత్వా, జ్ఞానానంద కైవల్యం ప్రయచ్ఛతి। యతోఽహం బ్రహ్మాస్మీతి మంత్రః కైవల్య ప్రాపకః। అత స్సప్తకోటి సర్వమహామంత్రాత్సాంగోపాంగా న్సమ్యగుత్సృజ్య అహం బ్రహ్మాస్మీ త్యేతన్మంత్రం సదా, "అనుప్తే రామృతేః" సమభ్యసేత్॥

ఏవం సదాఽహం బ్రహ్మాస్మీ త్యను సంధాతా సద్యో మోక్షం విదేహ కైవల్యం యాతీ త్యత్ర అణ్వపి సందేహో నాస్తీత్యర్థః॥

హరిః ఓమ్॥

ఆ హాత్య మహావాక్యా స్యేకోనవింశ త్యుత్తరపంచ శతమ్॥ ౫౧౯॥

స్వానుభూతి ప్రకరణ వివరణం సంపూర్ణమ్॥

ఓం తత్సత్, బ్రహ్మార్పణమస్తు॥

ఓమ్

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

అథ సమాధి ప్రకరణమ్ ౧౦

అవ॥ శ్రీ గురుభ్యోనమః, హరిః ఓమ్॥ స్వానుభూతి విశిష్ట జీవన్ముక్తానాం సంప్రజ్ఞాతా సంప్రజ్ఞాత నిర్వికల్ప సమాధ్యర్థం। సార్థాంతిక సమాధి మహావాక్యాని లిఖ్యంతే॥ జీవాత్మే త్యాదినా॥

మూలం॥ ఓమ్॥ జీవాత్మ పరమాత్మైక్యావస్థా
త్రిపుటీ రహితా పరమానంద
స్వరూపా శుద్ధ చైతన్యాత్మికా సమాధిః॥

అథర్వణి; ౫౮; శాండిల్యోపనిషత్; అ - ౧; ద్వాదశాంశః॥

వ్యాఖ్యా॥ వ్యష్టి సమిష్టి ప్రపంచాప వాదాధార ప్రత్యక్పరైక్యావస్థా వ్యష్టి సమష్టి భిదా వికల్ప శూన్య నిర్వికల్పాత్మనా స్థితిః। తత్ర ధ్యాత్రాది త్రిపుట్యభావా త్త్రిపుటీరహితా సుఖదుఃఖ సామాన్య వైరళ్యా త్పరమానంద స్వరూపా శుద్ధచైతన్యాత్మికా నిర్వికల్పక ధీవృత్త్యారూఢా చిత్, నిర్వికల్ప సమాధి రుచ్యతే॥

మూలం॥ ధ్యాతృ ధ్యానే విహాయ నివాతస్థిత
దీప వద్ధ్యేయైక గోచరం చిత్తం సమాధిః॥ ౨

(శు - య; ౫౯; పైంగలోపనిషత్; అ - 3)

వ్యాఖ్యా॥ ధ్యాతృ ధ్యాన కలనాం విహాయ, నివాత ప్రదేశారోపిత దీపవత్, ధ్యేయరూప బ్రహ్మైక గోచరా, అఖండాకార చిత్తవృత్తిః సమాధిః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

పైఙ్గలః మహావాక్య వివరణ మనుబ్రూహీతి, యాజ్ఞవల్క్య మపృచ్ఛత్ । సహోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః.

తత్త్వమసి, త్వంతదసి త్వంబ్రహ్మాఽసి, అహంబ్రహ్మాఽస్మి । త్యనుసంధానం సదా కుర్యాత్ । తత్ర పారోక్ష్య శబళ స్సర్వజ్ఞత్వాది లక్షణో మాయోపాధి స్సచ్చిదానన్ద లక్షణో జగద్యోని స్తత్పదవాచ్యో భవతి । సఏవాఽన్తఃకరణ సమ్భిన్న బోధోఽస్మత్ప్రత్యయాఽవలమ్బన స్త్వం పద వాచ్యో భవతి । పరజీవోపాధి మాయాఽవిద్యేవిహాయ తత్త్వం పద లక్ష్యం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ । తత్త్వమసీ త్యహం బ్రహ్మాస్మీతి వాక్యార్థ విచారః శ్రవణం భవతి । ఏకాన్తేన శ్రవణాఽర్థాఽను సన్ధానం మననం భవతి । శ్రవణ మనన నిర్విచికిత్సే ఽర్థే వస్తు న్యేకతా నతయా చేతస్స్థాపనం నిదిధ్యాసనం భవతి । ధ్యాతృధ్యానే విహాయ నివాతస్థిత దీపవ ధ్యేయైక గోచరం చిత్తం సమాధిర్భవతి । తదానీ మాత్మగోచరా వృత్తయ స్సముత్థితా అజ్ఞాతా భావంతి । తాస్స్మరణా దనుమీయన్తే । ఇహాఽనాది సంసారే సఞ్చితాః కర్మకోటయః అనేనైవ విలయం యాన్తి । తతోఽ భ్యాసపాటవా త్సహస్రశ స్సదా ఽమృతధారా వర్షతి । తతో యోగవిత్తమా స్సమాధిం ధర్మ మేఘం ప్రాహుః । వాసనా జాలే నిశ్శేష మమునా ప్రవిలాపితే కర్మసఞ్చయే పుణ్యాపాపే సమూలో న్మూలితే, ప్రాక్పరోక్షమపి కరతలాఽమలకవ ద్వాక్య మప్రతిబద్ధా పరోక్ష సాక్షాత్కారం ప్రసూయతే । తదా జీవన్ముక్తో భవతి॥

మూలం॥ మనః ప్రచార శూన్యం పరమాత్మని లీనం భవతి॥ 3

(శు - య; ౪౮; మండలబ్రాహ్మణం; బ్రా - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ కామాదివృత్తి శూన్యం మనః పరమాత్మ భావమేతి । తన్మాత్రావస్థితి స్సమాధిః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

ఇద మమనస్క మతిరహస్యం। యద్ జ్ఞానేన కృతార్థో భవతి। తన్నిత్యం శామ్భవీ ముద్రాన్వితం। పరమాత్మ దృష్ట్యా తత్ప్రత్యయ లక్ష్యాణి దృష్ట్వా, తదను సర్వేశ మప్రమేయ మజం శివం పరాకాశం నిరాలమ్బ మద్వయం బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రాదీనా మేక లక్ష్యం సర్వ కారణం పరం బ్రహ్మాఽత్మన్యేవ పశ్యన్ గుహావిహారణ మేవం నిశ్చయేన జ్ఞాత్వా, భావా భావాది ద్వన్ద్వా తీత స్సంవిదిత మనోన్మన్యనుభవ స్తద నన్తర మఖిలేన్ద్రియ క్షయ వశా దమనస్క సుఖ బ్రహ్మానన్ద సముద్రే మనః ప్రవాహా యోగ రూప నివాతస్థిత దీపవ దచలం పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి। తత శ్శుష్క వృక్షవత్ మూర్ఛా నిద్రాఽమయ నిశ్వాసో చ్ఛ్వాసాఽభావా న్నష్టద్వన్ద్వ స్సదాఽచఞ్చల గాత్రః పరమశాన్తిం స్వీకృత్య మనః ప్రచార శూన్యం పరమాత్మని లీనం భవతి.—

పయస్స్రావాన న్తరం ధేను స్తన క్షీరమివ సర్వేన్ద్రియవర్గే పరినష్టే మనోనాశః భవతి। తదేవామనస్కం। తదను నిత్యశుద్ధః పరమాత్మాఽహ మేవేతి త త్త్వమసీ త్యుపదేశేన త్వమేవాహ మహమేవ త్వమితి, తారక యోగ మార్గేణాఖణ్డానన్ద పూర్ణః కృతార్థో భవతి॥

పరిపూర్ణ ఆకాశ మగ్నమనాః, ప్రాప్తోన్మన్యవస్థ స్సన్య స్త స్సర్వేన్ద్రి యవర్గ, అనేక జన్మార్జిత పుణ్యపుఞ్జ పక్వ కైవల్య ఫలో ఽఖణ్డానన్ద నిర స్త సర్వక్లేశ కశ్మలో బ్రహ్మాఽహమస్మీతి కృతకృత్యో భవతి॥

మూలం॥ ప్రా ప్తే జ్ఞానేన విజ్ఞానే జ్ఞేయే పరమాత్మని
హృదిసం స్థితే, దేహే లబ్ధశా న్తి పదం గతే,
తదా ప్రభా మనో బుద్ధి శూన్యం భవతి॥ ౪

(శు - య; ౫౯; త్రైంగలోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ శ్రుత్యాఽచార్య ప్రసాదలబ్ధ శాస్త్ర జన్య జ్ఞానేన స్వాను భూతి జన్య విజ్ఞానే ప్రా ప్తేసతి। స్వహృది జ్ఞేయరూపే పరమాత్మని

స్వమాత్రమితి సంస్థితే। దేహత్రయ మస్తి నాస్తీతి, దేహత్రయాభిమానే లబ్ధ శాంతి పదం అపహ్నవం గతే సతి। అథ తదానీ మేవ ప్రభా - మనోబుద్ధి కల్పిత జాగ్రదా ద్యవస్థా త్రయం, శూన్యం భవతి। అపహ్నవం భజతీ త్యర్థః॥ యత్ర శ్రోత్రాదిభి శ్శబ్దాది విషయ జాతం స్ఫుటం గృహ్యతే, సోఽహం కృతి పూర్ణవికాసః ప్రభా, జాగ్రదవస్థే త్యుచ్యతే॥ అహంకృతి వికాసార్థో యత్ర మీయతే, తన్మనః తత్కార్యం స్వప్న ఉచ్యతే॥ యత్రాహంకృతిః తనుభావ మేత్య బుధ్యతే, సాబుద్ధిః తత్కార్యం సుషుప్తి రుచ్యతే॥

జాగ్రదా ద్యవస్థాత్రయ శాంతిరేవ నిర్వికల్పక సమాధి రిత్యర్థః॥

మూలం॥ ప్రాణా పానయో రైక్యం కృత్వా ధృత కుంభకో,
నాసాగ్ర దర్శన దృఢ భావనయా, ద్వికరాఙ్గుళీభి ష్షణ్ముఖి
కరణేన, ప్రణవ ధ్వనిం నిశమ్య, మన స్తత్ర లీనం భవతి॥

(శు-యు; ఠగా; మండల బ్రాహ్మణమ్; బా-౨)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాతిరిక్త ప్రసక్తౌ తదున్మూలనాయ కర్ణ నాసా నయన ద్వారాణి ద్వి కరాఙ్గుళీభిః (అంగుష్ఠ తర్జనీ మధ్య మాంగుళీ యుగళైః) షణ్ముఖి కరణేన నాసాగ్ర దర్శన దృఢ భావనయాచ, రేచక పూరక విరళ కేవల కుంభకావస్థాయాం ఊర్ధ్వాధో వృత్తి మత్ప్రాణా పానయో రైక్యం కృత్వా। అథ దీర్ఘ ఘంటా నాదవత్, అనాహతాఖ్య హృదయే ప్రణవ ధ్వని రుదేతి। తదవలంబనేన మనో విలీయతే। తల్లయావస్థా సమాధి రిత్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

అన్తర్లక్ష్య విశేషం ఆదిత్య మణ్డల పురుషే ణోక్తం, తద్విస్పష్టం (లిఖ్యతే. వర్ణ్యతే).

పఞ్చ భూత కారణం తటి త్కూటాభం, తద్వ చ్చతుః పీఠం తన్మధ్యే తత్త్వప్రకాశో భవతి. సోఽతి గూఢ అవ్యక్తశ్చ తద్జ్ఞాన ప్లవాధి రూఢేన జ్ఞేయం। తద్బాహ్యాభ్యన్తర లక్ష్యం తన్మధ్యే జగల్లీనం తన్నాద బిన్దు కలాతీత మఖణ్డ మణ్డలం। తత్, సగుణ నిర్గుణ స్వరూపం. తద్వేత్తా విముక్తః॥

ఆదా వగ్ని మణ్డలం, తదుపరి సూర్యమణ్డలం, తన్మధ్యే సుధా చన్ద్ర మణ్డలం, తన్మధ్యే అఖణ్డబ్రహ్మ తేజో మణ్డలం। తద్విద్యు ల్లేఖావ చ్ఛుక్ల భాస్వరం। తదేవ శామ్భవీ లక్షణం, తద్దర్శనే తిస్రో దృష్టయః, అమా ప్రతిప తూర్ణిమా చేతి.

నిమీలిత దర్శన మమాదృష్టిః। అర్ధోన్మీలితం ప్రతిపత్, సర్వోన్మీలనం పూర్ణిమా భవతి। తాసు పూర్ణిమాభ్యాసః కర్తవ్యః। తల్లక్ష్యం నాసాగ్రం। తదా తాలుమూలే గాఢతమో దృశ్యతే। తదభ్యాసా దఖణ్డ మణ్డలాకార జ్యోతి ర్దృశ్యతే। తదేవ సచ్చిదానన్దం బ్రహ్మభవతి. ఏవం సహజానన్దే యదా మనో లీయతే తదా శామ్భవీ భవతి. తామేవ ఖేచరీ మాహుః। తదభ్యాసా న్మనస్థైర్యం, తతో బుద్ధిస్థైర్యం.

తచ్చిహ్నాని.

ఆదా తారకవ ద్దృశ్యతే, తతో వజ్ర దర్పణమ్, తతః పరిపూర్ణ చన్ద్ర మణ్డలం, తతో నవరత్న ప్రభా మణ్డలం। తతో మధ్యాహ్నార్క మణ్డలం। తతో వహ్ని శిఖా మణ్డలం క్రమాద్దృశ్యతే॥

తదా పశ్చిమాభి ముఖ ప్రకాశః, స్ఫటిక ధూమ్ర బిన్దు నాద కలా నక్షత్ర ఖద్యోత దీపనేత్ర సువర్ణ నవరత్నాది ప్రభా దృశ్యన్తే। తదేవ ప్రణవ స్వరూపమ్.

ప్రాణాపానయో రైక్యం కృత్వా ధృత కుమ్భకో నాసాగ్ర దర్శన దృఢ భావనయా ద్వికరాఙ్గులీభి షణ్ముఖీ కరణేన ప్రణవ ధ్వనిం నిశమ్య మనస్తత్ర లీనం భవతి॥ తస్య నకర్మ లేపః। రవే రుదయాస్తమయయోః

కిల కర్మ కర్తవ్యమ్॥

ఏవం విదశ్చిదాదిత్యస్యోదయాస్తమయాభావాత్సర్వ కర్మాఽభావః। శబ్దకాల లయేన దివారాత్ర్యతీతో భూత్వా సర్వ పరిపూర్ణజ్ఞానేనోన్మన్యవస్థా వశేన బ్రహ్మైక్యం భవతి। ఉన్మన్యా అమనస్కం భవతి॥

మూలం॥ పయస్స్రావాఽనన్తరం ధేనుస్తన క్షీర మివ
సర్వేన్ద్రియ వర్గే పరినష్టే మనోనాశం భవతి॥ ౬

(శు - య; ౪౮; **మండల**బ్రాహ్మణమ్; బ్రా - ౩)

వ్యాఖ్యా॥ గోపాల వత్స యోగతః ధేనుస్తన గత పయస్స్రావాఽనన్తరం తత్స్తనానాం కండూతి క్షయో భవతి। నిరుపద్రవ జనక ధేను స్తన క్షీర మివ, యోగినః యోగ **మహిమ్నా** స్వవిషయాగ్రహణ పూర్వకం వాక్ఛ్రోత్రాది సర్వేంద్రియ వర్గే పరినష్టే సతి, అథ నిరాలంబనం మనః నాశం (నష్టం) భవతి। సేయ **మమన**స్కావస్థైవ సమాధి రిత్యర్థః॥

మూలం॥ యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ॥ ౭
బుద్ధిశ్చ నవిచేష్టతే **తామాహుః** పరమాం గతిమ్॥ ౮

(కృ - య; ౩; కఠ; అ - ౨; వ - ౬; మం - ౧౦)

వ్యాఖ్యా॥ యదా తుర్యావస్థా విభక్త జాగ్రదవస్థాయాం స్వాంతర్బహిర్విషయ సత్త్వేపి "బ్రహ్మైవేదం సర్వ" మితి, శ్రుత్యర్థానుభవ జ్ఞానేన శబ్దాది విషయాగ్రహణ పూర్వకం। జ్ఞానాని - (పంచజ్ఞానేంద్రియాణి - (త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణాని) స్వయం బ్రహ్మాకారతయా ఽవతిష్ఠంతే। తద్ధి, తుర్య జాగరణమ్॥

అహంబ్రహ్మాస్మీత్యనుభవ సంజాత బ్రహ్మసాక్షాత్కార పూర్వభావి మనః, కామాది వృత్తిం విహాయ స్వయం నిర్వికల్పక తయా ఽవతిష్ఠతే। స తురీయ స్స్వాప్నో భవతి॥

గుణ సామ్యావస్థాయాం అంతర్బహిః కలనాం శూన్యత్వేన యయా బుధ్యతే, సైవ బుద్ధిః । చ శబ్ద స్తద్వృత్తి సముచ్చయార్థః । పున ర్వ్యుత్థాన పర్యంతం నవిచేష్టతీతి యత్ । తదేవ తురీయ సుషుప్తిః॥

ఏవం బుద్ధేః నిర్వికల్పావస్థాయా ఉపశిష్యతే । తద్గత వ్యుత్థాన కలనా భావే, తామేవ యోగినః పరమాం గతిం విదేహముక్తి మాహుః - కథయంతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ సం శాన్త సర్వ సజ్కల్పా యా శిలావ వ దవ స్థితిః॥ ౯
జాగ్ర న్నిద్రా వినిర్ముక్తా సా స్వరూప స్థితిః పరా ॥ఇతి॥ ౧౦

(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౫) (సామ; ౭౯; మైత్రేయోపనిషత్; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ యా పీవరీ శిలా తద్వత్థ్సితిః, నిత్యా అచల స్వరూపా । సం శాంత సర్వ సంకల్పాది వృత్తి తతిః దేహత్రయా భావా జ్జాగ్రదా ద్యవస్థా త్రయ నిద్రా వినిర్ముక్తా । అవస్థాత్రయేఽపి తత్వా ప్రతి బోధ లక్షణ నిద్రాయాస్తుల్యత్వాత్ । సేయం సర్వాపహ్నావ సిద్ధ బ్రహ్మమాత్ర పరా స్థితి రవశిష్యతే॥

మూలం॥ మారుతే మధ్య సఞ్చారే మనస్థైర్యం ప్రజాయతే॥ ౧౧
యో మన స్సుస్థిరీ భావ సైవా ఽవస్థా మనోన్మనీ॥ ౧౨

(అథర్వణి; ౫౮ - శాండిల్యోపనిషత్; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ దృగగ్ని మనోభి స్సహ ప్రాణా పానైక్య నిష్పన్న ప్రత్యఙ్మారుతే సుషుమ్నా నాడీమధ్యే సంచరతీసతి, తత్రత్య చిదాకాశే మనస్థైర్యం ప్రజాయతే । యో మనస్సుస్థిరీ భావః । సైవావస్థా మనోన్మనీ । నిర్వికల్పక సమాధి ర్భవతి॥

మూలం॥ సరూపో ఽసౌ మనోనాశో జీవన్ముక్తస్య విద్యతే॥ ౧౩
నిదాఘా రూప నాశస్తు వర్తతే దేహ ముక్తికే॥ ౧౪

(అధర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ యథోక్త లక్షణ లక్షిత జీవన్ముక్తస్య మునేః, పునర్వ్యుత్థానార్హతయా, అసౌ మనోనాశ స్సరూప నాశ ఇత్యభిధీయతే। సమాధ్యపగమే పునర్వ్యాపృతి దర్శనాత్। హే నిదాఘ! పునర్వ్యుత్థానా నర్హతయా, లింగ శరీరస్య అరూపం యథా భవతి। తథా విరూప నాశస్తు, విదేహ ముక్తౌ విద్యతే। తద్వ్యాపృతి హేతు కర్మత్రయాపహ్నవా దిత్యర్థః॥

మూలం॥ చిత్తే చైత్య దశాహీనే యా స్థితిః క్షీణ చేతసామ్॥ ౧౫
సోఽచ్యతే శాన్త కలనా జాగ్రత్యేవ సుషుప్తతా॥ ౧౬

(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా। క్షీణ చేతసాం యోగినాం చిత్తే - అంతఃకరణే। సంకల్పాది చైత్య దశా హీనే సతి, నిర్వికల్ప రూపిణీ యా స్థితి రవశిష్యతే। సేయం జాగ్రత్యేవ। విషయాగ్రహణ లక్షణా సుషుప్తతా। సర్వ వ్యాపృతి శూన్యతః శాంత కలనా నిర్వికల్పక సమాధి రుచ్యతే।

మూలం॥ నైత జాగ్ర న్నచ స్వప్న స్సంకల్పానా మ భావనాత్॥ ౧౭
సుషుప్త భావో నాప్యేత దభావా జ్జడతా స్థితేః॥ ౧౮

(అధర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ ఏతన్నిర్వికల్పావస్థారూపం జాగ్ర న్నభవతి। వాఙ్మన ఆది చతుర్దశ కరణ వ్యాపృత్యభావా న్నచ స్వప్నరూపం స్వాంతః కరణ చతుష్టయ గోచర సంకల్పాది వృత్తీనా మభావాత్॥ ఏత త్సుషుప్త భావోఽపి నభవతి। సుషుప్తివ జ్జడతాస్థితే రభావాత్॥

మూలం॥ తత్త్వావబోధ ఏవాఽసౌ వాసనా తృణ పావకః॥ ౧౯
ప్రోక్త స్సమాధి శబ్దేన నతు తూష్ణీ మవస్థితిః॥ ౨౦
(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ కింతు అసత్ప్రపంచా ప వాదాధి కరణం సత్, తద్భావ స్సత్త్వం। తత్స్వమాత్ర మిత్యవబోధః। అసౌ అనంతకోటి జన్మహేతు వాసనా తృణకూట భస్మీకరణ దక్ష జ్వాల త్పావకో భవతి। బ్రహ్మ మాత్ర బోధ ఏవ సమాధి శబ్దేన ప్రోక్తః। న త్వచల వత్తూష్ణీ మవస్థితిః॥

మూలం॥ నిర్వికారతయా వృత్త్యా బ్రహ్మాకారతయా పునః॥ ౨౧
వృత్తి విస్మరణం సమ్య స్సమాధి రభి ధీయతే॥ ౨౨
(కృ - య; ౩౭; తేజోబిందు; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ జాగ్రదా ద్యవస్థాత్రయ వికార విరళయా - నిర్వికార రూపయా వృత్త్యా, పునర్నిర్విశేష బ్రహ్మాకార తయాచ, యుక్తస్య యోగినః। సమ్యగ్బ్రహ్మాకార వృత్తి విస్మరణమేవ సమాధి రిత్యభి ధీయతే॥

మూలం॥ దృశ్యా సంభవ బోధేన రాగ ద్వేషాది తానవే॥ ౨౩
రతి ర్బలోదితా యాఽసౌ సమాధి రభి ధీయతే॥ ౨౪
(సామ; ౬౧; మహోపనిషత్; అ - ౪)

వ్యాఖ్యా॥ స్వాత్మత్వేన సత్యత్వేన వ్యావహారికత్వేన ప్రాతిభాసికత్వేనవా, స్వాజ్ఞాది దృష్ట్యా దృశ్యత ఇతి దృశ్యం। స్వాతిరిక్త ప్రపంచ జాతం ఇదం ప్రపంచం నాస్త్యేవ, నోత్పన్నం, నోస్థితంచ, పశ్యతేహాపి సన్మాత్రం। అసదన్యత్। "బ్రహ్మమాత్ర మసన్నహీత్యా"ది దృశ్యా సంభవ ప్రబోధేన స్వాతిరిక్త దృశ్యకల్పనా మూల రాగ ద్వేషాదిః తనుతామేతి। రాగా ద్యసంభవ జ్ఞానేసతి, అథ, యా బలోదితా బ్రహ్మ మాత్ర రతిః ఉదేతి। సా రతిః సమాధి రిత్యభి ధీయతే॥

మూలం॥ అహమేవ పరం బ్రహ్మ బ్రహ్మాహ మితి సంస్థితిః॥ ౨౫
సమాధి స్సతు విజ్ఞేయ స్సర్వవృత్తి నిరోధకః॥ ౨౬
(శు - య; ౭౭; త్రిశిఖిబ్రాహ్మణం)

వ్యాఖ్యా॥ ప్రత్యగహ మేవ సర్వాపవాదాధికరణం పరంబ్రహ్మ। తదేవ సర్వావభాసక ప్రత్యగహమితి, ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మాత్మనా సంస్థితి రేవతు, సర్వవృత్తి నిరోధకః, సమాధిరితి విజ్ఞేయః॥

మూలం॥ సమాధి స్సంవిదుత్పత్తిః పరజీవైకతాం ప్రతి॥ ౨౭
(సామ; ౯౦; దర్శనోపనిషత్; ఖం - ౧౦) (అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౫)

వ్యాఖ్యా॥ తత్త్వం పద లక్ష్యయోః పరజీవయోః ఏకతాం పతి, బ్రహ్మమాత్ర సంవి దుత్పత్తి రేవ సమాధి రుచ్యతే॥

మూలం॥ ధ్యానస్య విస్మృతి స్సమ్య క్సమాధి రభి ధీయతే॥ ౨౮
(శు - య; ౭౭; త్రిశిఖిబ్రాహ్మణమ్)

వ్యాఖ్యా॥ నిర్విశేషం బ్రహ్మాఽహమితి సమ్యగ్ధ్యానస్య విస్మృతిరేవ సమాధిః॥

మూలం॥ సమాహితా నిత్యతృప్తా యథా భూతార్థ దర్శినీ॥ ౨౯
బ్రహ్మ న్సమాధి శబ్దేన పరా ప్రజ్ఞోచ్యతే బుధైః 30
(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ - ౧)

వ్యాఖ్యా॥ హేబ్రహ్మన్ నిదాఘ! బ్రహ్మతిరిక్తం నకించి దస్తీతి సమాహితా నిర్విశేషం బ్రహ్మ స్వమాత్ర మితి నిత్యతృప్తా, యథా భూతా ర్థదర్శినీ పరా ప్రజ్ఞా। బుధైః సమాధి శబ్దే నోచ్యతే॥

మూలం॥ అక్షుబ్ధా నిరహంకారా ద్వంద్వే ష్వనను పాతినీ॥ 3౧
బ్రహ్మ న్సమాధి శబ్దేన మేరో స్థిరతరా స్థితిః॥ 3౨
(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ ౧.)

వ్యాఖ్యా॥ బ్రహ్మాతిరిక్తం నకించి దస్తీ త్యనుభవ బలేన శ్వాసాదిభిః కామాది వృత్తిభిర్వా, అక్షుబ్ధా - విక్షేపరహితా। దేహాదావహంభావ విరళా, శీతోష్ణాది ద్వంద్వేష్వననుపాతినీ - శీతోష్ణాది స్ఫూర్తివర్జితా। మేరోరపి స్థిరతరా మనస్స్థితిః। బ్రహ్మన్ ! సమాధి శబ్దే నోచ్యతే॥ 32

మూలం॥ నిశ్చితా విగతా భీష్టా హేయో పాదేయ వర్జితా॥ 33
బ్రహ్మ న్సమాధి శబ్దేన పరిపూర్ణ మనో గతిః॥ 34
(అథర్వణి; ౭౦; అన్నపూర్ణ; అ ౧.)

వ్యాఖ్యా॥ "బ్రహ్మైవాహమ్। బ్రహ్మైవాహమ్। శివోహమ్" 'బ్రహ్మైవాహ' మితి, నిశ్చితా - స్వాతిరిక్తాభ్యుదయ రహితా। అజ్ఞానం_ హేయం। జ్ఞానం - ఉపాదేయం। తదుభయ వర్జితా॥ ఇత్థం విశేషణ విశిష్టా మనోగతిః। సర్వ పరిపూర్ణ బ్రహ్మ గోచరా ప్రజ్ఞా। బ్రహ్మన్ ! సమాధి శబ్దేనోచ్యతే॥

మూలం॥ సలిలే సైంధవం యద్వ త్సామ్యం భజతి యోగతః॥ 35
తథా 22త్మ మనసో రైక్యం సమాధి రభి ధీయతే॥ 36
(ఋగ్వేదం; ౧౦౫; సౌభాగ్యోపనిషత్) (కృ - య; ౯౮; వరాహ; అ - ౨)

వ్యాఖ్యా॥ యథా సలిలే సైంధవ పిండ యోగతః। సర్వం సైంధవ త్వేన సలిలత్వేనవా సామ్యం భజతి। తథా జల సైంధవ స్థానీయాత్మ మనసో రైక్యం, సమాధి రభిధీయతే॥

మూలం॥ యత్సమత్వం తయోరత్ర జీవాత్మ పరమాత్మనోః॥ 37
సమస్త నష్ట సంకల్ప స్సమాధి రభి ధీయతే॥ 38
(ఋ; ౧౦౫; సౌభాగ్యలక్ష్మి)

వ్యాఖ్యా॥ జీవాత్మ పరమాత్మనోః - ప్రత్యక్పరయో స్తయోః, సచ్చిదానందత్వేన య త్సమత్వ మవశిష్యతే। తద్రూపోఽయం నష్ట సమస్త సంకల్పజాలః, నిర్వికల్పక సమాధి రిత్యభిధీయతే।।

మూలం॥ ప్రభా శూన్యం మనశ్శూన్యం బుద్ధి శూన్యం నిరామయమ్॥
సర్వ శూన్యం నిరాభాసం సమాధి రభిధీయతే॥ ౮౦
(ఋ; ౧౦౨ - సౌభాగ్యలక్ష్మీ.)

వ్యాఖ్యా॥ అహంకార పూర్ణాకార స్వల్ప వికాసాత్మక ప్రభా మనో బుద్ధి వికల్పిత జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తి తత్కార్యం సర్వస్వం శూన్యమితి జ్ఞాత్వా। తచ్ఛూన్యాపవాదాస్పదం అనామయం నిరాభాసం బ్రహ్మాస్మీతి బోధఏవ సమాధి రిత్యభి ధీయతే॥

మూలం॥ బ్రహ్మాకార మనోవృత్తి ప్రవాహోఽహం కృతిం వినా॥ ౮౧
సంప్రజ్ఞాత సమాధి స్స్యా ద్ధ్యానా భ్యాస ప్రకర్షతః॥ ౮౨
(శు-య; ౧౦౮; ముక్తి కోపనిషత్; అ-౨)

వ్యాఖ్యా॥ దేహాదా వహం భావం వినా ధ్యానాభ్యాస ప్రకర్షతః సంజాతో ఽఖండైక రసం బ్రహ్మాస్మీతి, బ్రహ్మాకార మనోవృత్తి ప్రవాహ ఏవాఖండాకార వృత్త్యాత్మక స్సంప్రజ్ఞాత సమాధి స్స్యాత్॥

మూలం॥ ప్రశాంత వృత్తికం చిత్తం పరమానంద దీపకం॥ ౮౩
అసంప్రజ్ఞాత నామాయం సమాధి ర్యోగినాం ప్రియః॥ ౮౪
(శు-య; ౧౦౮; ముక్తికోపనిషత్.)

వ్యాఖ్యా। ప్రశాంత స్వాతిరిక్త స్ఫురతి వృత్తికం చిత్తం పరమానంద దీపకం సత్, బోధమాత్ర రూపేణావశిష్యతే। యోఽయం నిర్వికల్పకో బోధః, యోగినాం ప్రియో భవతి। సోఽయ మసంప్రజ్ఞాత నామా సమాధి ర్భవతి॥

మూలం॥ స్వానుభూతి రసావేశా ద్దృశ్యశబ్దా ఉపేక్షితుః॥ ౪౫
నిర్వికల్ప సమాధిస్స్యా న్నివాతస్థిత దీపవత్॥ ౪౬

శ్రు - యు; ౧౦౬; సరస్వతీ రహస్యం.

వ్యాఖ్యా॥ నిర్విశేషం బ్రహ్మాస్మీతి స్వానుభూతి రసాభి నివేశాత్, దృశ్యానువిద్ధ శబ్దానువిద్ధ సవికల్పిక సమాధ్యుపేక్షా భవతి॥ ఏవం సవికల్పక సమాధ్యుపేక్షావతః నివాతస్థితాఽచల దీపవత్ నిర్వికల్పకసమాధిర్భవతి॥

అథ షడ్విధ సమాధయః

సమాధిః వక్ష్యమాణ లక్షణ చిత్త సమాధానమ్॥ — ఇతి॥

(1) సర్వేంద్రియాణ్యపి హృదయకమలే నిరుధ్య। తత్రవా॥

(2) ఇంద్రియాణాం స్వస్వగోళకావస్థానేపి, తేషాం వృత్తిమాత్రం నిరుధ్య ॥తత్రవా॥

(3) శరీరా ద్బాహ్య దేశేవా ?
వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ నిరంతరం సమాధిం కుర్యాదిత్యర్థః॥

సమాధిర్ద్వివిధః

సవికల్పకః, నిర్వికల్పకశ్చేతి॥

పునః సవికల్పక సమాధి ర్ద్వివిధః

(1) దృశ్యాను విద్ధ సవికల్పక సమాధిః॥

(2) శబ్దాను విద్ధ సవికల్పక సమాధి రితి॥

ఏ ష ద్వి ప్ర కా ర ః

(1) దృశ్య మిశ్రో దృశ్యాను విద్ధః।

(2) శబ్ద మిశ్రో శబ్దాను విద్ధః॥ — ఇతి॥

I. అథ దృశ్యాను విద్ధ సవికల్పక సమాధిం వర్ణయతి

అంతఃకరణ నిష్ఠా దృశ్యాః కర్మభూతాః యుష్మత్ప్రత్యయ విషయాంతాః భవంతి। తత్సాక్షిత్వేన తేషాం కామాది చిత్త గత దృశ్యానాం ప్రకాశత్వేన చేతనం ఆత్మానం ప్రత్యక్చైతన్యం ధ్యాయేత్॥

1. తేషాం కామాదీనాం మధ్యే, ఏకమేకం ప్రతియోగినం కృత్వా। అస్య కామస్య సాక్షిభూతం యచ్చైతన్యం, తదేవ మమ యాథాత్మ్యం స్వరూపమ్॥

2. అస్య సంకల్పస్య సాక్షిభూతం యచ్చైతన్యం, తదేవ మమ యాథాత్మ్యం స్వరూపమ్॥

ఇత్యేవం నిరంతరం ప్రత్యగ్రూపం చిన్మాత్రం భావయేత్॥

(1) అథ శబ్దాను విద్ధ సవికల్పక సమాధిం వర్ణయతి॥

అసంగః=సంగరహితః॥ సచ్చిదానందః = సత్యజ్ఞానానంద స్వరూపః॥ స్వప్రభః = స్వయంప్రకాశః॥

శ్రు॥ "అసంగో హ్యయం పురుషః"

"సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ"

"విజ్ఞాన మానందం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిః॥

ద్వైతవర్జితః = ప్రకాశస్య ప్రకాశాభిన్నత్వేన కామాద్యశేష దృశ్య రహితః స్వగతాది భేద రహిత ఇత్యర్థః॥

శ్రు॥ "ఏకమేవా ఽద్వితీయమ్" — ఇతి॥

(1) ఏవ ముక్త లక్షణః ప్రత్యగ్రూపో, యః సాక్షీ, అయ మహా మస్మీతి భావయేత్।

నిరంతరం ఏవ ముక్త ప్రకారేణ కామాద్యశేషవృత్తి విలాపకః, అసంగాది శబ్ద మాత్ర మిశ్రితః, విజాతీయ ప్రత్యయ శూన్యః, సజాతీయ ప్రత్యయ ప్రవాహ లక్షణః, ప్రత్య క్చిన్మాత్ర నిష్ఠో యోఽనుభవః। అయం, శబ్దానువిద్ధ సవికల్పక సమాధి రిత్యుచ్యతే॥

II. అథ నిర్వికల్పక సమాధి లక్షణమ్

అనుభూతిః = జ్ఞానమ్; ప్రత్యక్చైతన్యమ్॥ రసః = ఆనందరూపః పరమాత్మా॥

ప్రత్యగాత్మాఽపి రసాఽభిన్నత్వేన పరమప్రేమాస్పదత్వా ద్రసః — స్వరూప భూతానుభూతిః - స్వానుభూతిః। స్వానుభూతిరేవ రసః। తస్యావేశః॥ శ్రు॥ "రసో వై సః రసగ్ హ్యేవాఽయం లబ్ధ్వాఽనందీ భవతి॥" — పూర్వోక్త సమాధి ద్వయాభ్యాస పాటవాత్; అంతః కరణే స్వరూప భూత జ్ఞానానందావిర్భావః। స్వానుభూతి రసావేశ స్వరూపానంద ఇత్యుచ్యతే॥

యద్వా, ఆవేశః—అభినివేశో మగ్నత్వం। స్వానుభూతిరసే మగ్నత్వం, స్వానుభూతి రసావేశః॥—

యద్వా, ఆ-సమంతా త్ప్రవేశః—ఆవేశః। స్వరూప భూత జ్ఞానానంద పూర్ణత్వమ్॥—

యద్వా॥ దేవతా ద్యావేశవత్॥— స్వానుభూతి రసస్యావేశః — స్వానుభూతి రసావేశః। తస్మా త్స్వానుభూతి రసావేశాత్। (స్వానుభూతి రసాస్వాదా దితి పాఠే) చిదానంద స్వరూపో ఽహమితి, స్వానుభూతి రసస్య ఆత్మత్వేన స్వీకరణం, స్వానుభూతిరసాస్వాదః॥ తస్మాత్॥

దృశ్య శబ్దా నుపేక్షితుః, పూర్వోక్తాన్ కామాది దృశ్యాన్, అసంగాది శబ్దాంశ్చ ఉపేక్షితుః—ఉదాసీన కర్తుః। ఉభయత్ర తాత్పర్య రాహిత్యేన తూష్ణీం స్థితస్య దేవతా ద్యావిష్టవత్। స్వానుభూతి రసాఖ్య మహాగ్రహ గ్రస్తత్వేన స్వాతంత్ర్యా భావాత్, తత్పరతంత్రతయా స్థితస్యేతి తాత్పర్యార్థః॥ ఏత న్నిర్వికల్పక సమాధి స్స్యాత్॥ నిర్వికల్పక సమాధిః=అసంప్రజ్ఞాతాఖ్యో సమాధిః। స్వయమేవ భవతీ త్యర్థః॥

అథ బాహ్యాంతర సమాధయః

జ్ఞాతా	జ్ఞానమ్	జ్ఞేయమ్
1. జీవః	ఘటాది విషయకం జ్ఞానమ్.	దృశ్యం ఘటాదిః
2. జీవః	సంధాన వృత్తిః	బ్రహ్మస్వరూపైక్యమ్ అథవా స్వరూపస్థితిః.

ఆంతర సమాధిః పూర్వమేవ వర్ణితః భవతి॥

యథా, హృదయే సాక్షిణ స్సకాశా త్కామాదీనాం పృథక్కరణం ఆద్య స్సమాధిః॥—

తథా, బాహ్యేఽపి యస్మిన్ కస్మింశ్చ స్వాభీష్ట వస్తుని వర్తమానాత్, సచ్చిదానంద లక్షణ బ్రహ్మణ స్సకాశాత్। నామ రూపయోః పృథక్కరణం ఆద్య స్సమాధిః॥ ఏతదుక్తం భవతి॥

III. అథ దృశ్యాను విద్ధ సమాధి ద్వయ లక్షణమ్

1. ఆంతర సమాధిః

1. యథా॥ హృది కామాదీనాం మధ్యే ఏకమేకం ప్రతియోగినం కృత్వా స్వాత్మన స్సకాశాత్ పృథక్కృతస్యాస్య కామస్య సాక్షిభూతం యచ్చైతన్యం తదేవాహ మస్మి॥—

2. అస్య సంకల్పస్య సాక్షిభూతం యచ్చైతన్యం తదేవాహమస్మీ త్యనుచింతనం దృశ్యానువిద్ధ ఆంతర సమాధి రిత్యుచ్యతే॥

II. బాహ్య సమాధిః

తథా, బాహ్యేఽపి స్వాభీష్ట మేకం వస్త్వవలంబ్య, అంశ పంచ కాత్మకే (అస్తి భాతి ప్రియం రూపం నామచేత్యంశ పంచకమ్) తస్మిన్ వస్తుని వర్తమానాత్ సచ్చిదానంద లక్షణ బ్రహ్మాణ స్సకాశాత్, నామ రూపే పృథక్కృత్వా, తయోః - (పృథక్కృత నామ రూపయోః) అధిష్ఠాన భూతం సచ్చిదానంద లక్షణం యద్వస్తు, తదేవ తత్పద లక్ష్యం బ్రహ్మాఽహ మస్మీ త్యనుచింతనం దృశ్యానువిద్ధ బాహ్య సమాధి రిత్యుచ్యతే॥—

ఏవం శబ్దానువిద్ధ సమాధి ద్వయ లక్షణమ్.

సమష్టి వ్యష్ట్యాత్మక సమస్త దృశ్య ప్రపంచ విలాపకం శబ్దానువిద్ధ సమాధిః॥

అఖండం=దేశకాలా ద్యపరిచ్ఛిన్నం। స్వగతాది భేదరహిత మితి యావత్।

శ్రు॥ "ఏకమేవాఽ ద్వితీయమ్॥"

శ్లో॥ న వ్యాపిత్వా ద్దేశతోఽంతో నిత్యత్వా న్నాపి కాలతః।
న వస్తుతోఽపి సార్వాత్మ్యా దానంత్యం బ్రహ్మణి త్రిధా॥

ఏకరసం=కాలత్రయేఽపి ఏకరూపం। కూటస్థ మిత్యర్థః॥

శ్లో॥ అవ్యక్తోఽయ మచింత్యోఽయ మవికార్యోఽయ ముచ్యతే॥ — ఇతి॥
ఇతి భగవద్వచనాచ్చ

అఖండంచతత్॥ - ఏకరసం చే త్యఖండైకరసం సచ్చిదానంద లక్షణమ్॥ స్పష్టోఽర్థః॥

ఏవముక్త లక్షణం యద్వస్తు తదేవాహమస్మీ త్యవిచ్ఛిన్న చింతా విజాతీయ ప్రత్యయానంతరిత, సజాతీయ ప్రత్యయ ప్రవాహారూపా యాచింతా, ఇయం మధ్యమ స్సమాధి ర్భవేత్॥

ఏతత్ శబ్దానువిద్ధ సవికల్పక సమాధి ర్భవే దిత్యర్థః॥

శ్లో॥ ఏకం బ్రహ్మ చిదాకార మకర్తార మఖండితం।
నీరంధ్రం సచ్చిదానంద మితి చింతయ రాఘవ॥

శ్లో॥ నాహం నజ్ఞా న్యవిద్యాస్మి బ్రహ్మైవాఽస్మి నిరంతరం।
ఆనందపూర్ణం సర్వత్రా ప్యనుద్వేగా దుపాస్యతామ్॥
ఇతివశిష్టవచనాత్॥

అవ॥ ఏవం బ్రహ్మ విషయం ద్విప్రకారక సవికల్పక సమాధిం నిరూప్య। ఇదానీం పూర్వోక్త సమస్త దృశ్యశబ్ద విలాపక నిర్వికల్పక స్వరూప ప్రదర్శన పూర్వక ముక్త లక్షణై రేతైః షడ్భి స్సమాధిభి ర్నిరంతరం కాలం నయే దిత్యాహ॥— స్తబ్ధి భావ ఇతి॥

శ్లో॥ స్తబ్ధి భావో రసాస్వాదా త్తృతీయః పూర్వవ త్స్మృతః।
ఏతై స్సమాధిభి ష్షడ్భి ర్నయే త్కాలం నిరంతరమ్॥

ఇతి రస శబ్దో వ్యాఖ్యాతః॥ —

ఆంతరస్య త్రిప్రకారస్య సమాధే ర్విషయ భూత స్య సాక్షిణః సాక్షిత్వ సిద్ధ్యర్థం, బ్రహ్మాభిన్నత్వం బలా దంగీక ర్తవ్యమ్॥ అన్యథా సమాధ్యాలంబనాభావాత్॥ — బాహ్యస్య త్రిప్రకారస్య సమాధే ర్విషయ భూతస్య బ్రహ్మణోఽపి సర్వాత్మత్వ సిధ్యర్థ మాత్మా ఽభిన్నత్వం బలా దంగీక ర్తవ్యమ్॥ —

ఏవం బ్రహ్మణః సర్వాత్మత్వే సిద్ధేసతి స్వస్యాపి రసరూపే తస్మిన్ పరే బ్రహ్మణి అంతఃపాతిత్వేన, స్వస్యాఽపి రసరూపత్వ స్వీకారో రసాస్వాద ఇత్యుచ్యతే॥ తస్మా ద్రసాస్వాదాత్ పూర్వోక్తాంతర నిర్వికల్పక సమాధి వదత్రాపి ద్విప్రకార సవికల్పక సమాధ్యభ్యాస పాటవేన భూమానందాఽస్వాదాత్, వ్యష్టి సమష్ట్యాత్మక సమస్త దృశ్య ప్రపంచ మఖండైక రసాది శబ్దజాతం చోపేక్ష్య, ఆస్వాదిత భూమానంద పరతంత్రత్వే నావస్థితస్య చిత్తస్య నివాతస్థల ప్రస్థాపిత దీపస్యేవ యః స్తబ్ధిభావః

నిశ్చలత్వం । సఏవ తృతీయోమతః, నిర్వికల్పక సమాధి రిత్యభి ప్రేతః । విద్వద్భి రితి శేషః॥___

నిర్వికల్పక సమాధే రాంతర బాహ్య మాత్ర విశేషాత్, పూర్వోక్త వచనాన్యేవ అత్రాపి ప్రమాణాని॥

ఏవ ముక్త లక్షణై షడ్భి స్సమాధిభి రేవ **ముముక్షుః నిరంతరం** కాలం నయే దిత్యర్థః॥

నయేత్కాల మిత్యనేన సమాధినా దీర్ఘకాల కర్తవ్యత్వం ద్యోత్యతే॥ అత్రాపి నైరంతర్యేణ కర్తవ్యత్వం నిరంతర శబ్దేన లభ్యతే। నిరంతర శబ్ద స్సత్కార్యస్యా ప్యుప లక్షణా॥___

"దీర్ఘకాల నైరంతర్య సత్కార సేవితా దృఢభూమిః॥" ___

ఇతి పతంజలినా సూత్రితత్వాత్॥

మూలం॥ ప్రభాశూన్యం మనశ్శూన్యం బుద్ధిశూన్యం చిదాత్మకమ్॥ ౪౭
అత ద్వ్యావృత్తి రూపోఽసౌ సమాధి ర్ముని భావితః॥ ౪౮

(శు_య; ౧౦౮_ముక్తికోపనిషత్ : అ_౨.)

వ్యాఖ్యా॥ ప్రభా మనో బుద్ధి శబ్ద వాచ్యావస్థా త్రయ శూన్యాధి కరణం చిదాత్మకం - చిన్మాత్రం। తదతిరిక్తం కించిన్నేత్యతద్వ్యావృత్తి రూపోఽసౌ నిర్వికల్పక సమాధిః, ముని భావితో భవతి॥

మూలం॥ ఊర్ధ్వ పూర్ణ మధః పూర్ణం మధ్య పూర్ణం శివాత్మకమ్॥ ౪౯
సాక్షా ద్విధి ముఖో హ్యేష సమాధిః పారమార్థికః॥ ౫౦

ఇతి సార్థాంతిక సమాధి మహావాక్యాని పంచాశత్॥

హరిః ఓమ్, తత్సత్॥

వ్యాఖ్యా॥ అవిద్యా పద తుర్యభాగ ఊర్ధ్వ శబ్దార్థః। తత్థూలాంశో ఽధ శ్శబ్దార్థః। తత్సూక్ష్మ బీజ భాగో మధ్యమ శబ్దే నోచ్యతే॥

ఏవ మూర్త్యాది కలనా కలిత మవిద్యా పద తత్కార్య జాతం స్వాజ్ఞ దృష్ట్యాఽ శివమపి, స్వాజ్ఞ దృష్ట్యా శివాత్మకం — శివమాత్రం సత్। నిష్ప్రతి యోగిక పూర్ణం భవతి। అతన్నిరసనం వినా సాక్షాత్పూర్ణ మేవావ శిష్యత ఇతి విధిముఖః బ్రహ్మముఖ ప్రకటితో హ్యేష సమాధిః పారమార్థిక రూపో భవతి॥

ఆహత్య మహావాక్యా న్యేకోన సప్తత్యుత్తర పంచశతమ్॥—౫౬౯

సమాధి ప్రకరణ వివరణం సంపూర్ణమ్॥

ఓమ్ తత్సత్ బ్రహ్మార్పణమస్తు.

ఓమ్

మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

నానాలింగస్వరూపప్రకరణమ్ ౧౧

శ్రీ గురుభ్యోన్నమః హరిః ఓమ్।

అథ సార్థాంతికాష్టవిధ స్వరూప వాక్యేషు నానాలింగ స్వరూప మహావాక్యాని లిఖ్యంతే॥

అవ॥ నిర్వికల్పక సమాధి నిష్ఠానాం యదాఽత్మ స్వరూపత్వే నాభి మతం తత్స్వరూప ప్రకటనాయాష్టవిధ స్వరూప మహావాక్యేషు నానాలింగ స్వరూప మహావాక్యా న్యుచ్యంతే॥—శ్రోత్రస్యే త్యాదినా॥ మూలం॥ శ్రోత్రస్య శ్రోత్రం మనసో మనో

యద్వాచో హ వాచగ్ం స ఉ ప్రాణస్య ప్రాణః॥ ౧

సామ; ౨; కేనోపనిషత్; ఖం – ౧; మం – ౨

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞ దృష్ట్వా స్వయమేవ శ్రోత్రాది జ్ఞానేంద్రియ పంచకం। మన ఆద్యంతఃకరణ చతుష్టయం। వాగాది కర్మేంద్రియ పంచకం॥ ప్రాణాది వాయు పంచకంచ భూత్వా। స్వాజ్ఞ దృష్ట్వా శ్రోత్ర మనో వాక్ప్రాణే ష్వసంగతయా స్థిత్వా శ్రోత్ర మనో వాక్ప్రాణానాం స్వస్వ విషయ గ్రహణ శక్తిం జనయన్। వస్తుతో య స్స్వమాత్ర మవ శిష్యతే। సోఽయం సమాధి నిష్ఠాత్మా భవతీ త్యర్థః॥

మూలం॥ యో వై భూమా త త్సుఖమ్॥ ౨
యో వై భూమా త దమృతమ్॥ ౩

సామ; ౯; ఛాందోగ్యం; ప్ర - ౭; ఖం - ౨౩ + ౨౪

వ్యాఖ్యా॥ యో వా అపరిచ్ఛిన్నరూపో భూమా, తత్స్వరూపం నిరతిశయ సుఖం, తత్స్వరూపే ణావస్థానం పరమామృతం, విదేహ కైవల్య మిత్యర్థః॥

మూలం॥ "నేతి నేతి; న హ్యే తస్మా దితి నేత్యన్య త్పర మస్త్య థ నామధేయగ్ం స త్యస్య సత్య మితి ప్రాణా వై సత్యం తేషా మేష సత్యమ్॥" ౪

శు - య; ౧౦; బృహదారణ్యకం; అ - ౪; బ్రా - ౩; మం - ౬.

వ్యాఖ్యా॥ ప్రథమ నేతి శబ్దేన స్వాఽవిద్యాపద స్థూలాంశ తద్వ్యష్టి సమష్ట్యాధారోఽపి నిషిధ్యతే॥ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ నేతి శబ్దైః। స్వాఽవిద్యాపద సూక్ష్మబీజ తుర్యాంశ ప్రపంచో నిషిధ్యతే॥

ఏవం నిషేధాధి కరణ త్వే నాన్య త్పరమస్తి। అథ తదతిరిక్తం నామ ధేయం - నామమాత్రం। వాచారంభణత్వాత్। నామధేయ విశ్రాంతి స్వరూపంతు "సత్యస్య సత్య" మితి॥ తత్ర ప్రాథమిక సత్య శబ్దార్థస్తు విశ్వ విరాడోత్రాదిః ప్రాణ శబ్దే నోచ్యతే। తత్ప్రాణ జాత సత్తాప్రదం తుర్యం తుర్యాతీతం వా భవతి॥

మూలం॥ రాతి ర్దాతుః పరాయణమ్॥ ౫

శు - య; ౧౦; బృహదారణ్యకమ్; అ - ౫: బ్రా - ౯.

వ్యాఖ్యా॥ రాతిరితి షష్ఠ్యర్థే ప్రథమా। రాతేః - స్వాతిరిక్త ప్రపంచ ధనస్య। దాతుః- సర్వస్వ సమర్పకస్య జీవన్ముక్తస్య, యద్బ్రహ్మ, పరాయణం - తద్బ్రహ్మ, పరాగతి రిత్యర్థః॥

యద్వా॥ రాతేః - మిత్రస్య, భక్తస్య। య ఈశః, విజ్ఞానం దదాతి। తస్య భక్త విజ్ఞాన దాతుః। ఈశ్వర స్యాపి, పరాయణం - పర్యవసాన మిత్యర్థః॥

మూలం॥ స పర్యగా చ్ఛుక్ర మకాయ మవ్రణ మస్నా
విరగ్ం శుద్ధ మపాప విద్ధమ్॥ ౬

(శు-య; ౧ - ఈశోపనిషత్; మం-౮.)

వ్యాఖ్యా॥ సః పరమాత్మా। పరి- సమంతాత్ । అగాత్ - సర్వ వ్యాపకో భవతి। తత్స్వరూపంతు। శుక్రం - శుక్లం, జ్యోతిష్మత్। "శుక్ల తేజోమయం బ్రహ్మేతి" శ్రుతేః । తత్కిం దేహత్రయ విశిష్టమ్॥ తత్రాహ॥—అకాయం- కారణ లింగ దేహ వర్జితం। అవ్రణ మస్నావిరం- వ్రణశిరా పుంజ స్థూలదేహ విరళం। అతఏవ శుద్ధం। అశుద్ధ దేహత్రయా భావాత్ । అపాపవిద్ధం- తద్ధేతు పుణ్యాపాప వర్జితమ్॥

మూలం॥ ప్రణవో హ్యపరం బ్రహ్మ ప్రణవశ్చ పర స్స్మృతః॥ ౭

అథర్వణి; ౬; మాండూక్యం; గౌ - పా - కా - ఆగమ - ౩౨.

వ్యాఖ్యా॥ స్వాజ్ఞ దృష్ట్యా ప్రణవ ఏవాపరంబ్రహ్మ, విశ్వ విరాడోత్రాది రూపేశోప బృంహణాత్ । స్వజ్ఞ దృష్ట్యా ప్రణవస్తు పరః। తుర్యతుర్య ఇతి స్మృతః॥ "తురీయోంకారాగ్ర విద్యోతం తుర్యతుర్య మితి" శ్రుతేః॥

మూలం॥ న నిరోధో న చోత్పత్తి ర్న బద్ధో నచ సాధకః॥ ౮
న ముముక్షు ర్నవై ముక్త ఇత్యేషా పరమార్థతా॥ ౯

ఆథర్వణి; ౮౦; త్రిపురతాపినీ; ఉ - ౫; ఆథర్వణి; ౭౬; ఆత్మోపనిషత్. — కృ - య; ౭౯; అవధూతోపనిషత్; కృ - య; ౨౦; అమృతబిందూ; ౧౦.

వ్యాఖ్యా॥ సర్వాపహ్నవ సిద్ధ నిష్ప్రతియోగిక పరమాత్మనః కదాపి, న నిరోధః- ప్రళయోఽస్తి। నిరోధాభావే ప్యుత్పత్తిః కిం నస్యా దిత్యత్రాహ॥ నచోత్పత్తి రితి॥ అజత్వాత్। అజత్వేపి జీవరూపేణ సంసార బద్ధత్వం తన్నిరసన సాధకత్వం, స్వాత్మ బంధతో ముముక్షుత్వం, జ్ఞానాన్ముక్తత్వంచ। పరమార్థత స్స్యాదిత్యత్ర ఆహ॥ — నేత్యాదినా॥ పరమాత్మా కదాపి బద్ధ స్సాధకో ముముక్షు ర్ముక్తశ్చ న భవతి। స్వస్య నిష్ప్రతియోగిక స్వమాత్రతైవ పరమార్థతా। పారమార్థికీ త్యర్థః॥

ఉపనిషద్వివరణమ్

ఆత్మోపనిషది

శ్లో॥ అయమాత్మా నిత్యసిద్ధః ప్రమాణేసతి భాసతే,
నదేశం నాపి కాలం వా నశుద్ధిం వా ప్యపేక్షతే॥ ౧

దేవదత్తోఽహ మిత్యేత ద్విజ్ఞానం నిరపేక్షకం,
తద్వ ద్బ్రహ్మవిదోఽప్యస్య బ్రహ్మాహమితి వేదనమ్॥ ౨

భానునేవ జగత్సర్వం భాస్యతే యస్య తేజసా,
అనాత్మక మసత్తుచ్ఛం కిం ను తస్యా వ భాసకమ్॥ 3

వేదశాస్త్రపురాణాని భూతాని సకలాన్యపి,
యేనార్థవంతి తం కిం ను విజ్ఞాతారం ప్రకాశయేత్॥ ౪

క్షుధాం దేహావ్యథాం త్యక్త్వా బాలః క్రీడతి వస్తుని,
తథైవ విద్వా న్రమతే నిర్మమో నిరహం సుఖీ॥ ౫

కామాన్నిష్కామరూపీసం శ్చరత్యేకచరో మునిః,
స్వాత్మనైవ సదా తుష్ట స్స్వయం సర్వాత్మనా స్థితః॥ ౬

నిర్ధనోఽపి సదా తుష్టో ప్యసహాయో మహాబలః,
నిత్యతృప్త స్త్వభుఞ్జానో ఽప్యసమ స్సమదర్శనః॥ ౭

కుర్వన్నపి నకుర్వాణ శ్చాభోక్తా ఫలభోగ్యపి,
శరీర్యప్యశరీర్యేష పరిచ్ఛిన్నోఽపి సర్వగః॥ ౮

అశరీరగ్ం సదా సంత మిమం బ్రహ్మవిదం క్వచిత్,
ప్రియాప్రియే నస్పృశత స్తథైవచ శుభాశుభే॥ ౯

తమసా గ్రస్తవద్భానా దగ్రస్తోఽపి రవి ర్జనైః,
గ్రస్త ఇత్యుచ్యతే భ్రాన్త్యా హ్యజ్ఞాత్వా వస్తు లక్షణమ్॥ ౧౦

తద్వ ద్దేహాది బన్ధేభ్యో విముక్తం బ్రహ్మవిత్తమమ్,
పశ్యంతి దేహివన్మూఢా శ్శరీరాభాస దర్శనాత్॥ ౧౧

అహినిర్ల్వయనీ వా యం ముక్త దేహస్తు తిష్ఠతి,
ఇతస్తత శ్చాల్యమానో యత్కించి త్ప్రాణవాయునా॥ ౧౨

స్రోతసా నీయతే దారు యథా నిమ్నోన్నత స్థలమ్,
దైవేన నయతే దేహో యథా కాలోప భుక్తిషు. ౧౩

లక్ష్యాలక్ష్య గతింత్యక్త్వా య స్తిష్ఠే త్కేవలాత్మనా,
శివఏవ స్వయం సాక్షా దయం బ్రహ్మ విదుత్తమః॥ ౧౪

జీవన్నేవ సదాముక్తః కృతార్థో బ్రహ్మవిత్తమః,
ఉపాధినాశా ద్బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి నిర్ద్వయమ్॥ ౧౫

శైలూషో వేషసద్భావా భావయోశ్చ యథా పుమాన్,
తథైవ బ్రహ్మవిచ్ఛ్రేష్ఠ స్సదా బ్రహ్మైవ నాపరః॥ ౧౬

ఘటేనష్టే యథావ్యోమ వ్యోమైవ భవతి స్వయమ్,
తథైవోపాధి విలయే బ్రహ్మైవ బ్రహ్మవిత్స్వయమ్॥ ౧౭

క్షీరం క్షీరే యథాక్షిప్తం తైలం తైలే జలం జలే,
సంయుక్త మేకతాం యాతి తథాఽఽత్మ న్యాత్మవిన్మునిః॥ ౧౮

ఏవం విదేహ కైవల్య సన్మాత్రత్వ మఖండితమ్,
బ్రహ్మభావం ప్రపద్యైవ యతి ర్నావర్తతే పునః॥ ౧౯

సదాత్మకత్వ విజ్ఞాన దగ్ధా విద్యాది వర్ష్మణః,
అముష్య బ్రహ్మభూతత్వా ద్బ్రహ్మణః కుత ఉద్భవః॥ ౨౦

మాయాక్లృప్తౌ బంధమోక్షౌ న స్త స్స్వాత్మని వస్తుతః,
యథా రజ్జౌ నిష్క్రియాయాం సర్పాభాస వినిర్గమౌ॥ ౨౧

ఆవృతే స్సదసత్త్వాభ్యాం వక్తవ్యే బంధ మోక్షణే,
నావృతి ర్బ్రహ్మణః కాచి దన్యాభావా దనావృతమ్॥ ౨౨

అస్తీతి ప్రత్యయో యశ్చ యశ్చ నాస్తీతి వస్తుని,
బుద్ధే రేవ గుణా వేతౌ నతు నిత్యస్య వస్తునః॥ ౨౩

అతస్తౌ మాయయా క్లృప్తౌ బంధ మోక్షౌ నచాత్మని,
నిష్కళే నిష్క్రియే శాంతే నిరవద్యే నిరఞ్జనే॥ ౨౪

అద్వితీయే పరే తత్త్వే వ్యోమవ త్కల్పనా కుతః,
ననిరోధో నచోత్పత్తి ర్నబద్ధో నచ సాధకః॥ ౨౫

నముముక్షు ర్నవై ముక్త ఇత్యేషా పరమార్థతా॥ ౨౬

మూలం॥ అఖండైక రసం శాస్త్ర మఖండైక రసా త్రయీ॥ ౧౦
అఖండైక రసో దేహః అఖండైక రసం మనః॥ ౧౧
అఖండైక రసం సూత్ర మఖండైక రసో విరాట్॥ ౧౨
అఖండైక రసా విద్యా అఖండైక రసో వ్యయః॥ ౧౩
అఖండైక రసం గోప్య మఖండైక రస శ్శశీ॥ ౧౪
అఖండైక రసం క్షేత్ర మఖండైక రసా క్షమా॥ ౧౫

అఖండైక రసా స్తారా అఖండైక రసో రవిః॥ ౧౬
అఖండైక రసో జ్ఞాతా అఖండైక రసా స్థితిః॥ ౧౭
అఖండైక రసా మాతా అఖండైక రసః పితా॥ ౧౮
అఖండైక రసో రాజా అఖండైక రసం పురమ్॥ ౧౯
అఖండైక రసం తార మఖండైక రసో జపః॥ ౨౦

కృ - య; 32; తేజోబిందు; అ - ౨.

వ్యాఖ్యా॥ ఖండ మాయా తత్కార్యాపహ్నవ సిద్ధం అఖండైక రసం బ్రహ్మ। తదతిరిక్త శాస్త్రాది జపాంత కలనా నాస్త్యేవ। అపహ్నోతవ్యం, మాయా కార్యత్వాత్।యది వ్యావహారికాది దృష్ట్యా శాస్త్రాది ప్రసక్తిః, తదా శాస్త్రాది జపాంతం అఖండైకరసం బ్రహ్మైవేత్యర్థః॥

మూలం॥ సర్వ వర్జిత చిన్మాత్రం త్వత్తా మత్తాచ చిన్మయమ్॥ ౨౧
ఆది రంతశ్చ చిన్మాత్రం గురు శిష్యాది చిన్మయమ్॥ ౨౨
దృగ్దృశ్యం యది చిన్మాత్ర మస్తిచే చ్చిన్మయగ్ం సదా॥ ౨౩
సర్వాశ్చర్యంచ చిన్మాత్రం దేహ శ్చిన్మాత్ర మేవహి॥ ౨౪
అహం త్వం చైవ చిన్మాత్రం మూర్తా మూర్తాది చిన్మయమ్॥
పుణ్యం పాపంచ చిన్మాత్రం జీవ శ్చినాత్ర విగ్రహః॥ ౨౬

కృ - య; 32; తేజోబిందు; అ - ౨.

వ్యాఖ్యా॥ సాతిరిక్త సర్వాచిద్వర్జితం అచిత్ప్రపంచాఽపహ్నవ సిద్ధం చిన్మాత్రం నిష్ప్రతి యోగిక మిత్యర్థః॥ స్వాతిరిక్త త్వత్తాది జీవాంత కలనాయాం సత్యాం చిన్మాత్రతా కుత ఇత్యత ఆహ॥—త్వత్తేత్యాది స్వాజ్ఞ దృష్ట్యా త్వత్తాది కలనా ప్రసక్తౌ స్వజ్ఞ దృష్ట్యా సర్వం చినాత్ర మేవేత్యర్థః॥

మూలం॥ దేహ త్రయ విహీనత్వా త్కాల త్రయ వివర్జనాత్ ॥ ౨౭
జీవత్రయ గుణాభావా త్తాపత్రయ వివర్జనాత్ ॥ ౨౮
లోకత్రయ విహీనత్వా త్సర్వ మాత్మేతి శాసనాత్ । ౨౯
చిత్తాభావా చ్చింతనీయం దేహాభావా జ్జరానచ॥ ౩౦
పాదాభావా ద్గతిర్నాస్తి హస్తాభావా క్క్రియానచ॥ ౩౧
మృత్యుర్నాస్తి జన్యభావా ద్బుద్ధ్యభావా త్సుఖాదికమ్॥ ౩౨
(కృ - య: ౩౭ _ తేజోబిందు; అ _ ౫.)

ఇతి సార్థాంతిక నానాలింగ స్వరూప మహావాక్యాని ద్వాత్రింశత్ ॥ ౩౨

హ రిః ఓ మ్

వ్యాఖ్యా॥ దేహత్రయాది సుఖాంత కలనా సత్వా త్కథం చిన్మా త్రతే త్యాశంక్య చిన్మాత్రత్వ సాధక హేతూ నుపన్యస్యతి॥ దేహత్రయేతి జీవత్రయ గుణాభావా దిత్యత్ర జీవత్రయం గుణత్రయం చేతి మంత వ్యమ్॥ — శిష్టం స్పష్టమ్॥

ఆహత్య మహావాక్యా నేకాధిక షట్ఛతమ్॥ ౬౦౧

నానాలింగ స్వరూప మహావాక్య వివరణం సంపూర్ణమ్॥

హరిః ఓమ్ తత్సత్.

జానకీరాం ప్రెస్, తెనాలి.

శ్రీశివపఞ్చాక్షరీభాష్యగ్రన్థః

నిత్యపారాయణస్తోత్రాణి చ

శ్రీ సద్గురవే నమః

శ్రీ శివపఞ్చాక్షరీ భాష్యమ్

శ్రీ మత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీశ్రీశ్రీ జగద్గురు శ్రీ శఙ్కరాచార్య పర్య శిష్యేణ
శ్రీ పద్మపాదాచార్య యతివర్యేణ
విరచితమ్.

సారస్వతాపత్య హరిశర్మణా విరచితయా
సుబోధిన్యాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సముల్లసితమ్.

శ్రీ మత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీశ్రీశ్రీ నారాయణాశ్రమ యతినా
బహుప్రయాసేన సంపాదితమ్

బ్ర. శ్రీ. సూరి రామకోటి శాస్త్రిణా
సమ్యక్ పరిశోధిత మిదమ్.

ద్వితీయ ముద్రణమ్.

౧౯౫౫

ఏతదమూల్యమ్.

ప్రస్తావనా

భోః పాఠక మహాశయాః !

గ్రన్థోఽయం కలియుగాదౌ ధర్మోద్ధరణార్థం యథా ప్రతిజ్ఞ మవతీర్య భాష్యాదిరూప స్వసూక్తి కుఠారైః బౌద్ధ జైనా ద్యసద్వాదాన్నిరస్య షణ్మత స్థాపన పూర్వకం ప్రవృత్తి నివృత్తి ధర్మప్రచారం కృతవతాం శివావతారాణాం శ్రీశ్రీశ్రీ జగద్గురు శ్రీ శఙ్కరాచార్యాణాం ప్రమథేష్వివ, ఋగాది నిగమేష్వివచ, ముఖ్యేషు చతుర్షు శిష్యే ష్వన్యతమేన గురుభక్త్యతిశయా దధిగతా న్వర్థ శ్రీ పద్మపాదాచార్య నామ్నా జీవన్ముక్తి చూడామణినా రచితస్య ఛన్దోబద్ధ త్రయోవింశతి శ్లోకాత్మక శ్రీ శివపఞ్చాక్షరీ మహామన్త్ర విశేషార్థ ప్రపఞ్చన భాష్యస్య సారస్వత తనూజ హరిసూరిణా రచితః సుబోధినీ నామకః వ్యాఖ్యా విశేషః.

సత్స్వపి బహుషు మన్త్రేషు శ్రీ శివపఞ్చాక్షరీ మహామన్త్రస్య మహిమా హ్యనన్య సాధారణోఽఖిలార్థ సాధకశ్చేతి నైత దవిదితం విదుషామ్.

తథాపి అయ మనతివిస్తీర్ణః సకలార్థ సాధకః, కోశః దుర్దైవవశా దేతావన్తం కాలం విరళప్రచార ఇతి, నూన మిదం విషాదస్థానమ్.

అతస్తత్ప్రచుర ప్రచారాయ తద్ద్వారా తదధ్యేతౄణాం సకల పురుషార్థ సిద్ధయే చ భూయసా ప్రయాసేన సంపాద్య శ్రీ శారీరక బ్రహ్మ సూత్ర భాష్యవిషయ సమ్మేళనేన సహ సంశోధ్య, ద్వితీయ ముద్రణార్థం ఆస్తిక విద్వజ్జనప్రార్థనేన ముద్రాప్య, తత్తదధికారిభ్యో వినా మూల్యం వితరణాయ, శ్రీశ్రీశ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీ నారాయణాశ్రమ యతిభిః ప్రకాశితోఽయం గ్రన్థః.

పరిశ్రమోఽయం ముముక్షుజన మోదాయ భూయాదితి శివమ్.

ఇతి నారాయణ స్మృతిః

పణ్డితాభిప్రాయాః

౧. శ్రీశ్రీశ్రీ శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీ నారాయణాశ్రమ యతిభిః (పూర్వాశ్రమే) సింహపుర (నెల్లూరు) వాసిభిః, కనుపర్తి నారాయణార్య నామభిః సంపాదితం విరళప్రచారే స్థితం సుదుర్లభమిదం శివపఞ్చాక్షరీ భాష్య మాస్తికవర్య భాగ్యవశా దాలోకపథ మధ్యగచ్ఛత్. ఏత దాస్తిక జనోపకారాయ, ముముక్షుజన చక్షురున్మీలనాయ చ భూయా దిత్యాశాస్మహే॥

విద్వచ్ఛిరోమణిః,
అనుముల రాఘవశర్మా,

విద్యా భాషా ప్రవీణః,
పరాయితమ్ కృష్ణమూర్తి శాస్త్రీ.

మున్నాలాల్
సంస్కృత పాఠశాలా,
సికింద్రాబాద్.

౨. శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య వర్య శ్రీశ్రీశ్రీ నారాయణాశ్రమ యతిభిః (పూర్వాశ్రమే) కనుపర్తి నారాయణ శర్మభిః (నెల్లూరు) మహతా ప్రయాసేన సంపాదితం శ్రీమద్భగవత్పాద శ్రీశ్రీశ్రీ మచ్ఛంకరాచార్యాణాం ప్రధానశిష్యేణ శ్రీమత్పద్మపాదాచార్యేణ నిబద్ధం శ్రీ శివపఞ్చాక్షరీ భాష్యం ద్వితీయ ముద్రణావసరే శ్రీ స్వామి పాదానా మనుశాసనేన సుష్ఠు పరిశోధితం మయా, తదిదం ధర్మచ్యావకేఽస్మిన్ కాలే విశేషత శ్శివపఞ్చాక్షరీసముపాసన పరాణా మాస్తికానా మత్యన్త ప్రమోద స్థాన మితీత్థమేవ విరళప్రచారాణాం తత్త్వధ్యాన ప్రధానానా మపూర్వ నిబన్ధానాం సంపాదనేన శ్రీ స్వామిపాదాః ఆంధ్రా ననుగృహ్ణంత్వి త్యాశాసే॥

దావులూరు
తెనాలి తాలూకా
2_2_54

చల్లా చన్ద్రమౌళి శాస్త్రీ.

శ్రీ శివపఞ్చాక్షరీ భాష్య వ్యాఖ్యా

ఉపోద్ఘాతః

శ్లో॥ నత్వా సాంబం శివం ప్రీత్యా విద్వదానన్ద దాయినీమ్
శివ పఞ్చాక్షరీ భాష్య వ్యాఖ్యాం కుర్వే సుబోధినీమ్॥

వ్యాఖ్యా:— శ్రీమద్భగవాన్ పద్మపాదాచార్యః భాష్యకారాణాం ముఖ్యశ్శిష్యః, సకల ముముక్షు జనానాం హితార్థాయ, శారీరక బ్రహ్మసూత్ర భాష్య విచారాఽసమర్థానాఞ్చ శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్భగవత్పాదపూజ్య శ్రీమచ్ఛఙ్కరాచార్య ప్రణీత శారీరక బ్రహ్మసూత్ర భాష్య సంక్షిప్త తాత్పర్యాంశం శ్రీమత్పఞ్చాక్షరీ **"నమశ్శివాయే"తి** మన్త్రరాజ భాష్య రచనయా దిదర్శయిషుః, తస్య త్రయోవింశతి శ్లోకైః నిబన్ధం చికీర్షుః, తన్నిబన్ధ పరిసమాప్తయే. ప్రచయ గమనాయ చ ఈశ్వరార్చన విధానాన్తర్గతం పరమానన్ద శివ రూప వస్తు నిర్దేశాత్మకం మంగళ మాచరన్ ఆవృత్త్యాదినా వ్యాఖ్యానాన్తరైః విషయప్రయోజనే సూచయతి॥ త్యాగోఽహీతి॥

ఓమ్

శివాయ గురవేనమః

శ్రీ శివపఞ్చాక్షరీ భాష్య ప్రారంభః.

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యమ్ - త్యాగోహి నమసోవాచ్య ఆనన్దః ప్రకృతే
స్తథా । ఫలం ప్రత్యయ వాచ్యం స్యా
త్త్యాజ్యం పత్ర ఫలాదికమ్॥

త్యజామీద మిదం సర్వం చతుర్ణా మిహ సిద్ధయే॥

అవ॥ ఓం శ్రీ గణేశాయనమః॥ ఓం నమశ్శివాయేతి మన్త్రః। తస్య ప్రథమం వ్యాఖ్యానమ్॥

వ్యాఖ్యా:— త్యాగో నమశ్శబ్దస్య వాచ్యార్థః । సకల కర్మకాణ్డశాస్త్రే ప్రసిద్ధః; "ఏతదోవ్ఽన్నం సోపకరణం నమః", ఇత్యాదౌ త్యజామీత్యర్థః॥

'శివాయేతి' అత్ర ప్రకృతేః శివశబ్దస్య వాచ్య ఆనన్దః ఆనన్దోప లక్షితం వక్ష్యమాణం అర్థాది చతుష్టయం చ; 'శివాయే'తి, అత్రైవ ప్రత్యయస్య చతుర్థీ విభక్తేః వాచ్యార్థః॥

ఫలం, మనోఽభిలషితార్థసిద్ధిరిత్యర్థః॥

అర్థాక్షిప్తం త్యక్తవ్యార్థమాహ:— "త్యాజ్యం పత్ర ఫలాదిక మితి"॥ పదార్థ ముక్త్వా వాక్యార్థమాహ॥ "త్యజామీదమితి"॥

ఇదం గన్ధపుష్పాదికం (గృహీత్వా) అనాది గృహీతఞ్చ బుద్ధ్యాది ద్యనాత్మ ప్రపఞ్చం అర్థాది చతుర్ణాం సిద్ధయే (యథా యోగం గన్ధాదికం బుద్ధ్యాదికఞ్చ) త్యజామి॥

అథ "త్యజామీద మిదం సర్వం చతుర్ణా మిహ సిద్ధయే" ఇతి, పదానాం ఆవృత్త్యాదినా యథాఽభిలషితార్థ కల్పనయా, మఙ్గళ విషయ ప్రయోజన ప్రతిపాదకాని వర్ణకాని వర్ణ్యన్తే॥

తత్ర మఙ్గళ విషయకమాహ:— "త్యజామీద మిదం సర్వం" ఇతి॥

ఇదం సర్వం యథోపలబ్ధం గన్ధ పుష్ప పత్ర ఫల నైవేద్యోప హారాదికం 'శివాయ' త్యజామి సమర్పయామీత్యర్థః॥ కస్మై ప్రయోజ నాయ ? శివాయ॥

శివ శబ్దోపలక్షితానాం చతుర్ణాం అర్థ ధర్మ కామ మోక్షాణాం, ఇహైవ - అస్మిఞ్ఛరీరే, విద్యమాన ఏవ। సిద్ధయే ప్రాప్తయే, ఇత్యర్థః॥

ఇతి ప్రథమ వర్ణకం॥

(౨) అథ ద్వితీయ వర్ణకేన విషయం సూచయతి॥ త్యజామీతి॥

ఇద మిదం సర్వం ఇదన్తయా గృహీతం అధ్యస్త మనాత్మ ప్రపఞ్చం గేహ దేహేన్ద్రియాన్తః కరణాదికం సర్వం త్యజామి - అనాత్మ తయా ఉత్సృజామి॥

అత్ర ఇదన్తా విషయస్య అన్తఃకరణాదేః అధ్యస్తోపాధేః త్యాగాత్ - భేదకాభావాత్, ఫలత్వేన ప్రత్యగభిన్నాద్వితీయ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య త్వాత్, జీవ బ్రహ్మణో రేకత్వ లక్షణో విషయ స్సూచితో భవతి॥

(3) అథ తృతీయ వర్ణకేన ప్రయోజనమాహ:— "త్యజామీద మిదం సర్వం చతుర్ణా మిహ సిద్ధయే" ఇతి॥

తత్ర అవాన్తర ప్రయోజనం అర్థ ధర్మ కామానాం "ఇహేత్యుపలక్షణం" ఐహి కాముష్మికాణాం సిద్ధిః, స్వర్గీయ శరీర భోగ్యానాం కథ మిహ సిద్ధి రితి నాశఙ్కనీయం। తత్కారణీ భూతా పూర్వస్య ఇహ సిద్ధ్యా, తేషామపి ఇహసిద్ధేః, ఇదమిదం—పత్ర పుష్ప ఫలాదికం, యథోప లబ్ధం త్యజామి — శివాయ సమర్పయామీ త్యర్థః॥

తత్ర ఐహికార్థం ధనం సువర్ణ రజితాదికం లబ్ధ్వా, ఐహిక కామం స్రక్చందన వనితా పుత్ర గృహాదికఞ్చ సాధయిష్యామి॥ పారలౌకికఞ్చార్థం, ధర్మం కర్మోపాసనాదినా సంపాద్య పారలౌకికం కామం స్వర్లోకాది బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర శక్తి లోకాన్తం సాధయిష్యామీతి భావః॥ పరమ ప్రయోజనం విరక్తావస్థా సంసాధ్యమాహ॥ "త్యజామీద మిదం సర్వం" మోక్షసిద్ధయే ఇతి॥

అత్ర అయ మాశయః॥

ప్రథమం అజ్ఞావస్థాయాం కృత సకామ కర్మోపాసనా భోగసనుయే విషయసుఖస్య అనిత్యత్వ మనుభూయ, తత్ర నిష్కామ స్సన్, కృత నిత్య ప్రాయశ్చిత్త నిష్కామకర్మ ప్రభావాత్, ప్రాప్త వివేక వైరాగ్యాదిః, అహం మోక్ష సిద్ధయే, ఇద మిదం సర్వం త్యజామి, ఇదం దేహాది అన్తఃకరణాన్తం, గేహాది బ్రహ్మలోకాన్తః, సర్వం అధ్యస్తం ప్రపఞ్చం అనాద్యవిద్యయా ఆత్మని, రజ్జు సర్ప, శుక్తికా రజతవత్, భాసమానమపి, త్యజామి. స్వప్నార్థ మివ తత్ర వాసనాం త్యక్త్వా తత్స్మృతిమపి త్యజామి — నిర్వాసనో భవామీత్యర్థః॥

కస్మై ప్రయోజనాయ ? ముక్తి లబ్ధయే॥

తత్ర అయం క్రమః—

విషయ సుఖస్య అనిత్యత్వేన తత్ర వాసనాం త్యక్త్వా శమాదీన్ సంపాద్య గురూపదిష్ట తత్త్వమస్యాదివాక్య శ్రవణాది జన్యాఽపరోక్షాత్మ జ్ఞాన ప్రచణ్డ మార్తాణ్డ ప్రకాశాపగతా జ్ఞాన తమస్కోఽహం, అఖణ్డైకరస సత్యజ్ఞానానన్దాత్మలాభ విగత శోకః పరమానన్దాత్మస్వరూపం ఇహైవ భవిష్యామీత్యర్థః॥

ఇహ పదో పాదానేన "తరతి శోక మాత్మవిత్" "బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతి" "అత్రైవా మృత మశ్నుతే" "సయోహావై తత్పరమంబ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః అను గృహీతాః భవన్తి॥

దేహేన్ద్రియమంది బుద్ధ్యన్తాత్మవాదినశ్చ ప్రత్యాఖ్యాతా భవన్తి భ్రమాధిష్ఠా నాత్మశేషత్వ ప్రతిపాదనేనచ శూన్యవాదినోఽపి నిరస్తా భవన్తి॥—

ఇతి ప్రథమం వ్యాఖ్యానమ్॥

"ఓం నమశ్శివాయ"

భాష్యమ్ — అథవా నమసో వాచ్యః ప్రణామో దైన్య
లబ్ధయే । దైన్యం సేవా తథా జ్ఞప్తిః సిద్ధిః
సర్వస్య వస్తునః॥ ౨

నమామి దేవదేవేశం సకామోఽకామ ఏవవా॥ 3

అవ॥ అథ ద్వితీయం వ్యాఖ్యానమ్॥ అథవేతి॥

వ్యాఖ్యా:— అథవా ప్రకారాన్తరే నమసోవాచ్యః - ప్రణామః, 'ణమ' ప్రహ్వత్వే శబ్దే అస్మాద్భావే అసున్ ప్రత్యయే 'నమనం' ఇతి, "నమః ప్రసిద్ధమేవ । తత్ఫలమాహా॥ దైన్యలబ్ధయే॥ ఈశ్వర ప్రణామస్య ఫలప్రదత్వే స్మృతిః ప్రమాణమ్, "ఏకోఽపి కృష్ణస్య కృతః ప్రణామో దశాశ్వమేధా ఽవభృథేన తుల్య" ఇత్యాది॥

దైన్యశబ్దస్య అర్థమాహ స్వయమేవ॥

"దైన్యం సేవా తథా జ్ఞప్తిః సిద్ధిః సర్వస్య వస్తున" ఇతి॥ ఫలితార్థమాహా॥— "నమామి దేవ దేవేశం సకామో ఽకామ ఏవవే"తి, తత్ర సకామతాపక్షే అయమర్థః । "దేవ దేవేశం నమామి" కిమర్థం? దైన్యాపరపర్యాయ సేవా లబ్ధయే, పరమభక్తి ప్రాప్త్యై ఇతి భావః॥ దైన్యమాహాత్మ్యం నింబార్కాచార్యై రుక్తం స్వకృత దశశ్లోక్యాం:మ్॥

శ్లో॥ కృపాస్య దైన్యాది యుజి ప్రజాయతే,
యయా భవే త్ప్రేమవిశేష లక్షణా॥

కృపా - భక్తి రస్యాధిపతే ర్మహాత్మనః। సాచోత్తమ సాధన రూపికా పరేతి, పరాభక్తి మాహాత్మ్య సూచకం దేవహూతింప్రతి కపిలదేవ వచనం॥ "భక్తి స్సిద్దే ర్గరీయసీ"తి, తథా సర్వస్య వస్తునః సిద్ధయే — ఐహికాముష్మిక స్రక్చన్దనాది బ్రహ్మలోకాన్త సకలైశ్వర్య లబ్ధయే ఇత్యర్థ॥

అకామస్తు జ్ఞప్తి లబ్ధయే॥ జ్ఞప్తిః - జ్ఞానం ఆత్మస్వరూప సాక్షాత్కారః। తత్సిద్ధయే — మోక్షాయ ఇత్యర్థః॥

అనేన ఈశ్వరస్య భోగ మోక్ష ప్రదత్వాత్ స్వతన్త్రత్వాచ్చ, తస్యైవోపాస్యత్వం, న అన్యస్యే త్యుక్తం భవతి। మోక్ష ప్రదత్వేన అసఙ్గత్వఞ్చ నిరూపితం భవతి॥

ఇతి ద్వితీయం వ్యాఖ్యానమ్॥

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యం — నక్షానిషిధ్యతే భావ వికృతిః జగదాత్మనః।
మననం దేవదేవేశ నేహానానాస్తి శబ్దతః॥ ४

అయేతి గమయే త్యర్థే తస్మా చ్ఛుద్ధో౽స్మి
నిత్యేశః। ప్రణామో దేహ గేహాదేః అభి
మానస్య నాశనమ్। ౫

వ్యాఖ్యా। అథ తృతీయం వ్యాఖ్యానమ్॥ నక్షేతి।

నమశ్శివాయే త్యత్ర హేశివ హే దేవదేవేశ 'నక్షా' అవ్యయేన జగదాత్మనః జగదాకారేణ భాసమానస్యాపి పరమేశ్వరస్య 'తవ' మననం - పరిణామః, భావవికృతిః భావరూపేణ వికారః, ఆకాశాది రూపా, దేహాన్తః కరణాది రూపాచ నిషిధ్యతే। కథం ? మనీ - పరిణామే దైవాది కోధాతుః తస్య లటిరూపం మన్యతీతి, నమన్యతి - నవిపరిణమతే, ఇతి,

నమః క్విప్ ప్రత్యయాన్తః, అపరిణామీ - అవికారీత్యర్థః॥ తస్య సమ్బోధనే, హేనమ ! ఇతి॥

కేన ప్రమాణేన అవికారిత్వం పరమేశ్వరస్య ఇత్యాకాంక్షాయా మాహ॥— 'నేహనానాస్తి శబ్దతః' 'మనసైవేద మాప్తవ్యమ్' 'నేహనా నాస్తి కిఞ్చన' 'మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి' ఇతి॥ శ్రుతిభ్యః॥ అస్యార్థః॥ ఇదం బ్రహ్మ ఆచార్యాగమ సంస్కృతేన మనసా ఏకరస మాప్తవ్యం - జ్ఞాతవ్యం । ఆత్మైవ నాన్యదస్తీతి॥ ఇహ - అస్మిన్ ఆత్మని, ఆప్తే - నానా ప్రత్యుపస్థాపికాయా అవిద్యాయా నివర్తితత్వాత్ । ఇహ బ్రహ్మణి నానా - కిఞ్చన, అణుమాత్రమపి నాస్తి జ్ఞాతాయాం రజ్జౌ సర్పఇవ యస్తు పునః అనివృత్తాఽవిద్యః ఇహ బ్రహ్మణి నానేవ - దేహాదికం ఆత్మత్వాదినా, నానేవ పశ్యతి, అజ్ఞాత రజ్జురివ సర్పం స మృత్యోః మృత్యుం - పునః పునః జన్మ మరణాది లక్షణం సంసారం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥

నమశ్శబ్దార్థ ముక్త్వా శివాయేత్యత్ర అయ శబ్దార్థ మాహ॥— అయేతి॥ గమనేత్యర్థే - గమయేత్యుక్తే, కం? కుత్ర? గమయేయ మిత్యాకాంక్షాయా మాహ - ప్రణామ ఇతి॥

దేహాదేః - అన్నమయాది కోశపఞ్చకస్య, గేహాదేః సకలభూత భౌతి కాకాశాది చతుర్దశ లోకాత్మకస్య, జగతః యో అభిమానం = ఇద మహ మస్మీతి దేహా ద్యభిమానః । తథా ఇదం మే అస్తి, ఇదం మే స్యా దితి, ఐహికాముష్మిక భోగ్య విశేష గేహాదే రభిమానః । తస్య ద్వివిధస్యాపి అభిమానస్య నాశనం - నివర్తనం, ప్రణామః । కుత ఏతత్ ప్రణామస్య ఆత్మ సమర్పణాత్మకత్వాత్ । అభిమానద్వయ త్యాగం వినా ఆత్మసమర్పణం నసంభవతి । అహంచ త్వాం ప్రణతః త్వద్భక్తః - నిర్గతదేహ గేహా ద్యభిమానః । తస్మాత్, నిత్యశః సదా శుద్ధోస్మి, అధికారీచ । అతః, మామేవ ఆత్మానం అపగమయ ఇత్యర్థ॥

అపరిణామిని నిర్వికారే, నిరవచ్ఛిన్నే, సదైకరూపే, త్వయి స్థానాన్తర గమనవత్, గమనా సంభవాత్ మమాపి వస్తుతః పూర్ణాత్మన

స్వాత్తః అభిన్నత్వేన త్వద్రూపత్వాత్ అనావిర్భూత మివ ఆత్మానమేవ ఆత్మజ్ఞానప్రదానేన ఆవిర్భూతమివ కృత్వా, పరిపూర్ణానన్దైకరసాత్మాన మేవ మాం కుర్విత్యర్థః॥

ఇతి తృతీయ వ్యాఖ్యానం॥

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యమ్॥ శివో బ్రహ్మాది రూపస్స్యాత్ శక్తిభి
స్త్రిస్సృభి స్సహ । అథవా తుర్యమేవ
స్యాత్ నిర్గుణం బ్రహ్మ తత్పరమ్॥ ౬

నమః సో నమనే శక్తిః నమనం ధ్యాన
మేవచ । చతుర్థ్యా౽భేద సంబన్ధః కథ్యతే
ప్రత్యగాత్మనోః॥ ౭

(అభేదస్తాదాత్మ్యమ్)

వ్యాఖ్యా:— అథ చతుర్థం వ్యాఖ్యానమ్॥

శివ ఇతి॥ శివః = పరమాత్మా త్రిసృభిః = స్వమాయా గుణ కృతాభిః, ఈక్షణాది వ్యాపార హేతు భూతాభిః, సర్గ పాలన విలాపన శక్తిభి స్సహితస్సన్ బ్రహ్మాది రూపస్స్యాత్॥ అత్ర శ్వేతాశ్వతర శ్రుతిః "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్" ఇత్యాదిః॥

అత్ర భాష్యం॥ ఈశ్వరాణాం జగదుత్పత్తి స్థితి లయ హేతు భూతాం, బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రాణాం, పరమ ముత్కృష్టం మహేశ్వరంచ, ఈశ్వరాణామపి ఈశితృత్వస్య తదధీనత్వాదితి॥

శివపురాణేచ ద్వితీయాధ్యాయే॥

సద్రూపాత్ బ్రహ్మణ ఏవ ఈక్షణపూర్వికా ప్రకృతేరుత్పత్తిః, తత ఏవ, పురుషోత్పత్తిః, తౌచ, ఆకాశ వాగుక్త కృత తపః ప్రభావోత్పన్న జలశయనాత్, నారాయణీ - నారాయణనామానౌ వాస్తాం - నారాయణ నాభికమలాత్ బ్రహ్మోత్పత్తిః, విష్ణు సమాగమః, తయో స్సంశయోచ్ఛేదార్థం లిఙ్గప్రాదుర్భావః తత్ప్రమాణాజ్ఞానే పఞ్చాస్య శివ ప్రాదుర్భావః, వరప్రదానఞ్చ, రుద్రరూపోత్పత్తిః । బ్రహ్మాణీ, లక్ష్మీ, కాళికానాం, ప్రకృతేరుత్పత్తిః, బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రేభ్యః తత్ప్రదానమితి। అత్ర కారణస్య ఏత ఈక్షణాది నిరూపణాత్ జడాయాః ప్రకృతేః తదసంభవాత్ । ప్రకృతేః స్వరూపస్యచ ఈక్షణ మాత్రత్వ నిరూపణాత్ । సాంఖ్యాది మతనిరాస ఇతి॥ ఏతేన సగుణోపాసనం ఉక్తం భవతి॥

అథ నిర్గుణ తుర్య బ్రహ్మరూప శివ ప్రతిపాదికాం మాండూక్య శ్రుతిమాహ॥— "ప్రపఞ్చోపశమం శాన్తం శివ మద్వైతం చతుర్థం మన్యన్తే స ఆత్మా స విజ్ఞేయః" ఇతి।

మాండూక్యశ్రుతిం అనుస్మృత్యాహ॥— అథనేతి॥ అథవా ఏతన్మన్త్రే శివ శబ్దేన సగుణం నిర్గుణఞ్చ బ్రహ్మోచ్యతే, లక్ష్యతేచ।

శివ శబ్దార్థ ముక్త్వా నమశ్శబ్దార్థ మాహ॥— "నమసో నమనే శక్తి" ఇతి॥ నమశ్శబ్దస్య నమనే నమ్రీభావే, శక్తిః—నమనం ఇతి, నమః భావే అసున్, నమశ్శబ్ద లక్ష్యార్థ మాహ॥— "నమనం ధ్యాన మేవచ" ధ్యానం - నిదిధ్యాసనమేవ । శివాయేతి తాదర్థ్యే చతుర్థీ । తస్యాః శివార్థ మర్థః - ప్రత్యగాత్మ తాదాత్మ్య లాభాయేత్యర్థః॥

తథాచ వాక్యార్థః॥ అహం శివ తాదాత్మ్య లాభాయ నమనం నిదిధ్యాసనం కరోమి । తేన, ధ్యాతృ ధ్యానే పరిత్యజ్య బ్రహ్మాహ మస్మీతి ధ్యేయైక గోచర జ్ఞాన వృత్తి ప్రవాహ సంపాదనేన ఆత్మన్యేవ సమాహితో భవిష్యామీత్యర్థః॥

ఏవం ఆత్మ నిష్ఠస్య ఆత్మానం పరిపూర్ణానన్దైకరసం ధ్యాయతః ఆనన్దోద్గారమాహ॥

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యమ్॥ అహం శివ శ్శివోహాఞ్చ మన్యే వేదాన్త
నిష్ఠయా । ఇత్యేవం నమ ఇత్యుక్తం
వైదై శ్శాస్త్రైశ్చ సర్వశః॥ ౮

అథవా దాస ఏవాహం అహం దాస
ఇతీరణం । ఇత్యేవం నమ ఇత్యుక్తం
వేదై శ్శాస్త్రైశ్చ సర్వశః॥ ౯

వ్యాఖ్యా:— 'అహం శివః శివోహం చేతి'॥ ఏవం నమ ఇత్యస్య ధ్యానార్థత్వే హేతుమాహ॥— యతః కారణాత్ సర్వై ర్వేదైః, "ఆత్మావాఽరే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యాదిభిః॥

శాస్త్రైశ్చ॥ "శనై శ్శనై రుపరమే ద్బుద్ధ్యా ధృతి గృహీతయా ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వా న కిఞ్చిదపి చిన్తయేత్॥" ఇత్యాదిభిః ధ్యానమేవోక్తం॥ ఇతి హేతోః, నమశ్శబ్దస్య తాత్పర్యమపి ఏవ ముక్తం॥ "నమనం ధ్యాన మేవచ" ఇతి॥

ఏవం వేదాన్త నిష్ఠయా 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇత్యాత్మనిష్ఠో భవామీత్యర్థః॥ మన్ద మధ్య మాధికారిణా వృద్ది శ్యాహ॥— "అథవా దాస ఏవాహం" ఇతి॥ నమశ్శబ్దః నమస్కారార్థ మభిప్రేత్యాహ॥— నమ ఇతి॥ నమస్కారోమీత్యేవ, మీరణం - కథనం । యత్, తత్ 'దాస ఏవాహం' అహం దాస ఇతీరణం । కుతః ? యతః సర్వశః సర్వైర్వేదైః "ఈశాన స్సర్వ విద్యానా మీశ్వర స్సర్వ భూతానామ్" ఇత్యాదిభిః॥ సర్వభూత నియన్తృత్వ కథనేన భూతానాం దాసత్వం, ఈశ్వర ప్రవర్త్యత్వం ఉక్తమ్॥ శాస్త్రైశ్చ॥

శ్లో॥ ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి।
భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని
మాయయా॥ ఇత్యాదిభిశ్చ॥

ఈశ్వరాధీనత్వ కథనేన జీవానాం దాసత్వమేవ ఉక్తం భవతీతి॥

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యమ్॥ అథ వేద మిదం సర్వం త్యజామి పర
మాప్తయే। అర్థం ధర్మఞ్చ కామఞ్చ
వాఞ్ఛాంశ్చ జగదీశ్వరమ్॥ ౧౦

ఏతన్మన్త్రార్థ తత్త్వజ్ఞైః వేద వేదాన్త
తత్పరైః। నిర్ణీతం తత్త్వగర్భం యత్
విజ్ఞేయం ముక్తి లబ్ధయే॥ ౧౧

అథవా ముక్తిలాభాయ ధ్యేయం తత్త్వ
వివేకతః। భిన్నం బుద్ధ్వా హృదా దేవం
మన్త్రిణేశం జగద్గురుమ్॥ ౧౨

వ్యాఖ్యా॥— ఇదానీం నమశ్శబ్దస్య త్యాగార్థత్వ ప్రతిపాదనేన, పూర్వోక్త ముపాసనం అత్రాపి అనువదతి। అగ్రిమశ్లోకే విశేషార్థస్య వక్ష్యమాణత్వాత్॥ అథవేతి॥ ఇద మిదం సర్వం పరమస్య - పరమేశ్వరస్య। ఆప్తయే - ప్రాప్తయే। అనుగ్రహార్థమితి యావత్। త్యజామి - పత్ర ఫలాదికఞ్చ సమర్పయామీతి॥ కిమిచ్ఛన్త్యజసి? ఇత్యాకాంక్షాయామాహ॥— "అర్థం ధర్మఞ్చ కామఞ్చ వాఞ్ఛంశ్చ జగదీశ్వరమ్॥ అర్థ

ధర్మ కామానితి సగుణోపాసనం, జగదీశ్వరం । పరమేశ్వర భావ మితి నిర్గుణోపాసన । మితి॥

అత్ర పూర్వాచార్య సమ్మతిం స్వాభిప్రేతార్థం చాహ॥— ఏతదితి॥ ఏతత్సర్వం సగుణోపాసనం, నిర్గుణోపాసనఞ్చ । వేదతత్పరైః - మంత్రార్థజ్ఞైః । కర్మోపాసననిష్ఠైః । కర్మ ఉపాసనఞ్చ నిర్ణీతం । తత్త్వజ్ఞైః - వేదాన్త తత్పరైః జగదీశ్వరోపలక్షిత బ్రహ్మోపాసన తత్పరైః । బ్రహ్మోపాసనం నిర్ణీతమితి॥ అత్ర అభిప్రేతార్థ మాహ॥—

శ్లో॥ యత్తత్త్వగర్భః శాస్త్రతాత్పర్యార్థ
గోచరం । ఆత్మ తత్త్వజ్ఞానార్థ సాధనం
ముక్తిలబ్ధయే॥ తదేవ విజ్ఞేయ మితి॥

తత్ర కర్మ సగుణోపాసనఞ్చ, క్రమేణ ముక్తిసాధనం । బ్రహ్మోపాసనఞ్చ సాక్షాన్ముక్తిలబ్ధయే । ఇతి విజ్ఞేయ మితి॥

అథ పున రుత్తమాధి కారిణం ప్రత్యాహ॥— అథవేతి॥ ప్రజ్ఞావతా । కిం క్రమముక్తి ప్రదేనోపాసనేన ముక్తి లాభార్థం వివేకతో వివేచన పూర్వకం ఆత్మ తత్త్వం ధ్యేయం - విజ్ఞేయ మిత్యర్థః॥

విజ్ఞాన ప్రకారమాహ॥ హృదా - వివేకవత్యా బుద్ధ్యా మన్త్రేణ, ‘‘సపర్యగాచ్ఛుక్ర’’ మిత్యాదినా, తత్త్వమస్యాది మహావాక్యేన చ జగద్గురుం ఈశం దేవం జగత్కర్తృత్వ సర్వజ్ఞత్వాద్యధ్యస్తే శోపాధితోఽన్తః కరణాద్యధ్యస్త జీవోపాధితశ్చ భిన్నం తన్నిషేధాధిష్ఠానం అసఙ్గం రజతాది వివర్తాధిష్ఠాన మివ శుక్త్యాదికం, యథార్థతయా జ్ఞాత్వా । యత్తదనారోపిత స్వరూపం పరం తత్త్వం తదేవ ధ్యేయం — ‘బ్రహ్మాహమస్మీ’ త్యను సన్ధేయ మిత్యర్థః॥

ఇతి చతుర్థం వ్యాఖ్యానం॥

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యమ్॥ నమో రచి నమః ప్రోక్తో జన్తా స్యాత్ జగ
దీశ్వరే । తస్మా ద్దాసో౽హ మిత్యేవం
మత్వా మాం ప్రాప యాత్మని॥ ౧౩

వ్యాఖ్యా॥ అథ షష్ఠమం వ్యాఖ్యానం॥ నమేరితి॥

నమస్కారార్థస్య నమధాతోః పచాదే రచి ఇతి, అచ్ ప్రత్యయే నమతీతి నమః - ప్రణామ కర్తా । ఉపాసకః ప్రోక్తః । తథా జన్తా ఇతి॥ జము అదనే అస్య ధాతోః తృచ్ ప్రత్యయాన్తః జమతీతి జన్తా - సర్వ స్యాత్తా । ఉపసంహర్తేతి । జగదీశ్వరే శివే ప్రయోగః స్యాత్ । కస్మాత్ కథం శివ ఏవ జన్తేతి శబ్ద వాచ్య ఇత్యాకాంక్షాయాం శివశబ్దస్యాపి తదర్థకత్వా దితి । సర్వ నిఘృష్వ రిష్వ లష్వ శివేతి వన్ శీ జో హ్రస్వ త్వం, శేతే అస్మిన్ సర్వమితి శివః - శంభుః । సో౽పి సర్వసంహర్తేతి భావః । తస్య సంబోధనే హే శివ! ఉపసంహర్తః । అహం నమః, నమన కర్తా । తవదాసోహం । 'యో యచ్ఛ్రద్ధ స్సఏవసః' ఇత్యేవం మాం మత్వా-జ్ఞాత్వా । ఆత్మని, అయ - ప్రాపయ । ఆత్మస్వరూప జ్ఞానప్రదానేన, ఆత్మస్వరూపం మాం కుర్విత్యర్థః॥

ఇతి షష్ఠమం వ్యాఖ్యానం॥

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యమ్॥ అస్మిన్నిచ్ఛతే జగత్సర్వం తన్మయం శబ్ద
గామి యత్ । తద్వానాచ్ఛివ ఇత్యుక్తం
కారణం బ్రహ్మ తత్పరాః ॥ ౧౪

నమా యస్యాస్తి లక్ష్మీశ సోహం దేవో
న సంశయః । తస్మా న్మే ప్రాపయే
హైవ లక్ష్మీం విద్యాం సనాతనీం ॥ ౧౫

యస్మా దానన్ద రూప స్త్వం దేవై ర్వేదై
ర్నిగద్యసే । తస్మా న్మే దేహి యోగీశ
భద్రం జ్ఞానం సుభావనమ్॥ ౧౬

వ్యాఖ్యా॥ అథ షష్ఠం వ్యాఖ్యానమాహ॥ అస్మిన్నితి॥

సర్వం జగచ్ఛేతే - ప్రళయకాలే లయం పాప్నోతి॥ అస్మిన్నితి॥ శివ శబ్దోపపాదితం అవ్యక్తం - ప్రకృతి రిత్యర్థః॥ తథా, యచ్ఛబ్దగామి వాగ్విషయమ్ నామ రూపాత్మకం ప్రపఞ్చజాతం స్థితికాలే అవభాసతే । దేహేన్ద్రియాదికం భూ స్వర్గాదికఞ్చ తత్ - తన్మయం ప్రకృతిమయం ప్రకృతేరేవ పరిణామ ఇత్యర్థః॥ తథాచ శ్రుతిః॥ 'వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికే త్యేవ సత్యమ్' ఇతి॥ తద్వానాత్ తస్య అవ్యక్తస్య వానాత్ - వననాత్ భావే ఘఞ న్తం వానః శివం, అవ్యక్తం - ప్రకృతిం, వనతి భాజతి నామరూపాభ్యాం వ్యాకరోతి ఆకాశాది విభాగం ప్రాపయతి ఇతి శివః । డప్రత్యయాన్తః కారణం బ్రహ్మ శివశబ్దేన ఉచ్యతే॥ హే తత్పరాః - బ్రహ్మతత్పరా ఇత్యర్థః॥

అథవా వాగతి గన్ధయో రిత్యస్య ధాతోః వానశబ్దః వానమ్ । తద్వానాత్తస్య అవ్యక్తస్య స్వస్మిన్ అవ్యక్తరూపే ణావస్థితస్య వానాత్ సూచనాత్ । నామరూపాభ్యాం వ్యాకరణా దిత్యర్థః॥

శివ శబ్దార్థ ముక్త్వా నమశ్శబ్దార్థమాహ॥— నమా యస్యాస్తీతి అత్ర మా శబ్దః లక్ష్మీవాచకః॥ 'ఇందిరా లోక మాతామా' ఇత్యమరః న మా యస్యాస్తి, యస్య మమ మా-లక్ష్మీః నాస్తి । సోహం నమశ్శబ్ద వాచ్యః లక్ష్మీ హీనో దరిద్రోస్మి । అత్రనసంశయః॥ కుత ఏతత్? హే లక్ష్మీశ! మాయేశ ప్రకృత్యధిపతే యతోఽహం దేవః దీవ్యతి - విజిగీషతి

నిరాకర్తు మిచ్ఛతి దరిద్రం - అజ్ఞానం । ఇతిదేవః॥ దారిద్ర్యం నిరాకృత్య లక్ష్మీం విద్యాం ప్రాప్తు మిచ్ఛామీ త్యర్థః॥ తస్మాత్ మమ జ్ఞానాధికారిత్వాత్, మే మహ్యాం విరక్తాయ ముముక్షవే అధికారిణే। ప్రాపయ దేహీత్యర్థః॥ ఇహైవ=అస్మిన్నేవ జన్మని, లక్ష్మీం - ఐశ్వర్య మిత్యర్థః॥ కిన్తదైశ్వర్య మిత్రత్యాహ॥ విద్యాం - ఆత్మవిద్యాం। సనాతనీం త్రికాలాబాధ్యాం ఏకరసాం అపరిచ్ఛిన్నరూపాం సామ్రాజ్యలక్ష్మీ మిత్యర్థః॥

ఏత మేవార్థం పద్యాన్తరేణ స్ఫుటయతి॥ యస్మాదితి॥ యస్మాత్ త్వం దేవైః - బ్రహ్మాదిభిః, వేదైశ్చ ఆనన్దరూపో నిగద్యసే। తస్మాత్। హే యోగీశ! మే - మ్యహ్యం। సుభావనం - స్వరూపావగతి కారకం। భద్రం - ఆత్మానన్దప్రదం। జ్ఞానం - ఆత్మసాక్షాత్కారరూపం । దేహీతి యోజనా॥ ఇతి షష్ఠం వ్యాఖ్యానం॥

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యమ్॥

యస్మా త్త్వం 'నేతినేతీ'తి న ఇదర్థం
మాసి వేదజమ్। తస్మా న్నమోసి భద్రం
మే యతో జాతో ఽనమో నమః॥ ౧౭

శివం శివ మథా ప్రాప్తః శివా యేతి
నిగద్యసే। శివాయ మే తథా ప్రాప్యా
శివాయం కురు సర్వదా॥ ౧౮

వ్యాఖ్యా॥ అథ సప్తమం వ్యాఖ్యానం॥ యస్మా త్త్వ మితి॥

హే భగవః! యస్మాత్కారణాత్ త్వం వేదజం - బృహదారణ్య వేదోక్తం 'నేతినేతీ'తి, న ఇదర్థం - న ఇద విషయం। నిషేధ్యజాతం సకల మూర్తా మూర్తాత్మక ఆకాశాది ప్రపఞ్చం తద్వాసనారూపఞ్చ అన్తఃకర

ణాది అధ్యస్త ప్రపఞ్చం। మాసి -మానగోచరత్వాపాదనేన వ్యవహారవిష యం కరోషి। యథా మానపాత్రం - ప్రస్థం। వ్రీహి యవాదికం మాతి_ స్వాత్మని ధారణేన, నిస్సారణేన చ, మానవిషయం కరోషి। స్వయఞ్చ నిర్లేప స్తిష్ఠతి। తథా త్వమపి, ఇదం జగత్ వివర్తరూపేణ ఆత్మని ఆవి ర్భూతం తిరోభూతఞ్చ కరోషి। స్వయఞ్చ నిషేధోదిష్ట ఇవ స్వరూపతః అసఙ్గైకరసః సచ్చిదానన్దాత్మనా తిష్ఠసి॥ దృష్టంచ ఏతత్ యథా లోకే మహారజనం వాసః తత్ర మహారజనన్తు హారిద్రా। తయా రక్తం వాసోపి మహారజనం ప్రోచ్యతే। ఏవం స్త్ర్యాదివిషయ సంయోగాత్ చిత్తస్యాపి వాసనారూపం రఞ్జనాకారం ఉత్పద్యతే। తదేవ న ఞా నిషిధ్యతే। తస్మాత్ నమోసి॥ కథ మేవం నిర్దేశ ఇత్యత ఆహ॥— 'నేతినేతీ'తి॥

ఏవం నిర్దేశః। ఇదఞ్చ నకారద్వయం వీప్సార్థం। యద్యత్ప్రాప్తం తత్తన్నిషిధ్యతే। తథాచ। సర్వోపాధి నిరాకరణ ద్వారేణ సైన్ధవ ఘన వత్, ఏకరసం ప్రజ్ఞాన ఘనం అనన్తర మబాహ్యం, 'సత్యస్య సత్యమ్' 'బ్రహ్మాహ మస్మీ'తి, ఆత్మన్యేవ అవస్థితా ప్రజ్ఞా భవతి॥

కథ మేవం బ్రహ్మణో నిర్దేశః? అత్రాహ॥— 'నహ్యేతస్మాది'తి నేత్యన్యత్పరం అస్తి। నహి యస్మాదితి। 'న' ఇతి 'న' ఇతి। ఏతస్మా దన్య త్పరం నిర్దేశనం నామ రూప రహితస్య ఆత్మనః నాస్తి। తస్మాత్, అయ మేవ నిర్దేశః బ్రహ్మణః॥ 'అథ నామధేయం' బ్రహ్మణః। నామైవ నామ ధేయం। కిం తత్ ? "సత్యస్య సత్యం ప్రాణావై సత్యం తేషా మేష సత్యమితి" నమశ్శబ్దార్థః। తస్మాత్ నమోసి। సకల నిషేధాధిష్ఠానత్వేన సర్వాశ్రయోసీ త్యర్థః॥

ఏవం భూతస్య తే స్వరూపజ్ఞానాత్। మే.. మమాపి॥ భద్రం - కల్యాణ మేవాభూత్। కిం తత్ భద్ర మిత్యత ఆహ॥— "యతో జాతో ఽనమోనమః" యతః కారణాత్, అహం అనమః। పరిచ్ఛిన్న తయా ఆత్మానం మన్యమానోఽపి। నమోజాతః - స్వభావసిద్ధాఽపరి చ్ఛిన్నస్వరూపో జాతః। అసర్వాశ్రయః - సర్వాశ్రయో జాత ఇత్యర్థః॥

నమ శ్శబ్దాగ్ర ముక్త్వా శివాయ శబ్దార్థమాహ॥— "శివం శివమి"తి॥ శివం=సకలోపద్రవరహితం । పునశ్శివం . నిరతిశయానిఖణ్డైక రసానన్ద స్వరూపం । ఆప్రాప్తః । ఆ - సమన్తాత్, పరిపూర్ణతయా । ప్రాప్తః॥ 'శివాయ' ఇతి॥ త్వం నిగద్యసే - ప్రతిపాద్యసే శాస్త్రైః॥ హేశివాయ! పరిపూర్ణానన్దస్వరూప! మే - మమ । తథా ప్రాప్త్యా - శివాయత్యస్య పరిపూర్ణ భావస్య ప్రాప్త్యా । మామపి సర్వదా, పరిపూర్ణానన్ద స్వరూపం, కురు ఇత్యర్థః॥—

ఇతి సప్తమం వ్యాఖ్యానమ్॥

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యమ్॥ శివాం యాతో మహాభద్ర నమో హం
మాయయా ధ్రువం । తతో నమాయ
మహ్యాం మశ్శివాయం కురు సర్వదా॥ ౧౯

వ్యాఖ్యా॥ అథా ష్టమం వ్యాఖ్యానం॥ శివాం యాత ఇతి॥

శివాం=శక్తిం । బ్రహ్మవిద్యారూపాం । యాతః - ఆయాసీదితి । శివాయః; తస్య సంబోధనే హేశివాయ! ఇత్యేవ । హే మహాభద్ర! పరమకల్యాణరూప । త్వం శివాయోసి - నిజస్వరూపస్థోసి । అహన్తు మాయయా - అవిద్యాయా । ప్రకృతి వాచకత్వేన ప్రసిద్ధస్య మాయా శబ్దస్య అవిద్యావాచకత్వే ప్రమాణం శ్రుతివాక్యమ్॥ "జీవేశా వాభాసేన కరోతి మాయాచా విద్యాచ స్వయమేవ భవతీ"తి॥ నమోహామ్॥

నమా - లక్ష్మీః । విద్యా యస్యా స్తీతి నమః । అహం నమః । నిర్విద్యోస్మీతి । ధ్రువం - నిశ్చిత మిత్యర్థః॥ యస్మాత్ అహం నిర్విద్యః, ఆత్మవిద్యాభిలాషీచ । త్వఞ్చ పూర్ణవిద్యః । శరణాగత పాలకశ్చ । సర్వజ్ఞ

త్వాత్ । సర్వేశ్వరత్వాత్ । తతః కారణాత్ । నమాయ - నిర్విద్యాయ। మహ్యాం=మదర్థం । ఆత్మ దర్శనాయేతి యావత్ । ఇదం, మః - మశ్శబ్ద వాచ్యం, సర్వం దృశ్యజాతం, ఇదంతా విషయం, శివాయం కురు। కథం మశ్శబ్దవాచ్యం ఇదన్తావిషయం సర్వ మిత్యత్ర । మశ్శబ్దస్య వ్యుత్పత్తి రుచ్యతే॥

మసీ - పరిణామే । దైవాదికః అస్య ధాతోః క్విపి రూపం । మస్యతి - పరిణమతే । వికారభావం గచ్ఛతీతి మః । పరిణామీదం సర్వం దేహగేహాది ప్రపఞ్చజాతం శివాయం కురు - భవద్రూపేణైవ ప్రకాశమానం యథాస్యాత్, తథా కురు॥ సర్వథా - సర్వప్రకారేణ । త్వత్స్వరూపాతిరేకేణ అప్రతీయమానం కుర్విత్యర్థః॥ యేనాహం తత్స్వరూప మేవేదన్తా విషయం స్వాత్మానంచ పశ్యేయ మిత్యర్థః॥ తథాచ ఉక్తం స్మృతౌ। 'వాసుదేవ స్సర్వ మితి స మహాత్మా సుదుర్లభః' ఇతి॥

ఇత్యష్టమం వ్యాఖ్యానమ్॥

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యమ్॥

శివ మేషి యతో జ్ఞాత్వా శివాయ త్వాం
ప్రపద్యసే । నతే మాయా యతో జ్ఞాత్వా
నమో వేదైః ప్రపద్యసే॥ ౨౦

నమో హఞ్చ శివా యోహం నమో
మహ్యాం నమోనమః । నమో నమాయ
శుద్ధాయ మఙ్గళాయ నమో నమః॥ ఇతి॥ ౨౧

వ్యాఖ్యా॥ అథ నవమం వ్యాఖ్యానం॥

శివమేషీతి॥ జ్ఞప్తిః=జ్ఞానం। స్వస్వరూపావిర్భావః। తయా జ్ఞప్త్యా। శివం - నిరతిశయానన్దరూపం, ఆత్మతత్త్వం। ఏషి - జానాసి। యతః కారణాత్, అతః త్వం శివాయ। ఇణ్ గతావస్మాణ్ ప్రత్యయే, రూపం ప్రపత్స్యసే శాస్త్రైః। తథా తయైవ జ్ఞప్త్యా - జ్ఞానేన। స్వరూప సాక్షాత్కారేణ। తే - తవ। మాయా - ఉపాధిః। అవిద్యాచ, నవిద్యతే॥ యతః కారణాత్, అతః త్వం నమః ప్రపత్స్యసే। నవిద్యతే మా యస్య స నమః। 'ఇన్దిరా లోక మాతా మా' ఇతి॥ మాశబ్దేన లోకమాతా జగత్కర్త్రీ ప్రకృతిః అవ్యక్త ముచ్యతే। సా అఖణ్డాద్వైతైక రసానన్ద స్వరూపస్య। తవ నవిద్యతే। 'అవ్యక్తాత్తు పరః పురుషో వ్యాపకోఽలిఙ్గ ఏవచ' ఇతి శ్రుతేః॥ ఇతి వేదైః నమః ప్రపత్స్యసే॥ ఉక్తస్య ఫలితమాహ॥— నమోహమితి॥ అహమపిచ త్వదనుగృహీతః। జ్ఞాతాత్మ స్వరూపోస్మి। త్వద్వ్యతిరిక్తం నకిఞ్చిదాత్మని పశ్యామి త్వత్స్వరూపమేవ సర్వం పశ్యామి॥ ఏవం ఏకాత్మ దర్శనాత్, నమోహం నిరవిద్యోహం - నిర్గతోఽవిద్యోపాధిత్వాత్। శివాయః - స్వరూపద్రష్టా చాహం। అతః మహ్యం - మదర్థం। మచ్ఛ్రేయసే। నమోనమః। నమోయం నమోయ - నిరంవద్యోయం నిరవిద్యోయం। ఇతి, వీప్సాయాం నమశ్శబ్దః ప్రయుజ్యతే। అభిజ్ఞైరితి శేషః॥

ఇదానీం ఆత్మలాభ సన్తుష్ట ఉక్త విశేషణ విశిష్టాయ భగవతే శమ్భవే ప్రణామం కరోతి॥ నమో నమాయేతి॥ నమాయ - అవిద్యారహితాయ। అతఏవ శుద్ధాయ। నిర్వికారాయ। శుద్ధత్వాదేవ మఙ్గళాయ, ఆనన్దప్రదాయ నమోనమః॥

ఓం నమశ్శివాయ

భాష్యమ్॥ నమో నమసనం శమ్భో నిరాకారాయ
తే నమః। నిర్గుణం నిష్క్రియం శాన్తం
ఇత్యాద్యా శ్రుతయో జగుః॥ ౨౨

నమో బ్రహ్మ నిరాకారం శివాయం శివ
సర్వదా। అతోఽహఞ్చ నమాభద్ర శివా
యోఽహం న సంశయః॥ ౨౩

వ్యాఖ్యా॥ పునః వ్యాఖ్యాత నామానం ప్రణమతి॥ నమో నమ
సన మితి॥ హే శమ్భో! తే - తవ। మసనం - పరిణామః। ఆకారవిశేషః।
నవిద్యతే। త్వం నమా అసి। అతః హే నమః - నిరాకారాయ। తే -
తుభ్యం। నమ ఇతి। నిర్వికారత్వే శ్రుతిం ప్రమాణ యతి॥ 'నిర్గుణం
నిష్క్రియం శాన్తం' ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః॥ త్వాం నిరాకారం జగుః-
కథయాం చక్రు రిత్యర్థః॥ పునర్విశినష్టి నమో బ్రహ్మేతి॥ హేశివ! త్వం
నమశ్శబ్దోక్తం నిరాకారం శివాయం పరిపూర్ణం బ్రహ్మాసి। సర్వదా ఏక
రసోఽసి। తవ పూర్ణత్వాత్। మమాపి త్వద్రూపత్వాత్। అతో అహ
మపి నమాః - పరిణామ రహితః। శివాయః - పరిపూర్ణరూపశ్చాహం,
నసంశయః॥ ఇతి॥

ఇతి నవమం వ్యాఖ్యానమ్॥

శ్లో॥ వ్యాఖ్యాన నవరత్నానాం మాలాం విజ్ఞ
మనో రమాం। శ్రీ మచ్ఛఙ్కర హ్వా
ద్భాషాం హారి నామాభిధో వ్యధాత్॥

ఓం నమశ్శివాయ

ఇయం సారస్వతాపత్య హరినామాఖ్య శర్మణా

పఞ్చాక్షరీ మన్త్రభాష్య వ్యాఖ్యా ప్రోక్తా

సుబోధినీ, శరేషు నవచన్ద్రాబ్దే

సప్తమ్యాం సోమవాసరే,

మార్గశీర్షే శుక్లపక్షే,

వ్యాఖ్యానం పూర్తి మభ్యగాత్ ॥

ఓం తత్సత్ ॥

అథ సూత్రభాష్యాంతర్గర్భిత శివపఞ్చాక్షరీ భాష్య విషయాః॥

ఏవం శ్రీ శివపఞ్చాక్షరీ మహామన్త్రభాష్య వ్యాఖ్యాన ముక్తమ్॥

ఇదానీం శారీరకసూత్ర భాష్య తాత్పర్యగర్భిత మేతదితి విజ్ఞానాయ, శారీరక భాష్య సంక్షిప్త తాత్పర్యాంశస్య, అస్మిన్ భాష్య వ్యాఖ్యానే కిఞ్చి దన్తర్భూతత్వం వర్ణ్యతే॥

I. 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి' ప్రథమాధికరణ సూత్రమ్:—

తస్యాయ మర్థః॥ అథేతి।

సాధనచతుష్టయ సంపత్త్యనన్తరం। 'అత' ఇతి, యతో బ్రహ్మాతిరిక్తత్వేన భాసమానస్య అధ్యస్తా నిత్యప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వాత్తదధిష్ఠానభూతం బ్రహ్మైవసత్యం। అతః బ్రహ్మజ్ఞానార్థం విచారః కర్తవ్య ఇతి॥ ప్రథమాధికరణార్థ ఉక్తః॥

తద్విచారార్థం అధ్యాసశ్చ నిరూపితః। స చ ప్రథమ వ్యాఖ్యానేఽన్తర్భూతః॥ తత్ర, "త్యజా మీదమిదం సర్వ మితి"॥

ఇదన్తా విషయస్య అధ్యస్త సర్వప్రపఞ్చస్య నిషేధద్వారా అఖణ్డానన్దైక స్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వేన విచార్యత్వ నిరూపణాత్॥ అతః ప్రథమాధికరణే బ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్య మిత్యుక్తమ్॥

కిం లక్షణం పున స్తద్బ్రహ్మేత్యాకాంక్షాయాం ద్వితీయాధికరణ సూత్రమ్ "జన్మాద్యస్య యతః" ఇతి॥

అస్య జగతః నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్య కర్తృత్వ భోక్తృత్వాది సంయుక్తస్య మనసాప్యచిన్త్యరచనా రూపస్య జన్మాది - జన్మస్థిత్యాది, యతః సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాద్భవతి। తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేష ఇతి, ద్వితీయాధికరణార్థః॥ స చ షష్ఠ వ్యాఖ్యానేఽన్తర్భూతః॥ తత్ర సకలజగత్కారణీభూత మాహేశత్వస్య నిరూపణాత్॥

ద్వితీయాధికరణే జగతః కారణం బ్రహ్మేత్యుక్తం, తత్ర హేతుభూతం తృతీయాధికరణం, "శాస్త్రయోనిత్వాత్"। ఇతి॥

ఋగ్వేదాదిశాస్త్రస్య అనేకవిద్యాస్థానోపబృంహితస్య దేవతిర్యఙ్మనుష్య వర్ణాశ్రమాది వ్యవహారహేతోః సర్వార్థావద్యోతినః, సర్వజ్ఞకల్పస్య యోనిత్వాత్ - కారణత్వాత్, అస్తి హి పురుషనిశ్వాసవత్। తస్మాన్మహతో భూతయోనేః అస్య శాస్త్రస్య సమ్భవః - ప్రాదుర్భావః। స్మరణమితి యావత్॥ అథవా శాస్త్రమ్ యోనిః - కారణం, యస్య బ్రహ్మణో యథావత్స్వరూపాధిగమే। ఇతి తృతీయాధికరణార్థః॥ స చ షష్ఠవ్యాఖ్యానేఽన్తర్భూతః॥

తత్ర "అస్మిం చ్ఛ్రుతే జగత్సర్వమ్" ఇత్యాదినా సర్వకారణత్వస్య తథా యస్మాదానన్దరూపస్త్వమ్, "దేవైర్వేదైర్నిగద్యసే" ఇతి, శాస్త్రయోనిత్వస్య ఉభయవిధస్య నిరూపణాత్॥

తృతీయాధికరణే బ్రహ్మణః శాస్త్రయోనిత్వముక్తమ్॥ తత్ర హేతుత్వేన చతుర్థాధికరణమాహ॥ తత్తు సమన్వయాదితి॥

తత్తు 'బ్రహ్మ' సర్వశక్తి జగదుత్పత్తి స్థితిలయ కారణం వేదాన్తశాస్త్రా దవగమ్యతే॥ ఇతి॥

కథమ్ ? సమన్వయాత్ సర్వేషు హి వేదాన్తేషు వాక్యాని తాత్పర్యేణైవ తస్యార్థస్య ప్రతిపాదకత్వే న మనుగతాని తాన్యేవాహ॥

"స దేవసోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమేవాఽద్వితీయ మిత్యాదీని" యస్మాత్సర్వవేదాన్తానాం బ్రహ్మణ్యేవ సమన్వయః। తస్మాత్సర్వ జగజ్జన్మాదికారణం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిఞ్చ బ్రహ్మైవేతి, చతుర్థాధికరణార్థః॥ స చ షష్ఠవ్యాఖ్యానేఽన్తర్భూతః॥

తత్ర "తద్వానా చ్ఛివ ఇత్యుక్తం కారణం బ్రహ్మ తత్పరా" ఇతి॥ బ్రహ్మణ ఏవ సర్వకారణత్వ నిరూపణాత్॥

ఏవం చతుస్సూత్ర్యాం చతుర్భిరధికరణై ర్బ్రహ్మణ ఏవ సర్వజ్ఞత్వేన సర్వశక్తిమత్త్వేన జగత్కారణత్వేన చ సర్వాధిష్ఠాన తయా సత్యత్వే నిశ్చితే, తద్విజ్ఞానార్థం విచారః కర్తవ్య ఇతి నిరూపితమ్ భవతి॥

తత్ర అన్యస్యాపి కస్య చి జ్జగత్కారణత్వం సమ్భవతి నవేతి సంశయనిరాసార్థం పఞ్చమాధికరణ సూత్రమ్ "ఈక్షతేర్నాశబ్ద మితి"॥

నను ప్రధానస్య అనేకాత్మకస్య పరిణామసంభవా దనేకాత్మక జగత్కారణత్వోపపత్తిః మృదాదివత్, న అసంహతైకాత్మకస్య బ్రహ్మణః॥ ఇత్యేవం ప్రాప్తే సూత్రమ్ "ఈక్షతేర్నా శబ్ద మితి"॥

న సాంఖ్యపరికల్పితం అచేతనం ప్రధానం జగత్కారణం శక్తం వేదాన్తే ష్వాశ్ర యితుం । యతః, అశబ్దం హి తత్, న జగత్కారణత్వేన వేదప్రతిపాదితం । కుతః ప్రధానస్య అశబ్దత్వం? 'ఈక్షతేః' । ఈక్షితృత్వ శ్రవణాత్ కారణస్య । కథం? ఏవం హి శ్రూయతే । "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమేవాఽద్వితీయమ్" ఇత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి కారణస్య ఈక్షితృత్వశ్రవణాత్ ।జడస్య ప్రధానస్య తదసంభవాత్ । ప్రధానం న జగత్కారణ మితి పఞ్చమాధికరణార్థః॥ స చ షష్ఠవ్యాఖ్యానేఽన్తర్భూతః॥

తత్ర "అస్మిం చ్ఛ్రుతే జగత్సర్వం తన్మయం శబ్దగామియత్ । తద్వ్యానా చ్ఛివ ఇత్యుక్తం కారణం బ్రహ్మతత్పరా" ఇతి । ప్రధానశబ్ద వాచ్యాఽవ్యక్తస్య బ్రహ్మాధీనత్వ నిరూపణాత్ । బ్రహ్మణశ్చ కారణత్వ నిరూపణా దితి॥

శేషేషు షడధికరణేషు ఆనన్దమయత్వా దిత్యాన్తర్గతత్వాకాశ జ్యోతిః ప్రాణాదిశబ్ద ప్రతిపాద్యత్వాదీని తస్యైవ పరమాత్మన ఉక్తాని। తేషా మపి తత్తై వాన్తర్భావ ఇతి॥

అథ ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే సప్తభి రధికరణైః, అస్పష్టబ్రహ్మలింగై ర్బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వ ముక్తం । ప్రధానజీవాదీనాం నోపాస్యత్వ మితి చోక్తం॥ 'తచ్చ ద్వితీయ వ్యాఖ్యానేఽన్తర్భూతమ్'॥ తత్ర 'నమామి దేవదేవేశం సకామోఽకామ ఏవ వా' ఇతి, బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వ నిరూపణాత్॥

అథ ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చతుర్దశభి రధికరణై ర్బ్రహ్మణః సర్వాధిష్ఠానత్వం, శ్రేష్ఠత్వం, అక్షరశబ్ద వాచ్యత్వం, ప్రణవే

నోపాస్యత్వం, ప్రకాశకత్వం, విజ్ఞానమయాది శబ్దవాచ్యత్వం చోక్తమ్॥ తచ్చ సప్తమవ్యాఖ్యానేఽంతర్భాతమ్॥ తత్ర 'శివం శివ మథా ప్రాప్తః' ఇత్యాదినా శ్రేష్ఠత్వాదేః సర్వరూపస్య సత్వాధిష్ఠానత్వస్య చ నిరూపణాత్॥

అథ ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే అష్టభి రధికరణైః। పునః ప్రధానకారణతా నిరాకరణపూర్వకం బ్రహ్మణ ఏవ కారణత్వ ముక్తం॥ తత్తు షష్ఠవ్యాఖ్యానేఽంతర్భాతమ్॥ తత్రాపి ప్రధానస్య బ్రహ్మాధీనతా నిరూపణద్వారా బ్రహ్మణ ఏవ సర్వకారణత్వ నిరూపణాత్॥

ఇతి ప్రథమాధ్యాయ వ్యాఖ్యా సమాప్తా॥

II. అథా విరోధాఖ్య ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమేపాదే త్రయోదశభి రధికరణైః, సాంఖ్యస్మృత్యాది విరోధపరిహారం కృత్వా, నిర్గుణ స్యాపి బ్రహ్మణో వివర్తాధిష్ఠానత్వేన ప్రకృతిత్వం నిమిత్తత్వం చ సాధితమ్॥ తత్తు షష్ఠ సప్తమ వ్యాఖ్యానయో రంతర్భాతమ్॥

తత్ర షష్ఠవ్యాఖ్యానే ప్రకృతేః స్వాతంత్ర్య నిషేధద్వారా బ్రహ్మణః కారణత్వ విధానాత్॥ సప్తమే చ 'యస్మాత్వం నేతినేతీ'తి, 'నక్షరం మాసి వేదజమ్' ఇత్యనేన వివర్తాధిష్ఠానత్వ ప్రతిపాదనేన చాసంగత్వ నిరూపణాత్॥

అథ ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే అష్టభి రధికరణైః సాంఖ్యాదిబౌద్ధాంతానాం మతఖండనమ్॥ తచ్చ చతుర్థవ్యాఖ్యానేఽంతర్భాతమ్॥

తత్ర "శివో బ్రహ్మాదిరూపస్సా చ్ఛక్తిభిస్త్రి సృభిస్సహేతి" సర్వస్య ప్రకృత్యంతస్య చాధ్యస్తత్వ ప్రతిపాదనేన అఖండైకరస తురీయాత్మన ఏవ వాస్తవత్వ ప్రతిపాదనాత్। దేహాదిబుద్ధ్యంత ప్రపంచ స్యాధ్యస్తత్వేనా భాసమానమాత్రత్వ ప్రతిపాదనేనానాత్మత్వ నిరూప

ణాత్ । తన్నిరాకరణేనైవ సాంఖ్యాదీనా మపి నిరాకృతత్వాత్ । తేషాం తన్మాత్రాత్మత్వ మానిత్వాత్, ప్రధాన పరమాణ్వాదీనాం ప్రకృత్యంతర్గతత్వాత్, ఆత్మన ఏవ వాస్తవత్వ ప్రతిపాదనేన శూన్యవాద మతస్య నిరాకృతత్వాత్ ॥

అథ ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే సప్తదశభి రధికరణైః । ఆకాశస్యా నిత్యత్వం స్వరూపవతో బ్రహ్మణోవా యో రుత్పత్తిః॥

ఏవం క్రమేణ బ్రహ్మణో జగజ్జనకత్వం, జీవస్య బ్రహ్మరూపత్వం చోక్తమ్॥ తచ్చ షష్ఠ సప్తమ వ్యాఖ్యానయో రంతర్భూతమ్॥ తత్ర బ్రహ్మణ ఏవ సర్వకారణత్వ ప్రతిపాదనేన ఆకాశాదీనాం జన్యత్వేన అనిత్యత్వ ప్రతిపాదనాత్ । తథా "శివాయ మేతథా ప్రాప్య శివాయం కురు సర్వదేతి" జీవస్య బ్రహ్మరూపత్వ నిరూపణాత్॥

ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే నవభి రధికరణైః, ఇంద్రియాణా మాత్మ సముత్పన్నత్వం, పరిచ్ఛిన్నత్వం, దేవతాధీనత్వం, ఈశ్వరస్యైవ చ ప్రాణాది నిర్మాతృత్వ ముక్తమ్॥ తచ్చ చతుర్థ వ్యాఖ్యానేఽంతర్భూతమ్॥

తత్ర శివస్య బ్రహ్మాదిరూపత్వ ప్రతిపాదనేన ప్రాణేంద్రియాది కారణత్వ మపి నిరూపితమ్॥

ఇతి ద్వితీయోధ్యాయః॥

III. అథ సాధనాఖ్య తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమేపాదే షడ్భి రధికరణైః, జీవస్య భావిశరీరబీజ రూపభూత సూక్ష్మవేష్టితస్యైవ ఇతో గమనం ఆరోహణం అవరోహణం చ, సస్యాదౌ జీవస్య న జన్మ, కింతు సంశ్లేషమాత్రం ప్రథమాహుతౌ శ్రద్ధాశబ్దేనాపాం ప్రతిపాదన ముపాసనాఫల భోక్తృత్వం చోక్తమ్॥ తచ్చ చతుర్థవ్యాఖ్యానేఽంతర్భూతమ్॥

తత్ర "శివో బ్రహ్మాదిరూపస్యాత్" ఇత్యాదినా పంచాగ్ని విద్యాధిగంతవ్య బ్రహ్మలోకాద్యధిష్ఠాతృత్వస్య పరమాత్మనః శివస్యైవ

నిరూపణాత్, అర్థం ధర్మం చ కామం చ వాంఛంశ్చ జగదీశ్వర మితి" సకల కర్మోపాసనా ఫలభోగ్యప్రదత్వ స్యాపి పరమేశ్వరస్యైవ నిరూపణాత్॥

అథ తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే అష్టభి రధికరణైః బ్రహ్మణోఽనంగత్వ నిరూపణాయ, స్వప్నాది సృష్టేః మిథ్యాత్వం, బ్రహ్మణో నిషేధ్యాతీతత్వేన సత్యత్వం, తదన్యస్య అవస్తుత్వం చ కర్మ ఫలోత్పత్తిం ప్రతి ఈశ్వరస్యైవ కర్తృత్వం, న అపూర్వస్య, ఇత్యాది ప్రతిపాదితమ్॥ తచ్చ ద్వితీయ వ్యాఖ్యానేఽంతర్భూతమ్॥ 'తత్ర నమామి దేవదేవేశం సకామోఽకామ ఏవవేతి' బ్రహ్మణ ఏవ సర్వకామప్రదత్వ నిరూపణాత్॥

అథ తృతీయపాదే షట్త్రింశ దధికరణైః, ఛాందోగ్య బృహదారణ్యక శ్రుత్యుక్తయోః పంచాగ్ని విద్యోపాసనయోః, విద్యనుష్ఠాన ఫలసామ్యే నైకత్వం, గుణోపసంహారస్య కర్తవ్యత్వం, నానోపాసనా కథనం వికల్పేన సముచ్చయేన వా, ప్రతీకోపాసనాయా మైచ్ఛికత్వం వికల్ప సముచ్చయయోః, యథా కామ్యం చ ఉక్తం॥ తచ్చ ద్వితీయ వ్యాఖ్యానేఽంతర్భూతమ్॥

తత్ర ఈశ్వరస్య సర్వకర్మ ఫలప్రదత్వ నిరూపణాత్, ఉపాసనా ప్రకారణాం చ ఈశ్వరారాధన పరత్వాత్॥

అథ చతుర్థపాదే సప్తదశభిరధికరణైః, ఆత్మజ్ఞానస్య స్వతంత్రత్వం, ఆత్మబోధస్య కర్మా నపేక్షత్వం, విద్యాయాః స్వోత్పత్తౌ కర్మసాపేక్షత్వం, భ్రష్టోర్ధ్వరేతసః ప్రాయశ్చిత్తస్య ఆముష్మిక శుద్ధిజనకత్వం, న వ్యవహారార్థజనకత్వం, సాలోక్యాది ముక్తీనాం సాతిశయత్వం, నిర్వాణముక్తేశ్చ నిరతిశయత్వ ముక్తం॥ తచ్చ చతుర్థవ్యాఖ్యానేఽంతర్భూతమ్॥

తత్ర ఈశ్వరస్య బ్రహ్మాదిరూపత్వస్య శుద్ధస్వరూపత్వస్య చ నిరూపణాత్॥

ఇతి తృతీయోధ్యాయః॥

IV. అథ ఫలాఖ్య చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చతుర్దశభి రధికరణైః । శ్రవణాదీనా మావర్తనీయత్వం, ఉపాసనాయా మాసనస్య నియతత్వం, ధ్యానసాధనస్యైకాగ్ర్యస్య ప్రధానత్వాత్, దిగ్దేశకాలానామనియమః । జ్ఞానినాం పుణ్యపాప లేపాభావః। ప్రారబ్ధస్య భోగేన నాశః । సంచితకర్మ (జ్ఞానేన) వినాశః । జ్ఞాత్రా జీవేన స్వాత్మతయా బ్రహ్మణో గ్రాహ్యత్వం । ప్రతీకే అహం దృష్టి రభావః । నిత్యకర్మణః తారతమ్యేన విద్యమానత్వం । అధికారిణాం ముక్తి సద్భావః । ఇత్యాది ఉక్తమ్॥ తచ్చ చతుర్థ వ్యాఖ్యానేఽంతర్భూతమ్॥

తత్ర "ధ్యేయం తత్త్వం వివేకత" ఇతి॥ వివేకాదిద్వారా ధ్యానసమాధ్యాదిపూర్వకత్వేన ముక్తేః కారణ నిరూపణాత్ ॥

అథ ద్వితీయపాదే ఏకాదశభిరధికరణైః వాగాదీనాం మనసి వృత్తిలయః, న స్వరూపతః । తత్త్వవిదోఽస్య వాగాదీనాం పరమాత్మని నిశ్శేషేణ లయః । ఉపాసకానా మూర్ధన్యస్థానా దేవోత్క్రమణం । తేషాం నిశాయా (మా) మపి మృతానాం రశ్మి ప్రాప్తిః । తత్త్వవిదః ప్రాణానోత్క్రామంతి । ఇత్యాద్యుక్తమ్॥ తచ్చ చతుర్థవ్యాఖ్యానేఽంతర్భూతమ్॥

తత్ర బ్రహ్మాదిరూపిణః నిర్గుణస్వరూపిణశ్చ పరమాత్మనో నిరూపణాత్ । ఉక్త ఫలప్రదత్వస్య తత్రాన్వాయనేన సంభవాత్॥

అథ తృతీయపాదే షడ్భిరధికరణైః అర్చిరాదినా బ్రహ్మ లోక మార్గస్యైకత్వం । ఉత్తరమార్గేణ కార్యబ్రహ్మలోక గమనం । ప్రతీకోపాసకానాం బ్రహ్మలోకాప్రాపణం । తేషాం దేవతాంతరోపాసకత్వాత్ తత్తల్లోకగమనం । ఇత్యాద్యుక్తమ్॥ తచ్చ చతుర్థవ్యాఖ్యానేఽంతర్భూతమ్॥

తత్ర "శివో బ్రహ్మాదిరూపస్స్యాత్" ఇతి, సర్వసామర్థ్యస్య, "అర్థం ధర్మం చ కామం చ వాఞ్ఛంశ్చ జగదీశ్వరమ్" ఇతి, సగుణోపాసనస్య, నిర్గుణోపాసనస్య చ, ఫలప్రదాతృత్వం పరమేశ్వరస్యైవ నిరూపితమ్॥

అథ చతుర్థపాదే ముక్తిరూపస్య వస్తునః పురాతనత్వం ముక్తస్యచ బ్రహ్మణోఽభిన్నత్వం, ముక్తస్వరూప భూతస్య బ్రహ్మణః యుగపత్సవిశేష నిర్విశేషత్వం । అర్చిరాది మార్గేణ బ్రహ్మలోక ప్రాప్తస్య ఉపాసకస్య భోగవస్తూనాం సృష్టౌ మానస సంకల్పస్యైవ హేతుత్వం। దేహాంతర సృష్టావప్యైచ్ఛికత్వం, జగత్సృష్టౌ స్వాతంత్ర్యాభావేపి భోగమోక్షయోః స్వాతంత్ర్యం, సదేహత్వ మదేహత్వ మపి తస్యైచ్ఛికమేవ। ఇత్యాదీని నిరూపితమ్॥ తచ్చ చతుర్థ నవమ వ్యాఖానయో రంతర్భూతమ్॥

తత్ర 'అహం శివః శివోహం చేత్యాదినా' ముక్తస్య బ్రహ్మణోఽభిన్నత్వ నిరూపణాత్॥ 'అథవా దాసపవాహ' మిత్యాదినా, ఉపాసనాయాశ్చ సమ్యఙ్నిరూపణాత్, 'నమోహం చ శివాయోహం' ఇత్యాదనా నవమ వ్యాఖ్యానే, జీవస్య అనాదిబ్రహ్మరూపత్వ నిరూపణాత్॥

ఇతి చతుర్థోఽధ్యాయః॥

ఓం నమశ్శివాయ॥

ఓం తత్సత్॥

ఇతి, నారాయణ స్మృతిః॥

నమః పదస్య అర్థనిరూపణమ్

౧. నమః = త్యాగః ; ఉత్సర్జనం.

౨. నమః = ప్రణామః ; అనుర్ ; నతిః.

౩. నమః = హే అపరిణామిన్ !

ప్రణామః ; ఆత్మసమర్పణమ్. (అభిమాననాశస్య)

౪. నమః = నమనం - ధ్యానం; లక్ష్యార్థః.

'నమతీ'తి - నమః, పచాద్యచ్ నమనకర్తా (ఉపాసకః).

౫. నమః = నమా = లక్ష్మీః యస్యసః.

'నమాతీ'తి = అపరిచ్ఛిన్నః.

(1) మానగోచరో నభవతి.

(2) రక్షితో నభవతి (నేతి నేతి)

సకల నిషేధాధిష్ఠానమితి యావత్.

౬. నమః = న - మా = విద్యా యస్య సః = నిర్విద్యః.

౭. హేనమః ! అపరిణామిన్, నిర్వికార బ్రహ్మన్.

శివ పదస్య అర్థనిరూపణమ్

౧. శివః = (1) శివ మస్యాస్తీతి శివః.

(2) శేతే అనేనేతి శివమ్ = మఙ్గళమ్.

(3) శివయతీతి శివః = సగుణః, నిర్గుణశ్చ.

౨. శి = అవ్యక్తమ్.

వః = వసతి = భాజయతి.

వాతి = సూచయతి.

శివాయ పదస్య అర్థనిరూపణమ్

౧. శివం = సకలోపద్రవ రహితమ్, నిరతిశయాఖండైక రసానంద స్వరూపమ్॥ ఏతి – అయత ఇతి (ప్రాప్తః).

౨. శివాయః = తస్య సంబుద్ధిః । హే శివాయ ! పరిపూర్ణానంద స్వరూప ! శివాం - యాతః = శివాయః.

౩. శివా = శక్తిః, బ్రహ్మవిద్యా.

౪. శివాయ = నమోఽహమ్.

నమః = న - మా - య = నమాయ, వికారి దృశ్య జాతం సర్వం, శివాయం కురు.

శివమ్ ఏతీతి = శివాయః, నమశ్చ కర్మణ్యాణ్ (అవిద్యా రహితః)

౫. శివాయ = నమాశ్చ అసౌ శివాయశ్చ - నమ శ్శివాయః.

"నమ శ్శివాయ" ఇతి, వాక్య యోజనా ప్రకారః.

ప్రథమ వ్యాఖ్యాన యోజనా.

౧. శివాయ = ఆనందాయ.

౨. నమః = త్యాగః = సమర్పణమ్ (మంగళమ్.)

౩. కేషామ్? = యథోపలబ్ధం పత్ర ఫల పుష్పాదీనామ్.

౪. కిమర్థం ? = ధర్మాదీనాంచ సిద్ధయే. (ఫలం)

౫. ఉత్సర్జనం = (వదలిపెట్టుట) అనాత్మప్రపఞ్చస్య గేహ దేహేంద్రియాంతః కరణాదేః ;

౬. త్యజామి = బ్రహ్మలోకాన్తం మమభావనం, అహంభావంచ, తతః స్వరూపవాసనాంచ; ఉత్సృజామి.

(అవాంతరఫలం) = అర్థ ధర్మ కామాదీనాం సిద్ధిః. — (ఫలం)

(పరమప్రయోజనం) = మోక్షసిద్ధిః — (ఫలం)

ద్వితీయ వ్యాఖ్యాన యోజనా

౧. నమః = ప్రణామః.

౨. శివాయ = దైన్యాయ, సేవాయై.

(1) దేవదేవేశం ప్రతి కామనయా సేవారూప పరమ భక్తి ప్రాప్తిః.

(2) ఐహికాముష్మిక ప్రకృచ్ఛందనాది, ఆత్మలోకాన్త సకలైశ్వర్య సిద్ధిః. (ఫలం)

(3) అకామనయా జ్ఞానాద్వారా మోక్షసిద్ధిః (ఫలం)

తృతీయ వ్యాఖ్యాన యోజనా

౧. హే శివ! దేవదేవేశ! సర్వ అశివ సంహర్తః!

౨. నమః = హే అపరిణామిన్! అయ=ప్రాపయ। కమ్? ఆత్మానం॥ అయ = అవగమయ॥ (ఆత్మస్వరూప స్థితిని బొందించుము)

కుత్ర? నిర్వికారే త్వయి॥ మాం - పరిపూర్ణ పరమానంద స్వరూపస్థితం కుర్విత్యర్థః॥

3. నమస్యతి = నపరిణమతే ఇతి పరిణామహీనః।
౪. ప్రణామః = అహం మమాభిమాన త్యాగః॥

చతుర్ధ వ్యాఖ్యాన యోజనా

౧. శివః = పరమాత్మా, సగుణో నిర్గుణశ్చ.
౨. నమః = ధ్యానమ్, నిదిధ్యాసనమ్, లక్ష్యార్థః। తాదర్థ్యే చతుర్థీ। తుర్యబ్రహ్మ తాదాత్మ్యలాభేన జీవన్ముక్తో భవిష్యామి. (ఫలం)
3. నమః = నమస్కారః. దాసోహం ఈశ్వరాయ నమస్కరోమి.
౪. నమః = త్యాగః = కర్మ ఉపాసనంచ, అథవా, ధ్యానం=జ్ఞానం.

పంచమ వాఖ్యాన యోజనా

౧. నమః = 'నమతీ'తి, అచ్ ప్రణామ కర్తా, ఉపాసకః—
౨. హేం శివ! శేతే అస్మిన్ సర్వమితి వః; హే సర్వాశివ = సంహర్తః. అయ = ఆత్మస్వరూప జ్ఞానప్రదానేన మాం స్వరూపసిద్ధం కురు॥

షష్ఠ వ్యాఖ్యాన యోజనా

౧. శి = అస్మిన్ఛేత ఇతి ప్రకృతిః = అవ్యక్తమ్॥
౨. శివ = నామరూప వ్యాకర్తః!

౩. వానాత్ = వననాత్, వానాద్వాఽహం.

౪. అహం నమః = న – మా – యస్యాస్తి; విద్యాలక్ష్మీహీనః। విద్యాం లక్ష్మీం చ ప్రాప్తుమిచ్ఛామి. అతః అహం అధికారీ॥

౫. హే శివ! = ఆనందరూప!

౬. అయ = ప్రాపయ.

౭. దేహి = లక్ష్మీం ఆత్మవిద్యాం, జ్ఞానం, ఆత్మస్వరూప సాక్షాత్కారంచ॥

సప్తమ వ్యాఖ్యాన యోజనా

నమః = 'న – మాతి' ఇతి, నఞర్థం = నఞ్ విషయం నిషేధ్యం ప్రపఞ్చం మానగోచరత్వా పాదనేన వ్యవహారవిషయం కరోతి॥ ఇతి॥

నమాతి = స్వయం మానవిషయోనభవతి, నిర్లేపః = అసంగైకరసః సచ్చిదానందాత్మనా తిష్ఠతీతి.
ర ఇతో నభవతి. (మహారజనమివ.)

నమః = సకల నిషేధాధిష్ఠానత్వేన సర్వాశ్రయః అస్మి॥

నమః = అపరిచ్ఛిన్నః అస్మి॥

హేశివాయ! శివం = సకలోపద్రవ రహితమ్. నిరతిశయాఖండైకరసానందంచ స్వరూపమ్॥

ఆ = సమంతాత్॥ ఏతి – ప్రాప్నోతీతి.

హేశివాయ! పరిపూర్ణ పరమానందభావప్రాప్త్యా పూర్ణానంద సిద్ధిం కురు॥

అష్టమ వ్యాఖ్యాన యోజనా

హే శివాయ ! శివాం యాత = బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాప్త॥ ఇదం సర్వం మహ్యాం శివాయం కురు, భవ ద్రూపేణై వ ప్రకాశమానం త్వత్స్వరూపాతిరేకేణా ప్రతీయమానం సర్వం భవద్రూపేణై వ విజ్ఞాతుం శక్తం కురు॥

నవమ వ్యాఖ్యాన యోజనా

హే శివాయ = శివమ్ ఏతి = జానాతి. ఇతి॥ నిరతిశయానంద రూపజ్ఞ.

నవిద్యతే మా (మాయా) యస్యసః త్వం నమః	స్వస్వరూపావిర్భావేన శివం = నిరతిశయానంద స్వరూపం ఆత్మతత్వం, ఏషి = జానాసి.

అతః త్వం శివాయః = శివస్య రూపః. అహామపి శివస్సన్నపి అజ్ఞానవశాత్ నజానామి. తత్కారణాత్ త్వదనుగ్రహ సిద్ధయే, అహం నమః = ఏకాత్మ దర్శన లాభాయ నమః కరోమి॥

నిరవిద్యోహం = శివాయశ్చ ఆనందరూపాయ మహ్యాం భగవతేచ నమో నమః = అహామపి నమాః = పరిణామరహితః॥

శివాయశ్చ న సంశయః॥

బ్రహ్మైవాహ మస్మి.

ఫలశ్రుతిః

శ్రీ శివ పఞ్చాక్షరీ మహామన్త్ర జపానుష్ఠాన తత్పరా
సాధవః ఏతద్వ్యాఖ్యానానుసారేణ అర్థానుసంధానం
కుర్వాణా బ్రాహ్మణ్యోఽభ్యుదయ లక్షణం
ఫలం కామనయా; నిష్కామనయాచ
నిశ్శ్రేయస లక్షణ పరమఫల
మవాప్య ధన్యా భూయాసు
రితి, శివమ్॥

ఇతి నారాయణ స్మృతిః.

శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ నారాయణాశ్రమ యతివర్యాః

ప్రకాశకః॥

అథ శివోహం స్తోత్రమ్

౧. ఓం మయ్యేవ సకలం జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం
మయి సర్వం లయంయాతి తద్బ్రహ్మాద్వయ మస్మ్యహం॥

౨. ఓం చిదాకాశ మాకాశ మాకాశ రూపం
నిరాకార సాకార మోంకార గమ్యం
సహస్రారమధ్యస్థ బిందుస్వరూపం
చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౩. నమే ద్వేషరాగౌ నమే లోభమోహౌ
మదో నైవ మేనైవ మాత్సర్యభావః
న ధర్మో న చార్థో న కామో న మోక్ష
శ్చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౪. న భూమి ర్న వాయు ర్న తేజో న చాపో
న చాకాశ మీశో విధి ర్విష్ణు రుద్రా
తదీయే విలాసే త్రిధాభూత మధ్యం
చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౫. మనో బుద్ధ్యహంకార చిత్తానినాహం
న చ శ్రోత్ర జిహ్వే న చ ఘ్రాణనేత్రే
న చ వ్యోమభూమి ర్న తేజో న వాయు
శ్చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౬. చతుష్పాదయుక్తం సరోజం చ చిత్తం
షడారం దశారం స్ఫురద్ద్వాదశారం

దళద్వంద్వయుక్తం సరోఽయం స్మరేయం
చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౭. నజాగ్ర న్నమే స్వప్నకోవా సుషుప్తిః
న జీవాత్మకో హ్యంతరాత్మా పరాత్మా
శరీరాభిమానం త్యజే త్తారకాజ్ఞే
చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౮. అకారం ఉకారం మకారం తృతీయం
న నాదం న బిందుం కళాతీతపూతం
హరి బ్రహ్మ రుద్రం పరబ్రహ్మరూపం
చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౯. నమే మృత్యుశంకా నమే జాతిభేదః
పితానైవ మే నైవ మాతా న జన్మ
న బంధు ర్న మిత్రం గురుర్నైవ శిష్య
శ్చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౧౦. న గంధో న పుష్పం న దీపో న ధూపం
న నైవేద్య తాంబూల పుష్పాంజలిం చ
కృతే సద్గురోః పాదపద్మ ప్రణామే
చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౧౧. న శైవం న శాక్తం న విష్ణు ర్గణేశం
న సౌరం చ కాపాలికాదర్శనం చ
మతం సర్వమేకం గతం సర్వకృత్యం
చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౧౨. న పుణ్యం న పాపం న సౌఖ్యం న దుఃఖం
న మంత్రో న తీర్థా న వేదా న యజ్ఞాః
అహం భోజనం నైవ భోజ్యం న భోక్తా
చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౧౩. న చ ప్రాణసంజ్ఞో న వా పంచవాయుః
న చార్థో న వా సప్తధాతు ర్నకోశః
న వాక్పాణి పాదా న చోపస్థపాయూ
చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౧౪. అహం నిర్వికల్పో నిరాకారరూపో
విభుర్వ్యాప్య సర్వత్ర సర్వేంద్రియాణాం
న చాసంగతం నైవ ముక్తిర్నమేయ
శ్చిదానందరూప శ్శివోహం శివోహమ్॥

౧౫. ఓంకారం పంచభూతానాం నకారం చ దశేంద్రియం
మకారశ్చ మనః పంచ శికారం ప్రాణనాయకం
వకారం దశవాయూనాం యకారం త్రిగుణాత్మకమ్
శృణుపార్థ! మహాబాహో ఆత్మతత్వం యథావిధి॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ మచ్ఛంకరాచార్య విరచితమ్
శివోహం స్తోత్రం సంపూర్ణమ్.

అథ శ్రీమచ్ఛంకరాచార్య హస్తామలక సంవాదః॥

శ్రీ శంకరః = శంకరుల ప్రశ్న

౧. కస్త్వం శిశో? కస్య! కుతో౽సి గంతా
కిన్నామ తే? త్వం కుత ఆగతో౽సి?
ఏత ద్వద త్వం మమ సుప్రసిద్ధం
మత్ప్రీతయే ప్రీతి వివర్ధనో౽సి॥

హస్తామలక ఉవాచ = హస్తామలకుల జవాబు.

౧. నాహం మనుష్యో నచ దేవ యక్షో
న బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రాః।
న బ్రహ్మచారీ న గృహీ వనస్థో
భిక్షు ర్నచాహం నిజబోధరూపః॥

౨. నిమిత్తం మనశ్చక్షురాది ప్రవృత్తౌ
నిరస్తా ఖిలోపాధి రాకాశ కల్పః।
రవిర్లోకచేష్టా నిమిత్తం యథా య
స్స నిత్యోపలబ్ధి స్వరూపోహ మాత్మా॥

౩. యమ గ్న్యుష్ణవ న్నిత్య బోధ స్వరూపం
మన శ్చక్షురాదీ న్య బోధాత్మకాని।
ప్రవర్తంత ఆశ్రిత్య నిష్కంప మేకం
స నిత్యోపలబ్ధి స్వరూపోహ మాత్మా॥

౪. ముఖా భాసకో దర్పణే దృశ్యమానో
ముఖత్వా త్పృథక్త్వేన నై వా స్తి వస్తు ।
చిదాభాసకో ధీషు జీవోఽపి తద్వ
త్స నిత్యోపలబ్ధి స్స్వరూపోహ మాత్మా॥

౫. యథా దర్పణాభావ ఆభాస హానౌ
ముఖం విద్యతే కల్పనాహీన మేకం ।
తథా ధీ వియోగే నిరాభాసకో య
స్స నిత్యోపలబ్ధి స్స్వరూపోహ మాత్మా॥

౬. మన శ్చక్షురాదే ర్వియుక్తః స్వయం యో
మన శ్చక్షురాదే ర్మన శ్చక్షు రాదిః ।
మన శ్చక్షురాదే రగమ్య స్వరూప
స్స నిత్యోపలబ్ధి స్స్వరూపోహ మాత్మా॥

౭. య ఏకో విభాతి స్వత శ్శుద్ధ చేతాః
ప్రకాశ స్వరూపోపి నానేవ ధీషు ।
శరా వోదకస్థో యథా భాను రేక
స్స నిత్యోపలబ్ధి స్స్వరూపోహ మాత్మా ॥

౮. యథా ఽనేక చక్షుః ప్రకాశో రవి ర్న
క్రమేణ ప్రకాశీ కరోతి ప్రకాశ్యం ।
అనేకా ధియో య స్తథైక ప్రబోధ
స్స న్నిత్యోపలబ్ధి స్స్వరూపోహ మాత్మా॥

౯. వివస్వ త్ప్రభాతం యథా రూప మక్షం
ప్రగృహ్ణాతి నాభాత మేవం వివస్వాన్ ।
తథా భాస ఆభాస యత్యక్ష మేకం
స నిత్యోపలబ్ధి స్స్వరూపోహ మాత్మా॥

౧౦. యథా సూర్య ఏకో ప్స్వనేక శ్చలాసు
స్థిరా స్వవ్య నప్య గ్వి భావ్య స్వరూపః ।
చలాసు ప్రభిన్నాను ధీష్వేవ మేక
స్స నిత్యోపలబ్ధి స్వరూపోహ మాత్మా॥

౧౧. ఘన చ్ఛన్న దృష్టి ర్ఘ నచ్ఛన్న మర్కం
యథా నిష్ప్రభం మన్యతే చాతి మూఢః ।
తథా బద్ధ వద్భాతి యో మూఢ దృష్టే
స్స నిత్యోపలబ్ధి స్వరూపోహ మాత్మా॥

౧౨. సమస్తేషు వస్తు ష్వను స్యూత మేకం
సమస్తాని వస్తూని యన్న స్పృశంతి ।
వియద్వ త్సదా శుద్ధ మచ్ఛ స్వరూప
స్స నిత్యోపలబ్ధి స్వరూపోహ మాత్మా॥

౧౩. ఉపాధౌ యథా భేదతా స్సన్మణీనాం
తథా భేదతా బుద్ధి భేదేషు తేపి ।
యథా చంద్రకాణాం జలే చంచలత్వం
తథా చంచలత్వం తవాపీహ సాధో॥

ఇతి శ్రీ మచ్ఛంకరాచార్య హస్తామలకాచార్యా
ఒద్వైతా మృత రస సంవాదం
సంపూర్ణమ్॥

అథ నిర్వాణ షట్కమ్

౧. నాహం దేహో నేంద్రియాణ్యాంత రంగం
నాహంకారః ప్రాణవర్గో న బుద్ధిః
దారా ఽపత్య క్షేత్ర విత్తాది దూర
స్సాక్షీ నిత్యః ప్రత్యగాత్మా శివోహమ్॥

౨. రజ్జ్వ జ్ఞానా ద్భాతి రజ్జు ర్యథా హి
స్వాత్మా జ్ఞానా దాత్మనో జీవ భావః
ఆప్తో క్త్యాఽహి భ్రాంతి నాశే స రజ్జుః
జీవో నాహం దేశికోక్త్యా శివోహమ్॥

3. ఆభాతీదం విశ్వ మాత్మ న్యసత్యం
సత్య జ్ఞానానంద రూపే విమోహాత్
నిద్రామోహా త్స్వప్నవ త్తన్నసత్యం
శుద్ధః పూర్ణో నిత్య ఏక శ్శివోహమ్॥

౪. మత్తో నాన్య త్కించి దత్రాస్తి దృశ్యం (విశ్వం)
విశ్వం (సత్యం) బాహ్యం వస్తు మాయోప క్లుప్తం
ఆదర్శాంత ర్భాస మానస్య తుల్యం
మయ్యద్వైతే భాతి తస్మా చ్ఛివోహమ్॥

౫. నాహం జాతో న ప్రవృద్ధో న నష్టో
దేహస్యోక్తాః ప్రాకృతా స్సర్వ ధర్మాః
కర్తృత్వాది శ్చిన్మయ స్యాస్తి నాహం
కార స్యైవ హ్యాత్మనో మే శివోహమ్॥

౬. నాహం దేహో జన్మమృత్యూ కుతో మే
నాహం ప్రాణః క్షుత్పిపాసే కుతో మే
నాహం చిత్తం శోకమోహౌ కుతో మే
నాహం కర్తా బంధమోక్షౌ కుతో మే॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీమచ్ఛంకరాచార్య విరచితం
నిర్వాణషట్కం సంపూర్ణమ్॥

అథ శ్రీ శుకాష్టకమ్

౧. భేదాభేదౌ సపది గలితౌ పుణ్యపాపే విశీర్ణే
మాయామోహౌ క్షయ మధిగతౌ నష్ట సందేహ వృత్తిః
శబ్దాతీతం త్రిగుణ రహితం ప్రాప్య తత్త్వావబోధం
నిస్త్రైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః॥

౨. య స్స్వాత్మానం సకల వపుషా మేక మంత ర్బహిస్థం
దృష్ట్వా పూర్ణం ఖ మివ సతతం సర్వ భాండస్థ మేకం
నాన్య త్కార్యం కిమపిచ తథా కారణా ద్భిన్న రూపం
నిస్త్రైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః॥

3. యద్వ న్నద్యో౽౦ బుధి మధి గతా స్సాగరత్వం ప్రపన్నాః
తద్వ జ్జీవా స్సమరస గతా శ్చిత్స్వరూపం ప్రపన్నాః
వాచాతీతే సమరస ఘనే సచ్చిదానందరూపే
నిస్త్రైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః॥

౪. హేమ్నః కార్యం హుతవహ గతం హేమతా మేతి తద్వత్
క్షీరం క్షీరే సమరస గతం తోయ మేవాంబు మధ్యే

ఏవం సర్వం సచ్చురస గతం త్వం పదం తత్పదార్థే
నిస్త్రైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః॥

౫. కశ్చాత్మాహం కిమపిచ భవాన్ కోయ మత్ర ప్రపంచః
స్వాంత ర్వేద్యే గగన సదృశే పూర్ణతత్త్వ ప్రకాశే
ఆనందాఖ్యే సమరస ఘనే బాహ్యాంత ర్విలీనే
నిస్త్రైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః॥

౬. దృష్ట్వా సర్వం పరమ మమృతం స్వప్రకాశ స్స్వరూపం
బుద్ధ్వా త్మానం విమల మచలం సచ్చిదానంద రూపం
బ్రహ్మాధారం సకల జగతాం సాక్షిణం నిర్విశేషం
నిస్త్రైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః॥

౭. కార్యా కార్యం కిమపి చరతో నైవ కర్తృత్వ మస్తి
జీవన్ముక్తి స్థితి రిహ గతా దగ్ధ వస్త్రావభాసా
ఏవం దేహే ప్రచలిత తయా దృశ్య మాన స్సముక్తో
నిస్త్రైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః॥

౮. యస్మి న్విశ్వం సకల భువనం సైంధవం సింధుమధ్యే
పృథ్వ్యాం బ్వగ్ని శ్వసన గగనం జీవభావ క్రమేణ
యద్వ ల్లీనం తది ద మఖిలం సచ్చిదానంద రూపం
నిస్త్రైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః॥

౯. సత్యం సత్యం పరమ మమృతం శాంతి కల్యాణ హేతుం
మాయారణ్యే దహన మమలం శాంతి నిర్వాణ దీపం
తేజో గాశిం నిగమ సదనం వ్యాస పుత్రాష్టకం యః
ప్రాతః కాలే పఠతి సహసా యాతి నిర్వాణ మార్గమ్॥

ఇతి శ్రీ శుకాష్టకమ్
సంపూర్ణమ్॥

లఘువాక్య వృత్తి

౧. స్థూలం మాంస మయో దేహ స్సూక్ష్మ స్స్యా ద్వాసనా మయః
జ్ఞాన కర్మేన్ద్రియై స్సార్థం ధీ ప్రాణౌ తచ్ఛరీ గౌ॥

౨. అజ్ఞానం కారణం సాక్షీ బోధా స్తేషాం విభాసకః
బోధా భాసో బుద్ధిగతః కర్తాస్యా త్పుణ్య పాపయోః॥

3. సయేవ సంసరే త్కర్మ వశా ల్లోక ద్వయే సదా
బోధా భాసా చ్ఛుద్ధ బోధం వివిచ్యా దతి యత్నతః॥

౪. జాగర స్స్వప్నయో రేవ బోధా భాస విడంబనా
సుప్తౌతు తల్లయే బోధః శుద్ధో జాడ్యం ప్రకాశ్యతే॥

౫. జాగరేఽపి ధియ స్తూష్ణీం భావః శుద్ధేన భాస్యతే
ధీవ్యాపారా శ్చచిదాభాస్యా శ్చిదాభాసే న సంయుతాః॥

౬. వహ్నితప్త జలం తాప యుక్తం దేహస్య తాపకం
చిదాభాస్యా ధీ స్తథా భాస యుక్తాన్యం భాసయే త్తథా॥

౭. రూపాదా గుణదోషాది వికల్పా బుద్ధిగాః క్రియాః
తాః క్రియాః విషయైః సార్థం భాసయంతీ చితిర్మతా॥

౮. రూపాచ్చ గుణదోషాభ్యాం వివిక్తా కేవలా చితిః
సైవా ను వర్తతే రూప రసాదీనాం వికల్పనే॥

౯. క్షణే క్షణేఽన్యథా భూతా ధీ వికల్పా శ్చితి ర్నతు
ముక్తా సు సూత్ర వ ద్బుద్ధి వికల్పేషు చితి స్తథా॥

౧౦. ముక్తాభి రావృతం సూత్రం ముక్తయో ర్మధ్య ఈక్ష్యతే
తథావృత్తి వికల్పై శ్చిత్ స్పష్టా మధ్యే వికల్పయోః॥

౧౧. నష్టే పూర్వే వికల్పేతు యావదన్యస్య నోదయః
నిర్వికల్పక చైతన్యం స్పష్టం తావ ద్విభాసతే॥

౧౨. ఏక ద్వి త్రి క్షణే ష్వేవం వికల్పస్య నిరోధనం
క్రమే ణాభ్యస్యతాం యత్నా ద్బ్రహ్మాను భావ కాంక్షిభిః॥

౧౩. సవికల్పక జీవోఽయం బ్రహ్మా త న్నిర్వికల్పకం
అహం బ్రహ్మేతి వాక్యేన సోఽయ మర్థోఽభిధీయతే॥

౧౪. సవికల్పక విధ్యోహం బ్రహ్మైక్యం నిర్వికల్పకం
స్వత స్సిద్ధా వికల్పాస్తే నిరోద్ధవ్యాః ప్రయత్నతః॥

౫౧. శక్యః సర్వనిరోధేన సమాధి ర్యోగినాం ప్రియః
తదా శక్తౌ క్షణం రుధ్వా శ్రద్ధాళు ర్బ్రహ్మ తాత్మనః॥

౧౬. శ్రద్ధాళు ర్బ్రహ్మతాం స్వస్య చింతయే ద్బుద్ధి వృత్తిభిః
వాక్యవృత్త్యా తథాశక్తి జ్ఞాత్వా ద్వాఽభ్యస్య తాం సదా।

౧౭. తచ్చింతనం తత్కథన మన్యోన్యం తత్ప్రబోధనం
ఏత దేక పరత్వంచ బ్రహ్మాభ్యాసం విదుర్బుధాః॥

౧౮. దేహాత్మ ధీ వ ద్బ్రహ్మాత్మ ధీ దార్ఢ్యే కృతకృత్యయా
యదా తదాఽయం మ్రియతాం ముక్తో ఽసౌ నాత్ర సంశయః॥

ఇతి శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ మచ్ఛంకరాచార్య విరచితం
లఘు వాక్యం సంపూర్ణమ్॥

ఓం తత్సత్॥

అథ కౌపీన పఞ్చకమ్

౧. వేదాన్త వాక్యేషు సదా రమన్తః
భిక్షాన్న మాత్రేణచ తుష్టి మన్తః
విశోకమన్తః కరణే రమన్తః
కౌపీనవన్తః ఖలు భాగ్యవన్తః॥

౨. మూలన్తరోః కేవల మాశ్రయన్తః
పాణిద్వయం భోక్తు మమన్త్రయన్తః
శ్రియఞ్చ కంథా మివ కుత్సయన్తః
కౌపీనవన్తః ఖలు భాగ్యవన్తః।

౩. దేహాది భావం పరిమార్జయన్తః
ఆత్మాన మాత్మ న్యవలోక యన్తః
నాన్తం నమధ్యం నబహి స్స్మరన్తః
కౌపీన వన్తః ఖలు భాగ్య వన్తః॥

౪. స్వానన్ద భావే పరితుష్టి మన్తః
ప్రశాన్త సర్వేన్ద్రియ తృప్తి మన్తః
అహర్నిశం బ్రహ్మణి యేరమన్తః
కౌపీ వన్తః ఖలు భాగ్య వన్తః।

౫. పఞ్చాక్షరం పావన ముచ్చరన్తః
పతిం పశూనాం హృది భావయన్తః
భిక్షాశనా దిక్షు పరిభ్రమన్తః
కౌపీన వన్తః ఖలు భాగ్య వన్తః॥

౬. కౌపీన పఞ్చరత్నస్య మననం యాతి యోనరః
విరక్తి ధర్మ విజ్ఞానం లభతే నాత్ర సంశయః॥

ఇతి శ్రీ మత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ మచ్ఛంకరాచార్య విరచితం కౌపీన పఞ్చకం
సంపూర్ణమ్॥

అద్వైత తారావళిః

౧. అఖిల పరహంస దేశిక మాగమ గూఢార్థ దర్శకం ప్రాజ్ఞమ్
ఆనంద పూర్ణ సాగర మనిశ మహం నౌమి శంకరాచార్యమ్॥

౨. శరణం నభవతి జననీ నపితా నచ సోదరా నాన్యే పరమం
శరణ మిదం మే చరణం మమ శిరసి దేశిక న్యస్తమ్॥

౩. స్వాత్మావ బోధ హీనాః కుణప శరీరాభిమాన పరితుష్టాః
వారిజ బుద్బుద రక్షాం మూఢాః కుర్వంతి లోహ బంధేన॥

౪. తదిదం తాదృశ మీదృశ మేతా వత్తా వదితిచ యన్నభవేత్
బ్రహ్మ తద త్యవధేయం నోచే ద్విషయో భవే త్పరోక్షంచ॥

౫. సతి కోశ శక్త్యుపాధౌ సంభవత స్తస్య జీవ తే శ్వరతే
నోచే త్తయో రభావా ద్విగత విశేషం విభాతి నిజరూపమ్॥

౬. జలమివ మృగతృష్ణాయాం శుక్తౌ రజతం యథా ఽహి రివ రజ్జౌ
సత్త్వ మివ సకల మేత త్కల్పిత మాభాతి మయి పరానందే॥

౭. ఇద మిద మితి ప్రతీతే వస్తుని సర్వత్ర బాధ్య మానేఽపి
అనిద మబాధ్య తత్త్వం సత్త్వా దే తస్య నచ పరోక్షత్వమ్॥

౮. అఖిలాగమాన్త లక్ష్యం హానోపాదాన హీన చిన్మాత్రమ్
అనుభూతి మాత్ర గమ్యం బ్రహ్మైవాహం తదస్మి పరిపూర్ణమ్॥

౯. చిన్మాత్ర మమల మక్షయ మద్వయ మానంద మనుభవా రూఢమ్
బ్రహ్మైవాస్మి తదన్య న్నకిమ ప్యస్తీతి నిశ్చయో విదుషామ్॥

౧౦. జ్ఞానం కర్మణి నసా ద్జ్ఞానే కర్మైవ మపి తథా నస్యాత్
కథ మయ మనయో రుభయో స్తపన తమోవ త్సముచ్చయో ఘటతే॥

౧౧. తస్మా న్మోహ నివృత్త్యై జ్ఞానం నసహాయ మన్యదర్థయతే
యద్వ ద్ఘన తర తిమిర ప్రకర పరిధ్వంసనే సహస్రాంశుః॥

౧౨. కర్మభి రేవ న బోధః ప్రభవతి గురుణా వినా దయా నిధినా
ఆచార్య వాన్హి పురుషో వేదే త్యర్థస్య వేద సిద్ధ త్వాత్॥

౧౩. ఐక్యపరై శ్శ్రుతి వాక్యై రాత్మా శశ్వ త్ప్రబోధ్య మానోఽపి
దేశిక దయా విహీనై రపరోక్షయితుం న శక్యతే పుంభిః॥

౧౪. మయి సుఖబోధ పయోధౌ మహతి బ్రహ్మాండ బుద్బుద సహస్రమ్
మాయా మయేన మరుతా భూత్వా భూత్వా పున స్తిరోధత్తే॥

౧౫. దంతిని దారు వికారే దారు తిరో భవతి సోఽపి తత్రైవ
జగతి తథా పరమాత్మా పరమాత్మన్యపి జగ త్తిరోధత్తే॥

౧౬. తస్మి న్బ్రహ్మణి విదితే విశ్వ మశేషం భవే దిదం విదితం
కారణ మృది విదితాయాం ఘట కరకాద్యా యథా వగమ్యంతే॥

౧౭. ఏష విశేషో విదుషాం పశ్యంతో ఽపి ప్రపఞ్చ సంచారం
ప్రథ గాత్మనో నకించి త్పశ్యే ర న్నిఖిల నిగమ నిర్ణీతాత్॥

౧౮. జగదాకార తయాపి ప్రథతే గురు శిష్య విగ్రహ తయాఽపి
బ్రహ్మాకార తయాఽపి ప్రతిభాతీదం పరాత్పరం సర్వమ్॥

౧౯. కిం చిత్యం కిమ చింత్యం కిం కథనీయం కిమ స్త్వకథనీయం
కిం కృత్యం కిమ కృత్యం నిఖిల మిదం జానతాం విదుషామ్॥

౨౦. కబళిత చంచల చేతో గురు తర మండూక జాల పరితోషాం
శేతే హృదయ గుహాయాం చిరతర మేకైవ చిన్మయీ భుజగీ॥

౨౧. సతి తమసి మోహ రూపే విశ్వ మపశ్యం తదేత దిత్యఖిలం
ఉదయతి బోధా దిత్యే కిమపి నపశ్యామి కిం న్విదం చిత్రమ్॥

౨౨. విద్యా స్థితయః ప్రాజ్ఞే సాధన భూతాః ప్రయత్నా నిష్పాద్యాః
లక్షణ భూతా స్తు పున స్స్వభావత స్సంస్థితాః స్థితప్రజ్ఞే॥

౨౩. జీవన్ముక్తి రితీమాం వదం త్యవస్థాం స్థితాత్మ సంబోధాం
బాధిత భేద ప్రతిభా మబాధితాత్మావ బోధ సామర్థ్యామ్॥

౨౪. అజరోఽహ మక్షరోఽహం ప్రాజ్ఞోఽహంప్రత్యగాత్మ బోధోఽహం
పరమానంద మయోఽహం పరమ శివోఽహం సదాస్మి పరిపూర్ణః॥

౨౫. బహుభిః కిమేభి రుక్తై రహ మేవేదం చరాచరం సర్వమ్
శీకర ఫేన తరంగా స్సింధో రపరాణి నఖలు వస్తూని॥

౨౬. విదితం వేద రహస్యం విదితో దేహాది ర్నయ మనాత్మేతి·
విదితః పర ఇతి చాత్మా కిమితః పరమ స్తి జన్మ సాఫల్యమ్॥

౨౭. గురు కరుణ యైవ నానా ప్రాక్తన భాగ్యాను కూల మారుతయా
దుస్సహ దుఃఖ తరంగ స్తుంగ సంసార సాగర స్తీర్ణః॥

౨౮. కారుణ్య సార సాంద్రాః కాంక్షిత వరదాన కల్ప తరు విశేషాః
శ్రీగురు కటాక్ష పాతా శ్శిశిరా శ్శమయంతు చిత్త సంతాపమ్॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ సదాశివ బ్రహ్మేంద్ర సరస్వతీ విరచితా
అద్వైత తారావలీ స్సమాప్తా॥

బ్రహ్మజ్ఞానావళీ స్తోత్రం

౧. సకృచ్ఛ్రవణ మాత్రేణ బ్రహ్మజ్ఞానం యతో భవేత్
బ్రహ్మజ్ఞానావళీ మాలా సర్వేషాం మోక్ష సిద్ధయే॥

౨. అసంగోహ మసంగోహ మసంగోహం పునః పునః
సచ్చిదానంద రూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౩. నిత్య శుద్ధ విముక్తోహం నిరాకారోహ మవ్యయః
భూమానంద స్వరూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౪. నిత్యోహం నిరవద్యోహం నిరాకారోహ మచ్యుతః
పరమానంద రూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౫. శుద్ధ చైతన్య రూపోహ మాత్మా రామో హ మేవచ
అఖండానంద రూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౬. ప్రత్యక్ చైతన్య రూపోహం శాంతోహం ప్రకృతేః పరః
శాశ్వతానంద రూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౭. తత్త్వాతీతః పరాత్మాహం విశ్వాతీతః పరశ్శివః
మాయాతీతః పరంజ్యోతి రహమేవాహ మవ్యయః॥

౮. నానారూప వ్యతీతోహం చిదాకారోహ మచ్యుతః
సుఖరూప స్వరూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః

౯. మాయా తత్కార్య దేహాది మమ నాస్త్యేవ సర్వదా
స్వప్రకాశైక రూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౧౦. గుణత్రయ వ్యతీతో హం బ్రహ్మాదీనాం చ సాక్ష్యహం
అనంతా నంద రూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౧౧. అంతర్యామి స్వరూపోహం కూటస్థ స్సర్వగో స్మ్యహం
పరమాత్మ స్వరూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౧౨. నిర్మలోహం నిష్క్రియోహం సర్వాత్మాద్య స్సనాతనః
అపరోక్ష స్స్వరూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౧౩. ద్వంద్వాది సాక్షి రూపోహ మచలోహం సనాతనః
సర్వసాక్షి స్వరూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౧౪. ప్రజ్ఞాన ఘన ఏవాహం విజ్ఞాన ఘన ఏవచ
అకర్తాహ మభోక్తాహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౧౫. నిరాధార స్వరూపోహం సర్వాధారోహ మేవచ
ఆప్తకామ స్వరూపోహ మహమేవాహ మవ్యయః॥

౧౬. తాపత్రయ వినిర్ముక్తో దేహత్రయ విలక్షణః
అవస్థాత్రయ సాక్ష్య స్స్యహ మేవాహ మవ్యయః॥

౧౭. దృగ్దృశ్యౌ ద్వౌ పదార్థౌ స్తః పరస్పర విలక్షణౌ
దృగ్బ్రహ్మ దృశ్యం మాయేతి సర్వ వేదాంత డిండిమః॥

౧౮. అహం సాక్షీతి యో విద్యా ద్వివిచ్యైవం పునః పునః
స ఏవ ముక్త స్సో విద్వా నితి వేదాంత డిండిమః॥

౧౯. ఘట కుడ్యాదికం సర్వం మృత్తికా మాత్ర మేవచ
తద్వ ద్బ్రహ్మ జగత్సర్వ మితి వేదాంత డిండిమః॥

౨౦. బ్రహ్మ సత్యం జగన్మిథ్యా జీవో బ్రహ్మైవ నాపరః
అనేన వేద్యం సచ్ఛాస్త్ర మితి వేదాంత డిండిమః॥

౨౧. అంతర్జ్యోతి ర్బహిర్జ్యోతిః ప్రత్యగ్జ్యోతిః పరాత్పరః
జ్యోతి ర్జ్యోతి స్స్వయం జ్యోతి రాత్మా జ్యోతి శ్శివో స్మ్యహమ్॥

ఇతి శ్రీ మత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ మచ్ఛంకరాచార్య విరచితం బ్రహ్మజ్ఞానావళీ స్తోత్రం
సంపూర్ణమ్॥

అథ బ్రహ్మానుచింతనమ్

౧. అహమేవ పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్య మవ్యయం
ఇతిస్యా న్నిశ్చితో ముక్తో బద్ధ ఏవాన్యథా భవేత్॥

౨. అహమేవ పరం బ్రహ్మ నచాహం బ్రహ్మణః పృథక్
ఇత్యేవం సముపాసీత బ్రాహ్మణో బ్రహ్మణిస్థితః॥

3. అహమేవ పరం బ్రహ్మ నిశ్చితం చిత్త చింతితం
చిద్రూపత్వా దసంగత్వా దబాధ్యత్వా త్ప్రియత్నతః॥

౪. సర్వోపాధి వినిర్ముక్తం చైతన్యంచ నిరంతరం
తద్బ్రహ్మాహ మితి జ్ఞాత్వా కథం వర్ణాశ్రమీ భవేత్॥

౫. అహం బ్రహ్మాస్మి యోవేద ససర్వం భవతి త్విదం
నాభూత్యా యీశతే దేవా స్తేషా మాత్మా భవేద్ధియః॥

౬. అన్యోసౌ సహా మన్యోస్మీ త్యుపాస్తే యోన్య దేవతాం
నసవేద నరో బ్రహ్మ సదేవానాం యథా పశుః॥

౭. అహమాత్మా న చాన్యోస్మి బ్రహ్మైవాహం నశోకభాక్
సచ్చిదానంద రూపోహం నిత్య ముక్త స్వభావ వాన్॥

౮. ఆత్మానం సతతం బ్రహ్మ సంభావ్య విహరంతియే
నతేషాం దుష్కృతం కించి ద్దుష్కృతోత్థా న చాపదః॥

౯. ఆత్మానం సతతం బ్రహ్మ సంభావ్య విహరేత్సుఖం
సంసారే గతసారేచ యతే ద్దుఃఖం నజాయతే॥

౧౦. క్షణం బ్రహ్మాహ మస్మీతి యః కుర్యా దాత్మ చింతనం
తన్మహా పాతకం హంతి తమ స్సూర్యోదయో యథా॥

౧౧. అజ్ఞానా ద్బ్రహ్మణో జాత మాకాశం బుద్బుదోపమం
ఆకాశా ద్వాయు రుత్పన్నో వాయో స్తేజ స్తతః పయః॥

౧౨. అద్భ్యశ్చ పృథివీ జాతా తతో వ్రీహి యవాదికమ్
పృథివ్యప్సు పయో వహ్నౌ వహ్ని ర్వాయౌ నభస్యసౌ॥

౧౩. నభోప్యవ్యాకృతే తచ్చ శుద్ధే శుద్ధో స్మ్యహం హరిః
అహంవిష్ణు రహంవిష్ణు రహంవిష్ణు రహంహరిః॥

౧౪. కర్తృ భోక్త్రాదికం సర్వం తదవిద్యోత్థ మేవచ
అచ్యుతోహ మనంతోహ గోవిందోహ మహంహరిః॥

౧౫. ఆనందోహ మశేషోహ మజోహ మమృతో స్మ్యహం
నిత్యోహం నిర్వికల్పోహం నిరాకారోహ మవ్యయః॥

౧౬. సచ్చిదానంద రూపోహం పంచకోశాధికో స్మ్యహం
అకర్తాహ మభోక్తాహ మసంగః పరమేశ్వరః॥

౧౭. సదా మత్సన్నిధానేన చేష్టతే సర్వ మింద్రియం
ఆదిమధ్యాంత ముక్తోహం నబద్ధోహం కదాచన॥

౧౮. స్వభావ నిర్మల శ్శుద్ధ స్స ఏవాహం నసంశయః
బ్రహ్మైవాహం నసంసారీ ముక్తోహ మితి భావయేత్॥

౧౯. అశక్నువ న్భావయితుం వాక్యమేత త్సదా పఠేత్
యదభ్యాసేన తద్భావో భవే ద్భ్రమర కీటవత్॥

౨౦. అత్రాప హాయ సందేహ మభ్యసే త్కృతనిశ్చయః
ధ్యాన యోగేన మాసైకా ద్బ్రహ్మ హత్యాం వ్యపోహతి॥

౨౧. షణ్మాసా ధ్యాన యోగేన సర్వం పాపం వ్యపోహతి
సంవత్సర కృతాభ్యాసా త్సిద్ధ్యష్టక మవాప్నుయాత్॥

౨౨. యావజ్జీవం సదా ధ్యాత్వా జీవన్ముక్తో భవేద్యతిః
నాహం దేహో నచప్రాణో నేంద్రియాణి తథైవచ॥

౨౩. నాహం మనో నబుద్ధిశ్చ నాహం చిత్త మహంకృతిః
నాహం పృథ్వీ నసలిలం నచ వహ్ని స్తథా నిలః॥

౨౪. నచాకాశో నశబ్దశ్చ నచ స్పర్శ స్తథా రసః
నాహం గంధో నరూపంచ నమాయా హం నసంసృతిః॥

౨౫. సదా సాక్షి స్వరూపత్వా చ్ఛివ ఏవాస్మి కేవలః
మయ్యేవ సకలం జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్॥

౨౬. మయి సర్వం లయం యాతి తద్బ్రహ్మా స్మ్యహ మద్వయం
సర్వజ్ఞోహ మనంతోహం సర్వేశ స్సర్వ శక్తిమాన్॥

౨౭. ఆనంద స్సత్య బోధోహ మితి బ్రహ్మాను చింతనం
అయం ప్రపంచో మిథ్యైవ సత్యం బ్రహ్మాహ మద్వయం

౨౮. అత్ర ప్రమాణం వేదాంతాః గురవోను భవ స్తథా
బ్రహ్మైవాహం నసంసారీ నచాహం బ్రహ్మణః పృథక్॥

౨౯. నాహం దేహో నమే దేహః కేవలోహం సనాతనః
ఏకమేవా ద్వయం బ్రహ్మ నేహనానా స్తి కించన

౩౦. హృదయ కమల మధ్యే దీపవ ద్వేదసారం
ప్రణవమయ మతర్క్యం యోగిభి ర్ధ్యాన గమ్యం
హరి గురు శివయోగం సర్వభూత స్థ మేకం
సకృదపి మనసా వై చింతయే ద్య స్సముక్తః॥

ఇతి శ్రీ మత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ మచ్ఛంకరాచార్య విరచితం బ్రహ్మానుచింతనం
సంపూర్ణమ్॥

విజ్ఞాన నౌకాష్టకమ్

౧. తపో యజ్ఞ దానాదిభి శ్శుద్ధబుద్ధి
ర్విరక్తో నృపాదౌ పదే తుచ్ఛబుద్ధ్యా ।
పరిత్యజ్య సర్వం యదాప్నోతి తత్త్వం
పరబ్రహ్మ నిత్యం తదేవాహ మస్మి॥

౨. దయాళుం గురుం బ్రహ్మనిష్ఠం ప్రశాంతం
సమారాధ్య భక్త్యా విచార్య స్వరూపం ।
యదాప్నోతి తత్త్వం నిదిధ్యాస విద్వాన్
పరబ్రహ్మ నిత్యం తదేవాహ మస్మి॥

౩. యదానంద రూపం ప్రకాశస్వరూపం
నిరస్త ప్రపంచం పరిచ్ఛేద శూన్యం ।
అహంబ్రహ్మ వృత్త్యైక గమ్యం తురీయం
పరబ్రహ్మ నిత్యం తదేవాహ మస్మి॥

౪. యదజ్ఞానతో భాతి విశ్వం సమస్తం
ప్రణష్టంచ సద్యో యదాత్మావబోధే
మనోవాగతీతం విశుద్ధం విముక్తం
పరబ్రహ్మ నిత్యం తదేవాహ మస్మి॥

౫. నిషేధే కృతే నేతి నేతీతి వాక్యై
స్సమాధి స్థితానాం యదా భాతి పూర్ణం
అవస్థాత్రయాతీత మద్వైత మేకం
పరబ్రహ్మ నిత్యం తదేవాహ మస్మి॥

౬. యదానందలేశై స్సదా నంద విశ్వం
యథాభాతి స్తత్వే తదాభాతి సర్వం
యదాలోకనే హేయ మన్య త్సమస్తం
పరబ్రహ్మ నిత్యం తదేవాహ మస్మి॥

౭. అనంతం విభుం నిర్వికల్పం నిరీహం
శివం సంగహీనం యదోంకార గమ్యం
నిరాకార మత్యుజ్జ్వలం మృత్యుహీనం
పరబ్రహ్మ నిత్యం తదేవాహ మస్మి॥

౮. యదానంద సింధౌ నిమగ్నః పుమాన్ స్యా
దవిద్యావిలాస స్సమస్త ప్రపంచః
తదా న స్ఫురత్యద్భుతం యన్నిమిత్తం
పరబ్రహ్మ నిత్యం తదేవాహ మస్మి॥

౯. స్వరూపాను సంధానరూప స్తుతిం యః
పఠేదాదరా ద్భక్తిభావో మనుష్యః
శృణోతీహ వా నిత్య ముద్యుక్త చిత్తో
భవే ద్విష్ణు రత్త్రైవ వేద ప్రమాణాత్॥

౧౦. విజ్ఞాన నావం (నౌకాం) పరిగృహ్య కశ్చి
త్తరే ద్యదజ్ఞాన మయం భవాబ్ధిం
జ్ఞానాసినా యోహి విభిద్య తృష్ణాం
విష్ణోః పదం యాతి సఏవ ధన్యః॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ మచ్ఛంకరాచార్య విరచిత విజ్ఞాన నౌకా స్తోత్రం
సంపూర్ణమ్॥

దశ శ్లోకీ స్తోత్రమ్

౧. న భూమి ర్నతోయం నతేజో నవాయుః
నఖం నేన్ద్రియం వా నతేషాం సమూహః
అనేకా న్తికత్వా త్సుషు ప్త్యేక సిద్ధ
స్తదేకో ఽవశిష్ట శ్శివః కేవలోఽహమ్॥

౨. నవర్ణా నవర్ణాశ్రమా చార ధర్మా
నమే ధారణా ధ్యాన యోగా దయోఽపి
అనాత్మాశ్రయా ఽహం మమాధ్యాస హానాత్
తదేకో ఽవశిష్ట శ్శివః కేవలోఽహమ్॥

౩. నమాతా పితా పితావా నదేవా నలోకా
నవేదా నయజ్ఞా నతీర్థం బ్రువ న్తి
సుషుప్తౌ నిరస్తాతి శూన్యాత్మ కత్వాత్
తదేకో ఽవశిష్ట శ్శివః కేవలోఽహమ్।

౪. నసాంఖ్యం నశైవం నతత్పాఞ్చ రాత్రం
నజైనం నమీమాంసకా దే ర్మతం వా
విశిష్టాను భూత్యా విశుద్ధాత్మకత్వా
త్తదేకో ఽవశిష్ట శ్శివః కేవలోఽహమ్॥

౫. నచోర్ధ్వం నచాధో నచా న్తర్న బాహ్యం
నమధ్యం నతిర్య జ్ఞపూర్వా పరా దిక్
వియ ద్వ్యాపకత్వా దఖండైక రూప
స్తదేకో ఽవశిష్ట శ్శివః కేవలోఽహమ్॥

౬. నశుక్లం నకృష్ణం నర క్తం నపీతం
నకుబ్జం నపీనం నహ్రస్వం నదీర్ఘం
నరూపం తథాజ్యోతి రాకార కత్వా
త్తదేకో ఽవశిష్ట శ్శివః కేవలోఽహమ్॥

౭. నశాస్తా నశాస్త్రం నశిష్యో నశిక్షా
నచత్వం నచాహం నచాయం ప్రపఞ్చః
స్వరూపా వబోధో వికల్పా ఽసహిష్ణుః
స్తదేకో ఽవశిష్ట శ్శివః కేవలోఽహమ్॥

౮. నజాగ్ర న్నమే స్వప్న కోవా సుషుప్తిః
నవిశ్వో నవా తైజసః ప్రాజ్ఞకో వా
అవిద్యాత్మకత్వా త్త్రియాణాం తురీయ
స్తదేకో ఽవశిష్ట శ్శివః కేవలోఽహమ్॥

౯. అపి వ్యాపకత్వా ద్ధి తత్త్వ ప్రయోగాత్
స్వత స్సిద్ధ భావా దనన్యా శ్రయ త్వాత్
జగత్తుచ్ఛ మేత త్సమ స్తం తదన్య
త్తదేకో ఽవశిష్ట శ్శివః కేవలోఽహమ్॥

౧౦. నచైకం తదన్య ద్ద్వితీయం కుత స్స్యాత్
నవా కేవలత్వం నచా కేవలత్వం
నశూన్యం నచాశూన్య మద్వైత కత్వాత్
కథం సర్వవేదా న్త సిద్ధం బ్రవీమి॥

ఇతి శ్రీ మత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీమచ్ఛంకర భగవత్పూజ్యపాద విరచిత
నిర్వాణ దశశ్లోకీ స్తోత్రమ్
సంపూర్ణమ్॥

అథ నిర్వాణ షట్కం

౧. నాహం దేహో నేన్ద్రియా ణ్యాన్తరఙ్గం
నాహం కారః ప్రాణవర్గో నబుద్ధిః
దారా పత్య క్షేత్ర విత్తాది దూర
స్సాక్షీ నిత్యః ప్రత్యగాత్మా శివోహమ్॥

౨. రజ్జ్వజ్ఞానా ద్భాతి రజ్జు ర్యదాహి
స్వాత్మాఽజ్ఞానా దాత్మనో జీవభావః
ఆప్తోక్త్యాఽహి భ్రాన్తి నాశే సరజ్జుః
జీవో నాహం దేశికోక్త్యా శివోహమ్॥

౩. ఆభాతీదం విశ్వ మాత్మన్య సత్యం
సత్యజ్ఞానానన్ద రూపే విమోహాత్
నిద్రామోహా త్స్వప్న వత్త న్నసత్యం
శుద్ధః పూర్ణో నిత్య ఏక శ్శివోహమ్॥

౪. మత్తో నాన్యత్కించిదత్రాస్తి దృశ్యం (విశ్వం)
విశ్వం (సత్యం) బాహ్యం వస్తు మాయోప క్లృప్తం
ఆదర్శాన్త ర్భాసమానస్య తుల్యం
మయ్యద్వైతే భాతి తస్మా చ్ఛివోహమ్॥

౫. నాహం జాతో నప్రవృద్ధో ననష్టో
దేహస్యోక్తాః ప్రాకృతా స్సర్వ ధర్మాః
కర్తృత్వాది శ్చిన్మయ స్యాస్తి నాహం
కారస్యైవ హ్యాత్మనో మే శివోహమ్।

౬. నాహం దేహో జన్మమృత్యూ కుతో మే
నాహం ప్రాణః క్షుత్పిపాసే కుతో మే
నాహం చిత్తం శోక మోహౌ కుతో మే
నాహం కర్తా బన్ధ మోక్షౌ కుతో మే॥

ఇతి శ్రీ మత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ మచ్ఛంకర భగవత్పూజ్యపాద విరచిత నిర్వాణషట్కమ్
సంపూర్ణమ్॥

అథ ప్రాతస్స్మరణ శ్లోకాః ౧

౧. ప్రాతస్స్మరామి హృది సంస్ఫుర దాత్మ తత్వం
సచ్చిత్సుఖం పరమహంస గతిం తురీయం
యత్స్వప్న జాగర సుషుప్తి మవైతి నిత్యం
తద్బ్రహ్మ నిష్కళ మహం నచ భూత సంఘః॥

౨. ప్రాతర్భజామి మనసా వచసా మగమ్యం
వాచో విభాన్తి నిఖిలా యదను గ్రహేణ
యం నేతి నేతి వచనై ర్నిగమా అవోచుః
తం దేవ దేవ మజ మచ్యుత మాహు రగ్ర్యాః॥

3. ప్రాతర్నమామి తమసః పరమర్క వర్ణం
పూర్ణం సనాతన పదం పురుషోత్తమాఖ్యం
యస్మిన్నిదం జగదశేష మఖణ్డ మూర్తౌ
రజ్జ్వాం భుజంగ మ యివ ప్రతిభాతి తంవై ॥

౪. శ్లోకత్రయ మిదం పుణ్యం లోక త్రయ విభూషణం
ప్రాతః కాలే పఠే ద్యస్తు సగచ్ఛే త్పరమం పదమ్॥

ఇతి శ్రీ మచ్ఛంకరాచార్య విరచితం
ప్రాతస్స్మరణ స్తోత్రం
సంపూర్ణమ్॥

ప్రాతస్స్మరణ శ్లోకాః ౨

౧. ప్రాత స్స్మరామి భవ భీతి మహార్తి శాన్త్యై
నారాయణం గరుడ వాహన మబ్జనాభం
గ్రాహాఽభి భూత మద వారణ ముక్తి హేతుం
చక్రా యుధం తరుణ వారిజ పత్ర నేత్రమ్॥

౨. ప్రాతర్నమామి మనసా వచసాచ మూర్ధ్నా
పాదార విన్ద యుగళం పరమస్య పుంసాం
నారాయణస్య నరకార్ణవ తారణస్య
పారాయణ ప్రవణ విప్ర పరాయణస్య॥

౩. ప్రాతర్భజామి భజతా మభయం కరం తం
ప్రాక్సర్వ జన్మ కృత పాప భయా పనుత్యై
యోగ్రాహ వక్త్ర పతితాంఘ్రి గజేన్ద్ర ఘోర
శోక ప్రణాశన కరో ధృత శంఖ చక్ర॥

౪. శ్లోకత్రయ మిదం పుణ్యం ప్రాతరుత్థాయ యఃపఠేత్
లోక త్రయ గురు స్తస్మై దద్యా దాత్మ పదం హరిః॥

ఇతి శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ మన్నారాయణాశ్రమ యతివర్యేణ విరచితం
ప్రాతస్స్మరణ స్తోత్రమ్
సంపూర్ణమ్॥

అథ నిర్వాణమఞ్జరీ స్తోత్రమ్

౧. అహం నామరో నైవ మర్త్యో న దైత్యో
న గన్ధర్వ యక్షః పిశాచ ప్రభేదః
పుమాన్ నైవ న స్త్రీ తథా నైవ షణ్డః
ప్రకృష్టః ప్రకాశ స్వరూప శ్శివోఽహమ్॥

౨. అహం నైవ బాలో యువా నైవ వృద్ధో
న వర్ణీ నచ బ్రహ్మచారీ గృహస్థః
వనస్థోఽపి నాహం న సన్న్యస్త ధర్మా
జగ జ్జన్మ నాశైక హేతుశ్శివోఽహమ్॥

౩. అహం నైవ మేయ స్తిరో భూత మాయా
తథైవేక్షితుం మాం పృథఙ్ నాస్త్యుపాయః
సమా శ్లిష్ట కాయ త్రయో ఽప్యద్వితీయః
సదాఽతీన్ద్రియ స్సర్వ రూప శ్శివోఽహమ్॥

౪. అహం నైన మన్తా న గన్తా న వక్తా
న కర్తా న భోక్తా న ముక్తా శ్రమస్థః
యథాహం మనోవృత్తి భేద స్స్వరూపః
తథా సర్వవృత్తి ప్రదీప శ్శివోఽహమ్॥

౫. నమే లోక యాత్రా ప్రవాహ ప్రవృత్తిః
నమే బన్ధ బుద్ధ్యా దురీహా నివృత్తిః
ప్రవృత్తే ర్నివృత్తస్య చిత్తస్య వృత్తిః
యత స్తన్వహం తత్స్వరూప శ్శివోఽహమ్॥

౬. నిదానం యదజ్ఞాన కార్యస్య కార్యం
వినాయస్య సత్త్వం తతో నైవ భాతి
యదాద్యన్త మధ్యాన్తరాలా న్తరాల
ప్రకాశాత్మకం స్యా త్త దేవాఽహ మస్మి॥

౭. యతోఽహం న బుద్ధి ర్నమే కార్యసిద్ధిః
యతో నాహ మంగం నమే లింగ భంగం
హృదాకాశ వర్తి గతాంగ త్రయార్తిః
సదా సచ్చిదానన్ద మూర్తి శ్శివోఽహమ్ ||

౮. యదాసీ ద్విలాసా ద్వికారం జగత్ య
ద్వికారా శ్రయం నా ద్వితీయత్వ తస్స్యాత్
మనో బుద్ధి చిత్తాహ మాకార వర్తిః
ప్రవృత్తి ర్యతస్స్యా త్తదేవాఽహ మస్మి॥

౯. యదన్త ర్బహి ర్వ్యాపకం నిత్య శుద్ధం
యదేకం సదా సచ్చిదానన్ద కన్దం
యత స్థూల సూక్ష్మ ప్రపఞ్చస్య భానం
యత్ర స్తత్ప్రసూతి స్తదేవాహ మస్మి॥

౧౦. యదర్కేన్దు విద్యు త్ప్రభా జాల మాలా
విలాసా స్పదం యత్స్వ భేదాది శూన్యం

సమస్తం జగ ద్యస్య పాదాత్మకం స్యా
ద్యత శ్శక్తి భానం తదేవాఽహ మస్మి॥

౧౧. యతః కాల మృత్యు ర్బిభేతి ప్రకామం
యత శ్చిత్త బుద్ధీ న్ద్రియాణాం విలాసః
హరి బ్రహ్మ రుద్రేన్ద్ర చన్ద్రాది నామ
ప్రకాశో యత స్స్యా త్తదేవాఽహ మస్మి॥

౧౨. యదా కాశ వత్సర్వగం శాన్తరూపం
పరంజ్యోతి రాకార శూన్యం వరేణ్యం
యదాద్యన్త శ్శూన్యం పరం శంకరాఖ్యం
యద న్త ర్విభావ్యం తదేవాఽహ మస్మి॥

ఇతి శ్రీమచ్ఛంకరాచార్య విరచితం
నిర్వాణ మంజరీ స్తోత్రం
సంపూర్ణమ్॥

కాశీ నివాసాష్టకమ్

౧. ప్రాలేయ శైల తనుజా హృదయారవిన్ద
భానో ప్రసీద మమ కిం పరిధావనేన
సంసార కానన కృతౌ తు వృథైవ దేవ
కాశ్యాం కదా నివసతిం కరవాణి శంభో॥

౨. గంగా ధర ప్రమథ జాల సుసేవి తాంఘ్రే
రంగ త్తురంగ పరిభూషిత గాంగ తోయే

స్నానం కరోమ్యహ రహ స్తవ దర్శనంచ
కాశ్యాం కదా నివసతిం కరవాణి శంభో॥

౩. వాచా మగోచర గుణ ప్రభు మీశ మీడ్యం
వాగీశ ముఖ్య సుర సేవిత పాద పద్మం
వాచా స్తువ న్నహ మఘస్య నివృత్త యోత్వాం
కాశ్యాం కదా నివసతిం కరవాణి శంభో॥

౪. సంసార సింధు తరణార్థ మహర్నిశం త్వ
త్పాదారవిన్ద నికటె నివస న్కరిష్యే
పఞ్చాక్షరీ మను జపం త్వదనన్యబుధ్యా
కాశ్యాం కదా నివసతిం కరవాణి శంభో॥

౫. శృణ్వ న్యతీంద్ర ముఖత శ్రుతి శీర్ష వాచా
మర్థం మునీన్ద్ర విదితం భవతాప నాశం
తత్త్వం పదైక్య జనకం తమసః పరార్కం
కాశ్యాం కదా నివసతిం కరవాణి శంభో॥

౬. యుక్త్యా తదర్థ మనిశం మననంచ కుర్వ
న్దేవేశ మాని హృదయాంబుజ హంస రూప
సచ్చి త్సుఖం తదపరం త్వదనన్య మేవ
కాశ్యాం కదా నివసతిం కరవాణి శంభో॥

౭. ధ్యాయ న్నఖండ మగుణం మదనన్య మేవ
మాత్రాది హీన మనుపాధిక చిద్ఘనం తత్
కాలాది సర్వ పరిణామ విహీన మేకం
కాశ్యాం కదా నివసతిం కరవాణి శంభో॥

౮. సాక్షాత్కృతిం కురు హర ప్రణతార్తి హారిన్
ముక్తో భవామి కరుణాకర దేవ దేవ
విశ్వేశ విస్మృతి మపి ప్రభజ న్నుతస్య
కాశ్యాం కదా నివసతిం కరవాణి శంభో॥

౯. శ్రీరామ గీత మిద మష్టక మార్య గేయం
భక్త్యా పఠంతి మనుజా భువి యె మహాన్తః
తేషాం భవే దఖిల మాని సమాధి గమ్య
సచ్చి త్సుఖాత్మక మయాద్వయ వస్తు దృష్టిః॥

ఇతి శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ మచ్ఛంకర భగవత్పూజ్యపాద శ్రీమచ్ఛంకరాచార్య విరచితం
కాశీ నివాసాష్టకం సంపూర్ణమ్॥

అథాధ్యాత్మ కాశీ స్తోత్రం

౧. మనో నివృత్తిః పరమోప శాన్తి స్సా తీర్థ వర్యా మణికర్ణికాచ
జ్ఞాన ప్రవాహా విమలాది గంగా సా కాశికాహం నిజబోధ రూపా॥

౨. యస్యామిదం కల్పిత మిన్ద్రజాలం చరా చరం భాతి మనో విలాసం
సచ్చి త్సుఖైకం జగ దేకరూపం సా కాశికాహం పరమాత్మ రూపా॥

౩. కోశేషు పంచ స్వధిరాజ మానో బుద్ధి ర్భవానీ ప్రతి దేహ గేహః
సాక్షీ శివ స్సర్వగతోఽంత రాత్మా సా కాశికాహం నిజబోధరూపా॥

౪. కాశ్యాహి కాశ్యతే కాశీ కాశీ సర్వ ప్రకాశికా
సాకాశీ విదితా యేన తేన ప్రాప్తాహి కాశికా॥

౫. కాశీక్షేత్రం శరీరం త్రిభువన జననీ వ్యాపినీ జ్ఞాన గంగా
భక్తిశ్రద్ధే గయేయం నిజ గురు చరణ ధ్యాన యోగః ప్రయాగః
విశ్వేశోయం తురీయః సకల జన మనస్సాక్షి భూతాన్తరాత్మా
దేహే సర్వం మదీయే హృది వసతి పున స్తీర్థ మన్యః కిమస్తి॥

ఇతి శ్రీ మచ్ఛంకర భగవత్పూజ్యపాద విరచిత
అధ్యాత్మ కాశీ స్తోత్రమ్
సంపూర్ణమ్॥

అథ నిర్గుణ మానసపూజా

శిష్య ఉవాచ

౧. అఖండే సచ్చిదానన్దే నిర్వికల్పైక రూపిణి
స్థితే ఽద్వితీయ భావేఽపి కథం పూజా విధీయతే॥

౨. పూర్ణస్యా ఽఽవాహనం కుత్ర సర్వాధారస్య చాఽఽసనం
స్వచ్ఛస్య పాద్య మర్ఘ్యంచ శుద్ధస్యా చమనం కుతః

౩. నిర్మలస్య కుతస్స్నానం వాసో విశ్వోదర స్యచ
అగోత్రస్య త్వవర్ణస్య కుత స్తస్యోప వీతకమ్॥

౪. నిర్లేపస్య కుతో గంధః పుష్పం నిర్వాసనస్యచ
నిర్విశేషస్య కా భూషా కోలంకారో నిరాకృతేః॥

౫. నిరంజనస్య కిం ధూపై ర్దీపై ర్వా సర్వసాక్షిణః
నిజానందైక తుష్టస్య నైవద్యం కిం భవేదిహ॥

౬. విశ్వానంద యితు స్తస్య కిం తాంబూలం ప్రకల్ప్యతే
స్వయం ప్రకాశ శ్చిద్రూపో యోసా వర్కాది భాసకః॥

౭. గీయతే శ్రుతిభి స్తస్య నీరాజన విధి కుతః
ప్రదక్షిణ మన స్తస్య ప్రణామో ఽద్వయ వస్తునః॥

౮. వేద వాచామ వేద్యస్య కింవా స్తోత్రం విధీయతే
అన్త ర్బహి స్సంస్థిత స్యోద్వాసన విధిః కుతః॥

శ్రీ గురు రువాచ

౧. ఆరాధయామి మణి సన్నిభ మాత్మలింగం
మాయా పురీ హృదయ పంకజ సన్నివిష్టం
శ్రద్ధా నదీ విమల చిత్త జలాభి షేకైః
నిత్యం సమాధి కుసుమై రపున ర్భవాయ॥

౨. అయ మేకో ఽవశిష్టోస్మీ త్యేవ మావాహయే చ్ఛివం
ఆసనం కల్పయే త్పశ్చా త్స్వప్రతిష్ఠాత్మ చిన్తనమ్॥

౩. పుణ్య పాప రజ స్సంగో మమ నాస్తీతి వేదనం
పాద్యం సమర్పయే ద్విద్వాన్ సర్వ కల్మష నాశనమ్॥

౪. అనాది కల్ప సంవృద్ధ మూలా జ్ఞాన జలాం జలిం
విసృజే దాత్మలింగస్య తదేవార్ఘ్య సమర్పణమ్॥

౫. బ్రహ్మానన్దాబ్ధి కల్లోల కణ కోట్యంశ లేశకం
పిబ న్తీన్ద్రాదయ ఇతి ధ్యాన మాచమనం మతమ్॥

౬. బ్రహ్మానన్ద జలే నైవ లోకా స్సర్వే పరిప్లుతాః
అచ్ఛేద్యోయ మితి ధ్యాన మభిషేచన మాత్మనః॥

౭. నిరావరణ చైతన్యం ప్రకాశో స్మీతి చిన్తనం
ఆత్మ లింగస్య సద్వస్త్ర మిత్యేవం చిన్తయే న్మునిః॥

౮. త్రిగుణాత్మా ఽశేష లోక మాలికా సూత్ర మస్మ్యహం
ఇతి నిశ్చయ మేవాత్ర హ్యుపవీతం పరం మతమ్॥

౯. అనేక వాసనా మిశ్ర ప్రపఞ్చోఽయం ధృతో మయా
నాన్యే నే త్యనుసన్ధాన మాత్మన శ్చన్దనం భవేత్॥

౧౦. రజ స్సత్వ తమో వృత్తి త్యాగ రూపై స్తిలాక్షతైః
ఆత్మలింగం యజేన్నిత్యం జీవన్ముక్తి ప్రసిద్ధయే॥

౧౧. ఈశ్వరో గురు రాత్మేతి భేద త్రయ వివర్జితైః
బిల్వపత్రై రద్వితీయై రాత్మలింగం యజే చ్ఛివమ్॥

౧౨. సమస్త వాసనా త్యాగం ధూపం తస్య విచిన్తయేత్
జ్యోతి ర్మయాత్మ విజ్ఞానం దీపం సందర్శయే ద్బుధః॥

౧౩. నైవేద్య మాత్మలింగస్య బ్రహ్మాణ్డాఖ్యం మహోదనమ్
పిబానన్ద రసం స్వాదు మృత్యు రస్యోప సేచనమ్॥

౧౪. అజ్ఞానోచ్ఛిష్ట హస్తస్య క్షాలనం జ్ఞానవారిణా
విశుద్ధ స్యాత్మ లింగస్య హస్త ప్రక్షాలనం స్మరేత్॥

౧౫. రాగాది గుణ శూన్యస్య శివస్య పరమాత్మనః
సరాగ విషయాభ్యాస స్త్యాగ స్తాంబూల చర్వణమ్॥

౧౬. అజ్ఞాన ధ్వాన్త విధ్వంస ప్రచణ్డ మతి భాస్కరం
ఆత్మనో బ్రహ్మతా జ్ఞానం నీరాజన మిహాత్మనః॥

. వివిధ బ్రహ్మ సందృష్టి మాలికాభి రలంకృతాం
పూర్ణానన్దాత్మతా దృష్టిం పుష్పాంజలి మనుస్మరేత్॥

౧౮. పరిభ్రమన్తి బ్రహ్మాండ సహస్రాణి మయీశ్వరే
కూటస్థాఽచల రూపోహ మితి ధ్యానం ప్రదక్షిణమ్॥

౧౯. విశ్వ వంద్యోఽహ మేవాస్మి నాస్తి వన్ద్యో మదన్యతః
ఇత్యాలోచన మేవాత్ర స్వాత్మలింగస్య వన్దనమ్॥

౨౦. ఆత్మన స్సత్క్రియా ప్రోక్తా కర్తవ్యా భావ భావనా
నామ రూప వ్యతీతాత్మ చిన్తనం నామ కీర్తనమ్॥

౨౧. శ్రవణం తస్య దేవస్య శ్రోతవ్యా భావ చిన్తనం
మనన న్స్వాత్మ లింగస్య మన్తవ్యా భావ చిన్తనమ్॥

౨౨. ధ్యాతవ్యా భావ విజ్ఞానం నిధిధ్యాసన మాత్మనః
సమస్త భ్రాన్తి విక్షేప రాహిత్యే నాత్మ నిష్ఠతా॥

౨3. సమాధి రాత్మనో నామ నాన్య చ్చిత్తస్య విభ్రమః
తత్రైవ బ్రహ్మణి సదా చిత్త విశ్రాన్తి రిష్యతే॥

౨౪. ఏవం వేదాన్త కల్పోక్త స్వాత్మ లింగ ప్రపూజనమ్
కుర్వ న్నామరణం వాపి క్షణం వా సు సమాహితః॥

౨౫. సర్వ దుర్వాసనా జాలం పదపాంసు మివ త్యజేత్
విధూయాఽజ్ఞాన దుఃఖౌఘం మోక్షానన్దం సమశ్నుతే॥

ఇతి శ్రీ మచ్ఛంకర భగవత్పూజ్యపాద విరచిత
నిర్గుణ మానస పూజా
సమాప్తా॥

తత్త్వోపదేశః

౧. గురు ర్బ్రహ్మా స్వయం సాక్షా త్సేవ్యో వన్ద్యో ముముక్షుభిః
నో ద్వేజనీయ ఏవాయం కృతజ్ఞేన వివేకినా

౨. యావదాయు · స్త్రయో వన్ద్యో వేదాన్తో గురు రీశ్వరః
మనసా కర్మణా వాచా శ్రుతే రేవైష నిశ్చయః॥

౩. భావా ద్వైతం సదాకుర్యా త్క్రియాద్వైతం నకర్హిచిత్
అద్వైతం త్రిషులోకేషు నాఽద్వైతం గురుణా సహ॥

ఇతి శ్రీ మచ్ఛంకరాచార్య విరచితః
తత్త్వోపదేశః సంపూర్ణః॥

వాక్యవృత్తిః

౧. సర్గ స్థితి ప్రలయ హేతు మచిన్త్య శక్తిం
విశ్వేశ్వరం విదిత విశ్వ మనన్త మూర్తిమ్
నిర్ముక్త బంధన మపార సుఖామ్బురాశిం
శ్రీవల్లభం విమల బోధ ఘనం నమామి॥

౨. యస్య ప్రసాదా దహ మేవ విష్ణు
ర్మయ్యేవ సర్వం పరికల్పితంచ
ఇత్థం విజానామి సదాత్మ రూపం
తస్యాంఘ్రి పద్మం ప్రణతోఽస్మి నిత్యమ్॥

౩. తాపత్రయార్క సంతప్తః కశ్చి దుద్విగ్న మానసః
శమాది సాధనై ర్యుక్త స్సద్గురుం పరిపృచ్ఛతి॥

౪. అనాయాసేన యేనాస్మా న్మచ్యేయ భవ బంధనాత్
తన్మే సంక్షిప్య భగవ న్కేవలం కృపయా వద॥

గురురువాచ

౫. సాధ్వీతే వచనవ్యక్తిః ప్రతిభాతి వదామితే
ఇదం తదితి విస్పష్టం సావధాన మనా శ్శృణు।

౬. తత్త్వమస్యాది వాక్యోత్థం యజ్జీవ పరమాత్మనోః
తాదాత్మ్య విషయం జ్ఞానం తదిదం ముక్తిసాధనమ్॥

శిష్య ఉవాచ

౭. కో జీవః కః పరశ్చాత్మా తాదాత్మ్యం వా కథం తయోః
తత్త్వమస్యాది వాక్యం వా కథం తత్ప్రతి పాదయేత్॥

గురురువాచ

౮. అత్ర బ్రూమ స్సమాధానం కో న్యో జీవ స్త్వమే వహి
య స్త్వం పృచ్ఛసి మాం కోహం బ్రహ్మైవాసి నసంశయః॥

శిష్య ఉవాచ

౯. పదార్థమేవ జానామి నాద్యాపి భగవన్స్ఫుటమ్
అహం బ్రహ్మేతి వాక్యార్థం ప్రతిపద్యే కథం వద॥

గురురువాచ

౧౦. సత్య మాహ భవానత్ర విగానం (నిందం) నైవ విద్యతే
హేతుః పదార్థ బోధోహి వాక్యార్థావ గతేరిహ॥

౧౧. అంతఃకరణ తద్వృత్తి సాక్షీ చైతన్య విగ్రహః
ఆనందరూప స్సత్యస్సన్ కిం నాత్మానం ప్రపద్యసే॥

౧౨. సత్యానంద స్వరూపం ధీ సాక్షిణం జ్ఞాన విగ్రహమ్
చింతయాత్మ తయా నిత్యం త్యక్త్వా దేహాదిగాం ధియమ్॥

౧౩. రూపాది మాన్యతః పిండ స్తతో నాత్మా ఘటాది వత్
వియదాది మహాభూత వికారత్వాచ్చ కుంభవత్ ॥

౧౪. అనాత్మా యది పిండో౽య ముక్త హేతు బలాన్మతః
కరామలక వ త్సాక్షా దాత్మానం ప్రతిపాదయ॥

౧౫. ఘటద్రష్టా ఘటాద్భిన్న స్సర్వథా నఘటో యథా
దేహద్రష్టా తథాదేహో నాహ మిత్యవ ధారయ॥

౧౬. ఏవ మింద్రియ దృఙ్నాహ మింద్రియా ణీతి నిశ్చిను
మనో బుద్ధి స్తథా ప్రాణో నాహ మిత్యవ ధారయ॥

౧౭. సంఘాతో౽పి తథానాహ మితి దృశ్య విలక్షణమ్
ద్రష్టార మను మానేన నిపుణం సంప్రధారయ॥

౧౮. దేహేంద్రియా దయో భావా హానాది వ్యాపృతి క్షమాః
యస్య సన్నిధి మాత్రేణ సో౽హ మిత్యవ ధారయ॥

౧౯. అనాపన్న వికారస్స న్నయస్కాంత వదేవ యః
బుద్ధ్యాదీం శ్చాలయే త్ప్రత్య క్సో౽హ మిత్యవధారయ॥

౨౦. అజడాత్మ వదా భా న్తి యత్సాన్నిధ్యా జ్జడా అపి
దేహేంద్రియ మనః ప్రాణా స్సో౽హ మిత్యవధారయ॥

౨౧. అగమన్మే మనో౽న్యత్ర సాంప్రతంచ స్థిరీకృతమ్
ఏవం యోవేద ధీవృత్తిం సో౽హ మిత్యవధారయ॥

౨౨. స్వప్న జాగరితే సుప్తిం భావా భావౌ ధియాం తథా
యో వేత్త్యవిక్రియ స్సాక్షా త్సో౽హ మిత్యవధారయ॥

౨౩. ఘటా వభాసకో దీపో ఘటాదన్యో యథేష్యతే
దేహా వభాసకో దేహీ తథాహం బోధ విగ్రహః॥

౨౪. పుత్ర విత్తాదయో భావా యస్య శేషతయా ప్రియాః
ద్రష్టా సర్వ ప్రియతమః సోఽహ మిత్యవధారయ॥

౨౫. పర ప్రేమా స్పద తయా మానభూవ మహం సదా
భూయాస మితి యోద్రష్టా సోఽహ మిత్యవధారయ॥

౨౬. యస్సాక్షి లక్షణో బోధ స్త్వం పదార్థ స్స ఉచ్యతే
సాక్షిత్వ మపి బోద్ధృత్వ మవికారి తయా త్మనః॥

౨౭. దేహేంద్రియ మనః ప్రాణా హం కృతిభ్యో విలక్షణః
ప్రోజ్ఝితా(విడిచిపెట్టబడిన) శేష షడ్భావ వికారా స్త్వం పదాభిదః॥

౨౮. త్వమర్థమేవం నిశ్చిత్య తదర్థం చింతయే త్పునః
అతద్వ్యావృత్తి రూపేణ సాక్షా ద్విధి ముఖేనచ॥

౨౯. నిరస్తా శేష సంసార దోషోఽ స్థూలాది లక్షణః
అదృశ్యత్వాది గుణకః పరాకృత తమో మలః॥

౩౦. నిరస్తా తిశయానందః సత్యః ప్రజ్ఞాన విగ్రహః
సత్తా స్వలక్షణః పూర్ణః పరమాత్మేతి గీయతే॥

౩౧. సర్వజ్ఞత్వం పరేశత్వం తథా సంపూర్ణ శక్తితా
వేదై స్సమర్థ్యతే యస్య తద్బ్రహ్మే త్యవధారయ॥

౩౨. యజ్ఞానా త్సర్వ విజ్ఞానం శ్రుతిషు ప్రతిపాదితమ్
మృదా ద్యనేక దృష్టాంతై స్తద్బ్రహ్మే త్యవధారయ॥

౩౩. యదాన న్త్యం ప్రతిజ్ఞాయ శ్రుతి స్తత్సిద్ధయే జగౌ
తత్కార్యత్వం ప్రపంచస్య తద్బ్రహ్మే త్యవధారయ॥

౩౪. విజిజ్ఞాస్య తయా యస్య వేదాంతేషు ముముక్షుభిః
సమర్థ్యతే ఽతి యత్నేన తద్బ్రహ్మే త్యవధారయ॥

౩౫. జీవాత్మనా ప్రవేశశ్చ నియన్తృత్వంచ తా న్ప్రతి
శ్రూయతే యస్య వేదేషు తద్బ్రహ్మే త్యవధారయ॥

౩౬. కర్మణాం ఫలదాతృత్వం యస్యైవ శ్రూయతే శ్రుతౌ
జీవానాం హేతు కర్తృత్వం తద్బ్రహ్మే త్యవధారయ॥

౩౭. తత్త్వం పదార్థౌ నిర్ణీతౌ వాక్యార్థ శ్చింత్యతే ఽధునా
తాదాత్మ్య మత్ర వాక్యార్థ స్తయోరేవ పదార్థయోః॥

౩౮. సంసర్గో వా విశిష్టోవా వాక్యార్థో నాత్ర సమ్మతః
అఖండైక రసత్వేన వాక్యార్థో విదుషాం మతః॥

౩౯. ప్రత్యగ్బోధోయ ఆభాతి సోఽద్వయానంద లక్షణః
అద్వయానంద రూపశ్చ ప్రత్యగ్బోధైక లక్షణః॥

౪౦. ఇత్థ మన్యోన్య తాదాత్మ్య ప్రతిపత్తి ర్యదాభవేత్
అబ్రహ్మత్వం త్వమర్థస్య వ్యావర్తేత తదైవహి॥

౪౧. తదర్థస్య పారోక్ష్యం యద్యేవం కిం తతః శృణు
పూర్ణానందైక రూపేణ ప్రత్యగ్బోధో ఽవ తిష్ఠతే॥

౪౨. తత్త్వమస్యాది వాక్యంచ తాదాత్మ్య ప్రతిపాదనే
లక్ష్యౌ తత్త్వం పదార్థా ద్వా వుపాదాయ ప్రవర్తతే॥

౪౩. హిత్వా ద్వౌ శబలౌ వాచ్యౌ వాక్యం వాక్యార్థ బోధనే
యథా ప్రవర్తతేఽ స్మాభిః తథా వ్యాఖ్యాత మాదరాత్॥

౪౪. ఆలంబన తయా భాతి యోఽస్మ త్ప్రత్యయ శబ్దయోః
అంతఃకరణ సంభిన్న బోధః సత్వం పదాభిధః॥

౪౫. మాయోపాధిః జగద్యోనిః సర్వజ్ఞత్వాది లక్షణః
పారోక్ష్య శబలః సత్యా దా త్మక స్తత్పదాభిధః॥

౪౬. ప్రత్య క్పరోక్ష తై కస్య సద్వితీయత్వ పూర్ణతా
విరుధ్య తే యతః తస్మా ల్లక్షణా సం ప్రవర్త తే॥

౪౭. మానాంతర విరోధేతు ముఖ్యార్థస్యా ఽపరిగ్రహే
ముఖ్యార్థేనా వినా భూతే ప్రతీతి ర్లక్షణోచ్య తే॥

౪౮. త త్త్వమస్యాది వాక్యేషు లక్షణా భాగలక్షణా
సోఽయ మిత్యాది వాక్యస్థ పదయో రివ నావరా॥

౪౯. అహం బ్రహ్మేతి వాక్యార్థ బోధో యావ ద్దృఢీ భవేత్।
శమాది సహితం తావ దభ్యసే చ్ఛ్రవణాదికమ్॥

౫౦. శ్రుత్యాచార్య ప్రసాదేన దృఢో బోధో యదాభవేత్
నిరస్తా శేష సంసార నిదానః పురుష స్తదా॥

౫౧. విశీర్ణ కార్య కరణో భూత సూక్ష్మై రనా వృతః
విము క్త కర్మ శృంఖలః సద్య ఏవ విముచ్య తే॥

౫౨. ప్రారబ్ధ కర్మ వేగేన జీవన్ముక్తో యదాభవేత్.
కించి త్కాల మనారబ్ధ కర్మ బంధస్య సంక్షయే॥

౫౩. నిరస్తాతి శయానందం వై ష్ణవం పరమం పదం
పునరా వృత్తి రహితం కై వల్యం ప్రతి పద్య తే॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీ మచ్ఛంకర భగవత్పూజ్యపాద విరచితా
వాక్యవృత్తిః సంపూర్ణా ॥

లఘు మహావాక్య విచారః

హరిః ఓమ్॥ తత్త్వమసీతి మహావాక్యార్థం ప్రథమం శిష్యంప్రతి జ్ఞాపయే ద్గురుః॥

తత్ర తత్త్వమసీతి మహావాక్యే త్రీణి పదాని సన్తి॥

(తత్ + త్వం = అసి॥ ఇతి॥)

తత్పదస్య ద్వావర్థౌ । వాచ్యో లక్ష్యశ్చేతి॥ తత్ర తత్పదస్య వాచ్యార్థో నామ, మాయా శబళం బ్రహ్మ వాచ్యార్థః॥ ప్రకృతిః జగతస్సాక్షీ నియంతే త్యభిధీయతే॥ మాయా వినిర్ముక్త సత్య జ్ఞానా నన్ద స్వరూపం లక్ష్యార్థః॥

తథా త్వం పదస్య ద్వావర్థౌ వాచ్యో లక్ష్యశ్చేతి॥ స్థూల సూక్ష్మ శరీర ద్వయ పరివేష్టిత చైతన్యం వాచ్యార్థః॥ స్థూల సూక్ష్మ శరీర వినిర్ముక్త ప్రత్యగ్రూప చైతన్యం లక్ష్యార్థః॥

తస్మా కిమహం భణామి? తత్త్వమసీతి, అసి పదేన తయో ర్లక్ష్యయో రైక్యే బోధితే, సంసారి అసంసారిణోః, కథ మైక్యం భవే దితి, విరోధస్ఫురణం భవేత్? తతో జహదజహల్లక్షణయా "సోఽయం దేవదత్త" ఇత్యత్ర, తద్దేశ తత్కాల, ఏతద్దేశ తత్కాల ఉపాధిద్వయ పరిత్యాగేన ఉభయత్ర దేవదత్తస్వరూపమాత్రం లక్ష్యతే॥ తద్వత్॥ ఉభయత్ర శబళపరిత్యాగేన లక్షణయా, ద్వయో ర్లక్ష్యయో రైక్యం భవతి॥ విజ్ఞాన ఘన మఖండం భవతి॥ తదఖండం కథ మితిచేత్ । ఉచ్యతే॥ సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేద రహితత్వా దఖండం॥ ఏవం సైంధవ ఘనవత్॥ ప్రజ్ఞాన ఘనం నిత్య శుద్ధ బుద్ధ ముక్త సత్య పరమానందా ద్వయం ప్రత్యగ్రూప చైతన్యం పరబ్రహ్మై వాహ మస్మి॥

ఏవం మహావాక్యార్థం సదా స్మరతో ముక్తిః ధ్రువా భవేత్॥ "తరతి శోక మాత్మవి దితి" శ్రుతేః॥

శ్రు॥ "భిద్యతే హృదయ గ్రంథి శ్ఛిద్యన్తే సర్వ సంశయాః
క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే॥"

'తత్ర కో మోహః' 'కశ్శోకః' 'ఏకత్వ మను పశ్యతః' 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోసి', అభయం వై బ్రహ్మ', 'బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరమ్', బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మైవ భవతి', 'తద్ధైతత్ పశ్యన్ ఋషి ర్వామదేవః ప్రతిపేదే', 'అహ మను రభవం సూర్యశ్చేతి॥' శుకో ముక్తో వామదేవో ముక్తః॥ "అయమాత్మా బ్రహ్మేతి", మహా వాక్యార్థ విచార స్సమాప్తః ॥

పఞ్చీకరణ వార్తికమ్

౧. ఓంకార స్సర్వవేదానాం సార స్తత్వ ప్రకాశకః
తేన చిత్త సమాధానం ముముక్షూణాం ప్రకాశ్యతే॥

౨. ఆసీ దేకం పరం బ్రహ్మ నిత్య ముక్త మవిక్రియం
త త్స్వమాయా సమావేశా ద్బీజ మవ్యాకృతాత్మకమ్॥

౩. తస్మా దాకాశ ముత్పన్నం శబ్ద తన్మాత్ర రూపకం
స్పర్శాత్మక స్తతో వాయుః తేజో రూపాత్మకం తతః

౪. ఆపో రసాత్మక స్తస్మా త్తాభ్యో గంధాత్మికా మహీ
శబ్దైక గుణ మాకాశం శబ్ద స్పర్శ గుణో మరుత్

౫. శబ్ద స్పర్శ రూప గుణైః త్రిగుణం తేజ ఉచ్యతే
శబ్ద స్పర్శ రూప రస గుణై రాప శ్చతు ర్గుణాః॥

౬. శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధైః పఞ్చ గుణా మహీ
తేభ్యో సమభవ త్సూత్రం లింగం సర్వాత్మకం మహాత్॥

౭. తత స్థూలాని భూతాని స్థూలేభ్యశ్చ విరాడ్భూత్
పఞ్చీకృతాని భూతాని స్థూలానీ త్యుచ్యతే బుధైః॥

౮. పఞ్చీకృతాని భూతాని ప్రత్యేకం విభజే ద్ద్విధా
ఏకైకం భాగ మాదాయ చతుర్ధా విభజే త్పునః॥

౯. ఏకైకం భాగ మేకస్మిన్ భూతే సంవేశ యే త్క్రమాత్
తత శ్చాకాశ భూతస్య భాగాః పఞ్చ భవంతి హి॥

౧౦. వాయ్వాది భాగా శ్చత్వారో వాయ్వా దిష్వేవ మాదిశేత్
పఞ్చీకరణ మేత త్స్యా దిత్యాహు స్తత్వ వేదినః॥

౧౧. పఞ్చీకృతాని భూతాని తత్కార్యాశ్చ విరాడ్భవేత్
స్థూలం శరీల మేతత్స్యా దశరీరస్య చాత్మనః॥

౧౨. అధి దైవత మధ్యాత్మ మధిభూత మితి త్రిధా
ఏకం బ్రహ్మ విభాగేన భ్రమా ద్భాతి న తత్వతః॥

౧౩. ఇన్ద్రియై రర్థ విజ్ఞానం దేవతాను గ్రహాన్వితైః
శబ్దాది విషయం జ్ఞానం తజ్జాగరిత ముచ్యతే॥

౧౪. శ్రోత్ర మధ్యాత్మ మిత్యుక్తం శ్రోతవ్యం శబ్ద లక్షణం
అధిభూతం తదిత్యుక్తం దిశ స్తత్రాధి దైవతమ్॥

౧౫. త్వగ ధ్యాత్మ మితిప్రోక్తం స్ప్రష్టవ్యం స్పర్శ లక్షణం
అధిభూతం తదిత్యుక్తం వాయు స్తత్రాధి దైవతమ్॥

౧౬. చక్షు రధ్యాత్మ మిత్యుక్తం ద్రష్టవ్యం రూప లక్షణం
అధిభూతం తదిత్యుక్త మాదిత్య స్తత్రాధి దైవతమ్॥

౧౭. జిహ్వా ధ్యాత్మ తయా స్వాద్య మధిభూతం రసాత్మకం
వరుణో దేవతా తత్ర జిహ్వాయా మధి దైవతమ్॥

౧౮. ఘ్రాణ మధ్యాత్మ మిత్యుక్తం ఘ్రాతవ్యం గంధలక్షణం
అధిభూతం తదిత్యుక్త మశ్వినా వధిదైవతమ్॥

౧౯. వాగధ్యాత్మ మితి ప్రోక్తం వక్తవ్యం శబ్ద లక్షణం
అధిభూతం తదిత్యుక్త మగ్ని స్తత్రాధి దైవతమ్॥

౨౦. హస్తా వధ్యాత్మ మిత్యుక్తం ఆదాతవ్యంచ యద్భవేత్
అధిభూతం తదిత్యుక్తం ఇంద్ర స్తత్రాధి దైవతమ్॥

౨౧. పాదా వధ్యాత్మ మిత్యుక్తం గంతవ్యం తత్ర యద్భవేత్
అధిభూతం తదిత్యుక్తం విష్ణు స్తత్రాధి దైవతమ్॥

౨౨. పాయు రింద్రియ మధ్యాత్మం విసర్గ స్తత్ర యోభవేత్
అధిభూతం తదిత్యుక్తం మృత్యు స్తత్రాధి దైవతమ్॥

౨౩. ఉపస్థేన్ద్రియ మధ్యాత్మం స్త్రియా ద్యానన్ద కారణం
అధిభూతం తదిత్యుక్తం అధిదైవం ప్రజాపతిః॥

౨౪. మనో ధ్యాత్మ మితి ప్రోక్తం మన్తవ్యం తత్ర యద్భవేత్
అధిభూతం తదిత్యుక్తం చన్ద్ర స్తత్రాధి దైవతమ్॥

౨౫. బుద్ధి రధ్యాత్మ మిత్యుక్తం బోద్ధవ్యం తత్ర యద్భవేత్
అధిభూతం తదిత్యుక్త మధిదైవం బృహస్పతిః॥

౨౬. అహంకార స్తథా ధ్యాత్మ మహం కర్తవ్య మేవచ
అధిభూతం తదిత్యుక్తం రుద్ర స్తత్రాధి దైవతమ్॥

౨౭. చిత్త మాధ్యాత్మ మిత్యుక్తం చేతవ్యం తత్ర యద్భవేత్
అధిభూతం తదిత్యుక్తం విష్ణు స్తత్రాధి దైవతమ్॥

౨౮. తమో ధ్యాత్మ మితి ప్రోక్తం వికార స్తత్ర యోభవేత్
అధిభూతం తదిత్యుక్తం ఈశ్వరో త్రాధి దైవతమ్॥

౨౯. బాహ్యాన్తః కరణై రేవం దేవతానుగ్రహాన్వితైః
స్వస్వాఖ్య విషయజ్ఞానం తజ్జాగరిత ముచ్యతే॥

౩౦. సేయం జాగరితావస్థా శరీరం కరణాశ్రయం
యస్తయో రభిమానీస్యా ద్విశ్వ యిత్యభి ధీయతే॥

౩౧. విశ్వం వైరాజ రూపేణ పశ్యే ద్భేద నివృత్తయే
జ్ఞానేన్ద్రియాణి పఞ్చైవ పఞ్చకర్మేన్ద్రియాణిచ॥

౩౨. శ్రోత్ర త్వక్చక్షు ఘ్రాణ జిహ్వా ధీన్ద్రియ పఞ్చకం
వాక్పాణి పాద పాయూపస్థాః కర్మేన్ద్రియ పఞ్చకమ్॥

౩౩. మనో బుద్ధి రహంకారః చిత్తం చేతి చతుష్టయం
సఙ్కల్పాఖ్యం మనో రూపం బుద్ధి ర్నిశ్చయ రూపిణీ॥

౩౪. అభిమానాత్మక స్తద్వ దహంకారః ప్రకీర్తితః
అనుసన్ధాన రూపఞ్చ చిత్త మిత్యభిధీయతే॥

౩౫. ప్రాణో పాన స్తథా వ్యానః ఉదానాఖ్య స్తథైవచ
సమానశ్చేతి పఞ్చైతాః కీర్తితాః ప్రాణ వృత్తయః॥

౩౬. ఖం వాయ్వగ్న్యమ్బు క్షితయో భూత సూక్ష్మాణి పఞ్చచ
అవిద్యా కామ కర్మాణి లింగం పుర్యష్టకం విదుః॥

౩౭. ఏతత్సూక్ష్మ శరీరం స్యా న్మాయికం ప్రత్యగాత్మనః
కరణో పరమే జాగ్ర త్సంస్కారోత్థ ప్రబోధవత్॥

౩౮. గ్రాహ్య గ్రాహక రూపేణ స్ఫురణం స్వప్న ఉచ్యతే
అభిమానీ తయోర్యస్తు తైజసః పరికీర్తితః॥

౩౯. హిరణ్య గర్భ రూపేణ తైజసం చిన్తయే ద్బుధః
చైతన్యా భాస కథితం శరీరద్వయ కారణమ్॥

౪౦. ఆత్మ జ్ఞానం తదవ్యక్త మవ్యాకృత మితీర్యతే
నసన్నాసన్నస దసత్ భిన్నా భిన్నం నచో భయమ్॥

౪౧. నసభాగం ననిర్భాగం నచా ప్యుభయ రూపకం
బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానా ద్ధేయం మిథ్యాత్మకారణాత్॥

౪౨. జ్ఞానానా ముప సంహారో బుద్ధేః కారణితా స్థితిః
వట బీజే వటస్యైవ సుషుప్తి రభిధీయతే॥

౪౩. అభిమానీ తయో ర్యస్తు ప్రాజ్ఞ ఇత్యభి ధీయతే
జగత్కారణ రూపేణ ప్రాజ్ఞాత్మానం విచిన్తయేత్॥

౪౪. విశ్వ తైజస సౌషుప్త విరాట్సూత్రాక్ష రాత్మభిః
విభిన్న మిన సంమోహా దేక తత్వం చిదాత్మకమ్॥

౪౫. విశ్వాదిక త్రయం యస్మా ద్వైరాజాది త్రయాత్మకం
ఏకత్వేన సమంపశ్యే దన్యాభావ ప్రసిద్ధయే॥

౪౬. ఓంకార మాత్ర మఖిలం విశ్వ ప్రాజ్ఞాది లక్షణం
వాచ్య వాచకతా భేదా ద్భేదే నానుప లబ్ధితః॥

౪౭. అకారమాత్రం విశ్వంస్యా దుకార స్తైజస స్మృతః
ప్రాజ్ఞో మకార మిత్యేవ పరిపశ్యే త్క్రమేణతు॥

౪౮. సమాధికాలా త్ప్రాగేవం విచింత్యా తి ప్రయత్నతః
స్థూల సూక్ష్మ క్రమా త్సర్వం చిదాత్మని విలాపయేత్॥

౪౯. అకార పూరుషం విశ్వం ఉకారే ప్రవిలాపయేత్
ఉకారం తైజసం సూక్ష్మం మకారే ప్రవిలాపయేత్॥

౫౦. మకార కారణం ప్రాజ్ఞం చిదాత్మని విలాపయేత్
చిదాత్మాహం నిత్య శుద్ధ బుద్ధ ముక్త సదద్వయః॥

౫౧. పరమానన్ద సందోహ వాసుదేవోఽహ మో మితి
జ్ఞాత్వా వివేచకం చిత్తం తత్సాక్షిణి విలాపయేత్।

౫౨. చిదాత్మని విలీనంచే త్తచ్చిత్తం నైవ చాలయేత్
పూర్ణబోధాత్మనా సీతః పూర్ణాచల సముద్రవత్॥

౫౩. ఏవం సమాహితో యోగీ శ్రద్ధా భక్తి సమన్వితః
జితేన్ద్రియో జితక్రోధో పశ్యే దాత్మాన మద్వయమ్॥

౫౪. ఆది మధ్యావ సానేషు దుఃఖం సర్వ మిదం యతః
తస్మా త్సర్వం పరిత్యజ్య తత్త్వనిష్ఠో భవే త్సదా॥

౫౫. యః పశ్యే త్సర్వదం శాన్తం మానన్దాత్మాన మవ్యయం
నతేన కిఞ్చి దాప్తవ్యం జ్ఞాతవ్యం వాఽవశిష్యతే॥

౫౬. కృత కృత్యో భవే ద్విద్వా న్జీవన్ముక్తో భవే త్సదా
ఆత్మ న్యారూఢ భావస్తు జగదే త న్నవీక్షతే।

౫౭. కదాచి ద్వ్యవహారేషు ద్వైతం యద్యపి పశ్యతి
బోధాత్మ వ్యతిరేకేణ నపశ్యతి చిదన్వయాత్॥

౫౮. కిన్తు పశ్యతి మిథ్యైవ దిగ్భేధే న్దు విభాగవత్
ప్రతిభాన శ్శరీర స్యా త్తదా ప్రారబ్ధ సంక్షయాత్॥

౫౯. తస్య తావ దేవ చిరం ఇత్యాది శ్రుతి రబ్రవీత్
ప్రారబ్ధస్యాను వృత్తిస్తు ముక్తస్యా భాస మాత్రతః॥

౬౦. సర్వదా ముక్త ఏవ స్యాత్ జ్ఞాత తత్త్వః ప్రమానసా
ప్రారబ్ధ శేషభోగస్య సంక్షయే త్త ద నన్తరమ్॥

౬౧. అవిద్యా తిమిరా తీతం సర్వా భాస వివర్జితం
చైతన్య మమలం శుద్ధం మనో వాచామ గోచరమ్॥

౬౨. వాచ్య వాచక నిర్ముక్తం హేయోపాదేయ వర్జితం
ప్రజ్ఞాన ఘన మానన్దం వైష్ణవం పద మశ్నుతే॥

౬౩. ఇదం ప్రకరణం యత్నాత్ జ్ఞాతవ్యం భగవత్పరైః
అమానిత్వాది నియమైః గురు భక్తి ప్రసాదతః॥

౬౪. ఇమాం విద్యాం ప్రయత్నేన యోగీ సంధ్యాసు సర్వదా
సమభ్యసే దిహాముత్ర భోగానా సక్త ధీ స్సుధీః॥

౬౫. రాగ ద్వేషాది రహితం స్వాత్మానం చిన్తయే త్సదా
స ఏవ జీవన్ముక్తో హా నపున ర్భవ సంభవః॥

ఇతి శ్రీ మత్సురేశ్వరాచార్య విరచితం
పఞ్చీకరణ వార్తికం సంపూర్ణమ్।

నిర్గుణ మాలా స్తవః

శ్లో॥ వరాభయ కరం దేవం సచ్చిదానన్ద విగ్రహమ్
దత్తాత్రేయ గురుం ధ్యాత్వా మాలా మన్త్రం పఠే చ్ఛుచిః॥

ఓం నమో భగవతే శ్రీగురు శ్రీదత్తాత్రేయాయ। స్మరణమాత్ర సంతుష్టాయ। సచ్చిదానన్ద విగ్రహాయ। అదృశ్యత్వాది గుణకాయ। నిత్య శుద్ధ బుద్ధ ముక్త స్వభావాయ। అసంగతయా ఈక్షామాత్రేణ ప్రకృతి ప్రవర్తకాయ॥ అజాయ॥ అవ్యక్తాత్మనే॥ భూతేశ్వరాయ॥ సద్ధర్మ త్రాణార్థం యోగమాయయా ఆవిష్కృత శుద్ధ సత్వ స్వరూపాయ॥ అచ్యుత। భవబన్ధం విమోచయ విమోచయ॥ అపాపవిద్ధ। ఆసక్తతయా ఆశ్రమోచిత కర్మాణి సాధయసాధయ॥ శ్రీమన్। సాధనసంపత్తిం దేహి దేహి॥ సద్గురూత్తమ। గురూపసత్యా శ్రవణాద్యభ్యాస పూర్వక భవ

త్పద భక్తిం వితర వితర । అద్య లయ విక్షేపాదీన్ పరిహార పరిహార॥ శ్రీహరే । అసంభావనాది ఢాకినీ స్సహిజహి॥ క్లేశకర్మ విపాకాశయ వర్జిత । అవిద్యాది క్లేశాదీన్ నాశయ నాశయ॥ హృషీకేశ । అర్థదోష దృష్ట్వా ప్రమాదీ న్ద్రియాణి వశీకురు వశీకురు॥ సర్వాన్తర్యామిన్ వైరాగ్యాభ్యాసవశా చ్చృఙ్ఖలమనః ఆకర్షయా కర్షయ॥ అసంగ । రాగద్వేషౌ విద్వేషయ విద్వేషయ । ఆప్తకామ । కామాది శత్రూన్ ఉచ్చాటయో చ్చాటయ॥ కల్పనాతీత । దుష్కల్పనాదీ న్స్తంభయ॥ స్తంభయ । అసురనిషూదన । ఆసురభావం మారయ మారయ॥ ఆత్త సుదర్శన । వ్యాధిత్రయ్యన్నాది రోగోప సర్గాం చ్ఛమయ శమయ॥ మృత్యుఞ్జయ । ప్రమాదాపమృత్యుం విద్రావయ విద్రావయ॥ విముక్త హృదయ గ్రన్థీన్ భిన్ధి భిన్ధి॥ నిస్సంశయ సర్వ సంశయా న్ఛిన్ధి ఛిన్ధి । నిర్వాసన దుర్వాసనా జాలాదీన్ నివారయ నివారయ॥ క్రిమికారక ఫలాసంస్పృష్ట । జ్ఞానాగ్ని దాహ్య కర్మాణి దహ దహ । సర్వపాశా న్విమోచయ విమోచయ । త్రోటయ త్రోటయ॥ ఆదిత్యవర్ణ । ఆత్మస్వరూప ప్రదర్శనేన మాం స్వరూపస్థితి పదేన నియోజయ నియోజయ । స్వానుభూత్యా ఆత్మస్వరూపస్థితిం కురు కురు । జయ జయ భగవన్ । పరమాత్మన్ । అనసూయానన్ద వర్ధనాయ । అత్రిపుత్రాయ । ఏకాదశావ తారాయ । శ్రీదత్తాత్రేయాయ ॥ నమస్తే నమస్తే నమః॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీనారాయణాశ్రమ యతివర్యేణ విరచితః
శ్రీ దత్తాత్రేయ నిర్గుణ మాలా స్తవః
సంపూర్ణః

యోగతారావళిః

౧. వన్దే గురూణాం చరణారవిన్దే
సన్దర్శిత స్వాత్మ సుఖావబోధే
జనస్య యే జాఙ్గలికాయమానే
సంసార హాలాహల మోహ శాన్త్యై॥

౨. సదాశివోక్తాని సపాద లక్ష
లయావధానాని వసన్తి లోకే
నాదాను సన్ధాన సమాధి మేకం
మన్యా మహే మాన్యతమం లయానామ్॥

3. సరేచ పూరైరనిలస్య కుంభై
సర్వాసు నాడీషు విశోధితాసు
అనాహతా దంబురుహా దుదేతి
స్వాత్మావగమ్య స్స్వయమేవ బోధః॥

౪. నాదాను సన్ధాన నమోస్తు తుభ్యం
త్వాం సాధనం తత్త్వ పదస్య జానే
భవత్ప్రసాదా త్పవనేన సాకం
విలీయతే విష్ణుపదే మనో మే॥

ఇతి లయ యోగః॥

౧. జాలంధరోడ్డీయన మూల బన్ధా
జల్పన్తి కంఠోదర పాయు నేయా

బన్ధ త్రయేస్మి న్పరిచీయ మానే
బన్ధః కుతో దారుణ కాలపాశాత్॥

౨. ఓడ్యాణ జాలన్ధర మూలబన్ధై
రున్నిద్రితాయా మురగా ఙ్గనాయాం
ప్రత్యఙ్ముఖత్వా త్ప్రవిశ త్సుషుమ్నాం
గమాగమా ముఞ్చతి గన్ధవాహః॥

3. ఉత్థాపితా ధార హుతాశనోల్కై
రాకుఞ్చనై శ్శశ్వ దపాన వాయోః
సన్తాపితా చ్చన్ద్రమసః పత న్తీం
పీయూష ధారాం పిబతీహ ధన్యః॥

౪. బన్ధత్రయాభ్యాస విపాక జాతాం
వివర్జితాం రేచక పూరకాభ్యాం
విశోషయ న్తీం విషయప్రవాహాం
విద్యాం భజే కేవల కుమ్భ రూపామ్॥

౫. అనాహతే చేతసి సావధానై
రభ్యాస శూరై రను భూయ మానా
సం స్తమ్భిత శ్వాస మనః ప్రచారా
సా జృమ్భతే కేవల కుమ్భక శ్రీః॥

౬. సహస్రశ స్సన్తు హఠేషు కుమ్భా
స్సమ్భావ్యతే కేవల కుమ్భ ఏవ
కుమ్భోఽస్తు మే యత్రతు రేచ పూరైః
ప్రాణస్య నపాకృత వైకృతాఖ్యః॥

౭. త్రికూట నామ్ని స్థిమితే న్తరఙ్గే
ఖే స్తమ్భితే కేవల కుమ్భకేన
ప్రాణానిలో భాను శశాఙ్క నాడ్యౌ
విహాయ సద్యో విలయం ప్రయాతి॥

౮. ప్రత్యాహృతః కేవల కుమ్భకేన
ప్రభుక్త కుణ్డల్యుప భుక్త శేషః
ప్రాణః ప్రతీచీన పథేన మన్దం
విలీయతే విష్ణు పదాన్త రాళే॥

౯. నిరంకుశానాం శ్వసనోద్గమానాం
నిరోధనైః కేవల కుమ్భకాఖ్యైః
ఉదేతి సర్వేన్ద్రియ వృత్తి శూన్యో
మరుల్లయః కోఽపి మహా మతీనామ్॥

ఇతి హఠయోగః॥

౧. న దృష్టి లక్ష్యాణి న చిత్త బన్ధో
న దేశ కాలౌ నచ వాయు రోధః
న ధారణా ధ్యాన పరిశ్రమో వా
సమేధమానే సతి రాజ యోగే॥

౨. అశేష దృశ్యో జ్ఝిత దృఙ్మయానా
మవస్థితానా మిహ రాజయోగే
న జాగరో నాపి సుషుప్తి భావో
న జీవితం నో మరణం విచిత్రమ్॥

౩. అహం మమత్వాది విహాయ సర్వం
శ్రీ రాజయోగే స్థిర మానసానాం
నద్రష్టృతా నాస్తిచ దృశ్యభావ
సా జృమ్భతే కేవల సంవిదేవ॥

౪. నేత్రే యయోన్మేష నిమేష శూన్యే
వాయు ర్యయా వర్జిత రేచ పూరః
మనశ్చ సఙ్కల్ప వికల్ప శూన్యం
మనోన్మనీ సా మయి సన్నిధత్తామ్॥

౫. చిత్తేన్ద్రియాణాం చిర నిగ్రహేణ
శ్వాస ప్రవాహే శమితేయమీన్ద్రాః (సమస్తే)
నివాత దీపా ఇవ నిశ్చలాఙ్గా
మనోన్మనీ మగ్నధియో భవన్తి॥ (సామయి సన్నిధత్తామ్॥)

౬. ఉన్మ న్యవస్థా ధిగమాయ విద్వ
న్నుపాయ మేకం తవ నిర్దిశామః
పశ్య న్నుదాసీన తయా (దృశ్యా) ప్రపఞ్చం
సఙ్కల్ప మున్మూలయ సావధానః॥

౭. ప్రసహ్య సఙ్కల్ప పరం పరాణాం
సంఛేదనే సన్తత సావధానం
ఆలమ్బనాదా వపచీయమానే
శనై శ్శనై శ్శాన్తి ముపైతి చేతః॥

౮. అమీ యమీన్ద్రాః సహజా ఽమనస్కా
దహం మమత్వే శిథిలాయమానే

మనోగతిం మారుత వృత్తి శూన్యాం
గచ్ఛన్తి భావం గగనా వశేషః||

౯. నిశ్శ్వాసలోపై ర్నిభృతై శ్శరీరై
ర్నేత్రాంబుజై రర్ధ నిమీలనైశ్చ
ఆవిర్భవన్తీ మమనస్కముద్రా
మాలోకయామో ముని పుఙ్గవానామ్||

౧౦. నివర్తయన్తీం నిఖిలేన్ద్రియాణి
ప్రవర్తయన్తీం పరమాత్మయోగం
సంవిన్మయీం తాం సహజాఽమనస్కాం
కదా గమిష్యామి గతాన్యభావః||

౧౧. ప్రత్యగ్విమర్శాఽతిశయేన పుంసాం
ప్రాచీన గన్ధేషు పలాయితేషు
ప్రాదుర్భవేత్కాచి దజాడ్య నిద్రా
ప్రపఞ్చ చిన్తాం పరివర్జయన్తీ||

౧౨. విచ్ఛిన్న సఙ్కల్ప వికల్ప మూలే
నిశ్శేష నిర్మూలిత కర్మజాలే
నిరన్తరాభ్యాస నితాన్త భద్రా
సా జృమ్భతే యోగిని యోగనిద్రా||

౧౩. విశ్రాన్తి మాసాద్య తురీయ తల్పే
విశ్వాద్యవస్థా త్రితయోపరిస్థే
సంవిన్మయీం కామపి సర్వకాలం
నిద్రాం సఖే నిర్విశ నిర్వికల్పామ్||

౧౪. ప్రకాశమానే పరమాత్మభానౌ
నశ్య త్యవిద్యా తిమిరే సమస్తే
అహో బుధా నిర్మల దృష్టయోఽపి
కిఞ్చి న్నపశ్య న్తి జగ త్సమగ్రమ్॥

౧౫. సిద్ధిం తథావిధ మనోవిలయాం సమాధౌ
శ్రీశైల శృఙ్గ కుహరేషు కదోపలప్స్యే
గాత్రం యదా మమలతాః పరివేష్టయన్తి
కర్ణే యదా విరచయన్తి ఖగాశ్చ నీడాన్॥

౧౬. విచరతు మతి రేషా నిర్వికల్పే సమాధౌ
కుచ కలశ యుగేవా కృష్ణసారేక్షణానాం
చతుర జడ మతేవా సజ్జనానాం మతేవా
మతి కృత గుణ దోషాః మాం విభుం న స్పృశన్తి॥

ఇతి రాజయోగః

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీమచ్ఛఙ్కరాచార్య విరచిత
యోగతారావళీ
సమాప్తా॥

అనుబంధవిషయాః

ఓమ్

సర్వోపనిషదర్థ నిర్ణాయకానాం బ్రహ్మసూత్రాణాం సమాసేన

తాత్పర్య సంగ్రహః

1. సర్వజ్ఞేన భగవతా వేదవ్యాసేన సర్వోపనిషదర్థ నిర్ణాయకాని బ్రహ్మసూత్రాణి లోకానుగ్రహార్థం ప్రణీతాని॥

తత్రాధ్యాయా శ్చత్వారః ప్రత్యధ్యాయం చత్వారః పాదా విభక్తాః షోడశకల పురుష ఇవ షోడశపాద పర్యాప్తే శారీరక మీమాంసాఖ్యే వేదాంత శాస్త్రే పఞ్చపఞ్చాశ దధిక పఞ్చశత సూత్రాణి వర్తంతే. (555). తైశ్చ ద్వినవ త్యుత్తర శతాధి కరణాని ప్రకాశితాని. **(192)**

తత్ర ప్రథమాధ్యాయే సర్వేషాం వేదాంత వాక్యానాం ప్రత్యగభిన్నే అద్వితీయే బ్రహ్మణి సాక్షా త్పరం పరయా వా తాత్పర్యేణ పర్యవసాన మవగమ్యతే.

ద్వితీయాధ్యాయే సంభావిత విరోధ పరిహారః.

తృతీయాధ్యాయే విద్యాసాధన నిర్ణయః.

చతుర్థాధ్యాయే ఫల నిర్ణయశ్చ సిధ్యతి.

తత్ర ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాదే సర్వజ్ఞత్వాది స్పష్టబ్రహ్మలిఙ్గక వాక్యా న్యేకాదశాధికరణైః విచారితాని.

ద్వితీయపాదే అస్పష్ట బ్రహ్మలిఙ్గాని ఉపాస్యవిషయాణి వాక్యాని సప్తాధికరణైః చింతితాని.

తృతీయపాదే అస్పష్ట బ్రహ్మలిఙ్గాని ప్రాయేణ జ్ఞేయబ్రహ్మవిషయాణి వాక్యాని చతుర్దశాధికరణై ర్విచారితాని.

చతుర్థపాదే అవ్యక్తపదం అజాపదం చేత్యేవ మాదికం సన్దిగ్ధ పద కదంబం అష్టాధికరణై ర్వ్యచారి. ఏష సమన్వయాధ్యాయః॥

---

2. అథాఽవిరోధాఖ్యే ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమపాదే సాంఖ్య యోగ కాణాదాది స్మృతిభిః సాంఖ్యాది ప్రయుక్త తర్కైశ్చ విరోధో వేదాంత సమన్వయస్య త్రయోదశభి రధికరణైః పర్యహారి.

ద్వితీయపాదే సాంఖ్యాది మతానాం దుష్టత్వం అష్టభి రధికరణైః ప్రాదర్శి.

తృతీయపాదే పూర్వభాగేన పఞ్చమహాభూత శ్రుతీనాం, ఉత్తర భాగేన జీవ శ్రుతీనాఞ్చ పరస్పర విరోధః సప్తదశభిరధికరణైః పరిహృతః.

చతుర్థపాదే లిఙ్గశరీర శ్రుతీనాం పరస్పర విరోధః నవభి రధికరణైః పరిహృతః.

---

3. తృతీయే సాధనాధ్యాయే ప్రథమపాదే జీవస్య పరలోక గమనాగమనే విచార్య, షడ్భి రధికరణై ర్వైరాగ్యం న్యరూపి.

ద్వితీయపాదే పూర్వభాగేన 'త్వం' పదార్థం, ఉత్తరభాగేన 'తత్ప'దార్థశ్చ, అష్టభిరధికరణై శ్శోధితః.

తృతీయపాదే సగుణ విద్యాసు గుణోప సంహారః, నిర్గుణే బ్రహ్మణి అపునరుక్త పదోప సంహారశ్చ, షట్త్రింశ దధికరణై ర్నిరూపితః.

చతుర్థపాదే నిర్గుణ బ్రహ్మవిద్యాయాః బహిరఙ్గ సాధనభూతాని ఆశ్రమధర్మయజ్ఞాదీని, అంతరఙ్గసాధన భూతాని శమ దమాదీనిచ, నిరూపితాని సప్తదశభి రధికరణైః.

---

4. చతుర్థే ఫలాధ్యాయే ప్రథమపాదే శ్రవణాదీనా మావృత్త్యా నిర్గుణం, ఉపాసనయా సగుణంవా, బ్రహ్మసాక్షాత్కృత్య పుణ్యాపాపాఽలేప లక్షణా జీవన్ముక్తి రభ్యధాయి చతుర్దశభి రధికరణైః.

ద్వితీయపాదే మ్రియమాణ స్యోత్క్రాంతి ప్రకార ఏకాదశభి రధికరణై రభిహితః.

తృతీయపాదే సగుణ బ్రహ్మవిదో మృత స్యోత్తర మార్గోఽభిహిత ష్షడ్భి రధికరణైః.

చతుర్థపాదే పూర్వభాగేన విదేహకైవల్య ముక్తిః, ఉత్తర భాగేన సగుణ బ్రహ్మవిదః బ్రహ్మలోక స్థితిశ్చ సప్తభి రధికరణై ర్నిరూపి తేతి శాస్త్రం సమాప్తమ్॥

తత్రాదౌ సచ్చిదానందాత్మనః కుత స్సంసార శోక మగ్నత్వ మిత్యాలోచనే అధ్యాసో జ్ఞాతవ్యః — అధ్యాసోనామ 'స్మృతిరూపః పరత్ర పూర్వదృష్టావభాసః' సచ ఆత్మని దేహేన్ద్రియాన్తః కరణాదేః అధ్యాసః । యథా మనుష్యోఽహం కృశః కాణః ఇచ్ఛామీతి । తథా అనాత్మని అంతఃకరణాదౌ ఆత్మ సంసర్గాధ్యాసః అహముపలభే ఇత్యాదిః.

విచార్యమాణే యుష్మ దస్మ త్ప్రతీతి గోచరయోః విషయ విషయిణోః తమః ప్రకాశవ ద్విరుద్ధస్వభావయోః తద్ధర్మాణాఞ్చ అనా ద్యజ్ఞాన విజృంభితేన పరస్పరావివేకేన విషయిణి చిదాత్మకే విషయస్య తద్ధర్మాణాఞ్చ తద్విపర్యయేణ విషయిణ స్తద్ధర్మాణాఞ్చ విషయే అధ్యాసో మిథ్యేతి భవితుం యుజ్యతే. తథాపి అనాది మిథ్యాజ్ఞాన ప్రసఞ్జితో నైసర్గికోఽయం లోకవ్యవహారః సర్వలోకానుభవసిద్ధః అనపలపనీయఏవ.

శాస్త్రీయోఽపి వ్యవహారః అసంసార్యాత్మ తత్త్వ మవిదిత్వా ప్రవర్తతే, నిర్ధర్మక స్యాత్మనః కర్తృత్వ భోక్తృత్వాది ధర్మః అధ్యాస ప్రయుక్త ఏవ. ఆత్మజ్ఞాన వినాశ్యత్వాత్ మిథ్యాభూతః । తస్య సర్వానర్థ మూలస్యాధ్యాసస్య అధిష్ఠాన తత్త్వ సాక్షాత్కారేణ హానాత్. బ్రహ్మా త్మైక్య విద్యా ఆవశ్యకీ. అత స్తత్ప్రతిపత్తయే సర్వేషాం వేదాంతానా మారంభ ఇతి దర్శయన్తి బ్రహ్మసూత్రాణి.

తాన్యేతాని సూత్రాణి అతిప్రాజ్ఞవిషయాణి శ్రీభాష్యకారైః అఖిలం జగదుద్దిధీర్షుభిః ప్రపఞ్చితాని సంక్షేపతశ్చ వృత్తికారైః వివృతాని । తత్రాప్యనధికారిణాం మందబుద్ధీనామనుగ్రహాయ అధికరణరత్నమాలాదిభిః సమాసేన వ్యాఖ్యాతాని.

తత్ర ఏకైకమధికరణం పఞ్చావయవమ్. (1) విషయః, (2) సంశయః, (3) సంగతిః, (4) పూర్వపక్షః, (5) సిద్ధాంతశ్చేతి, పఞ్చావయవాః. శాస్త్రప్రతిపాద్యం (1) అధ్యాయప్రతిపాద్యం (2) పాదప్రతిపాద్యఞ్చ, (3) (అర్థమనుసృత్య) శాస్త్రసంగతిః, (4) అధ్యాయసంగతిః (5) పాదసంగతిశ్చేతి, సంగతయఊహ్యాః.

పూర్వాధికరణే స్మృతస్యార్థస్య ఉత్తరాధికరణే ప్రతిపాదనం ప్రసంగ సంగతిః.

ఆక్షేపసఙ్గతిః, దృష్టాన్తసఙ్గతిః, ప్రత్యుదాహరణసఙ్గతిః, ఇత్యాదికాః, అవాన్తరసఙ్గతయః అనేకధా భిద్యన్తే ఇత్యాదికం బహు జ్ఞాతవ్యమ్.

ఇదం శాస్త్రమారంభణీయమ్. విషయ ప్రయోజనయోస్సద్భావాత్, శుత్యహం ప్రత్యయయోః విప్రతిపత్త్యా బ్రహ్మాత్మవస్తు స్సందిగ్ధమ్.

'అయమాత్మా బ్రహ్మేతి' శ్రుతిః ఆత్మానమనంగ బ్రహ్మత్వేనోపదిశతి. అహం మనుష్య ఇత్యాద్యహం బుద్ధిః దేహాది తాదాత్మ్యేనాత్మానం గృహ్ణాతీతి సందిగ్ధం వస్తు, తన్నిశ్చయేన ముక్తిలక్షణం ప్రయోజనం శ్రుత్యా విద్వదనుభవేనచ ప్రసిద్ధమ్.

తస్మాద్వేదాన్త వాక్య విచారముఖేన విచారణీయం బ్రహ్మేతి శాస్త్రమారబ్ధమ్. విచారితే సతి 'అయమాత్మా బ్రహ్మైవే'తి అద్వైతం సిధ్యతి. తథాచ అయమేవార్థో బ్రహ్మాత్మైక్య లక్షణః ఉపాసనాధి కరణేష్వపి 'ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయన్తిచ' ఇత్యాదిషు నిర్ధారిత ఇతి.

తాత్పర్య సంగ్రహః

ఏవం ప్రకారేణ సర్వస్య శాస్త్రస్య అద్వితీయే బ్రహ్మణి సమన్వయ స్సిధ్యతి.

ఇతి,

బ్రహ్మసూత్రాణాం సమాసతః తాత్పర్యార్థ స్సారాంశ ఉక్తః

ఓమ్ తత్సత్.

మహావాక్య రత్నావళీ చోపనిష దేవేతి శివమ్.

ఇతి నారాయణ స్మృతిః.

శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య

శ్రీ నారాయణాశ్రమ యతివర్యైః

అనుశాసః ॥

గీతోపన్యాసః

శ్లో॥ నారాయణః పరో ఽవ్యక్తా దండ మవ్యక్త సంభవమ్ ।
అండ స్యాంత స్త్విమే లోకా స్సప్త ద్వీపాచ మేదినీ ॥

1. ఇతి క్రమేణ భగవా న్వాసుదేవః సృష్ట్వేదం జగత్ । తస్య స్థితిం చికీర్షుః మరీచ్యాదీన్ ప్రతి ప్రవృత్తిధర్మః, సనకాదీన్ నివృత్తి ధర్మంచ గ్రాహయిత్వా, స్వయం ధర్మ సేతు రాసీత్.

దీర్ఘేణ కాలేన అనుష్ఠాతౄణాం కామాదిభిః అధర్మేణ అభిభూయ మానే ధర్మే, జగతః స్థితిం పిపాలయిషుః, నారాయణః దేవక్యాం వసుదేవాత్, స్వాంశేన సంభూతః లోకానుగ్రహాయ, శోక మోహ మగ్నం అర్జునం ధర్మద్వయం గ్రాహయామాస.

శ్లో॥ యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత ।
అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్యహమ్

కిమర్థం జన్మ?.

శ్లో॥ పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయచ దుష్కృతాం ।
ధర్మ సంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే ॥

శ్లో॥ జన్మ కర్మచ మే దివ్య మేవం యోవేత్తి తత్త్వతః ।
త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మ నైతి మామేతి సోఽర్జున॥

త దిదం గీతా శాస్త్రం సర్వోప నిషత్సారభూతం విజ్ఞాయతే ॥

శ్లో॥ ౧. అంత వంత ఇమే దేహా న్నిత్యస్యోక్తా శ్శరీరిణః ॥
౨. నాయం హంతి నహన్యతే ॥
౩. అజో నిత్యః స్థాణు రచ లోఽయం సనాతనః॥
౪. అవ్యక్తోఽయ మచింత్యోఽయ మవికార్యోఽయ ముచ్యతే॥
తస్మాదేవం విదిత్వైనం నాను శోచితు మర్హసి॥

ఇత్యాదినా గ్రంథేన జీవత్వేన వ్యపదిష్టస్య శారీరకస్యాఽత్మనః నిత్యత్వ సర్వగతత్వ స్థాణుత్వాఽచలత్వ సనాతనత్వా వ్యక్తత్వా చింత్యత్వా వికార్యత్వాదీని బ్రహ్మలక్షణాని విహితాని.

ఏతాదృశ మేనం విదిత్వా "నానుశోచితు మర్హసి" ఇతి జీవ స్యైవ బ్రహ్మభావో నిర్దిష్టః॥ జీవోఽయం గురూపదేశాత్, అసంగాత్మ స్వరూపం విజ్ఞాయ, శోకమోహా సంసారా న్ముచ్యత ఇతి ఫలితమ్.

అవ్యక్తాదీని భూతాని; అవ్యక్త నిధనా న్యేవ; —

అవ్యక్తం బ్రహ్మ, నారాయణాఖ్య మవిద్యావశబలం, జగత్స్రష్ట్వా జీవస్వరూపేణ స్వయమేవాను ప్రవిశ్య జగదచేతయత్. తస్మా జ్జగతో ఽవ్యక్తమాది। ఏవ మంతేచ - ప్రళయే, జగదవ్యక్తే ప్రవిలీయతే. తథాచ సత్యవ్యక్తే సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞో జీవ స్సంపద్యతే.—అత ఏవ; —

"మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనః"

"క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత"ఇత్యుక్తమ్॥

ఏతేన జీవబ్రహ్మణో రభేదఏవ గీతాశాస్త్ర తాత్పర్య విషయ ఇతి గురూపదేశాధిగమ్యో ఽయమర్థః। వేదాన్త శాస్త్రాఽనవరత, శ్రవణ, మనన, నిదిధ్యాసన, వ్యవసాయేన, బుద్ధ్యా, నిశ్చేతవ్యః। కుతర్కం హిత్వా, యుక్తి వాదైః అనాది భేద వాసనా దోషాత్ **అవ్యవ** సాయినాం బుద్ధి రనేకాగ్రాస్యాత్। అతఏవోక్తమ్.

"వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకేహ కురు నందన,
బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయో ఽవ్యవసాయినామ్"

ఏవం ఆత్మైకత్వ జ్ఞానేన సంసార బంధ నివృత్తి ర్భవతి. అత ఉక్తం

"జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా॥—ఇతి.

జ్ఞానార్థమేవ యోగః, కర్మ, భక్తి, రిత్యాది సాధనా న్యుక్తాని. బ్రహ్మాతిరిక్తం నకించి దస్తి। అతఉక్తం॥

"మత్తః పరతరం నాన్య త్కించి దస్తి ధనంజయ"—ఇతి.

విభూతి విస్తరే అనిత్యం సవికారం జగత్ అహమేవేతి భగవతోక్తం। తేన అవికారిణః వికారిణశ్చ అభేదే విరోధ పరిహారాయ అవికార్యాత్మ

సత్తా నతిరిక్త సత్తాకం సవికారం జగదితి జ్ఞాయతే। తేన జగతో మిథ్యాత్వం సుప్రతిష్ఠితమ్.

ఏతేన సత్యం జగదితి నశంకావకాశః, సత్యవ జ్జగదిత్యర్థ స్యోక్తత్వాత్. జగతి వ్యావహారిక సత్తాయాః—

" వాచారంభణం వికారో నామధేయమ్ "— ఇతి, శ్రుత్యా దర్శితత్వాత్ ।స్వప్నగజాది దృష్టాంత ముఖేన జగన్మిథ్యాత్వస్య శ్రుత్యైవ వచనత ఉక్తత్వాత్ । దైవాసుర సంపద్విభాగయోగే,

"అసత్య మప్రతిష్ఠంతే జగదాహు రనీశ్వరమ్"— ఇతి, ఆసురమతోపన్యాసేన, వివక్షితా ఽసత్యత్వస్య ఉపనిష దుపదిష్ట జగన్మిథ్యాత్వా నతిరిక్తత్వం, స్పష్టతర మవగమ్యతే॥

యతశ్చ నవిద్యతే సత్యం యస్యే త్యసత్యమ్। నవిద్యతే ప్రతిష్ఠా యస్యే 'త్యప్రతిష్ఠమ్। నవిద్యతే ఈశ్వరో యస్యే త్యనీశ్వరమ్। ఇత్యాసుర వాక్య స్యార్థోయుక్తః- అన్యథా ప్రాయపాఠ విరోధస్స్యాత్ । బహుశ్రుతి వ్యాకోపశ్చ. ఉపనిషదుపదిష్టస్య జగదసత్యమితి వచనస్యతు నాసుర వాక్యవ ద్బహువ్రీహిః। కిన్తు సత్యం న భవతీ త్యసత్య మితి నఞ్సమాస ఉచితః. బ్రహ్మనిష్ఠం సత్యత్వం త్రైకాలికాబాధ్యత్వరూపం;జగన్నిష్ఠం। సత్యత్వంతు బ్రహ్మజ్ఞానేతరా బాధ్యత్వ రూపమితి ఉపనిషదైవ విశేషో దర్శితః.—

ఏవం ఉపనిష త్సంప్రదాయ మవిదిత్వా బహుశ్రుతి విరోధంచా గణయంతః అసూయావేశేనైవ ద్వైతినః కేచిత్ స్వీయ మాసురత్వ మపహ్నువానాః జగన్మిథ్యేతి బ్రువతాం ఉపనిష ద్రక్షితానా మద్వైతినా మాసురత్వం కల్పయంతి. తచ్చ తదీయ దురిత దూషిత కుదృష్టి కల్పనామాత్ర మేవేతి ధిక్.

" త్రైగుణ్య విషయా వేదా "— ఇతి, సర్వ వ్యవహారాణాం వ్యవహార్యాణాంచ మాయికత్వం ప్రతిపాదితమ్. అవ్యవహార్యం బ్రహ్మైకమేవ, నిస్త్రైగుణ్యం శ్రుతిసిద్ధమ్. "నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున" ఇతి, భగవ దుపదిష్టత్వేన జీవస్వరూపస్య అవ్యవహార్య పరమాత్మ

నైకత్వ ముపదిష్టం భవతి. ఇత్యాది వచనైః బ్రహ్మవిద్యాం ప్రతిపాద్య "సర్వభూతాత్మ భూతాత్మా" సన్న్యాస యోగీ బ్రహ్మవిద్యాం లబ్ధుం ముఖ్యాధికారీతి సర్వ సంకల్ప స్సన్న్యాసో విహితః। "సమబుద్ధిర్విశిష్యతే" ఇత్యనేన తారతమ్యం దూరతో నిరస్తమ్ । కూటస్థ వచనేన నిర్లిప్తాత్మత్వం ఖ్యాపితమ్. 'బ్రహ్మభూత మకల్మష' మిత్యనేన బ్రహ్మీభావ ఉక్తః॥

"మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయా మేతాం తరంతి తే॥" ఇత్యత్ర ఏవకారస్య ఇతర వ్యవచ్ఛేదార్థకతయా ద్వైతా భావో పలక్షితం బ్రహ్మ వివక్షితమ్. 'వాసుదేవ స్సర్వ' మితి వచనేన జగతః ఆత్మాతిరిక్త స్వరూపం నాస్తీత్యర్థో యుజ్యతే । 'జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం' ఇతి భగవదుక్త్యా జ్ఞానం జీవ పరైక్య లాభ ప్రయోజక మవగమ్యతే. సర్వత్ర మత్పదేన చిదాత్మా విషయో వివక్షితః। ఏవమేవ ఆత్మైకత్వం ప్రత్యక్షేణ విశ్వరూప దర్శనాది ద్వారా గ్రాహయిత్వా

శ్లో॥ "ఈశ్వర స్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
తమేవం శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత" - ఇత్యాదినా.

ప్రత్యక్షేణోపలబ్ధు మనధికారిణాం పారోక్ష్యేణాపి స్వరూపం గ్రాహయిత్వా, తత్రాప్యశక్తానాం భక్తియోగ ముపదిశ్య, మోక్ష సన్న్యాస యోగే 'సర్వధర్మా న్పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజే' తి సర్వ సన్న్యాస పూర్వకాత్మ భజనం నిశ్శ్రేయస సాధనం ఉపదిష్టమ్। సర్వ భూతే ష్వేకభావ స్సాత్త్వికః। నానాభావో రాజస ఇతిచ వ్యాఖ్యాతమ్.

ఏవంచ గీతాశాస్త్ర మిదం సర్వోప నిషత్సం వాదేన నైష్కర్మ్య సిద్ధి మధిగచ్ఛతీ త్యుక్త్వా అద్వైతాత్మబోధే తాత్పర్య వదితి విజ్ఞాయతే, యేచాత్ర సందిహాతే తేషాం శ్రుతి యుక్త్యనుభవై స్సంశయ విచ్ఛేదో భవతీతి నిష్కంటకమ్.

ఇతి గీతాతాత్పర్య సంగ్రహః.

ఇతి:

నారాయణస్మృతిః

శ్రీ రామ

శోధనపత్రమిదమ్

అవతారికా

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
1	2	సర్వజ్ఞా	సర్వజ్ఞా
,,	7	నేతాన్శ్చతురో	నేతాంశ్చతురో
,,	19	శాఖాస్సమష్టి	శాఖాసమష్టి
,,	21	తాదశ	తాదృశ
2	4	మర్ధీయ	మర్ధయ
4	13	శ్రేయోభిఽలాషి	శ్రేయోఽభిలాషీ

---

1. మహావాక్యరత్నావళ్యామ్

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
8	23	పూర్ణత్	పూర్ణాత్
11	1	శృణుయాన్మ	శ్రూయాన్మ
,,	10	చిన్మాత్రమేమ	చిన్మాత్రమేవ
,,	22	బ్రహ్మైక్యతానం	బ్రహ్మైకతానం
13	1	పృథఃకిం	పృథక్కిం
,,	6	బాహ్యాస్ఫుట	బాహ్యాఃస్ఫుటం
,,	13	బిన్దు	బిన్దుః
16	4	వాసనాజావే	వాసనాజాలే
,,	,,	నిస్శేష	నిశ్శేష
,,	15	ర్మణ్డ	ర్మణ్డల

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
,,	17	మణ్ఠ	మణ్డల
,,	22	పశ్యమానో	పశ్యన్
17	13	ఏదేవత	ఏతదేవ
,,	19	పరాయణాఽసౌ	పరాయణోఽసౌ
,,	22	వర్గఞ్చ	వర్గశ్చ
20	9	మైథునాఽగ్న్యంశాః	మైథునాన్యగ్న్యంశాః
,,	18	సమిష్టితః	సమష్టితః
,,	24	వహ్వీన్ద్రో	వహ్నీన్ద్రో
22	18	శాన్తో	శ్రాన్తో
,,	19	కమ్పమానఇవ	కమ్పమానస్యఇవ
23	6	జగద్భావబోధే	జగద్భావబాధే
,,	12	జవే	జలే
,,	15	మాత్మాపి	మాత్మని
,,	17	మాసాద్యతత్కారణం	మాసాద్యతే తత్కారణం
,,	20	పరమాత్మాని	పరమాత్మని
24	20	విదుషో	విద్వాంసో
,,	23	ప్రాక్కర్మాణాం	ప్రాక్కర్మణాం
26	11	విరక్త	విరక్తః
,,	20	దూరతోవసిత్వా	దూరతఉషిత్వా
27	18	చాతుర్విధాః	చతుర్విధాః
28	8	చాతుర్విధమ్	చాతుర్విధ్యమ్
,,	11	చాతుర్విధాః	చతుర్విధాః
,,	13	అతుర	ఆతుర
,,	17	బిహ్లాదకో	బహ్లాదకో

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
,,	18	సన్యాస	సన్న్యాసా
29	2	భారవద్వ్యర్థః	భారవద్వ్యర్థః ప్రయాసః
,,	21	స్వరస్వగ్ం	స్వర్వసగ్ంసార
31	15	లయో	లయే
33	8	జ్ఞానవతాం	జ్ఞానవతాం అగమ్యాతాం
36	10	బీజాంసే	బీజాంశే
39	4	పూర్ణాత్వా	పూర్ణాత్మా
40	18	విస్తరాః	విస్తరః
44	14	అవివేషో	అవివేకో
45	16	స్థీర	తీర్థ
46	13	అప్రౌఢాత్మా	అప్రౌఢాత్మ్రే
49	3	జగత్త్రయమ్	జగత్త్రయీ
,,	19	ఃణ్డికా	పిణ్డికా
50	8	శుద్రశ్చ	రుద్రశ్చ
51	22	సుప్తేరుద్ధాయ	సుప్తేరుత్థాయ
52	21	భృవో	భ్రువో
54	15	శృత్వా	శ్రుత్వా
58	10	సహిత్ఞుః	సహిష్ణుః
,,	22	మితేత	మిత్యేత
62	7	ధీర్ఘటీ	ధీర్ఘటీవ
63	6	యధాత్మ్య	యాధాత్మ్య
,,	18	విద్యాఽఽవిద్యా	ఽవిద్యావిద్యా
64	9	జావేషు	జాలేషు
65	7	దేహే	దేహో

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
,,	7	సైవం	నైవం
66	3	విషీశే	విష్ణ్వశేషాది
,,	17	యోగసాధ	యోగస్సాధనీయ
68	16	శేషావస్తు	శేషాస్తు
69	7	తస్మిస్తద్భుద్ధి	తస్మింస్తద్బుద్ధిః
70	8	భావేవ	భావేన
,,	12	జీవసఙ్కల్ప	జీవస్సఙ్కల్ప
,,	21	శూక్ష్మయా	సూక్ష్మయా
73	13	నిశేశతో	నివేశతో
,,	17	వివర్తనమే	వివర్తమే
74	16	ఉపేక్షాపేక్షా	ఉపేక్షాపేక్షే
75	1	స్థిలి	స్థితి
,,	19	వృత్తిరూర	వృత్తిరూప
,,	20	సంసావ	సంసార
81	17	వృత్తిహీనాఽపి	వృత్తిహీనాఅపి
84	7	విమోహాన్తా	విమోహాన్త
85	17	తీష్ణయా	తీక్ష్ణయా
89	18	ఖణ్ణైక	ఖణ్డైక
95	7	క్రియూర్వ్యాప్తి	క్రియానిర్వ్యాప్తి
97	4	నైవకృధ్యతి	నైవక్రుధ్యతి
98	18	విశృజేత్	విసృజేత్
99	6	ఆసిపద	అసిపద
,,	23	ఆతః	అతః
,,	23	ఆహం	అహం

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
100	2	మళావాక్య	మహావాక్య
102	19	అనవాదం	అపవాదం
103	19	ఖోగైక	భోగైక
105	26	ఉభేసతానృతే	ఉభేసత్యానృతే
106	10	అసగా	అనగా
110	6	చినాత్ర	చిన్మాత్ర
114	14	ఆకాశేఽధ్యస్త	ఆకాశేఽధ్యస్త
117	12	వరస్పర	పరస్పర
,,	16	లక్ష్యార్థం	లక్ష్యార్థః
,,	16	దిష్టమితి	దిష్టఇతి
118	4	త్ర్యాయుత	త్ర్యాయత
119	2	వ్రతి	ప్రతి
121	5	వస్త్వత్ర	వస్త్వత్ర
121	10	విదాతీయ	విజాతీయ
121	15	లక్ష్యమిారితం	లక్ష్యమితీరితం
124	9	వీర్లయందు	వీరియందు
124	14	తోచబచుడు	తోచబడుచు
128	2	కుదుర	కుదుర్చ
128	14	జంత్వేభ్యో	జంతుభ్యో
130	7	మిథ్య యే	మిథ్యయై
130	21	చక్షుభ్యాకాం	చక్షుర్భ్యాం
131	3	వికారరహిపమై	వికారరహితమై
131	11	విస్తృతత్వం	వస్త్వత్రత్వం
131	16	సద్వస్తులే	సద్వస్తువే

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
132	6	తస్య	సత్య
135	1	అయం+ఆత్మ	అయం+ఆత్మా
136	20	ప్రోక్తా	ప్రోక్త
138	5	సత్వాసత్వాభ్యాం	సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం
142	5	క్షుత్పిపానాద్య	క్షుత్పిపాసాద్య
143	2	క్షుత్పిపానే	క్షుత్పిపాసే
144	4	విరూవే	విరూప
146	15	జర్త్సు భక్షుర్య	జక్షత్ భక్షయత్
148	5	వై తాజ్యాది	వై రాజ్యాది
151	23	పరిపాకత తత్త్వజ్ఞాన	పరిపాకతసంజాతతత్త్వజ్ఞాన
152	6	తత్సవష్ట్యా	తత్సమష్ట్యా
154	14	విశేతః	విశేషతః
155	4	స్వాతిరిక్త	స్వాతిరిక్త
156	15	యోగినఃస్మృతాః॥	యోగినః ఇతిస్మృతాః॥
158	13	సామాన్యభావే	సామాన్యాభావే
161	14	సజీవ	నజీవ
,,	23	ప్రమాణ	పుమాణ
162	12	తథేవా	తథైవా
163	12	కృషణః	కృపణః
165	6	జీవన్ముక్తిః	జీవన్ముక్తః
168	4	నోదేది	నోదేతి
169	18	యానంము	యానందము
175	12	సుఖప్రదమ్	సుఖప్రదః
,,	21	సందేహి	సందేహ

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
176	18	మండలాధిమానీ	మండలాభిమానీ
177	25	స్వరూప	స్వరూపం
184	2	సఙ్కల్పసంశానోఽస్మి	సఙ్కల్పసంశాన్తోఽస్మి
188	8	రహిత్రోఽస్మహం	రహితోఽస్మ్యహం
191	11	వాదేసు	వాసదే
,,	14	శేవలం	కేవలం
192	6	దనంతాసద	దనంతానంద
205	10	సమ్యస్సమాధి	సమ్యక్సమాధి
206	13	బ్రహ్మాఽహా	బ్రహోఽహమితి
207	3	స్పూర్తి	స్ఫూర్తి
,,	16	సైధవ	సైంధవ
209	5	సవికల్పిక	సవికల్పక
210	3	శబ్దమిశ్రోశ్శబ్దాను	శబ్దమిశ్రశ్శబ్దానువిద్ధః
212		కస్మికశ్చ	కస్మింశ్చ
214	5	వశిష	వశిష్ఠ
221	2	విన్మువిః	విన్మునిః
222	21	చినాత్ర	చిన్మాత్ర

2. పఞ్చాక్షరీ భాష్యమ్

పుటః	పంక్తిః	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
2	15	తథాసి	తథాపి
3	12	పరివ్రాజి	పరివ్రాజ
7	1	రజితాది	రజతాది
,,	12	బ్రహ్మలోకాన్తః	బ్రహ్మలోకాన్తం
,,	21	అఖణ్డైకరస	అఖణ్డైకరస
12	17	నమశ్శబ్దశ్య	నమశ్శబ్దస్య
,,	18	నమశ్శబ్ద	నమశ్శబ్ద
13	4	వైదై	వేదై
14	8	వాఞ్ఛశ్చ	వాఞ్ఛాంశ్చ
17	15	వసతిభాజతి	వస్యతిభాజయతి
18	9	మ్యహాం	మహ్యాం
,,	10	దేహేతి	దేహీతి
19	3	కరోషి	కరోతి
22	15	నమోఽయ	నమోఽయం
,,	16	నిరంవద్యోయం	నిరవిద్యోయం
27	19	పరమాత్మాన	పరమాత్మన
28	15	యస్మాత్త్వాం	యస్మాత్త్వాం
30	4	బ్రహ్మణోఽనంగత్వా	బ్రహ్మణోఽసంగత్వా
31	13	మూర్ధ్నస్థానం	మూర్ధస్థానా
,,	18	తత్రానాయసేన	తత్రానాయాసేన
37	15	రఞితో	రఞ్జితో
41	5	త్రారకాఞ్ఝే	త్రారకాఞ్జే

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
44	7	నీగాభాసకో	నిరాభాసకో
45	2	స్వవ్యనప్య	స్వాప్యనస్వ
46	4	దారాఽప్రత్య	దారాఽపత్య
48	17	యద్వద్లీనం	యద్వల్లీనం
49	1	లఘువాక్యవృత్తి	లఘువాక్యవృత్తిః
50	7	విద్యోహాం	విద్ధ్యోహాం
,,	10	రుధ్వా	రుద్ధ్వా
,,	12	తథాశక్తిజ్ఞాత్వా	తథాశక్తింజ్ఞాత్వా
,,	,,	ద్వాఽభ్యస్య	వాఽభ్యస్య
53	5	నసా	నస్యా
,,	20	ప్రథ	పృథ
54	1	కించిత్యాం	కించింత్యాం
,,	3	పరితోషాం	పరితోషా
,,	7	ప్రయత్నాం	ప్రయత్న
58	13	ధావేన	ధానేన
62	10	నమాతాపితాపితావా	నమాతాపిత్రావా
62	18	పచాథో	నచాథో
63	5	నశాన్తా	నశాస్త్రా
64	8	ఆపోక్త్యా	ఆప్తోక్త్యా
64	15	బాహ్యావస్తు	బాహ్యంవస్తు
65	16	మచ్చ్యుత	మచ్యుత
65	19	యసిన్నిదం	యస్మిన్నిదం
67	9	ప్రకృష్ణః	ప్రకృష్టః
72	9	శిష్యోవాచ	శిష్యఉవాచ

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
72	19	నైవద్యం	నైవేద్యం
73	3	విధిస్కృతః	విధిఃకృతః
74	20	బహ్మాతా	బ్రహ్మాతా
76	4	నన్ద్యో	నన్ద్యా
78	13	వాపృతి	వ్యాపృతి
78	22	విక్రయు	విక్రియ
79	10	వికాగా	వికార
81	23	ధృవా	ధ్రువా
86	6	జానేన్ద్రియాణి	జ్ఞానేన్ద్రియాణి
92	22	నపాకృత	సప్రాకృత
93	9	శ్వసమోద్గమానాం	శ్వసనోద్గమానాం
94	3	దృశ్యభావ	దృశ్యభావః
96	8	నీదాఙ	నీడాఙ

అనుబంధవిషయాః

పుట	పంక్తిః	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
2	14	పదార్థం	పదార్థః

—*—